

Літературні пам'ятки України

Аркадій ЖИВОТКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Аркадій ЖИВОТКО

Українсько-американський інститут
Української культури
Львів

„Літературні пам'ятки України”

Аркадій Животко
Історія української преси

Упорядник висловлює глибоку вдячність першому заступникові голови Державного комітету інформаційної політики України докторові Григорію Хоружому та керівникові Бюро із співробітництва в Україні Фонду Фрідріха Еберта Вінфріду Шнайдер-Детерсу за сприяння в здійсненні наукового відрядження до Німеччини, а також ректоратам Українського вільного університету та Українського технічно-господарського інституту (Мюнхен) за створення умов для роботи в архівах та надання ліцензії на перевидання цієї книги в Україні

Asa Hudson

Літературні пам'ятки України

Аркадій ЖИВОТКО

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

*Рекомендовано
Міністерством освіти України*

*Навчальний посібник
для студентів факультетів журналістики
вищих закладів освіти*

Київ
Науково-видавничий центр
„Наша культура і наука”
1999

ББК 76.10(УКР)
Ж-8

Рецензенти:

д-р філол. наук П. М. Федченко
(Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України),
канд. філол. наук О. Г. Мукомела
(Київ. ун-т імені Тараса Шевченка)

Редактор Надія Тимошик

Бібліотечна серія „Літературні пам'ятки України”

Редакційна колегія бібліотеки:

І. М. Дзюба (голова), М. Г. Жулинський, П. П. Кононенко, О. В. Мишанич, М. М. Пазяк, А. Г. Погрібний, М. С. Тимошик (відповідальний секретар), В. О. Шевчук

Упорядник, автор історико-біографічного нарису і приміток
Микола Тимошик

**Видання здійснено за сприяння
Фонду Фрідріха Еберта
та
Національної спілки журналістів України**

0503020903 – 004

„Наша культура і наука” – 99

ISBN 966-95575-3-4

© Тимошик М. С.,
упорядкування,
історико-біографічний
нарис, примітки, 1999
© Москаленко А. З.,
передне слово, 1999
© Вінфрід Шнайдер-Детерс,
передне слово, 1999

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Затяжні економічні негаразди чи не найбільше позначилися на духовній сфері життя нашого суспільства. Зосібно, на такій важливій ділянці національного, духовного відродження, яким завжди було і є українське книговидання.

Гарна, доботно видана українська книга стала сьогодні, на жаль, малодоступною для переважної більшості наших співвітчизників. Тому, за винятком хіба що навчальної літератури, невпинно падають з року в рік накладі всіх інших видань. З цієї ж причини призупинився й процес повернення народові безцінних книжкових раритетів, які багато десятиліть ідеологи тоталітарного режиму тримали „в арешті” у бібліотечних сховищах так званих сцещфондів. Бо такі книги спонукали народ думати, піднімали його з колін, пробуджували самовідчуття й національну гідність.

Книга, яку Ви тримаєте в руках, шановний читачу, також потрапила була свого часу в розряд заборонених і чекала слушного часу більш ніж півстоліття.

Ідея її перевидання в Україні належить Інституту журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка, яку підтримали Національна спілка журналістів України, зокрема її голова Ігор Лубченко, та Державний комітет інформаційної політики України в особі першого заступника голови, доктора наук Григорія Хоружого, а також Бюро із співробітництва в Україні Фонду Фрідріха Еберта (керівник Вінфрід Шнайдер-Детерс).

Здійснити таке видання задумувалося методом „журналістської толоки” — за рахунок посильних внесків редакцій періодичних часописів. Це була спроба відродити своїми силами нашу давню українську традицію меценатства, зробити ще один крок до глибшого пізнання своїх духовних і національних коренів, посилення державотворчого начала в практиці сучасної вітчизняної журналістики.

Перелік редакцій і прізвища їхніх керівників, які відгукнулися на наш заклик, з вдячністю увічнюємо в цій книзі.

Редакції газет та журналів

“Урядовий кур’єр” (Михайло Сорока)
“Робітнича газета” (Іван Литвин)
“Демократична Україна” (Олександр Побігай)
“Сільські вісті” (Іван Сподаренко)
“Правда Украины” (Ольга Проніна)
“Факты и комментарии” (Олександр Швець)
“Українське слово” (Михайло Сидоржевський)
“Хрещатик” (Геннадій Кириндясов)
“Праця і зарплата” (Віталій Адаменко)
“Одеські новини” (Віктор Василець)
“Зоря Полтавщини” (Леонід Думенко)
“День” (Лариса Івшина)
“Право України” (Олександр Святоцький)
“Київська правда” (Іван Чумак)
“Зеркало недели” (Володимир Мостовий)
Редакційно-видавнича фірма “АТОЛ ПРЕС”
(Анатолій Кацай)

Інформаційні агенції та телерадіокомпанії

ДІНАУ (Олександр Савенко)
УНІАН (Михайло Батіг)
Київська регіональна телерадіокомпанія (Віктор Пасак)

Видавництва та товариства

Видавництво “Преса України” (Володимир Олійник)
Хмельницьке міське Товариство української мови “Просвіта”
(Зоя Діденко)
АТ “ВІПОЛ” (Олександр Бернштейн)

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Сучасна українська журналістика, мережа якої на нинішньому непростому етапі державотворення все ще перебуває в стадії становлення, має давні й потужні витoki. Останніми роками завдяки ряду перевидань заборонених раніше праць з історії вітчизняної культури, а також праць сучасних учених-журналістикознавців і наші студенти, і журналісти-практики мають все більше можливостей глибше пізнавати ці витoki, гідно поціновувати їх і спрямовувати їхній добротворчий потенціал у практику своїх засобів масової інформації.

Однак і досі бракує фундаментального, синтезованого дослідження, в якому б об'єктивно і всебічно висвітлювалася багатогранна, сповнена драматизму й динаміки, злетів і падінь, знахідок і втрат, позбавлена усіляких ідеологічних на шарувань і упереджених фальсифікацій історія вітчизняної журналістики. Це той, за влучним висловом Івана Огієнка, не виораний досі обліг, наполегливої роботи на якому його чесним і небайдужим ратаям ще вистачить на багато літ.

Без перебільшення можна ствердити, що „Історія української преси” Аркадія Животка достойно й відчутно заповнює наявну прогалину. Незважаючи на те, що ця книга з таким великим запізненням повертається в Україну, значення її і сьогодні для нас важко переоцінити.

Передусім, маємо тепер чи не найповнішу картину того, які й де друковані органи виходили на українських теренах від їх зародків у козацькі часи і практично до початку другої світової війни. Якби скласти окремо назви всіх часописів — і тих, які приходили до своїх читачів десятиліттями, роками чи місяцями, і тих, чиє існування закінчувалося на першому числі, — про які згадує й розповідає автор, вийшов би навдивовиж величезний список.

Чи не в цьому — одна з характерних особливостей української журналістики: в умовах бездержавності народу, постійних утисків, обмежень і переслідувань українського друкованого слова наша преса утримувалася переважно за рахунок

читачів-передплатників та небагатьох меценатів з числа національно свідомих грошовитих особистостей. Тому й мали українські часописи здебільшого короткотривалий період існування, тому й рясно сходили вони після чергового адміністративного закриття чи самоприпинення через брак коштів усе новими й новими назвами.

Поряд з відомими особистостями книга ця повертає десятки, сотні досі не знайомих читацькому загалу імен журналістів, редакторів, видавців, авторів, просто небайдужих до долі України представників різних соціальних прошарків і професій, які глибоко були переконані у великій просвітній силі друкованого слова й служили цій справі, незважаючи на загрози втрати роботи чи арешту. Свідченням цьому — іменний покажчик до цієї книги, який цілком доречно вирішив створити упорядник видання, професор нашого інституту Микола Тимошик.

Всі ці прізвища ретельно і сповна вдалося зафіксувати авторові книги, бо волею долі йому пощастило стояти біля витоків Українського історичного кабінету у Празі, де за підтримки чеського уряду напередодні другої світової війни було зібрану чи не найбільшу в світі колекцію українських книг і періодичних видань.

Саме завдяки цій обставині Аркадій Животко описав і прокоментував для історії українську діаспорну періодику — практично все, що друкували українською мовою наші земляки, розкидані волею соціальних і політичних обставин в різних країнах Європи, Америки і Австралії. Це те, чого жоден з наших вітчизняних дослідників об'єктивно не зміг та й не зможе зробити в майбутньому.

З розумінням поставмося ж до деяких неточностей і неминучої в таких випадках неповноти, про що зауважує в своєму історико-біографічному нарисі та примітках упорядник видання. І з вдячністю та захопленням за достойно прожите життя й невтому працю заради української справи згадаймо ім'я Аркадія Животка — громадського діяча, ученого, журналіста і патріота.

Безумовно, що Животкова „Історія української преси” дасть для сучасних дослідників значний матеріал для подальших наукових пошуків, а читачам, і не лише студентам-журналістам, — цікавий, повчальний і переконливий матеріал з історії вітчизняної культури, складовою якої є друковане слово.

Анатолій МОСКАЛЕНКО,
директор Інституту журналістики
Київського університету
імені Тараса Шевченка

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Українська преса суттєво сприяла збереженню та утвердженню культурної самобутності українського народу в часи, коли Україні було відмовлено у власній державі.

Інтерес до історії української журналістики в наш час є часткою процесу відновлення історичної пам'яті, який спостерігається в Україні після здобуття державного суверенітету і який сприяє формуванню і зміцненню української національної свідомості.

Книга, що пропонується увазі читача під назвою "Історія української преси", була написана в Німеччині. Її автор — український учений Аркадій Животко, який читав курс лекцій з цієї теми в Мюнхенському українському технічно-господарському інституті.

Аркадій Животко був одним з тисяч позбавлених місця українців (*displaced persons*), які наприкінці другої світової війни опинилися на півдні Німеччини. Саме українським емігрантам — письменникам, ученим, митцям, громадським та політичним діячам — ми завдячуємо тим, що українська література, а також українська журналістика поширилися по всьому світі.

Перше видання наукової праці Аркадія Животка в Україні є наслідком архівних пошуків у Мюнхені доктора Миколи Тимошика з Інституту журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка.

Бюро із співробітництва в Україні Фонду імені Фрідріха Еберта підтримало ідею опублікувати "Історію української преси" для того, щоб повернути її українському читачеві.

Нехай демократичні традиції української журналістики, про які писав Аркадій Животко в своїй “Історії...”, знайдуть своє поширення і збагачення в засобах масової інформації незалежної України.

Вінфрід ШНАЙДЕР-ДЕТЕРС,
Керівник бюро Фонду
Фрідріха Еберта в Україні

АРКАДІЙ ЖИВОТКО ЯК ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ЖУРНАЛІСТ І УЧЕНИЙ

Рацюючи в архівах Українського вільного університету у Мюнхені, авторові цих рядків вдалося натрапити на ось цей до щему в душі проникливий, очевидно, довго виношуваний у душі і вистражданий в глибині серця того, хто писав його, текст на одному аркуші цупкого паперу із заголовком „Могили на чужині”:

„Вони заросли густою травою. І кожного року стають нижчими, припадають до рівня землі ... Ніхто не заходить до тих могил. І лише вітер доносить сюди із доглянутого цвинтаря терпкий аромат довколишнього квіту, уривки молитовних співів за душі незабутніх і дим кадилиць... Тиша. Спіть хлопці, спіть. Снили про волю, йшли її здобувати, і впали на тому шляху. Тільки гуртом вас шанують, безіменних...”¹

Вже пізніше, перегортаючи видану 1971 року в Нью-Йорку книгу „Думи мої”, вдалося випадково натрапити на такі ж слова.² Авторка їх — Олександра Чернова-Животко, пишучи під настрій такий хвилюючий етюд у п'ятдесятих роках і присвячуючи його десяткам, сотням тисяч борців за волю України, могили яких розкидані близькими й далекими світами, навіть не могла, мабуть, і припустити, що ці слова матимуть безпосереднє відношення і до її чоловіка — Аркадія Животка. Сталося так, що помирала вона одинокою вже в далекій Америці, залишивши такою ж одинокою і недоглянутою могилу свого Аркадія Петровича десь у Німеччині.

¹ Архів Українського вільного університету у Мюнхені (далі — Архів УВУ у Мюнхені). Папка „Діячі української преси”. Арк. 89.

² Животко-Чернова О. Могили на чужині. В кн.: Думи мої. Нью-Йорк, 1971. С. 240.

Для читачів материкової України, за винятком хіба що вузького кола науковців, ім'я Аркадія Животка залишається й досі практично невідоме. Серед колишніх викладачів, співробітників і слухачів різноманітних українських наукових і просвітніх інституцій, яких немало було в повоєнній Німеччині, і де він колись викладав, залишилися одиниці, хто його знав.

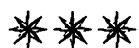
„Тихий, скромний, але невтомний трудівник, ідеаліст і патріот, людина дуже душевна і симпатична”, — так охарактеризував цього діяча інженер, нинішній секретар Українського технічно-господарського інституту у Мюнхені Григорій Комаринський, який слухав лекції Аркадія Животка і розділив з ним свого часу частину трагічно-драматичного таборового життя. Але навіть і цей співрозмовник не міг нічим допомогти в пошукові могили Животка ні в Мюнхені, ні в Регенсбурзі, ні в Аусбурзі чи Ульмі, де вдалося побувати під час того наукового відрядження.¹

Може б і залишилося непоміченим в українській історії ім'я Аркадія Животка з відходом у небуття його покоління, якому волею долі випало пережити стільки болю, стільки випробувань і нереалізованих надій і яке „марило про волю, йшло її здобувати, але впало на шляху”. Але повсюди, куди закидала його доля, незважаючи на всі ті труднощі й випробування, він весь час писав. Більше того, значну частину свого творчого й наукового доробку йому вдалося опублікувати.

Небайдужий та скрупульозний дослідник і в майбутньому віднаходитиме це прізвище під різноманітними матеріалами на пожовтілих аркушах багатьох часописів Воронежа й Києва, Кам'янець-Подільського й Луцька, Ужгорода і Праги, Ульма і Мюнхена періоду 10–40-х років. Там же у різний час виходили друком і книги цього автора — маленькі й великі за обсягом, насичені колосальним науковим фактажем і глибоко прокоментовані, але прості й дешеві у поліграфічному виконанні. В наших бібліотеках, на жаль, годі їх шукати навіть за списками колишніх спецфондів. На щастя, деякі з тих примірників чудом збереглися в архівах і бібліотеці Українського вільного університету у Мюнхені. З-поміж них і його найголовніша праця — „Історія української преси”. Праця, яка лише тепер, з таким великим запізненням, повертається в Україну.

¹ Спогади нинішніх співробітників Українського вільного університету у Мюнхені Г. Комаринського та В. Леника записані автором передмови і зберігаються в його особистому архіві.

Навіть якби цей автор нічого не залишив по собі, крім „Історії української преси”, його життя можна було б розцінювати як подвиг, зважаючи на умови, в яких писалася ця книга, її наукову цінність, масштаби та повноту висвітлення матеріалу. Але ж Аркадій Животко був не лише ученим, викладачем, а й громадсько-політичним діячем, педагогом і публіцистом, творча і наукова спадщина якого засвідчує про великий, але не зреалізований через суспільно-політичні обставини сповна талант. Талант, який він щиро й сповна прагнув використати заради української справи.

Народився Аркадій Петрович Животко 1890 року на Вороніжчині. Ні про батьків, ні про його дитячі та студентські роки у наявних архівних матеріалах не вдалося віднайти жодних свідчень. Відомо лише, що Петербурзький університет він закінчував 1917-го і тоді ж став активним членом Української партії соціалістів-революціонерів.

Бурхливі політичні події спонукали повернутися додому. Набувши ще за студентських часів доброго вміння переконувати співрозмовника, сміливо і щиро відстоювати свої переконання, він швидко завойовує авторитет і повагу у земляків. Незабаром його обирають членом Української Центральної Ради від Воронежської губернії, а потім і головою місцевої управи.

Як відомо, на той час значна частина цієї губернії, так звана Острогожчина, була заселена українцями (за переписом 1897 року, їх тут мешкало більше мільйона). Тому не випадково, коли в обнародуваному 7 листопада 1917 року III універсалі Центральної Ради оповіщалося, що „остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних областей, де більшість населення українське, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів”, населення цього краю активувало дії місцевої влади у цьому напрямку.

27 листопада в Острогозьку відбувається велелюдне земське зібрання з порядком денним „Питання про приєднання Острогозького повіту до Української Народної Республіки, згідно з III універсалом Центральної Ради”. Основним доповідачем на цьому зібранні було призначено голову місцевої управи Аркадія Животка.

Про ті незабутні, воістину історичні, хвилини сам доповідач згодом писав так: „Відчув я ті невидимі ниточки, що в'язали мене зі всією аудиторією. Я читав реферат. У перервах читання дивився на переповнену вщерть людьми залю і починав відчувати, як міцніють ті ниточки... Безмежну кількість лекцій і різних рефератів читав я після того вечора аж до сьогодні, але ні разу вже так сильно не відчував тої міцної єдності між мною і аудиторією, не відчував того, що зветься — злиття в одно. Пам'ятаю, як перериваючи реферат, я оглядав велику залю і було тихо, мов серед степу в липневу ніч. Все це надавало з кожною хвилиною, з кожним словом все більше сили й певності. Коли скінчив виклад, його покрито гучними оплесками. Яскраво відчувалася перевага дорогої мрії”¹.

Земське зібрання після виступу Животка у своєму одностайному рішенні визнало владу Української Центральної Ради на всій території краю і звернулося з проханням до Києва „у найкоротшому часі провести приєднання”. Через два дні це прохання підтвердив і селянський з'їзд цілого Подоння, який також проводився в Острогозьку і в роботі якого активну участь взяв земський доповідач. Саме на цьому з'їзді його було запропоновано кандидатом до Всеросійських установчих зборів.

Вже пізніше у численних публікаціях, які вміщувалися у кам'янець-подільській „Трудовій Громаді”, львівських „Громадянському Голосі” та „Літературно-науковому віснику”, у варшавській „Рідній мові”, „Краківських вістях”, берлінському „Голосі”, ульмівських „Українських вістях”, інших україномовних часописах, публіцист і громадський діяч Аркадій Животко з гіркотою і болем розмірковував про причини поразки Української революції, про найголовнішу „бідую” національно-визвольного руху — розпорошеність сил, невміння і небажання лідерів руху слухати один одного, прагнення кожного заволодіти гетьманською булавою.

Але тоді, перебуваючи у вихорі подій, викликаних розвалом „тюрми народів” і захопившись ідеєю утвердження Української незалежної держави, Животко свято вірив у можливість реалізації цих ідей уже найближчим часом і, не шкодуючи сил, працював заради цього. Найперше, на тій ділянці, де найбільше міг проявити свої здібності, — в освіті, культурі, журналістиці.

¹ Пуховський А. (Животко А.) Наше рідне. Острогозьк. Вид-во т-ва „Просвіта”, 1917. С. 3.

Опинившись 1918 року з урядом УНР у Кам'янець-Подільському, активно співробітничав з цілим рядом урядових газет, які на той час перемістилися до цієї останньої української столиці. Тоді ж йому довіряють обов'язки секретаря редакції газети „Життя Поділля” — органу Української партії соціалістів-революціонерів. До активної співпраці з цією газетою був залучений Михайло Грушевський. До речі, першим редактором „Життя Поділля”, започаткованого у грудні 1918 року, був професор тамтешнього українського державного університету Л. Білецький, а секретарем — В. Січинський.

Та найбільше його публікацій уміщує двотижневий педагогічний часопис „Освіта” — орган Подільської губернської управи.

Коли читаєш сьогодні ті статті, репортажі, рецензії, не перестаєш дивуватися й захоплюватися оптимізмом і працездатністю цієї людини, його вмінням переконувати читача, захоплювати тим, про що писав, у важливість і потрібність чого вірив сам і спонукав вірити в це інших. А ще — любов'ю до дитини, переживанням за те, в якому суспільстві і якою вона виросте. Не маючи власних дітей ні тоді, ні пізніше, автор ніби передавав свою нерозтрачену батьківську любов тим, хто читатиме його твори.

Показова у цьому плані серія статей Животка, присвячена дитячій літературі, що виходила на той час в українських видавництвах („Освіта”. Кам'янець-Подільський. 1918. № 1–3; 1919. № 1). В умовах, коли питання дитячого виховання починає пробуджувати серед громадянства живий інтерес і набирати великої ваги, з жалем констатує автор, на нашому книжковому ринку дуже мало гарно написаних і добротро виданих дитячих книг. У поле зору рецензента потрапила книга „Придибашки”, видана товариством „Час” і рекомендована для використання на заняттях з дошкільниками. Книга повна нісенітниць, читаємо в рецензії, вона типово антипедагогічна і мусить викликати щире обурення з боку педагогів. На підтвердження цього наводиться уривок з книги:

*Тара-тічка-річка
Як зайнялась річка.
Тара-тан-тан,
Їде знов пан.
Тара-товче-товче,
Що ж таке, хлопче.*

„Що це таке?! — з болем вигукує автор рецензії. — Що і яку думку мав автор і видавництво? Беручи до рук цю книжку, мимоволі червонієш за видавництво...”

Після завершення публікацій огляду дитячої літератури автор підготував аналітичну статтю, адресовану батькам і педагогам, — „Казки і діти”. Мудрістю, щирістю й переконливістю підкупляють кожного, скажімо, ось ці рядки: „Підходячи з казкою до маленької дитини, ми, дорослі люди, повинні пам’ятати, що перед нами маленька квітонька життя. І ми мусимо бути тими садівниками, які, збираючись поливати квітку, раніше добре пробують воду, аби не обварити квітку, аби не заморозити її”¹.

Чи не з тієї любові до дитини і невдоволенням якістю того читива, яке нерідко пропонував на ринок непідготовлений видавець, і з’явилося в Аркадія Животка бажання самому упорядкувати дитячий збірничок, який можна було б використовувати як в родинях, так і в дошкільних навчальних закладах. Працю він почав ще в Кам’янець-Подільському, книжка планувалася до виходу в місцевій філії Катеринославського українського видавництва. Але через складні політичні обставини видрукувана була значно пізніше — 1922 року в Берліні, з маркою цього ж видавництва, але в його лейпцизькій філії. Видання одержало назву „Промінь”².

Ця книга й сьогодні не втратила свого виховного й пізнавального значення. І не лише для дітей, а й батьків, вихователів. Продуманою і зручною є її структура. Перший розділ побудований за порами року і дає можливість вихователеві послідовно вивчати з дітьми матеріал протягом року. У другому — зібрані найпопулярніші дитячі ігри й забави. Їх ретельно відбирав упорядник з усіляких етнографічних збірників, враховуючи географію України. Цілий ряд він записав безпосередньо, мандруючи селами і спостерігаючи за забавами дітей. В останньому розділі подається детальний календарний план праці вчителя з вихованцями. А друга частина збірника містить хрестоматійні тексти — кращі твори для дітей Тараса Шевченка, Лесі України, Спиридона Черкасенка, Олександра Олеса, Олени Пчілки, Леоніда Глібова та інших. Відкривається ж

¹ Животко А. Казки і квіти // Освіта (Кам’янець-Подільський). 1919. № 3. С. 17.

² Животко А. Промінь. Збірничок для праці з дітьми в дошкільних закладах і родинях. Катеринослав-Лейпциг, 1922.

книжка віршем, який напам'ять знало не одне покоління українців:

*Українка я маленька,
Українці батько й ненька,
Українці вся родина,
Всім нам мати – Україна.*

У кам'янець-подільський період життя і творчості Аркадій Животко проявив себе і як поет. Скажімо, на сторінках щомісячника „Село” у березневому, шевченківському, числі за 1919 рік серед публікацій таких шанованих авторів як М. Грушевський („Шевченкове слово”), С. Черкасенко („Шевченко – пророк революції”), Д. Дорошенко („Чужі люди про Шевченка”) вміщено і білий вірш А. Животка „Кобзар”. Зважаючи на рідкісність цього числа часопису, а також виходячи з бажання представити сучасному українському читачеві багатогранність наукового і творчого доробку цього автора, варто навести невеликий уривок з цього вірша:

*Хто не знає з вас, братове, як кобзар співає,
Хто не бачив як під кобзу сліпі очі плачуть...
Але кращий в цілм світі був Кобзар у нас великий
Той Кобзар, що пісні волі заспівав серед сваволі...*

Однак шліфувати своє поетичне кредо Животкові не довелося. Бурхливий розвиток подій весь час спонукав до чорнової, часом невдячної і не завжди помітної праці.

Активно співпрацюючи з міністром освіти уряду УНР, першим ректором Кам'янець-Подільського університету Іваном Огієнком, він оперативно розробляє методики й програми з українознавчих предметів, що повсюдно впроваджувалися тоді в навчальний процес. Його ґрунтовні статті „Фактори дошкільного виховання” та „До справ керування дитячими садками”, опубліковані на сторінках „Освіти”, були покладені в основу резолюцій педагогічних з'їздів, які проводилися в Кам'янець-Подільському під егідою міністерства освіти. Пристрасне слово публіциста і патріота доходило до сердець різних читачів, не лише освітян, спонукало їх думати і діяти: „Систематичне віками знищення рідної культури, чуття державності свого народу, недбалості до своєї мови і звикле рабство під чужою культурою, а також ті нездорові умови родинного життя... – все це викликає необхідність для воскреслої

держави виховання нових, вільних громадян, сильних почуттям і міццю духу”¹.

Саме про таку воскреслу державу і про таких вільних громадян палко говорив у своєму виступі від імені селянсько-робітничого клубу Аркадій Животко під час зустрічі кам'янчан з Головою Директорії УНР Симоном Петлюрою 11 червня 1919 року². До речі, через багато літ, будучи вже далеко від Батьківщини і зберігаючи найкращі спогади про спілкування із Симоном Петлюрою і як державником, і як журналістом, Животко напише про нього сповнену теплоти і смутку ґрунтовну статтю „С. Петлюра – журналіст”³.

Однак втілювати мрію про „вільну воскреслу державу” на рідній землі не судилося. У листопаді 1919 року, коли було вже однозначно зрозуміло, що Кам'янець-Подільський з дня-на-день буде в руках або поляків, або більшовиків, уряд Української Народної Республіки приймає непросте для себе рішення про полишення цього міста і облаштування українських державних інституцій за кордоном.

Для Аркадія Животка, як і для десятків, сотень тисяч його однодумців, які не розуміли і не сприймали більшовицьких методів побудови нового суспільства, які не могли уявити свого майбутнього без самостійної, незалежної, демократичної Української держави, шлях стелився однозначно на захід – разом з переведенням туди залишків цієї держави у вигляді уже сформованих за роки визвольних змагань державних, громадсько-політичних та наукових структур. Починалося сповнене труднощів, надій і розчарувань скитальницьке життя у вимушеній еміграції.

Після кількох тижнів поневірянь дорогами Західної України доля закинула Аркадія Животка на Волинь. У містечку Кремінець він влаштовується учителем дитячого притулку, потім – співробітником губернського земства. Там же знайомиться з молодого і гарною Олександрою Черновою, з якою незабаром одружиться і яка на багато літ стане йому вірною помічницею й однодумцем у всіх його ширих пориваннях і починаннях. На той період припадає його активна співпраця з тамтешньою „Просвітою”. Там, у Кремінці, відбулася хвилююча зустріч з колишнім професором Кам'янець-Подільського державного українсь-

¹ Животко А. Фактори дошкільного виховання // Освіта. 1918. № 1. С. 13.

² Хроніка // Новий шлях (Кам'янець-Подільський). 1919. Ч. 4.

³ Животко А. С. Петлюра – журналіст // Українські вісті (Новий Ульм). 1946. Ч. 19.

кого університету В. Бідновим, з яким незадовго до полишення цього міста над Смотричем заприятелював. З групою емігрантів-однодумців вони прагнуть започаткувати видання періодичного друкованого органу „Волинський вісник”. Однак спроба ця не вдалася, бо незабаром В. Біднова разом з М. Тремтом та Я. Грабівим польська влада депортує за межі своєї держави.

За якийсь час Кремінець змушений був полишати й Аркадій Животко.

1923 року він опиняється у Чехії. Від початку 20-х років саме до цієї країни почався великий наплив української еміграції. Практично між двома світовими війнами Прага стає найбільшим осередком українського культурного, наукового і політичного життя на еміграції. Цьому сприяла зокрема протекціоністська політика тогочасного чеського уряду щодо українських навчальних і наукових інституцій, що перебиралися в результаті поразки Української революції в західні держави. Після урочистого відкриття Українського вільного університету, перенесеного 1921 року з Відня до Праги, тут незабаром розгортають свою діяльність ще кілька українських навчальних закладів і установ. Це, зокрема, Українська господарська академія в Подебрадах (вона згодом реформувалася в Український технічно-господарський інститут позаочного навчання), Український академічний комітет, Українське історико-філологічне товариство, Товариство прихильників книги, Музей визвольної боротьби українського народу, Український високий педагогічний інститут М. Драгоманова та гімназія при ньому.

Саме до цього навчального закладу і був зарахований відразу після його відкриття 7 липня 1923 року на посаду асистента по кафедрі педагогіки Аркадій Животко. Очевидно, що такий вибір не був випадковим, адже першим директором інституту був обраний його добрий знайомий — колишній доцент Кам'янець-Подільського університету Леонід Білецький.

З дружиною він знімає помешкання в чужих людей на околиці Праги. І хоч сам переживає матеріальну скруту, вирішує допомогти сестрі дружини, яка мала багато дітей і дуже бідувала в селі Жуковець побіля Кремінця. Один з племінників — Віктор — зголосився приїхати. І це додало побутових та матеріальних клопотів.

Сталося так, що через два роки Аркадію Петровичу довелося полишити свою викладацьку роботу. Як з гіркотою згадувала потім дружина, „його виперли з педагогічного

інституту зі щирої конкуренції”. Постійного, хоч і мізерного заробітку, таким чином, знову не стало. Залишивши дружину з прийомним родичем у Празі, Животко на певний час виїхав до Ужгорода, „і там бідував, намагаючись щось заробити на громадському полі”¹.

Документальних свідчень перебування ученого в Ужгороді не виявлено. У фундаментальному дослідженні Симона Наріжного „Українська еміграція” лише коротко зазначається, що в різних карпатських педагогічних виданнях публікувалися твори багатьох українських письменників-емігрантів, які справляли значний вплив на розвиток карпатського письменства і журналістики. Прізвище А. Животка тут називається поряд з О. Олесем, С. Черкасенком, С. Русовою².

Згадується в цьому дослідженні й ужгородське видавництво „Пчїлка”, власником якого був П. Кукуруза і де протягом 1923–1938 років вийшло 73 назви книг, переважно письменників-емігрантів з України. Серед авторів видавництва зазначається і А. Животко. На жаль, ні в українських, ні в німецьких архівах жодної книги цього автора з маркою ужгородської „Пчїлки” віднайти не вдалося. Відомо лише, що саме протягом тих кількох важких і довгих місяців життя в Ужгороді учений активно працював над дослідженням „Преса Карпатської України”. Але тоді воно не було надруковане й побачило світ окремою книгою вже пізніше – 1940 року в Празі.

Не знайшовши постійної роботи в Ужгороді, учений повертається до Праги.

У червні 1930 року рішенням чеського уряду при Міністерстві закордонних справ цієї країни засновується специфічна архівна установа – *Український історичний кабінет*. Ставилося завдання систематизувати й відібрати на довічне зберігання найсуттєвіше з того колосального архівного і бібліографічного матеріалу з історії українського національно-визвольного руху, який містився в розрізнених місцях, де облаштовувалися емігрантські організації, переважно у непридатних для зберігання цінних документів умовах. На посаду референта, а згодом і керівника цього кабінету й був запрошений Аркадій Животко.

¹ Животко-Чернова О. Думи мої. С. 256.

² Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. Прага, 1942. С. 332.

То був найцікавіший, найспокійніший і найрезультативніший період життя й діяльності українського ученого-емігранта. Не шукаючи тепер щодня копійчаних і прилизливих підробітків, він з ентузіазмом береться до нової справи. Про результати зробленого ним дізнаємося із рукописного звіту про перші п'ять років діяльності Історичного кабінету в Празі, на який авторові цих рядків пощастило натрапити в архіві митрополита Іларіона, що нині зберігається в консисторії Української православної церкви в Канаді.¹ Цей звіт Аркадій Животко надіслав 9 липня 1935 року до Варшави на адресу українського видавництва „Наша культура”, що діяло там під орудою професора Варшавського університету Івана Огієнка — колишнього ректора Кам'янець-Подільського українського університету й міністра освіти та віросповідань уряду УНР, з надією побачити надрукованим на сторінках однойменного з видавництвом часопису „Наша культура”.

І сьогодні вражають обсяги опрацьованого цією людиною безцінного матеріалу з української історії, що формувався за трьома головними розділами: *документи, газетно-журнальна періодика, книжкові видання*. Так, лише фонд архівних документів цього кабінету налічував 78.875 одиниць. Це передусім протоколи, листування, щоденники, спомини діячів українського національно-визвольного руху, інші рукописні матеріали. Окремо було сформовано велику збірку фотографій, карт, плакатів тощо. Фонд періодичних видань налічував 69.497 чисел газет і 1.116 річних комплектів журналів починаючи від 1859 року. Серед них немало справжніх раритетів, що виходили в кількості від одного до десяти примірників, видань, писаних від руки, друкованих циклографічним стилем, літографованих. Книжковий фонд обіймав практично увесь український видавничий рух, що розвивався на етнічних українських теренах і далеко поза ними від початку ХІХ століття. Спеціальний відділ складали чужомовні книги, газети, журнали, в яких так чи інакше йшлося про Україну і українців. Через руки А. Животка пройшли всі архівні та бібліотечні приватні збірки цілого ряду непересічних особистостей української історії, з-поміж яких — М. Шаповал, С. Шелухин, Ф. Швець, С. Черкасенко. І все це було ретельно описано й систематизовано в окремій картотеці.

¹ П'ять років праці Українського історичного кабінету у Празі: звіт А. Животка // Архів митрополита Іларіона в консисторії Української православної церкви Канади. Вінніпег. (Далі — архів митрополита Іларіона у Вінніпезі). Коробка № 30. Листування. Європа (Чехія).

Для збереження цього дивовижного українського історичного архіву чеським урядом було відведено два великі й одне мале приміщення Тосканського палацу. Аркадій Животко був серед тих творців і оберегів архіву, хто глибоко вірив, що все це безцінне духовне багатство колись повернеться на Батьківщину і слугуватиме благородній справі розбудови власної незалежної держави.

А поки що опрацьовані й „перепущені” через вразливе серце маловідомі факти з трагічної і водночас величної, повчальної української історії А. Животко прагнув осмислити в своїх публікаціях, начерках до книг, численних виступах у різних аудиторіях. Найперше, він стає одним з активних організаторів Товариства українських письменників і журналістів у Празі, кістяк якого складали Л. Білецький, Н. Григоріїв, С. Черкасенко, С. Шелухин. За його безпосередньої участі в Празі урочисто відзначалися шевченківські дні, свято 22 січня, жалобна академія пам'яті Михайла Грушевського, відкриття товариства „Просвіта”. Він підготував і виголосив на засіданнях товариства цілий ряд цінних з наукової точки зору доповідей. Серед них — „Сімдесят п'ять літ підкарпатської преси”, „Літературна продукція на Україні в роки 1932–1934”, „Адольф Черни і українці”, „Політико-громадська діяльність доктора Л. Кобилянського”.¹

Деякі з таких доповідей вдалося видрукувати. Скажімо, виголошений 16 грудня 1936 року текст доповіді „Сучасне українське письменство поза межами ССРСР” спочатку було вміщено на сторінках кількох чисел „Українського тижня”². А згодом автор віднайшов видавця. Книга з такою ж назвою побачила світ у Празі в друкарні Ф. Германа 1937 року³.

Це невелике за обсягом видання містить для сучасного дослідника історії української літератури надзвичайно рідкісний фактологічний матеріал про життя й діяльність на еміграції як відомих наших майстрів красного письменства (С. Черкасенка, О. Олеся, Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича, В. Винниченка, Б. Лепкого, У. Самчука), так і письменників-початківців (В. Шаяна, І. Коровицького, Б. Жарського, М. Дяченка, Ю. Косача), чії перші творчі спроби припали на драматичний у їхніх долях еміграційний період життя.

¹ Лист А. Животка до І. Огієнка у Варшаву від 18 квітня 1935 року // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 30. Листування.

² Зберігається в архіві УВУ у Мюнхені.

³ Там само.

На чеський період еміграції припадає найбільш плідне співробітництво ученого з різноманітними україномовними друкованими органами, що виходили в Європі. Свої статті, здебільшого літературознавчого й історичного характеру, він друкує на сторінках чернівецької „Самостійної думки” („Українська преса за сто років”), львівських „Дзвонів” („Мовна боротьба в пресі Карпатської України”), празького „Слов’янського погляду” („Утиски Підкарпатської Русі”), варшавської „Нашої культури” („Українське питання в поглядах представників російської суспільної думки ХІХ століття”), „Краківських вістей” („Великдень на Подонню”) та ряді інших видань.

Окрім наукового покликання, така інтенсивна журналістська праця була обумовлена й суто матеріальними потребами. В одному з листів до Івана Огієнка у Варшаву він так пояснює причину свого прохання зробити й надіслати в Прагу сто відбитків його чергової статті, опублікованої на сторінках часопису „Наша культура”: „Є надія бодай небагато продати. Може, пощастить здобути кілька крон для підтримки родини дружини, що перебуває в надзвичайно тяжкому стані у Кремінці на Волині. Скільки наших сил — підтримуємо їх. Але скільки ми можемо?.. Крутимосся на всі боки. Думаємо, що продавши брошуру, бодай якось можна буде вислати родині”¹.

На межі воєнних 30–40-х років публікується у Празі кілька солідних книжкових праць українського дослідника — „Преса Підкарпатської України” (1940), „Острогоччина: осередок Подоння” (1942), „Подонь. Українська Вороніжчина в культурному житті України” (1943). На превеликий жаль, ці праці й сьогодні залишаються практично невідомими для українського читача — одиничні примірники їх збереглися лише у великих бібліотеках, переважно закордонних, та приватних колекціях старіючих українців-емігрантів, розкиданих країнами Європи й Америки. А який же пізнавальний і виховний матеріал зібраний і узагальнений там ретельним дослідником!

Візьмемо, для прикладу, останню книгу — „Подонь. Українська Вороніжчина в культурному житті України”, епіграфом до якої стали слова Є. Плужника „Для вас, історики майбутні, наш біль — рядки холодних слів”. Книга вийшла в серії „Наукова бібліотека Юрія Тищенка” (вида-

¹ Лист А. Животка до І. Огієнка у Варшаву від 7 липня 1937 року // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 30. Листування. Європа (Чехія).

вця українських книг у Празі) і являє собою короткий науковий виклад історичного та культурно-побутового розвитку цієї віддавна заселеної переважно українцями території сучасної Воронежської області Росії. Дуже цінним є останній розділ видання, де подані короткі нариси життя і творчості українських громадсько-політичних і освітніх діячів — вихідців з цього краю, зокрема М. Костомарова, О. Коваленка, Є. Плужника, В. Скрипника, А. Дівицького, І. Карманського, М. Одуда, О. Склабовського, Б. Познанського у контексті їхньої безпосередньої участі у культурному житті України на крутих переломах її історії.

До речі, тему „українське Подоння” автор не полишив з виходом цієї книги. Він невпинно збирав нові матеріали й незабаром підготував ще одне, втричі більше за обсягом від попереднього, видання. Було додано, зокрема, новий чималий за обсягом розділ — „Походження та історія назв місцевостей української Вороніжчини”. Але ця праця, в числі інших рукописів, безповоротно загубиться пізніше в полум’ї другої світової війни.

Сьогодні залишається лише дивуватися й захоплюватися наполегливості, силі волі й надії, які спонукали ученого в таких, здавалося б, безперспективних умовах продовжувати й публікувати українознавчі студії. З настанням війни робити це ставало все важче. В одному з листів у Прагу (від 30 травня 1943 року) до видавця Ю. Тищенка, з яким раніше домовився про системне видання „Наукової бібліотеки” з україністики, він про це зазначає з болем: „Тяжко брати дозвіл на книги, бо за цей рік я дістав дозвіл тільки на одну книгу — „Подонь”, яку я Вам сьогодні й висилаю”¹.

Одночасно з працею в Українському історичному кабінеті й випадковими журналістськими підробітками Аркадій Петрович оформляється лектором в Український технічно-господарський інститут позаочного навчання в Подебрадах. Тут йому доручають читати курс лекцій з історії української преси. Станеться так, що саме з цією науково-освітньою інституцією буде пов’язане його подальше мандрівне емігрантське життя.

Нова хвиля житейських випробувань після, здавалося б, сяк-так улаштованого побуту в Празі починалася із наближенням радянсько-німецького фронту до теренів Західної

¹ Лист А. Животка до Ю. Тищенка у Прагу від 30 травня 1943 року // Там само. Коробка 18. Листування. Видавництва.

Європи. Ризикуючи бути арештованим радянськими службами НКВС, які на звільнених від німецьких окупантів територіях країн у так званих таборах ДіПі (*display person*, тобто позбавлених постійного місця помешкання осіб) влаштовували справжнє полювання не лише на колишніх співробітників установ УНР у екзилі, а й на представників української інтелігенції, надто ж вихідців із Східної України, Аркадій Животко з дружиною виривається одної ночі з палаючої Праги до містечка Пільзен і в червні 1945 року опиняється в одному з тамтешніх таборів ДіПі. У серпні цей табір під назвою „Лягарде” переводять в американську окупаційну зону до німецького міста Ашафенбурга.

Таких таборів налічувалося тоді в американській та французькій зонах окупації Німеччини десятки і сотні. І в багатьох з них серед тисяч військовополонених опинилися сотні, тисячі українських письменників, учених, митців, громадських і політичних діячів. Саме цим людям через їхні політичні переконання на випадок передачі їх адміністраціями таборів у радянську окупаційну зону загрожували, як і в тридцятих роках, сибірські та колимські табори ГУЛАГу. І справді, незабаром після переміщення табору до Ашафенбурга, туди таки добралася спеціальна комісія з радянської окупаційної зони для виявлення в ньому вихідців з теренів Радянського Союзу.

За свідченнями Григорія Комаринського, якого в ті місяці й звела доля з Аркадієм Животком, врятуватися від неминучої відправки української частини мешканців цього табору (переважно інтелігенції, що працювала донедавна в навчальних та наукових установах Праги) до Сибіру допоміг щасливий збіг обставин. Оскільки табір вважався польським, то, за порадою його коменданта Василя Орлецького, всі емігранти-українці оформлялися в документах як поляки.

Про перші місяці митарств після полишення Праги читаємо в одному з листів А. Животка: „Тяжкі часи довелося пережити в Празі. Тяжко було відірватися від улюбленої праці і мандрувати світ за очі. Але, зрештою, мусив. Мусив усе покинути за нових обставин і податися в світи ось так, як був на вулиці. Петля зашморгувалася і коли людина не хотіла, щоби вона зовсім зашморгнулася, коли ще мала рештки сил — мусила шукати стежки до свіжого повітря. Не всі спромоглися, не у всіх вистачило тієї сили. Чимало залишилися і петля зробила своє діло. Не називаю їх — серед них чимало й тих, кого Ви знали і шанували. Мені пощастило

таки вискочити зі страшного полум'я і опинитися після поборення низки небезпек аж в Ашафенбурзі (Баварія)"¹.

Найбільше, за чим боліла душа, — це полишений Український історичний кабінет у Празі, який розрісся був за його безпосередньої участі в поважну наукову установу світового рівня. І якщо за долю самого архіву ще жевріла надія, що все те не пропаде намарно, що незалежно від того, до чиїх рук потраплять ті документи, вони все ж збережуться, то із численними своїми закінченими і шойно розпочатими рукописами та зібраним за роки величезним матеріалом до них, полишеним у помешканні на околиці Праги, яке винаймав, довелося вже розпрощатися назавжди. З-поміж найсумнішої втрати — майже завершений машинописний варіант більш ніж на 300 сторінок — монографічне дослідження „Література і матеріали до історії журналу „Основа 1861–1862 років”. Відновити такий матеріал у пам'яті й написати заново, гірко розмірковує автор цього листа, — справа практично безнадійна.

Опинившись поза полум'ям пожеж, перебуваючи й надалі у повній невизначеності за свою завтрашню долю, ці люди шукали порятунку в праці. Вони заявляли на весь світ про бажання творити велику українську літературу, видавати українські газети, журнали, організовувати свої видавництва. Загроженої безпекою бути знищеними чи висланими до Радянського Союзу, вони гарячково хапалися за друковане слово. З нестримною і палкою вірою, що майбутність їх почує і... зрозуміє. З широю вірою в те, що прожили вони свої життя не марно, що вигнана з рідної землі Українська республіка все ж повернеться до своєї столиці на береги Дніпра...

Один з незбагнених феноменів української історії: в таборових умовах, на чужих землях і в чужомовному оточенні творилися десятки україномовних часописів, виходили значними накладами сотні україномовних книг. Здебільшого, все це творилося в умовах, коли, за словами свідка й безпосереднього учасника тих подій, соратника Аркадія Животка — Уласа Самчука, „ні стола, ні стільця, ні паперу, ні словника, ні довідника, ні бібліотеки, ні архіву, ні редактора, ні видавця, ані навіть коректора. Повне, кругле, абсолютне „ні”². А їм будь-що хотілося ствер-

¹ Лист А. Животка до митрополита Іларіона у Вінніпег від 29 серпня 1947 року // Там само. Коробка 7. Листування.

² Самчук Улас. Плянета Ді-Пі. Вінніпег, 1979. С. 18.

джувати „так”. І це „так” невпинно і саможертвовно стверджував в умовах таборової дійсності Аркадій Животко разом із своїми побратимами за духом і переконаннями — Іваном Багряним і Уласом Самчуком, Дмитром Дорошенком і Наталею Полонською-Василенко, Василем Баркою і Юрієм Шевельовим, Степаном Смаль-Стоцьким і Оксаною Лятуринською...

Важко не погодитися із зболеною думкою того ж Уласа Самчука, який, роздумуючи над долею тогочасних україномовних таборових видань, з вірою писав про те, що “колись на ринку бібліофільства ці видання цінуватимуться на вагу золота. І майбутньому досліднику української журналістики і красного письменства важко буде збагнути й осмислити місійну силу нашого гнаного з рідної землі друкованого слова без прочитання, без перепущення через власне серце десятків, сотень сторінок таких видань.”

Як і в Празі, Аркадій Животко швидко знаходить порозуміння серед неоднорідного за політичними уподобаннями емігрантського середовища. Його обирають головою баварського відділення Співки українських журналістів, лектором курсів українознавства. Він з власної ініціативи заново збирає, де й від кого лише можна було, український архів і приступає до своєї улюбленої справи — написання наукових досліджень, переважно з ділянки історії української преси. Так, у рукописах з’являються незабаром викінчені розвідки: „Українські рукописні та відбивні часописи 1854–1939 років”, „Нездійснені пляни видання українських часописів”, „Українська церковно-релігійна преса”, „Просвіта” як виховний чинник всеукраїнства”. Невпинно шукав видавця, мріяв побачити ці рукописи надрукованими. Щиро вірив у те, що результати його наукових пошуків потраплять колись в Україну, що зроблене ним полегшить працю наступних дослідників вітчизняної журналістики.

Певного оптимізму додала звістка, що в Регенсбурзі осів переведений з-під Праги Український технічно-господарський інститут. Як колишній співробітник цього закладу, він з радістю поновлюється в ньому на посаді викладача курсу „Історія української преси”. І регулярно приїздить туди на свої виклади, щоразу долаючи майже триста кілометрів з місця свого останнього осідку — табору для перемішених осіб „Лягарде” побіля Ашафенбурга.

З упорядкуванням життя в післявоєнній Європі наближалось до кінця й існування „планети Ді-Пі”. З кінця

1946 року з цих таборів починається масовий від'їзд їхніх мешканців до Канади і Сполучених Штатів Америки, згідно з наданими урядами цих країн квотами. З'явилися нові тривоги й нові сподівання. Ось цей витяг з листа Аркадія Животка до Івана Огієнка дає змогу бодай частково уявити, в якому стані перебував у той час український учений: „...Недуга схопила мене внаслідок фізичного виснаження... А тим часом лікар наполегливо каже про потребу змінення харчів. А як їх зміниш? Тяжко. Чи пощастить зрештою якось перебути цю тяжку добу? А так хотілося. Маю ще чимало планів, розпочатих праць... Скільки маю змоги в наших умовах, скільки маю ще сил, стараюся вкласти своїх пару камінчиків до будови нашої ідеї і коли мені що пощастить – тішуся. Одного боюся: якби часом знову не розгубити все...”¹.

У довгу чергу до американського консульства став і виснажений хворобою, зневірений у своєму майбутньому Аркадій Животко з дружиною Олександрою. Наміри в нього були конкретними: переїхавши до США, перебратися згодом до Вінніпега – своєрідної столиці українців Канади. Своїми виношеними в ті довгі й одноманітні місяці таборового життя планами він поділився з митрополитом Іларіоном: „Чи не можна буде там якось зачепитися до праці в Музеї-архіві чи десь інше? Адже маю за собою двадцять років праці архівної, а ще більше – іншої (педагогічної, журналістської тощо). Невже ж не можна буде використати мою практику і любов до цієї праці? При всьому тому – при найменшальніших потребах і вимогах з мого боку. До того ж, я оце взявся за „науку” палітурництва, думаю добре її опанувати, знову-таки для тієї ж праці. А дружина скінчила курси реклами (до того ж, вона малярка та практикується у виробі ляльок...) Надії, сподівання...”².

То був останній лист до свого духовного наставника й побратима за долею.

Хто знає, може б доля Аркадія Животка склалася зовсім інакше, якби вдалося виїхати тоді до Америки. Може, і вдалося б здійснитися тим гарним намірам, про які писав у листі до митрополита Іларіона. Але... Найнесподіваніше в цій ситуації те, що після неодноразових проходжень документів у американському консульстві, йому з дружиною, нарешті,

¹ Лист А. Животка до митрополита Іларіона у Вінніпег від 7 квітня 1948 року // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 7. Листування.

² Там само.

видали дозвіл на такий переїзд. Але відмовили племіннику дружини Віктору, якого вони взяли до себе ще в Празі, рятуючи нужденне становище сестри на Волині. Відтак, без того племінника — вже юнака, і здавалося б, людини цілком самостійної, скоріше з почуття обов'язку перед ним, вони відмовляються від переїзду до Америки.

У цьому вчинкові чи не найкраще проявилася вдача Аркадія Петровича — всього себе віддавати громадській, науковій справі й близьким людям.

Хворе й виснажене життєвими випробуваннями серце зупинилося несподівано й передчасно — у віці 58 років. 14 червня 1948 року дружина Аркадія Петровича, що мешкала разом з чоловіком у таборі Лягарде в Ашафенбурзі, одержала скорботне повідомлення від декана економічного факультету Українського технічно-господарського інституту професора Л. Шрамченка: „Від економічного факультету, членів деканату та від себе особисто висловлюю глибокий жаль і смуток з приводу несподіваної, передчасної втрати Вашого мужа і нашого активного члена факультету, визначного педагога і громадянина лектора Аркадія Животка та прошу прийняти наше щире сердечне співчуття”¹.

Дещо пізніше у самвидавському бюлетені „Вісті Українського технічно-господарського інституту” за підписом В. Н. з'явився невеликий некролог, де зокрема зазначалося: „Діяльність А. П. Животка остільки широка й многогранна, а його журналістична й наукова праця остільки продуктивна, що охопити все те в невеликій посмертній записці цілком неможливо. Будучи своєю вдачею дуже живий, — ідеаліст і патріот, — А. Животко кидався до кожної праці, де потрібно було рук і де не вистачало людей. Все ж культурна ділянка була його доменом: позашкільна освіта, дошкільне виховання, педагогіка — в теорії і практиці — ось праці, яким він віддавався в молодшому віці... Але його „Історія української преси” буде ще довгий час єдиною основною працею на цю тему”².

Незабаром табір Лягарде в Ашафенбурзі було розформовано, а його мешканці розійшлися по всіх світах. Кожен ішов за своєю долею... Дружина Аркадія Петровича таки перебралася до Америки — але зовсім сама, без племінника. За документами архіву митрополита Іларіона у Вінніпезі вдалося простежити її подальшу долю. У 50–60-х роках співробітничала з рядом українських часо-

¹ Архів УВУ у Мюнхені. Папка „Історія УТГІ”. Арк. 23.

² А. П. Животко (некролог) // Там само. Папка „Вісті УТГІ”. 1948. Ч. 8–9. С. 32.

писів Америки й Канади. Старість зустріла одинокою і хворою. Був час, коли через матеріальну скруту не могла навіть передплатити собі улюблені часописи. До редакції одного з них — щомісячника „Віра й культура”, який редагував у Вінніпезі митрополит Іларіон, Олександра Чернова-Животко звернулася з незвичним проханням: чи можна за отримані з редакції примірники „Віри й культури” оплатити не доларами, а безкоштовним написанням власних статей? „Своїм писанням, — зазначає авторка листа, — я заробляю дуже мало. Зрештою, всім відомо, як може заробити на еміграції український журналіст”¹.

Пам’ять про Аркадія Петровича спонукала пані Олександру підтримувати контакти з тими, хто працював свого часу з ним і пам’ятав про нього. На жаль, таких було небагато. Український технічно-господарський інститут, де стільки років викладав чоловік, незабаром переїхав з Регенсбурга до Нового Ульма, а в 1950 році — до Мюнхена. Пам’ять про колишнього незмінного лектора і викладача цього інституту залишилася тут лише в його книгах.

Серед тих, хто найдовше підтримував Олександру Животко, був митрополит Іларіон. На один з його листів-пропозицій до тіснішої співпраці з редакцією часопису пані Олександра відповіла розчулено: „Здається, що це звичайна чемність, але тепер якимось так все розгукане і зіспекульоване, що, власне, та звичайна чемність стала не зовсім звичною і тому особливо ціниться. Ваша чемність і обов’язковість викликали в мене справді рефлексії вдячності і бажання причинитися якомога для часопису. Пишу я стало для газет, але для Вашого часопису рада вибрати або зробити спеціально те, що найбільше відповідає”².

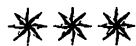
І ось фраза з останнього листа до Вінніпега, датованого 28 березня 1968 року: „Щиро дякую за Ваш ласкавий лист. Каюся і жалкую, що потурбувала Вас такою маленькою справою. Старість і недуга підломили мене, а все щось хочеться ще зробити”³.

Остання фраза мовлена словами її чоловіка — невтомного і скромного ратая на українознавчій ниві Аркадія Петровича Животка.

¹ Лист Олександри Животко до митрополита Іларіона у Вінніпег від 23 грудня 1955 року // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 34. Листування (Америка).

² Лист Олександри Животко до митрополита Іларіона у Вінніпег від 23 грудня 1955 року // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 34. Листування (Америка).

³ Там само.

Найголовнішою з-поміж різноманітного за тематичним спектром творчого й наукового доробку Аркадія Животка є, безумовно, його *“Історія української преси”*. В передмові до її мюнхенського видання, здійсненого 1989–1990 року заходами Українського технічно-господарського інституту за фінансової підтримки німецького уряду, український учений з Канади доктор К. Костів зокрема зазначав: *“Праця Аркадія Животка являє собою цінну цеглину, положену в будові історичної правди про постання, розвиток і завдання української преси”*¹.

До написання цього дослідження автор ішов десятиліттями, по крупинці збираючи в різноманітних архівах, зі сторінок сотень, тисяч книжок, газет і журналів, що виходили друком у різний час і в різних місцях, найсуттєвіші дані щодо історії й сьогодення української журналістики. Публікуючи у формі різноманітних статей результати своїх наукових пошуків, про що йшлося вище, автор весь час мріяв про окремі книжкові видання з історії української преси. Ретельно систематизовував опрацьований матеріал, активно шукав видавця.

Першою хотів видати книгу з історії *“Основи”* — дивовижного українського літературно-наукового й суспільного часопису, який сприяв розвиткові національної свідомості значної частини українців і мав значний вплив на культурний і літературний процес в Україні другої половини ХІХ століття. Однак побачити надрукованим результат своєї кількарічної дослідницької праці авторові не судилося. Підготовлений до друку машинописний варіант книги обсягом більш ніж 300 сторінок був назавжди втрачений.

Ще одна втрата, вже післявоєнної доби, — остаточно відредагований текст книги *“Українські рукописні та відбивані часописи. 1854–1939 роки”*. Про інтенсивні й обнадійливі пошуки видавця для цієї книги він писав до митрополита Іларіона у Вінніпег з Ашафенбурга 29 серпня 1947 року².

Все ж один пресознавчий рукопис із цілої серії задуманих перед виданням *“Історії української преси”* Аркадієві Животку вдалося видрукувати окремою книгою. Це була *“Преса Карпатської України”*, що побачила світ у видав-

¹ Животко А. Історія української преси. Мюнхен, 1989–1990. С. 7.

² Животко А. Лист до митрополита Іларіона у Вінніпег від 29 серпня 1947 року // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 7. Листування (Європа). Арк 3.

ництві Юрія Тищенка в Празі. Рік виходу книги на титулі не вказаний. Ймовірно, це було 1942 року — останнього року діяльності цього видавця українських книг у Чехії.

Скромне з поліграфічного боку і невелике за обсягом (20 сторінок) видання має неабияку цінність для сучасного дослідника української історії. Адже в ньому крізь призму діяльності тамтешньої преси віддзеркалено чотири різних доби життя та культурно-суспільного розвитку цього краю — від часу австро-угорської залежності до набуття статусу незалежної держави — Карпатської України у жовтні 1938 року. Відповідно до історичних періодів подаються детальні бібліографічні відомості про всі пресові органи, що виходили на території Карпатської України, — суспільно-політичні, господарсько-кооперативні, просвітні, літературно-мистецькі, церковно-релігійні, молодіжні, дитячі тощо. Назви друкованих органів простежено з урахуванням їх змін у хронологічному порядку із зазначенням прізвищ їхніх видавців, редакторів і, по можливості, співробітників (також за хронологією).

Сама ж “Історія української преси” побачила світ 1946 року в Регенсбурзі. Надрукована ця книга ще скромніше, ніж “Преса Карпатської України”, — циклостилем (по нинішньому — своєрідна ксероксна відбитка машинописного варіанту). На обкладинці видання зазначено: “Аркадій Животко, лектор Українського Технічно-Господарського Інституту. Історія української преси. Регенсбург, 1946”. Власне, це був своєрідний підручник з відповідного курсу, який вів Аркадій Животко в цьому інституті. Тому й має книга всі ознаки підручника: детальна структурованість, хронологічна послідовність викладу матеріалу, перелік контрольних запитань і завдань після кожної теми.

Поряд з радістю, вихід цієї книги завдав авторові й немало прикрощів. Ймовірно, через брак паперу чи коштів довелося скорочувати її практично на одну третину. Зокрема, не увійшло до книги чимало сторінок про період шістдесятих років ХІХ століття, про розвиток суспільно-політичної думки в Україні в останні десятиліття, про мовну боротьбу в пресі Карпатської України, а також немало фактологічного матеріалу про розвиток журналістики в підрадянській Україні. Про це з гіркотою писав автор митрополиту Іларіону. “Все, що мусив викинути, чекає на ліпші часи”, — в цій

фразі – сподівання на перевидання своєї книги у повному її вигляді в недалекому майбутньому.¹

На жаль, ці сподівання за життя автора не були реалізовані. Скажімо, схвалений до друку редакційною комісією Української вільної Академії наук (УВАН) рукопис його дослідження “Нездійсненні плани видання українських часописів” побачив світ накладом Товариства прихильників УВАН в Авсбурзі вже по смерті автора – 1949 року. Книга вийшла незначним накладом 45-м числом академічного видання у серії “Книгознавство. Бібліологічні вісті”.

Перевидання ж самої “Історії української преси” з додаванням скороченого матеріалу було здійснено послідовниками Аркадія Животка більше ніж через сорок років.

Незважаючи на те, що мюнхенське видання “Історії української преси” 1989–1990 року попри його якісне поліграфічне виконання (книга надрукована на крейдяному папері вищого гатунку) хибує цілим рядом граматичних і фактологічних помилок, різночитань одних і тих самих назв та понять, що, ймовірно, пояснюється недостатнім рівнем редакторської й технічної підготовки, воно й сьогодні залишається чи не найповнішим дослідженням на цю тему не лише в українській діаспорі, а й на Батьківщині. За масштабами охоплення фактологічного матеріалу, залученням до наукового обігу колосального масиву архівних джерел української еміграції, які для вітчизняних учених донедавна були практично недоступними, перевершити Животкову працю поки що нікому з дослідників історії української журналістики нині не вдалося.

Не випадково творці “Енциклопедії українознавства”, загальна частина якої (томи 1–3) обсягом 1230 сторінок побачила світ 1949 року, не стали нікого з поміж багатьох шанованих дослідників історії української журналістики в діаспорі залучати для написання розділу “Преса”. По смерті Аркадія Животка вони ґрунтовно використали його книгу, вважаючи, що авторитетнішого і повнішого матеріалу для енциклопедії годі шукати. Цей розділ з численними ілюстраціями займає в третьому томі зазначеного видання більш ніж двадцять сторінок і підписаний просто “За Аркадієм Животко”.

Що ж до неминучих у такій справі недоліків, неточностей і певної неповноти висвітлення теми, то переконливим

¹ Животко А. Лист до митрополита Іларіона від 29 серпня 1947 року // Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі. Коробка 7. Листування (Європа).

доведенням “плюсів” і “мінусів” українознавчих досліджень, які проводилися в умовах еміграційної дійсності, можуть слугувати ось ці слова з книги Симона Наріжного “Українська еміграція”: “Нам ніхто не нав’язував своїх концепцій і не примушував нас працювати на завідомо хибних засадах. Ми були вільні у виборі тем і методів, мали можливість заявити себе сторонниками тих філософічних теорій, які здаються нам правдивими, стати на тих позиціях які витримують критику аргументами, а не обґрунтовуються урядовими наказами... Але поруч з усім цим у нашому становищі... є й великі невигоди. Ці невигоди випливають з двох моментів — 1) з того, що ми на чужині, 2) що ми не розпоряджаємося тут і мінімальними матеріальними ресурсами, потрібними для нашої праці... **Але навіть і в цих несприятливих обставинах Товариство виконало працю, з якою сміливо може стати на суд найсуворіших критиків**”¹ (*виділення моє. — М. Т.*).

На суд саме таких критиків сьогодні сміливо можна винести “Історію української преси” — багаторічне дослідження вірного сина України, чесного і талановитого вченого-українознавця Аркадія Животка. Майже півстоліття чекало воно свого повернення до того читача, якому щиро, з великою любов’ю й надією присвячувалося автором.

**Микола ТИМОШИК,
доктор філологічних наук**

¹ *Наріжний С.* Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Частина перша. Прага, 1942. С. 209.)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ

Початки періодичної преси

Зародки періодичних видань сягають глибокої давнини. Дослідники вбачають їх у повідомленнях „Acta senatus”, що з наказу Юлія Цезаря вивішувалися на площі Риму, та „Acta diurna...”, що подавали перебіг праці народного зібрання, відомості про військові події, хроніку новин і т. д. Копії з них розсилалися до різних місцевостей провінції.

Десь у VIII–IX ст. початки періодичної преси бачимо в Китаї, де того часу виходить вже „Пекінський Вісник”. Далекі пізніше, а то в XV–XVI ст., з’являються летючі листки в Німеччині (Flug-blatter) з відомостями про політичні події, пошесні хвороби і т. д. На їх же сторінках опубліковані були 95 тез М. Лютера. Згодом листи, що містили політичні, комерційні та ін. відомості почали в німців зватися – „Zeitungen”, – отже, газети або часописи. Ближче підходили до поняття періодичних видань – „Messrelationen” („Ярмаркові відомості”), що виходили точно кожного півроку у вигляді рукописних листів.

До цих же часів належить і одна зі старших рукописних газет, що появилися в Чехії під назвою „Noviny leta Pane...”, яка переховується в Градці Королевім.

Подібні видання з’являються з бігом часу в інших країнах Європи, але всі вони носять ще випадковий характер і не освітлюють всебічно громадське і приватне життя.

Друковані часописи з’являються щойно з початком XVII ст. і то майже одночасно в усіх країнах Західної Європи. Так, 1615 р. починає виходити в Німеччині „Frankfurter Jurnal”, потім з’являється друкований часопис в Ав-

стрії, 1621 р. виходить перша газета в Англії під назвою „Weekly News”; 1631 р. – у Франції „Gazette”; в Італії перший часопис виходить 1636 р. (Флоренція) і т. д.

Всі ці часописи подають вже ширші огляди, хроніку, починають обговорювати справи, зв'язані з діяльністю урядів і представництв, та інформують про події свого краю.

Зародки української преси

Уа українських землях, у порівнянні із західноєвропейськими країнами, преса з'явилася на 150 літ пізніше. Визначніші події з українського життя мали відгук і оцінку впродовж довшого часу лише на сторінках західноєвропейської преси. Так, повстання Богдана Хмельницького (1648), перемоги і творення Української держави знайшли відгук і освітлення на сторінках англійської, французької, німецької та ін. преси. Так само в цій же пресі можна було зустріти й інші відомості з українських земель.

Щойно за гетьмана І. Виговського можна побачити зародок української преси. Крім звичайних універсалів за час його гетьманування почали видаватися спеціальні друковані універсали для козацької старшини, в яких побіч різного роду наказів, законів тощо подано вже і поточні вісті. Був це фактично своєрідний сурогат часопису, що появлявся і пізніш аж до 1709 р.

По полтавській битві московська влада заводить щораз то все більші обмеження прав і вільностей українських. На цей саме час припадає і наказ царя Петра І, яким забороняється друкувати українські книжки, а передруки наказано зрівнювати з московським: „...На ново жодних книг, окрім церковних попередніх видань не друкувати; але і ці церковні старі книги за такими ж церковними книгами виправляти (справлять) перед друком з тими великоруськими друками, щоб жодної різниці й особливого нарiччя в них не було”. За таких умов не могло бути й думки про будь-які публікації на східноукраїнських землях.

Народження преси на українських землях

Дещо легші умови були на галицько-українських землях. Але і тут ще не скоро з'являється часопис. Щойно в 1776 р. появляється перший на українських

землях. Це тижневик французькою мовою під назвою „Gazette de Leopol”, перше число якого появилось у Львові 1 січня, що його власником і видавцем був ближче невідомий якийсь Chevalie Ossoudi. Проіснував цей часопис лише рік. Його сторінки (кожне число виходило на 4 стор.), як також сторінки його додатків, приносили вісті зі всіх важніших міст Європи. Головно були це вісті політичного характеру, а подекуди і з приватного життя. Відповідали вони за формою нинішнім телеграмам і хронікарським заміткам. Жодних статей (редакційних чи інших) тут не було.

Серед цих вістей траплялися часом вісті й з українського життя, як місцевого характеру, так і зі східних українських земель. З останніх особливу увагу звертають, наприклад, вісті про призначення гр. Румянцева генерал-губернатором України, про перенесення столиці України з Глухова до Києва, як також цікава російська записка про плавбу на Чорному морі, в якій подано причини зруйнування Запорізької Січі: зробити торговельний шлях Дніпром безпечним від запорізьких козаків.

На східних українських землях постання періодичної преси сталося ще пізніш, а саме в першій половині XIX ст. Найперше появляється вона у Харкові, потім в Одесі, врешті, в Києві.

Першим таким часописом був тижневик під назвою „Харковський Еженедельник”, що його почав видавати 1812 р. харківський книгар Лангнер при найближчій участі проф. Харківського університету К. Нельдегена. Часопис близько стояв до університету, подаючи інформаційний матеріал, в якому відбивався місцевий побут та інтереси, якими жило громадянство тодішньої Слобожанщини. Появилось 12 чисел. Припинив своє існування з огляду на малу кількість передплатників, що було зазначено управою університету такими словами: „...в тутешньому краї дуже мало людей, що цікавляться такими творами (сочинениями)”.

Першим щоденником на східноукраїнських землях став „Одесский Вестник”, що почав виходити в Одесі 1827 р. і протримався до 1893 р.

У Києві перший часопис (газета) появилсь 1835 р. Власне був це сурогат газети під назвою „Киевские Объявления”, що виходили в 1835–38 і 1850–58 рр. Появлялися вони щодня, але тільки впродовж одного місяця січня, під час контрактних ярмарків.

Врешті, з наказу російського центрального уряду з 1838 р. почали виходити в губерніальних містах „Губернские Ведомости”, що появлялися весь час аж до 1917 р.

Народження української преси. Історичне тло

Єкасування державних форм українського життя, окреслення українського народу як самостійного суспільно-національного тіла, безоглядне поборювання рештків українських політичних та національно-культурних прав, що розгорнулося на східноукраїнських землях з особливою силою по полтавському бою, не в силі було остаточно придушити ті змагання, що ще їх можна було помітити наприкінці XVIII і на початку XIX ст. Низка історичних фактів виразно промовляє про ті акції, настрої, думки і змагання.

З цих фактів у першу чергу треба згадати хоча б так звану місію В. Капніста 1791 р., коли в його особі політичними українськими колами знову було винесено українську справу на арену європейської політики. У квітні того року один з найвизначніших українських діячів, що мав великий вплив в Україні, — В. Капніст, як представник українського суспільства лівого берега Дніпра, звернувся до Пруссії з проханням про допомогу Україні в її боротьбі проти тиранії російського уряду та національного поневолення ним українського народу.

Другим не малозначним фактом була праця масонських лож та українських таємних політичних товариств і участь у грудневому повстанні.

Зрештою, рух українських мас з приходом в Україну французького війська 1812 р. та заснування Січі на Дунаю, що продержалася до 1828 р., — все це вказує на те, що серед українського народу ще жили національні традиції, що ще не були скінчені визвольні змагання.

Втративши вигляди на повернення державно-політичних прав, українське суспільство на початку XIX ст. приступає до праці над збереженням пам'яті минулого та до захисту національно-культурних традицій, національної спільноти і культурного розвитку.

Початки української преси на східноукраїнських землях. Її характеристична риса. Мовний характер української преси

Уа тлі такої історичної дійсності виникає на східноукраїнських землях преса, як чинник захисту української культури і збереження національної спільноти на ґрунті історичної минувшини. Характеристичною її рисою стає те, що виникає вона з ініціативи та старанням самого українського суспільства. Це виразно відрізняє її початки від початків преси багатьох інших народів і зокрема від початків преси московської, що була продуктом уряду чи урядових чинників, як наприклад, „Куранти” (1621), „Ведомости Московскаго Государства” (скорочено) — (1702) тощо. Діяльність їх редакторів і співредакторів була нічим іншим, як приневолюною, урядовою, часто немилою службою, яку мусили виконувати з наказу відповідних урядових чиновників. Відмінний був початок, а ще більше — в пізніших часах стадії розвитку української преси, її народження тісно в’яжеться з відкриттям першого в Україні університету в Харкові в 1805 р., що постає старанням суспільства. Тут скупчилися видатніші наукові, літературні та громадські сили того часу. Університет набирає значення науково-культурного центру, скупчує навколо себе всі громадсько-культурні інтереси Слобожанщини. З університетом же в’яжеться новий цензурний закон (1804), яким після доби, що тяжіла над українським друкованим словом від 1720 р. (наказ Петра I), передавалася цензура до рук професорських колегій університетів. Все це сприяло народженню української преси і то саме в Харкові, де незабаром і появилися її перші органи.

Як ці органи, так і наступні часописи чи їх заступники пізніших років у формі альманахів або збірників, появляються в двох мовах: російській і українській, а часом лише в російській. Пояснення такого явища треба шукати в мовній та загальнокультурній асиміляційній дійсності, що на той час набрала вже поважної сили на українських землях під Росією, як також у проявах своєї чинності урядового „недремлющого ока”, що недоброзичливо дивилося на вживання української мови, як на прояв українського національно-культурного відокремлення.

Цей мовний характер української преси при її народженні і в пізніших ще часах, не слід розглядати, як харак-

тер, питомий виключно українській пресі. Можна його помітити в різні часи й у інших народів, з яких згадаємо хоча б таких, як ірландці, чехи, поляки тощо. Так наприклад, в історії чеської преси зустрічаємо в її початках, як двомовність (чесько-німецьку), так чужомовність (німецьку): зокрема 1802 р. бачимо тут „Schonfeld”, нову газету під назвою „Prager Oberpostamtszeitung” або Єржабека „Prager Neue Zeitung” та ін., а 1827 р. починає виходити в Празі в мовах чеській і німецькій один з поважних журналів, що його видає Товариство Чеського національного музею, а саме: („Czasopis Spoleenosti Vlasteneckeho Musea”, пізніше – „Czasopis Narodniho Musea”.

Програма перших українських часописів

Програма молоді української журналістики в час її народження, дивлячись на хронікарський зміст, іде в двох напрямках. Один з них – науково-літературний (історія, етнографія, красне письменство, тощо), другий – сатирично-літературний.

Обидва ці напрямки визначаються одною спільною рисою: незважаючи на лояльність, що її вимагали умови політичного життя і що її в різний спосіб мусив виявити той чи інший часопис, всі вони своїм основним змістом прислужувалися пробудженню в українському суспільстві національної думки і почуття. Це провадило до організації національно-громадських сил й до створення основ їх розвитку.

Перші українські часописи на східноукраїнських землях. Піонери української журналістики.

„Украинский Вестник”

Представником першої течії в молодій українській журналістиці на східноукраїнських землях 1816 р. стає журнал, що виходить із професорських кіл Харківського університету під назвою „Украинский Вестник” за редакцією і співробітництвом визначних на той час наукових і літературних сил, як проф. Євграфа Філомафитського (1791–1831), проф. Р. Гонорського (1791–1819), проф. О. Склабовського (1793–1831), Гр. Квітки-Основ'яненка (1778–1843), П. Гулака-Артемівського (1793–1831).

Перше число журналу появилось з університетської друкарні за січень 1816 р. у формі маленької книжки (15×10 см). Цю форму витримано було й у всіх дальших числах.

Одним з головних завдань, що було поставлено видавцями і редакцією та зазначено у вступному слові, — „...дать лучшее понятие о здешнем крае”, а також ознайомлення читачів з історією України та збудження почуття любові до неї. Висуваючи це завдання, видавці були свідомі труднощів, що стояли перед ними:

„Не можна ... ручатися, — каже у вступній статті редакція, — щоб можна було дати найповніше уявлення як про саму Україну, так і її населення, бо успіх в цьому залежить від багатьох сторонніх причин”.

Поборюючи ці причини, журнал упродовж чотирьох років все ж спромігся дати на своїх сторінках максимум того, що можна було дати за тих умов, при яких довелося йому існувати.

Вже з першої книжки головним змістом журналу стає історія України та поодиноких її країв, етнографія, географія в оригінальних працях, як також описи і спомини, спроби української літературної творчості. Тут же переклади та матеріали місцевого хронікального характеру.

Перше число (за січень 1816 р.) принесло на чільному місці більшу працю під заголовком „Гетьман Хмельницький”, що зайняла собою кілька чисел і була написана на підставі старих рукописів.

Подаючи добу гетьманування Б. Хмельницького, праця ця просякнута почуттям глибокої пошани до українського козацтва. Самого ж Хмельницького автор (директор Чернігівської гімназії М. Марков) характеризує такими словами: „Невтомний, строгий до самого себе більш, ніж до других, він виступає на арену, забуваючи навіть про славу”.

„Покличемо з темряви минулого мужа, — продовжує автор далі, — що віддав усього себе на користь батьківщині: нехай буде він вічним докором для безжурних і твердою наукою для бадьорих. При імені Хмельницького мало хто лишиться байдужим і не викличе в своїх думках тисячі споминів.”

З інших праць звертають на себе увагу такі, як наприклад: історичний огляд Г. Квітки-Основ'яненка „О Малой России”, М. Грабовського — „Историческия замечания о Малороссии, от смерти гетмана Богдана Хмельницкаго до Полтавского сражения”, як також згаданого вже М. Маркова, який дав „Введение в малороссийскую историю”. Тут же

цінні описи поодиноких місцевостей України — їх історичне минуле, побут, культурне життя тощо. Зокрема варто згадати опис України російським подорожником Льовшиним, в якому він такими словами характеризує українські пісні і мову: „Їх (українців) пісні ніжні, виразисті і часто протяжні. Українці перевищують майже всіх мешканців Росії гнучкістю, чистотою та приємністю голосів”...

А далі про мову: „Коли генії тієї країни звернуть увагу на українську мову і вироблять її, тоді українці, може, конкуруватимуть щодо слави своїх наукових творів із найкультурнішими народами Європи”.

Зустрічаються також на сторінках журналу кілька спогадів, з яких заслуговують на особливу увагу спогади швейцарця Вернете та Гесс де Кальве (про Григорія Сковороду, про Новгород-Сіверський).

Критичні огляди (або скоріше реферати чи перекази) належать тут перу Масловича.

Окреме місце на сторінках „Украинского Вестника” займають „Листи до видавців”, талановито вбрані в гумористично-сатиричну форму, скеровані на побут і вдачу представників тогочасного суспільства. Їх автором був Г. Квітка-Основ'яненко, що виступив тут під прибраним іменем — Фалалея Повінухіна.

Представником української літературної творчості в „Украинском Вестнике” став П. Гулак-Артемівський, який здобув в історії українського письменства належне місце по опублікуванні тут відомої байки „Пан та собака”.

Крім того опубліковано було тут також ще низку його творів, в одному з яких („Супліка до Грицька Основ'яненка”) зазначається відрубність української мови від російської та надається їй літературної гідності.

Окремо був в „Украинском Вестнике” введений відділ інформативно-хронікарський. Головне місце займають в ньому „Харківські записки”. Зокрема цікавим є повідомлення про працю Харківського університету. Тут же про програми навчання в повітових школах („уездних училищах”), гімназіях і врешті в університеті. З них довідуємося, м. ін., що серед предметів навчання в так званих „уездних училищах” (повітових школах) того часу поруч з граматиною російської мови стоїть також навчання „местного языка”, отже, української мови.

Решта матеріалів, що появилася на сторінках „Украинского Вестника”, в більшій частині відбігали від місцевої і загальноукраїнської тематики.

Суспільство і „Украинский Вестник”. Передплата. Припинення

Незважаючи на те, що як видавництво, так і редактори „Украинского Вестника” змагалися якнайкраще підійти до потреб і до вимог суспільства, журнал не зміг здобути ширшого кола читачів. Вже в першому році видавництво побачило, що перед ним стоїть поважне завдання — провести відповідну підготовку шляхом агітації. Треба було заохотити читача, треба було практично підвести його до журналу та ознайомити з його змістом і вичекати після того певний час. Тому першого року видавництво більшу частину з накладу 350 примірників розіслало даром. Це дало деякі позитивні наслідки. Року 1817 (другий рік видання) друковано було вже 500 примірників, а передплатників, що внесли гроші — 297. Року 1818 друковано 400 примірників, передплатників 244. У наступному 1819 році зменшено наклад до 350 примірників. Хоч кількість передплатників, порівнюючи з попереднім роком трохи зросла, а саме — до 253.

Цікаво порівняти передплату „Украинского Вестника” з передплатою часописів в інших країнах серед інших народів. Наприклад, згаданий нами „Casopis Narodního Musea” у Празі, що почав виходити 1827 р., спочатку мав щойно 436 передплатників у Чехії та декілька за кордоном. Так само такий російський часопис першої половини ХІХ ст. як „Москвитянин” (Погодіна) мав лише 300 передплатників. Або врешті — „Отечественные Записки”, що почали виходити 1820 р., мусили припинитися через брак передплатників і відновилися вже геть у пізніших роках.

Мусив припинити своє існування й „Украинский Вестник”, але з інших причин. Незважаючи на, здавалося б, малу кількість передплатників, починаючи з другого року видання, всі видатки його видання повністю вже покривалися з передплат. Отже, про жодний дефіцит думати не доводилося.

Натомість журнал зустрівся з іншого роду перешкодами. З 1819 р. почала виявлятися заново цензурна практика, що натурально тяжко відбилася і на „Украинском Вестнике”. Журнал почав діставати попередження, які закінчилися тим, що 1820 р. число за місяць січень було цензурою затримано, а саме видання заборонено. Трохи довше ще протримався тижневик „Харьковские Известия”, що його також видавав університет за редакцією проф. Вербицького в 1817—1822 рр.

Нова спроба.

„Украинский Журнал”. Акція, її наслідки

Щойно за чотири роки після „Украинского Вестника” робить університет нову спробу. Приступає до видання нового журналу, яким 1824 р. стає „Украинский Журнал”. Редактором цього нового журналу призначив університет П. Гулак-Артемовського, що пізніше був ректором університету, та проф. О. Склабовського. Через недугу П. Гулак-Артемовський примушений був зректися редакторської праці, залишаючись співробітником. Таким чином, редактором журналу залишився сам О. Склабовський. Програма нового журналу охоплювала такі розділи:

1) все, що торкається історичних відомостей, успіхів у науці і мистецтві, хліборобстві, торгівлі, промисловості та інших достопам’ятностей України;

2) всі роди прозаїчної творчості;

3) всі роди поетичної творчості;

4) різне.

Програма ця в практиці набрала характеру наукових викладів філософічних теорій, якими цікавилися того часу вчені та літератори, і зокрема викликала зацікавлення класичною літературою.

І хоч студії української історії та різні дослідження, що з нею зв’язані, разом із тогочасним станом життя в Україні і було запроваджено в програмі на першому місці, здійснення їх, коли і побачимо на сторінках „Украинского Журнала”, то все ж у далеко меншому розмірі, аніж то було на сторінках його попередника, а до того ж, коли і траплялися на ці теми, то носили вони характер більш описово-дослідний і місцевий. Правда, були ще праці, що все ж збуджували в громадянстві інтерес до української старовини, але менше захоплювали і поглиблювали національне почуття, що виходило б поза межі вужчої батьківщини — Слобожанщини. Проте можна було зустріти тут і винятки. Одним з таких винятків була хоча б така праця як „Взгляд на поему под названием „Войнаровский”. Не є це критична праця, лише виклад змісту поеми К. Рилєєва з цитатами з неї. Але можна бачити в ній, як глибоко співчував автор вкладеному в цю поему почуттю любові до України.

Серед наукових і літературних кіл суспільства „Украинский Журнал” користувався атестацією ліпшого в ті часи

наукового органу. Та незважаючи на це, все ж мусив він 1825 р. припинити своє існування. Був це час, коли реакція на чолі з кн. Голіциним розправляла свої крила. На куратора шкільної округи і університету висунуто було З. Карнієва — послідовника лихої пам'яті куратора казанської шкільної округи Магницького, а почесним членом Харківського університету став не менш відомий в історії Росії граф Аракчеєв. Це імена, що самі за себе промовляють.

„Харьковский Демокрит”

Представником другої течії в молодій українській журналістиці був часопис — „Харьковский Демокрит”, що виходив у Харкові 1816 р. Назву цього журналу, можна думати, було запозичено від сатиричного місячника „Демокрит”, що 1815 р. виходив у Петербурзі.

Свою появу „Харьковский Демокрит” завдячує одному з перших вихованців Харківського університету В. Масловичу (1793—1841), який був і його редактором. Батько Масловича був за походженням серб. Мати — українка з роду Познанських, приятелів відомого етнографа грузина Цертелева, що посвятився українським етнографічним студіям. Ще за студентських часів виявив В. Маслович нахил до літературних студій і творчості (зокрема його студії над історією байки).

Приступивши до видання „Харьковского Демокрита”, в передмові до нього він зазначив: „За особливий свій обов'язок вважаю, щоб цей журнал поповнювався творами нашої країни”.

За змістом журнал цей можна поділити на такі відділи: 1) гумор, байки, епіграми, оди тощо; 2) оповідання, казки, подорожі; 3) різні пісні; 4) забави, шаради.

Матеріали цих відділів появлялися мовами українською та російською.

Масловича постійно тягнуло до української поезії, до української мови й літератури. Українська мова стала його рідною мовою і він заповнював своїми творами сторінки часопису, що часом прозраджували його гострий язик.

З тих творів згадати хоч такі, як поема про Харька, засновника Харкова, на підставі народних переказів під заголовком „Засновання Харкова”; сатиричну поему на українське життя „Утаїда”, в якій можна помітити вплив Котляревського; „Песнь Семейству”, що поза російським

заголовком написана була доброю українською мовою, та інші.

Крім самого Масловича містили тут свої твори Г. Квітка-Основ'яненко, Срезневський, Гонорський та інші.

Вийшло „Харьковского Демокрита” шість чисел. Перестав виходити в зв'язку з виїздом Масловича з Харкова.

Повстання декабристів 1825 р., польське повстання 1830 р., рух за кордоном — все це занепокоїло російський уряд. Маючи за собою вже досвід і традицію в боротьбі з українством, звернув він увагу на українське життя і став на шлях його чергового приборкання, бо побоювався розвитку його національного вияву і розвитку. Наслідком цього стає те, що понад тридцять років не бачимо вже на східноукраїнських землях жодного українського часопису.

Заступники часописів — альманахи

Тим часом українські літературні і наукові кола не думали про підготовку до смерті. Навпаки, в боротьбі з реакцією вишукували вони інших шляхів, щоб промовити до українського суспільства. Таким шляхом стає видавання різного роду альманахів та збірників, що заступають собою журнали.

Першим з цих альманахів появляється 1831 р., за редакцією проф. О. Шпигоцького, „Украинский Альманах”¹, в якому бере найближчу участь тепер призабутий вже поет Л. Боровиковський (1806—1889) з його засадою, що мовляв, „неправдивою є думка, нібито українська мова придатна лише для вислову смішного і низького”.

Другим альманахом була „Утренняя Звезда”, де містили свої твори Квітка-Основ'яненко, Гулак-Артемівський, Є. Гребінка та інші.

Зокрема звертає того часу увагу „Запорожская Старина”, яку почав видавати збірниками син співробітника „Украинского Вестника” проф. Ів. Срезневського — Ізм. Срезневський.

У сорокових роках ХІХ ст. появилися чотири альманахи-збірники.²

¹ „Украинский альманах” видавали І. Розковшенко та І. Срезневський (прим ред.-упор.)

² Насправді в цей період виходило п'ять альманахів. Автор не згадав „Южно-русский сборник”, який готував до друку А. Метлинський (прим ред.-упор.)

В першу чергу, це цінні збірники, що їх 1840 р. почав видавати М. Максимович під назвою „Кіевлянин”. Перші дві книжки вийшли у Києві в 1840 і 1841 рр. Третя – у Москві 1850 р. Як мотто дано: „Да ведают потомки православных Земли родной минувшую судьбу”.

У програмовій передмові першої книжки видавець зазначив завдання видань такими словами: „...дослідження і приведення до належної відомості всього того, що стосується Києва і всієї Південної Русі – Київської і Галицької”.

Завдання це було виконане якнайкраще з доповненням змісту історичного, на теми мови, бібліографічного і творами красного письменства.

В цей же час появляється альманах під назвою „Ластовка” (формат 13,5 × 10,5, стор. 382).

Вийшов цей альманах у Петербурзі 1841 р. у виданні і за редакцією Є. Гребінки.

Ще в 1830 р. Є. Гребінка робив заходи, щоб дістати дозвіл на видання українського часопису, але безуспішно. Так само безуспішні були його старання дістати дозвіл на український додаток при петербурзькому журналі „Отечественные Записки”. Після цього взявся він до видання, бодай, літературного альманаху, який і появився під згаданою назвою.

Зміст його склався з творів українських письменників. Деякі з них стали широко популярними, доживши й до наших днів. (Є. Гребінки „Ні, мамо, не можна нелюба любити”, Л. Чужбинського „Скажи мені правду, мій любий козаче” та інші).

Залетіла „Ластовка” і на західноукраїнські землі, де зустрів її Маркіян Шашкевич такими словами у своєму листі до М. Козловського, якому він 1842 р. її посилав: „Рідні, любезненькі! Несеться воздухами до Вас, мої миленькі, шпарка „Ластовка”. Ой ластівка ж то ластівка! Такої ще зроду ніхто не бачив, бо не то, що гарно виспіває та щебече та так, мов промовляє, а то ще і на зиму не ховаєся, і все снуєся, і все літає, і все виспіває, що забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу і здається тобі, що завсігди весна. От така-то летить до Вас „Ластовка...”

У прикінцевому слові альманаху – „До зобачення” звертається Є. Гребінка до земляків з такими словами: „...Полюбіте же, земляки, нашу ластовочку, читайте її швидко, бо незабаром може прилетять солов’ї, тоді хто стане слухати „Ластовку”!?”

Помилився видавець „Ластовки”. Ще довго довелося чекати українському суспільству на солов’їв.

Того ж 1841 року появився ще один альманах, що його видав Ол. Корсун під назвою „Сніп”. А в 1843–1844 рр. появився альманах „Молодик”, якого вийшло чотири книжки. Видавцем його був І. Бецький. Видано було у Харкові, а потім у Петербурзі мовами українською й російською на користь харківського дитячого притулку для сиріт.

Преса на західноукраїнських землях. Історичне тло. Перші спроби

У в ліпшому стані була в цей період справа періодичних українських видань і на західноукраїнських землях. З часів створення так званого Руського воеводства та прилучення його до земель польської корони й до кінця XVIII ст. перебувала Галичина під польським пануванням. Становими привілеями та матеріальними вигодами перетягала Польща на свій бік потомків наших княжих родів, боярства й міщанства. Решту зустрічали тяжкі обмеження й переслідування тих освічених верств українського суспільства, що прямували до національно-культурної сепарації від Польщі. Українська культура, що колись стояла, без порівняння, вище від польської, падала постійно, не маючи настільки підтримки з боку держави, але й втрачаючи підтримку власних останків вищих верств — шляхти й міщанства. Римо-католицька церква зі справною організацією та дисципліною, з доброю пропагандою та системою середніх і високих шкіл та виховних закладів брала явну перевагу над нашою православною та уніатсько-католицькою церквою. В кінці XVIII ст. при кінці старої польської держави в Західній Україні православна церква впала була зовсім, а залишилася формально тільки українська католицька церква, однак між її вірними було тільки селянство, рештки міщанства і нижчої „ходачкової” шляхти, з яких рекрутувалося духовенство. Під час першого поділу Польщі 1772 р. Галичина перейшла під Австрію. При українським народі залишився ще тільки „хлоп і поп”, як це згіршливо говорили тоді польські шляхтичі.

Втративши верхні верстви, що зреклися свого народу, галицько-українські землі залишилися лише з нижчим духовенством та українським селянством, придушеним не-

волею. Те ж саме і на Закарпаттю, де політика асиміляції українського населення привела до повного національно-культурного поневолення, пізніш підпертого „науковим” узасадненням Мадярської Академії наук (1825).

В таких умовах застає західноукраїнські землі після першого поділу Польщі, коли Галичина відійшла до Австрії, цісар Йосип II. Він приносить з собою надії на культурне піднесення українського народу. Здавалося, що доба, коли вже „не було властиво русинів, а тільки поляки грецького та латинського обряду”, минула. Та сподівання не справдились. Незабаром, по смерті Йосипа II (1790), наступила реакція, що тяжко відбилася на українському житті.

Особлива неприхильність до українського народу виявилася саме в роках народження української періодичної преси на східних українських землях (1816—1818). Впродовж першого тридцятиліття XIX ст. не могло бути ані мови про будь-яке українське друковане слово, а тим більш про періодичні видання.

Реакція безупинно висувала на чільне місце польський елемент, що звиклою рукою закріплював своє панівне становище і насаджував свою культуру.

А все ж ціною великої енергії і зусиль щастить таки національно свідомій частині українського суспільства перебороти всі труднощі і покласти підвалини для пізнішого розвитку української книжки і періодичної преси.

Першу спробу робить 1830 р. Маркіян Шашкевич. Бувши в той час ще семінаристом, почав він старатися про дозвіл на видання українського часопису. Але йому було відмовлено.

„Руська трійця”.

Спроба видання часописів. Альманах „Зоря”

Тим часом під впливом знайомства з творами українських письменників східноукраїнських земель, з виданнями на тих землях, як також розвитку національно-культурного життя серед суспільства інших народів, що були в тій же державі, та творів таких представників їх як Шафарик, Коляр, Караджич та ін., і особистого знайомства з чеськими представниками, як Коубек, Зай та ін., твориться гурток піонерів українського національно-культурного відродження Галичини. Душею цього гуртка, що ввійшов до історії під назвою „Руська трійця”, стає Маркіян Шашке-

вич із найближчими однодумцями — Я. Головацьким (1814—1888) та І. Вагилевичем (1811—1866).

Оцей-то гурток, після відмови М. Шашкевичеві в дозволі на видання часопису, береться до видання альманаху під назвою „Зоря”.

Зміст цього альманаху складався з народних пісень та наукових розвідок. Але перший його випуск на 1834 р. цензурою не було допущено до друку. Однією з причин цензурної заборони були, між іншим, такі рядки одного з віршів:

*„Заспіваю, що минуло,
Передвіцького згляну час:
Як весело колись було,
А як сумно нині в нас”.*

Годі було сумувати. Редакторів потягнуто було до відповідальності, переведено було ревізію в М. Шашкевича. Але все це не розбило розпочатої гуртком праці. Зокрема М. Шашкевич не падав духом. Огрітий глибокою любов'ю до свого народу, щирий і непохитний, робив він такий висновок: „Коли не можна друкувати руської книжки у Львові, то несемо її до Відня, а коли і там не пустять на світ Божий, то лишається ще свобідна Угорщина”. Тому заохочує своїх однодумців до витривалості і до дальшої праці.

„Русалка Дністровая” та нові спроби видання періодичного органу

За два роки, поробивши деякі зміни та додавши нового матеріалу, замість викиненого, надавши змісту більш спокійного і лагідного характеру, М. Шашкевич з Я. Головацьким перейменували „Зорю” на „Русалку Дністрову”. За допомогою сербських приятелів Я. Головацького і зокрема Юрія Петровича видрукували вони цей альманах таки в Будапешті (Будині) 1836 р. з датою 1837 р. Кошти на це видання дав директор Головної школи в Коломиї Микола Верещинський, що був великим прихильником ідей Маркіяна Шашкевича.

„Поклонися, Русалко наша, низько Всечесному Спдареві Николі Верещинському, що тобі звелів родитися, — читаємо в „Передслів'ю”, — і всім, що тя пристроїли піснями народніми і стариною, іменно: Трудолубивому Ми-

рославу Ільковичеві — потом Православоу Кавкові, Івану Кульчицькому, Мінчакевичу та іншим”...

Зміст альманаху складався з народних пісень, складні, цебто оригінальних творів поезії і прози, перекладів і відділу „Старини”.

Задуманий був альманах як періодичне видання, як про це свідчать архівні матеріали. Та видавцям не пощастило.

Друковано було „Русалку Дністрову” в кількості 1000 примірників, з яких 200 розійшлося перед висилкою до Львова. Решту (800) було у Львові цензурою сконфісковано.¹

Таким чином, видання це принесло значні матеріальні втрати, а також і поважні неприємності поліційні. Цікавий, між іншим, погляд висловив директор поліції: „Досить маємо клопоту й з однією національністю (тобто польською), — казав він, — а тут ці божевільні хочуть ще вернути мертву руську (отже, українську) національність”.

За оминальне нехтування крайової цензури видавців потягнуто до відповідальності. Ректор семінарії перевів також слідство, бо М. Шашкевич ще був семінаристом. Протокол слідства переслано до консисторії, яка переслала його до крайової влади. Наслідки: Шашкевича і Головацького віддано під поліційний догляд.

Та найприкрішим для них було те, що своє суспільство зустріло „Русалку Дністрову” не тільки байдуже, але й неприхильно. Згадуючи про це пізніше, Головацький писав: „В нещасливу годину уродилася тая „Русалка”. Замість помочі та заохочування найшлися посмівки та недовольність, ба й ворогування. Показалося, що голова — то розум. Були такі, котрі б радо її вітали, але не в тім строю... Не взяв враг і таких, що зовсім цуралися такою невидальщиною, і бісом на неї вилилися”.

Після першої спроби М. Шашкевича дістати дозвіл на видання часопису та після виходу „Русалки Дністрової” було ще кілька спроб. Одною з них була спроба о. Йосипа Левицького, того самого, в очах якого правопис „Русалки Дністрової” був тим страшним гріхом, що викликав навіть його подяку на адресу цензора за її конфіскату.

Року 1843 вніс він прохання про дозвіл видавати релігійний часопис під назвою „Бібліотека бесід духовних”. Але справу з дозволом було поховано і то руками митрополита Мих. Левицького з таких міркувань, що в часописі,

¹ Цензор — професор теології крилошанин о. Венедикт Левицький. Конфіскату було знято в 1848 році.

мовляв, могли б бути обговорювані і питання дня, а в такому разі легко дійти до колізій з іншими релігійними партіями (!), або закордонними урядами і зрештою, що злука письменників для такого часопису могла б зродити в декого думку про те, що тут йдеться про витворення між клером слов'янського товариства.

Дальшим кроком була спроба відомого діяча, пізніш посла до віденського парламенту і холмського єпископа М. Куземського, крилошанина І. Жуковського, Семашки, Павенцького, що 1846 р. задумали видавати періодичний часопис. Справа розбилася на мовному питанні. Жуковський був послідовником Шашкевича, Куземський був за видання „язичієм”, Семашко — за старослов'янську, як „матір руської мови”.

В наступному році, як довідуємося з листування Я. Головацького з організацією „Матиці Руської”, мав почати виходити періодичний орган „Матиці” за ред. О. Малиновського. Але і до цього видання не дійшло. Лише у Відні заходами І. Головацького, при безпосередній участі його брата Я. Головацького, появилася в цих роках (1846—1847) два випуски альманаху „Венок русинам на обжинки”.

Напередодні нової доби.

Ставропігія і видання „Пчола Галицька”

Уа початку 1848 р. у Ставропігійському інституті відбулася спеціальна нарада в справі видання часопису з метою: а) поширення серед народу найпотрібніших відомостей, ознайомлення його з найновішими здобутками на полі рільництва та промислу; б) поширення морального виховання; в) освіти; г) подавання вістей про найважливіші події, заміток з літератури, мистецтва і т. д.

Цей часопис мав називатися „Пчола Галицька”, а на редактора запрошено було Дениса Зубрицького. Дрібний поміщик з польським вихованням, автор студій з історії міста Львова, „Истории Галичско-русского княжества”, нарису історії „руського народу” (польською мовою) та інші. З погірдливим поглядом на народ та українську мову, Д. Зубрицький упродовж двох тижнів „испрашивался й отказывался” (відмовлявся) від запрошення, але нарешті погодився.

Дня 16 березня 1848 р. одержано дозвіл на видання часопису, але скористуватися ним не довелося, був він вже непотрібний.

Революція відкривала перед українським народом на західноукраїнських землях нову сторінку його життя.

Конституція 1848 р. Перший український політичний часопис „Зоря Галицька”

Події навесні 1846 р., що принесли конституцію, були фактично не стільки політичним рухом самих народів Австрії, оскільки відгомонам революційного зриву взагалі в Європі. Українське населення земель, що входили до Австрійської держави, було в цей час національно і політично ще малосвідоме і до активної участі в політичному житті не підготоване. Це відбулося на всій поведінці його і на перших його органах. Але так чи інакше конституція таки доторкнулася й українців. Загальна політична ситуація вимагала і від них активного відгуку. Як наслідок, було створено „Раду народню руську”, що потім перетворилася в „Руську Раду Головну”.

Фактичним періодичним органом Ради став часопис під назвою „Зоря Галицька”, а її „видавateľем і заручаючим редактором” — член Ради, правник Антін Павенцький. Був це тижневик, перше число якого появилось 15 травня 1848 р. в накладі 4.000 примірників.

На сторінках цього числа Рада оповістила свою відозву-маніфест, в якому писала: „...Ми, русини галицькі, належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого півтретя мільйона землю Галицьку замешкує”.

Цей маніфест водночас був і програмою „Зорі Галицької”, в якому далі говориться про завдання дбати про добро і щастя народу: боротися за мову, видавати свої часописи, поширювати „добрі і ужиточні книжки в язиці руськім”, стояти на сторожі прав конституційних та „права наші од всякої напасти і оскорблення і сильно хоронити”.

Часопис згуртував навколо себе представників літературного, наукового й політичного життя, серед яких був і останній член „Руської трійці”, що лишився по смерті М. Шашкевича та відхиленню до поляків І. Вагилевича, — Яків Головацький.

Тут були А. Петрушевич, автор писаної польською мовою публікації на захист самостійності української мови, який у пізніших часах прислужився своїми збірками до створення архівно-музейного відділу при Народному домі

у Львові; письменник А. Могильницький; поет і популярний промовець Р. Мох; Б. Дідицький; Гр. Шашкевич (брат Маркіяна); Й. Лозинський, який був одним з перших, що зайняв щодо мови народовицьке становище; Йосип Левицький, автор першої друкованої в Галичині граматики української мови (німецькою мовою); Іван Гушалевич — автор популярної пісні „Мир вам, браття”, що довгими роками була немов би гімном галицько-українського народу; М. Устиянович та інші.

Щодо змісту і реалізації завдань політичного часопису, „Зоря Галицька” потребувала ще дуже багато чого зробити. Незважаючи на всі добрі бажання, редакція не в силі була впоратися з вимогами політичного життя, зокрема кидалася в очі недостатність інформацій про події в світі, в самій Австрії, ба, навіть у своєму краю, відсутність ґрунтовних праць щодо розв’язання соціальних і політичних питань. Загальнонаціональна та культурно-національна справа, навіть на той час, вимагала від часопису ще багато чого. А проте галицько-українське суспільство зустріло часопис із захопленням і одушевленням.

Для поширення часопису в краю „Руська Рада Головна” звернулася до окружних і деканальних рад. На її заклик відгукнулося духовенство і то в своїй більшості. Окружні ради звернулися обіжниками до деканів, а останні — до духовенства на місцях із закликом зі свого боку, „щоби духовенство... кожду громаду до передплати візвало”...

„Руський Собор” і часопис „Dnewnyk Ruskyj”

Того ж 1848 р. в протывагу „Руській Раді Головні” виникло у Львові політичне товариство „Собор Руський”. Засновано було його під впливом поляків спольщеними українцями. Його органом, по чотирьох місяцях після появи „Зорі Галицької”, став тижневик „Dnewnyk Ruskyj”, „отвітним редактором” якого став один з „Руської Трійці”, а саме І. Вагилевич.

Перше число появилось 18 серпня 1848 р. Своєю метою часопис ставив демонструвати приналежність галицьких українців до польської національності.

Виходив „Дневник Руський” у двох виданнях: одне друковано латинкою, друге — кирилицею. Протримався недовго. Появилось тільки дев’ять чисел. Крім статей політичного характеру, були тут, між іншим, економічна

розвідка І. Вагилевича, кілька оповідань гумористичного характеру та інші.

Під оглядом інформаційним поставлений був цей часопис дещо ширше, ніж „Зоря Галицька”, але в політичних статтях так само зраджував свою безпорадність, а в питаннях культурно-національного життя — неохайність і незорієнтованість.

Дальший розвиток української преси на українських землях

Політичний і культурний рух, започаткований 1848 роком, крім „Ради Руської”, як громадсько-політичного осередку, покликав до життя просвітне товариство „Галицько-руську Матицю” та „Собор учених”, поклав початки театральної діяльності тощо. Поруч з цим починає розгортатися і преса. Виникають нові часописи, зростають, поглиблюються змістом і заінтересованням. Перед веде Львів. Упродовж п'яти років їх кількість зростає до 11 (газет і журналів). Конкретно цей зріст можемо бачити з такої таблички:

РІК	КІЛЬКІСТЬ НАЗВ				РАЗОМ НАЗВ
	Львів	Відень	Будапешт	Чернівці	
1848	2	1	—	—	3
1849	6	1	—	—	7
1850	4	2	1	1	8
1851	4	2	1	1	8
1852	4	2	1	1	8
1853	6	3	1	1	11

Крім вже згаданих починає виходити у Львові за редакцією М. Устияновича „Галичо-Руський Вестник”, що потім переноситься до Відня, де під назвою „Вестник” виходить за редакцією І. Головацького, а потім Вислобоцького до 1866 р. чи то як урядовий орган, чи як приватний, за деякою фінансовою підтримкою уряду.

З 1 січня 1849 р. появляються за редакцією І. Гушалевича інформаційно-політичні „Новини”, що виходять двічі на тиждень, а після їх припинення (30.III) за його ж редакцією (відповідальний учредитель) з 7 травня починає

виходити літературний тижневик під назвою „Пчола”, що протримався до 3 листопада того ж року.

Зустрічаємо тут вияв національних думок і настроїв. Крім творів місцевих авторів з'являються тут також твори письменників зі східноукраїнських земель.

З праць місцевих авторів, що появилися на сторінках „Пчоли”, в першу чергу треба відзначити „Слово о Полку Игоревом” — „оновлене й стихом уложене” Богданом Дзедзивицьким (Дідицьким), більшу працю І. Гушалевича „История Отечества”, історичні розвідки А. Петрушевича та цікаві „Уваги над правописом руским” Й. Лозинського. Тут же твори А. Могильницького, І. Наумовича та інші.

В одному з чисел (ч. 7) редакція „Пчоли” дає огляд під заголовком „Кто в нас до вспоможения часописей наиболее влияет?”, в якому характеризує становище суспільства до своєї преси.

Спинившись на своєму органі, редакція пише: „Що ж тепер сказати о инних письмах периодических, так на примір о нашем? Ні гадки даби загірті тій холодній серця, в котрих студень і ніч вселилася! Іскренні Русине желают тоє письмо удержати і побольшити, і ми тія желанія имієм, але откуда взяти жерело? Коли до сьогодні еще только передплатителей не зголосилося би найголовнішу потребу тиска покрити”.

Тут же подає список передплат, з якого виходить, що в усій Галичині мала „Пчола” ледве 310 передплат.

„Чому ж такая холодность до народного діла? — закінчує редакція, — ци гадаем, що чужій будут о нас дбали? О, бавмося тою гадкою, бавмося і мантімо сами себе! Але суд в будущности тяжко омантити, он нашія кости, в німх могилах зложения соромом вічним окриет”.

В цей же час у Львові виходить ще часопис під назвою „Сельская Рада” — „Wiejska Rada”, який почало було видавати як тижневик львівське церковне братство за редакцією І. Домковича. Появилось тільки п'ять чисел.

Мовна боротьба, її характер.

Причини. Відхід і роль Якова Головацького

Уа східноукраїнських землях в українському суспільстві, на світанку народження української преси, мовного питання, власне, не існувало. Коли ж на

сторінках часописів і порушувалася справа мови, то лише як вияв змагання за рідну мову проти сторонніх національних чинників та політики російського уряду. Інакше сталося на західних українських землях. Довший час мовна справа, мовна боротьба в самому українському суспільстві займала сторінки часописів, відсовуючи набік часом дуже пекучі справи національно-політичного характеру. Була це, як казав І. Франко, „азбучна війна” в українському суспільстві. Вилилася вона в поділ суспільства на три табори, які дали представникам польської політичної ради відому зброю — „divide et impera” (поділяй і пануй). На початку цієї війни виявилось три наступні течії:

- *народної української мови;*
- *староруської і церковнослов'янської;*
- *російської (чи московської) літературної мови.*

З бігом часу з другої течії витворилося так зване „язичіє”, цебто мішанина з мов церковнослов'янської, московської, польської, подекуди мадярської (Закарпаття) та місцевих говірок (локалізмів). Пізніш це „язичіє” почало відігравати роль прикриття в пропаганді, культивуванню російської (московської) літературної мови, що створило цілу течію культурного і політичного так званого москвофільста з його безоглядним поборюванням українського народно-культурного розвитку.

Початки активізації цієї течії можна помітити вже на початку 1849 р., а розвиток припадає на добу політичної реакції. Упродовж десяти років вона всіма засобами намагається поборювати кожний вияв українського національного руху та підбити широкі маси населення під свій вплив.

Центром цієї акції стає останній з членів „Руської трійці”, що забувши дану за життя Маркіяна Шашкевича обітницю, йде на послуги російським культурним і національно-політичним інтересам. Був це Яків Головацький. Створюється гурток людей, захоплених ідеями російського історика Погодіна, який під гаслом „русскости” ширив думки єдності української нації та її культури з російською чи московською.

„Отаманом” цього гуртка людей, як сам себе назвав, став згадуваний вже галицький історик Д. Зубрицький.

У практичній діяльності з 1850 р. висунувся брат Якова — Іван Головацький. Нав'язавши ближчі зв'язки з агентами російського уряду за кордоном — протоієреєм о. Раєвським у Відні і Родолинським у Будині (Будапешті), він вже з по-

чатку 1850-х років, коли став редактором „Вестника”, і упродовж цілого десятиліття сумлінно виконував роль зв’язкового між згаданим гуртком і осередком російської (московської) пропаганди, яким був дід о. Раєвського.

Реакція 1851 р.

Розвиток так званого москвофільства

З реакцією 1851 р. на арену галицько-українського життя виступила ціла низка активних діячів москвофільського руху. Серед них, крім згадуваних вже Я. Головацького та Д. Зубрицького, здибуємо і тих, що в часи „весни народів” (1848—1849) поставали були в ряди провідників українського національного руху. Одним із перших був тут колишній видавець і редактор часописів „Новини” та „Пчола” — І. Гушалеви́ч. Тут же зустрічаємо Б. Дідицького з його захистом так званого „книжного язика”, спільного для всіх „русів”, та інших.

Були це люди, виховані переважно на почутті погорди і відрази до всього народного, українського, їх ідеалом і провідником був Д. Зубрицький з поглядом, висловленим ним 1855 р. такими словами:

„Є таємні злочинці, або, скоріш низькі неуки, що досі жили в лінощах, нехтували всякою наукою власної мови, що вживали чужої мови, прислухалися тільки простонародній і власних слуг та робітників, і що тепер хочуть, щоб ми писали свою історію місцевою говіркою галицької черні. Дивна вимога! Історії пишуться для освіченої кляси народу. Для простолюддя досить молитовника, катехизиса та псалтиря”.

Звідси той ґрунт, на який стали москвофіли, характер якого можна визначати такими рисами:

1) Погорда до свого народу в його масі, як до нижчої суспільної верстви, а тим самим і погорда до його мови;

2) Бажання відмежувати себе від цієї суспільної верстви, а для того — зречення своєї народності та перехід до одної з пануючих із прийняттям її мови і культури, або бодай витворення спеціальної мови, що відрізняла б їх від українських народних мас і наближала до пануючих (в даному випадку — „язичіє”). Отже, нехить, а часто й ненависть до всього, що несе в собі національні українські ознаки.

Польські змагання. Намісник Голуховський та його роль

Це становище радо використовували як росіяни, так і поляки у своїх власних національно-політичних цілях. Носієм і головним провідником польської національної політики серед галицьких українців був того часу губернатор Галичини гр. Агенор Голуховський, правою рукою якого в полонізаційних змаганнях стає син українського священика Є. Черкавський.

Ставлячи своїм завданням створити з Галичини чисто польський край, з польським зарядом, що в австрійській уніформі клав би основи польського державного життя, гр. Голуховські звернув пильну увагу не знейтралізування здобутків, що їх приніс для українців 1848 р.

Розуміючи, яке значення може мати преса в ділі піднесення національної свідомості українців, він, з метою відхилити увагу від національного українського руху, намагається використати й роздмухати серед українців мовну боротьбу. Він старається ввести в українську письменність латинку з метою прищеплення українським масам знання польського правопису, а тим самим наблизити їх до польської культури й мови. Прикриваючись державними інтересами, намагається він порвати зв'язок української Галичини з Наддніпрянщиною. І то з єдиною метою: послідовної ізоляції галицьких українців від культурного і національно-політичного українського руху і життя та їх національно-культурної деградації.

Представники народного українського напрямку проти так званого москвофільства в пресі

В таких умовах доводилося пробивати собі стежку молодій українській журналістиці західноукраїнських земель на перших же порах. Розвинута впродовж десяти років акція прихильників „общерусскости” чи „москвофільства” зустрічала часами спротив як з боку поодиноких діячів народно-українського напрямку, так і з боку ширших кіл українського суспільства. Досить на цьому місці згадати хоч би голоси таких визначних діячів як А. Могильницький, Т. Глинський; член „Собору учених”, один з тих небагатьох, що від перших же хвилин пробудження українського культурного життя і до останніх сво-

їх днів був рішучим послідовником народної української мови, — Т. Лисяк, який підкреслював у пресі, що „з живим народом треба говорити живою мовою”, а „хто народ любить, з народом живе, той піде разом з народом”; Йосип Лозинський, жвавий тогочасний полеміст у сфері мовної проблеми; Вислобоцький (В. Зборовський) — редактор „Вестника” (після І. Головацького) та інші.

Але в цілому представників української інтелігенції, які в цей час пішли з народом та намагалися якнайширше розгорнути свою національно-громадську чинність, було не багато.

Чинність ця виявилася, головним чином, у перебранні згадуваного вже „Вестника” у Відні, у поширенні своїх періодичних видань та в боротьбі за володіння „Зорею Галицькою”.

„Зоря Галицька”. Її редактори. Її характер і доля

Уа народному всеукраїнському ґрунті „Зоря Галицька” вдержалася лише в 1848—1850 рр., коли виходила за редакцією А. Павенцького. Оцінку за цей період її існування дає в пізніших роках Йосип Лозинський у відповіді на анкету „Матиці галицько-руської” 1853 р.

„Моїм гарячим желанієм, — каже він, — єсть, аби „Зоря” мала тую саму повагу і участь у народа, яку мала за щасливої і всехвальної редакції Г. Павенцького — точно і о політиці і інших високих предметах писано, а громади, учителі шкілок, дяки, так добрі, як і образовані люде за тим письмом ся дерли — чому? Бо го розуміли”.

Кажучи про наступні роки, після відходу Павенцького і переходу „Зорі Галицької” до редакції Гушалевича та Дідицького, він вказує, що „політика єсть в наших часах мірилом просвіщенія. На нещастя обі часописи наші („Зоря”, „Вестник”) так скупо нам тих вістей уділяли, же єдно число німецької газети, котра щодень два рази виходить, більше замикає в собі, як 4 числа обоїх наших письм цілого тижня”.

Твердження Й. Лозинського мали підставу. Всі часописи цього періоду і пізніші вказують на відсутність у їх провідників ясного погляду на те, яким мусить бути їх зміст, щоб притягнути увагу ширшого суспільства.

Було це фатальною рисою всієї української журналістики того часу.

„Зоря Галицька”, що ще 1852 р. нібито продовжувала йти за програмою попередніх років, намагаючись звертати увагу на своїх сторінках на політичне, національне і міжнародне життя, вже з 1853 р. стає часописом, присвяченим виключно „літературному, общеплезному й забавному читанню” з різномірним змістом.

Б. Дідицький, ставши редактором „Зорі Галицької”, бачив, що різкий тон супроти народного напрямку викликав, з одного боку, протести, а з другого — ширив зневіру як в одному, так і в другому таборі читачів. Це вело до втрати поважної кількості передплатників. Тому вирішив він стати на інший шлях, вжити інших метод. Бувши послідовником думок Д. Зубрицького та Я. Головацького, він, щоб приєднати до себе навіть своїх ідейних противників, став на шлях злагіднення полеміки, часом навіть хвалив того чи іншого українського письменника, приділяв у часопису дещо уваги навіть українському історичному минулому тощо. Звичайно все це до певних меж, до певної міри. Метода ця дала свої позитивні наслідки. Почулися голоси признання з боку І. Головацького та інших, з одного боку і М. Устияновича та інших — з другого.

Та через недугу у серпні 1854 р. Б. Дідицький примушений був залишити „Зорю Галицьку”, а її редагування передати С. Шеховичеві.

Журнал „Лада” С. Шеховича. Відгук на нього українського суспільства

С. Шехович у червні 1853 р. почав видавати „Письмо поучительное русским девицам й молодежи в забаву к поученію” під назвою „Лада”. Журнал цей ставив своїм завданням йти назустріч інтересам та потребам жіноцтва з інтелігенції. Цікавим є погляд на жінку, а звідси і на призначення журналу, що його мав редактор і видавець С. Шехович. Висловив він його в статті „Призначеніе женскаго пола”.

„Женщины, — пише він, — должны быть мудрыми, прозорливыми, любви достойными супругами, верными, рачительными матерями, мудрыми, ощажающими домостроительницами... Ибо благо дома, благо семейства, даже самого супруга залежит от женщин”...

Зміст журналу — повна хаотичність. Тут статті з фізики та наук природи, що визначаються, часом, наївністю. Пе-

ревіті вони гумористичними оповіданнями, анекдотами, товарицькими забавами. Тут же щось ніби з педагогіки з досить примітивними вказівками на теми виховання дітей, як наприклад, „О избраніи кормилиць”, „Воспитаніе детей физическое” і подібне. Тут же лікарські рецепти на біль зубів, голови тощо. Зрештою, вказівки, як поводитися в товаристві („Правила благопристойности й тонкого благонравія”), як берегти красу („О наружном виде девиці”, „Красота женская” тощо), як одягатися та ін.

Появленням цього часопису зацікавлення, що його сподівався видавець і редактор, не викликало. Відгукнулося на його вихід всього 83 передплатники. Але як програма журналу, так його пропаганда „общерусскости” та „язичіє” викликали живий відгомін і жваву полеміку. Розвинулася ця полеміка навколо „Лади”, з одного боку, в доброзичливому тоні, а другого — в категоричній формі осуду. До перших належить, між іншим, і така порада О. Духновича, що він дає її редакторові в одному з листів до Я. Головацького: „Ему (журналові), — пише він, — надобно больше веселыми заниматься предметами, имья перед очима, что для женщин, коим веселіе природою есть”.

Другий напрям характеризується виступом Й. Левицького, який заявив, що „Лада” „потребує оглядного редактора і полной науки, аби умел прилично покормити женского голодного духа”.

Скептичними зауваженнями відгукнулася на вихід „Лади” і „Зоря Галицька”.

Зрештою, траплялася в цих відгуках подекуди і сатира, зразком якої може служити, наприклад, один з дописів у „Вестнику”, підписаний „Не літерат.” Дописувач розповідає про одну панну з-під Львова, яка на запрошення її під час однієї забави до танцю, відповіла: „Нет мене плясати с вами, господин, бо я пообетовала моему Иванушке Павловичу, который имет ся на мене женить, что только с ним плясати буду”.

На сміх, що його викликала ця відповідь, уражена панна промовила: „Видно, что не читаете „Лади” й не изучиваете ся еще общерусскому ясике”.

Незважаючи на виразну гумористичність допису, був він відбиткою вживаної і пропагованої „Ладою” мови та „правил благопристойности тонкого благонравія”.

Не підтриманий суспільством, журнал цей скінчив своє існування на 15-му числі, а його редактор і видавець з половини 1854 р. перебрав редакцію „Зорі Галицької”.

„Зоря Галицька” за редакцією С. Шеховича

Разом із редактором прийшла на сторінки „Зорі Галицької” і та хаотичність, якою визначалася „Лада”, те ж „язичіє” і фанатична ненависть до всього народноукраїнського. Значну частину часопису почали займати ті ж „общеполезныя свєденія”, побіч з мало вдалою гумористикою, лікарськими порадами тощо. Красне письменство, чи то пак „изьящную словєсность”, було значно обмежено. Натомість поважне місце зайняли доволі нудні „Доверительныя письма из Будина” одного із стовпів русифікаторства та „общерусскости” в Угорській Україні І. Раковського, який висловлював надію, що Шеховичеві пощастить „защищати сію единственную нашу літературную газету проти всякої бури, угрожающей ей опасностью”.

Та ці надії не справдилися. За редагування Шеховича перед видавництвом постало навіть питання про припинення часопису. Але на цей раз до цього ще не прийшло. У листопаді 1854 р. Ставропігія усунула Шеховича з редакторства „Зорі Галицької”, яку було передано до рук М. Савчинського.

Зміна в напрямку „Зорі Галицької” й москвофілі

За нової редакції „Зоря Галицька” вже з першого ж (48) числа як програмовим напрямком, так і мовою, стала на народний український ґрунт. Зворот цей стався, з одного боку, внаслідок цілковитої нездатності Шеховича, як редактора, що призвів до відпаду поважної кількості передплатників та читачів, так з другого — під впливом центрального уряду, який побачив у попередньому напрямі тенденції панрусизму. Цей зворот був ударом для москвофілів.

„Чи ж не збожеволіла ціла Ставропігія? — пише в цей час до Я. Головацького Б. Дідицький, — що передала найдорожчу дитину Руси... до зрадницьких рук... Злочинці (розбійники) загніздилися у Святині вибраних!”

Незважаючи на переконання та пророкування москвофільського табору про „красний русскій напис могильний”, оновлену „Зорю Галицьку” було зі всіх сторін суспільства привітано. Почали зголошуватися нові передплатники. Поверталися попередні визначні вже своєю літера-

турою і науковою працею співробітники. Ставали до праці молоді сили як К. Климкович, Є. Згарський, Платон Костецький та інші.

Та поза збільшенням інтересу до часопису цього часу на нього чекало лихо. У серпні 1855 р. внаслідок холери, що охопила весь край, примушена була „Зоря Галицька” тимчасово припинитися.

„Холера перетинала же „Зорі” точно печатати і розсилати не можемо; не наша то вина”, — повідомляла в ч. 32 редакція. Цією перервою скористалися противники.

Занепад „Зорі Галицької” та її остаточне припинення

Коли на початку 1856 р. „Зоря Галицька” починає знову виходити, то помічається вже її невиразний характер. На її сторінках знову з'являються імена І. Раковського, Гушалевича та інших. Починає вона популяризувати органи так званого москвофільста — „Семейную бібліотеку” та „Церковную Газету”. Це викликає реакцію в колах народного напрямку, що фатально відбивається на існуванні часопису. Року 1856 кількість передплатників падає до 191, що внесли повну передплату, та ще коло 100 неточних передплатників, з яких половина зовсім не внесла передплати. Впродовж року кількість передплатників ще зменшується, а на 1857 р. їх кількість сягає вже ледве 100. Перед видавництвом стає завдання рятунку часопису. Воно хоче це робити поновною зміною напрямку на народний. Та на цей раз урятувати вже не щастить і 9 квітня 1857 р. „Зоря Галицька” припиняє своє існування.

С. Шехович і „Семейная Бібліотека”

Уе довго протрималися і згадані органи так званого москвофільського напрямку — „Семейная Бібліотека” та „Церковная Газета”. „Семейная Бібліотека” почала виходити з початком 1855 р. старанням Я. Головацького, який запросив на її редактора С. Шеховича, людину, якою в душі погорджував, але про якого в зв'язку з виданням часопису писав Д. Зубрицький, що мовляв, „ми нуждаємося в сего рода дерзком смельчаке”. Це для того, щоб не наражатися на різного рода неприємности, зв'язані з тим, що часопис мав видаватися „на чистом русском языке, а правительство покровительствует кириллцу й хох-

лацкое наречіє... Такому же как Шехович вертопраху все равно, а нам хочется иметь журналец”.

В успіх журналу, редактором якою стала така особа, ніхто не вірив. Це було те „зловещее предчувствие”, про яке писав Б. Дідицький до Я. Головацького, вказуючи на попередню практику з „Ладою” і „Зорею Галицькою”. Та чи не найголовнішою причиною сподіваного неуспіху, про яку Б. Дідицький не згадує, безперечно була відірваність журналу від українського народу.

Незважаючи на поборювання, журнал таки почав виходити при участі І. Раковського, Ол. Духновича, Б. Дідицького, А. Петрушевича, І. Гушалевича, І. Головацького та інших. Останні троє не виявляли своїх імен. Був серед співробітників і сам „отаман” цілого руху Д. Зубрицький. Не бракувало тут і голосу Я. Головацького з його захистом та обґрунтуванням „общерусскости” („Задача”, „Розвязка задачі”). Був він душею журналу, його ідейним керівником і адміністратором.

Програма журналу складалася з таких відділів як красне письменство, історія та матеріали — „Галицко-русская й инностранная, следовательно вообще русска” етнографія, природничі науки, різне. У переведенні цієї програми редакція (С. Шехович) виявила повне ігнорування елементарними засадами журналістичної етики. Заповнюючи на дві третини сторінки журналу матеріалами з таких російських журналів як „Москвитянин”, „Очерки России”, „Отечественные достопримечания” та інших, вона не вважала потрібним подавати не тільки джерела (звідки передруковано), видаючи тим їх за власні, а також і імен авторів, задовольняючись часом їх ініціалами.

Натомість під російськими перекладами творів українських письменників (наприклад, Квітки-Основ'яненка та інших) редакція подає ім'я авторів повністю, але без зазначення, що це є переклад. Таке поступування прораджувало спеціальну мету і методи.

Як же зустріло „Семейную бібліотеку” суспільство? Відповідь знаходимо в листуванні й у кількості передплатників.

Не згадуючи вже про виразних представників народноукраїнського напрямку з їх гостро негативним становищем, протиставився тогочасний меценат у літературі М. Качковський, ім'я якого пізніше привласнено було москвофілами для свого руху, хоч сам він москвофілом не був. Згадуючи в одному з листів до Я. Головацького про

„Семейную бібліотеку”, він виразно нарікає на Шеховича за видання її в незрозумілій для широких кіл мові.

Щодо передплати, то відгук суспільства дає такий яскравий і виразний образ: 1855 р., як подає Я. Головацький, було 98 передплатників. Наступного 1856 р. їх кількість упала до 70.

При такому стані нічого не могли вдіяти грошові підмоги як згаданого М. Качковського, так і Погодіна, ані спроби знайти передплатників у Росії. Наслідком того 27 червня 1856 р. „Семейная бібліотека” вмирає своєю природною смертю, а її редактор С. Шехович відкриває своє обличчя і свої завдання, йдучи до табору тих, що визначали себе русинами польської національності (*Gente Ruthenus natione Polonis*).

Іван Раковський та його органи

Подібна ж доля спіткала й інші два часописи, а саме: „Церковную газету” та „Церковный Вестник” у Будині. Ще 1852 р., коли перед москвофілами стала небезпека втрати і „Зорі Галицької”, Д. Зубрицький звернувся до І. Раковського в Угорщині з думкою, чи не взявся б він видавати журнал під назвою „Звездочка для Панонских Русинів”?

І. Раковський на цю думку тоді не пристав, висловивши надію на можливість „усовершивать” (тобто удосконалити) „Зорю Галицьку”. Лише тоді, коли ця спроба не знаходила жодної симпатії, рішився він видавати часопис, присвячений переважно церковним справам під назвою „Церковная Газета”. Виходити почала „Ц. Г.” з першого березня 1856 р. накладом малярського католицького Товариства св. Стефана за редакцією ініціатора видання І. Раковського. Загальний напрямок цього часопису чи не найліпше визначав пропагатор думки слов'янської федерації на ґрунті католицизму В. Терлецький, кажучи, що „из него веяло духом православія й благорозположенія к Россіи”.

Та й чи могло бути інакше за редакції одного із стовпів москвофільства в Угорщині при найближчій допомозі російського священника о. В. Войтковського.

Відгук на нове москвофільське підприємство можна простежити за передплатою. На початку, коли суспільство не мало ще в руках часопису, зголосилося 390 передплатників, з яких 200 припадало на Галичину. Та вже в друго-

му кварталі, як стверджує сам І. Раковський у листуванні з Я. Головацьким, через напрям і вживання російської мови, відпало 140 передплатників. Року 1857 було 230 передплат, з яких на Галичину припадало вже лише 90. Врешті, 1858 р. Галичина дала тільки 60 передплат. І це все при тому, що єпископи в Угорщині рекомендували „Ц. Г.” підвладним священикам з метою її поширення.

Та незважаючи на все це, І. Раковський при матеріальній допомозі мукачівського єпископа В. Поповича (після того як Товариство св. Стефана відмовило) намагався провадити видання часопису далі. Але у травні 1858 р. примушений був припинити видання з огляду на виразну вимогу уряду користуватися надалі у виданню народною мовою. Щоб не робити цього на сторінках „Ц. Г.”, Раковський припинив її видання, а з червня почав видавати „Церковный Вестник для Русинів Австрійської Держави”. При цьому повідомляв, що „Церковный Вестник” виходитиме „на нашем областном языке”. Та дійсність показала, що „Ц. В.” мало чим різнився від свого попередника. Виходив недовго. Останнє 10-те число появилось 10 жовтня 1858 р.

З „Церковным Вестником” закінчується доба інтенсивної москвофільської акції серед українського суспільства, що тяжкою колодою лягла на шляху розвитку українського культурного життя взагалі й української журналістики зокрема в перше десятиліття українського пробудження на західних землях.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ РОКИ 1860–1880

**Преса на східноукраїнських землях.
Роки 1850–1860-ті.
По ліквідації Кирило-Мефодіївського
братства. „Самостайне Слово”**

Ліквідація Кирило-Мефодіївського братства відбилася тяжкими наслідками на національно-громадському житті східноукраїнських земель кінця 40-х та першої половини 50-х років. Зокрема в літературно-журналістичному житті ці роки визначалися як роки порожнечі, що за винятком лише деяких спроб протяглися аж до початку 1860-х років.

До цих спроб треба зарахувати також перший український рукописний часопис під назвою „Самостайне Слово”, що його в 1861–1862 рр. видавали студенти-українці Київського університету.

Поза цим українське слово в публікаціях зовсім замовкло, а коли часом і озивалося, то лише десь на сторінках провінціальної чужої преси. Серед органів цієї преси, крім інших, у першу чергу треба згадати „Черниговские Губернские Ведомости”, у редагуванні яких брав участь український етнограф О. Шишацький — ближчий знайомий Л. Глібова. У неофіційному відділі тут часто було друковано матеріали літературного характеру і то українською мовою, що їх постачав гурток літературних діячів при активній співпраці Л. Глібова.

Пробудження другої половини 1850-х років. „Записки о Южной Руси”

Та придушене змагання національного відродження не переставало жевріти ще серед українського суспільства. У другій половині 1850-х років здобуває воно підпертя з боку селянських заворушень, у творенні „Громад” та в спробах організації ширших кіл на ґрунті культурної і наукової праці. Сприяє тому послаблення політичного утиску, що наступило по смерті царя Миколи I і з вступленням на російський престол Олександра II.

Першою ластівкою літературно-наукового руху цього часу стають „Записки о Южной Руси”, що їх 1856 р. в Петербурзі починає видавати П. Куліш. Це були цінні збірки наукових праць та друкованих українською мовою літературних творів.

Серед праць і матеріалів, тут опублікованих, звертають на себе увагу в першу чергу такі: „О древности и самобытности Южно-Русского языка” І. Могильницького, де автор, оперуючи широкою ерудицією справи, всупереч поширеним думкам тогочасних авторитетів (Лінде, Дубровський та інші) доводить самостійність української мови, що вийшла від мови слов’янської, вказуючи при цьому на те, „що народ може втратити свою самостійність, але характер і мова його завжди залишаються його власністю”; статті П. Куліша та М. Грабовського „О причинах взаимного ожесточения поляков и малороссиян в XVII в.”, Закревського „Разказ современника-поляка о походах проти гайдамак”; цікава й цінна як історичний документ „Записка члена Малороссийской Коллегии, Григория Николаевича Теплова, составленная в царствование императрицы Елисаветы Петровны: о непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии”, в якій автор подав зловживання, що їх терпів український народ від панства і старшинства.¹

З літературних творів — поема Т. Шевченка „Наймичка”, оповідання П. Куліша „Орися” та інші. „Наймичку” опубліковано було тут вперше, хоч вона була написана ще

¹ Тут — друга частина „Записки”. Більше див.: М. Василенко. Г. Н. Теплов і його записка про непорядки в Малоросії // „Зап. Укр. Наук. Т-ва у Києві”. К., 1912. Кн. IX.

1845 р. Подано її без підпису автора з передмовою від видавця такого змісту:

„Один з моїх приятелів, разом з паперами, що дісталися йому від когось в спадщину, передав мені зшиток різних пісень та віршів, писаних жіночим письмом, і все в українській (малоросійській) мові. Був це один з альбомів, що їх чимало ходить по руках між нашими українськими (малоросійськими) панночками, і особливо між тими з них, котрі не були в пансіонах і не вчилися по-французьки. Я люблю ці альбоми і не пропускаю жодного з них, не перелиставши... Та ніколи мої розшукування не були так щасливі, як на цей раз. У заяложеному і неправильно списаному альбомі якоїсь самотної мрійниці, а може бути, що й веселої подруги цілого товариства сільських красунь, знайшов я поему, про яку досі не чув ні від кого ані слова. Ім'я автора на ній не зазначено, і я навіть не знаю, хто б міг бути її автором”.

Далі йде характеристика поеми, що кінчається такими словами:

„...І такий твір заховується, може бути, що в єдиному списку, у зшитку якоїсь сільської панночки! І сам його автор, може бути, що вже не існує, може бути, що ми вже не почуємо інших його звуків, других його щирих мотивів! Даючи в своєму збірнику його поеми, я далекий від того, щоб я важився на чужу власність; навпаки, думаю, що роблю послугу, як йому самому, так і його землякам, для котрих писав він, котрих серця, що з'єднаються співзвучно між собою, чарівною силою його віршу, будуть для нього ліпшою нагородою...”

Так писав до поеми видавець „Записок” П. Куліш. Тяжко вірити, що він не знав автора. До певної міри прораджує як сама характеристика, так і думки, висловлені ним у кінцевих рядках. Треба думати, що як переднє слово, так і анонімність поеми, є наслідком нічого іншого, як цензурних умов, що могли не пропустити твору поета, який у цей час був на засланні.

Серед інших матеріалів — опис з українського побуту, звичаїв тощо. Тут же збірки українських пісень, зібраних М. Максимовичем і поданих у супроводі нот, та інші.

„Записки о Южной Руси” зробили велике враження на Т. Шевченка. Ще в сорокових роках, коли був на волі, мріяв він про потребу українського журналу. Дістаючи тепер у далекому засланні „Записки”, Шевченко ще більш захопився думкою про такий журнал. Порушив він цю ду-

мку наприкінці 1857 р. у листі до П. Куліша, нав'язуючи її до другого тому „Записок”.

„... Як би мені хотілося, – пише він, – щоб ти зробив свої „Записки о Южной Руси” постійним періодичним виданням на кшталт журналу. Нам з тобою треба б добре поговорити о сім святім ділі.”.

Перша спроба. Альманах „Хата”

З невідомих причин П. Куліш відповів відмовно, кажучи: „Про журнал я і не помишляю...”. Шевченко занотував це в своєму щоденнику 17 грудня 1857 р. такими словами:

„...Від журналу, про котрий я йому писав, він (Куліш) навідріз відмовився”.

А тим часом Куліш саме тоді, коли так відповідав Шевченкові, мав ту ж саму думку.

„У мене така думка, – писав він на початку того ж року до Гр. Галагана, – що нам би не вадило завести свій журнал”. А пізніше – В. Тарновському: „У мене в голові важне діло, що вимагає нарад і переговорів з вами, а саме – журнал з малоросійським напрямком”.

Реалізуючи цю думку, П. Куліш дня 23-го жовтня 1858 р. звернувся до міністра народної освіти Ковалевського з проханням дозволити видавати під назвою „Хата. Южно-Русский журнал словесности, истории, этнографии и сельскаго хазяйства”. Міністерство звернулося по опінію головного начальника III відділу князя Долгорукова, від якого дістало „отзив” з вказівкою, що Куліш „в літературній своїй діяльності продовжує йти тим самим шляхом, що був причиною особливих заходів, вжитих проти нього урядом, через що я вважаю дозвіл губернському секретарю Кулішу на видання журналу відхилити (отклонить)”.

Внаслідок цього міністерство 22.XII.1858 р. повідомило Куліша, що воно „не визнало можливим ходатайствовать” (просити) про дозвіл йому на видання журналу.

Діставши таку відповідь, Куліш приступив 1859 р. до видання замість журналу альманаху під тією ж назвою „Хата”. Появився цей альманах 1860 р. у Петербурзі в розмірі 215 сторінок з такими бадьорими словами видавця до громади:

„Вмовчана правда краща від голосної брехні... Се дарма, панове браття, що ми вряди-годи появимо невеличку

книжку, як отся „Хата”, аби була в ній щира правда народня. Аби ми своє діло щирим серцем зробили, а вже наше слово дасть плод свой во время своє”...

Зміст альманаху склався з поезій, оповідань тощо. Серед поезій перше місце займає „Кобзарський гостинець” – вибрані твори Шевченка. Крім того, „Первоцвіт” Щоголева і Кузьменка з передмовою, в якій цю збірку названо „пробою пера”, та збірка байок Є. Гребінки. З оповідань – „Чари” Марка Вовчка, „Лихо не без добра” Г. Барвінок, „Сіра кобила” Іродчука (Куліша), „Колії” – драма з часів останнього польського панування в Україні.

Альманах зустрінuto було в українському суспільстві дуже прихильно і з широким відгуком. Це підтримало Куліша в його намірах щодо журналу.

Журнал „Основа”. Підготовча праця „Основ’ян”

З приїздом до Петербурга Т. Шевченка справа журналу набрала ще більш активного характеру. Вирішено було подати нове прохання про дозвіл на цей раз на ім’я Маркова. Пізніш цей намір було змінено і прохання було подано для шурина Куліша Василя Білозерського. Залишаючи в цілому попередній зміст прохання, змінено було в ньому лише назву „Хати” на „Основу”.

Дозвіл на цей раз було одержано і в червні 1860 р. оповіщено в часописах про видання та заклик до письменників і учених брати в журналі участь.

Головним керманичем і організатором залишився П. Куліш. „Саме ім’я сему місячникові нарек аз; програму до нього скомпонував аз”, – писав так він пізніше до М. Павлика.

Вихід журналу визначено було на січень 1861 р. Загальна програма остаточно була опрацьована в таких точках: 1) красне письменство; 2) історія; 3) народопис, мовознавство, побут (суспільний і особистий); 4) освіта і виховання; 5) географія, природознавство, медицина; 6) сільське господарство, промисловість, торгівля; 7) урядові розпорядження щодо України; 8) бібліографія, рецензії на видання; 9) вісті, дописи, з уст народу і т. д.

Підготовчу працю провадили, крім Куліша і Білозерського, також учасники гуртка, що прибрав назву „Основ’ян”. Був серед них і Т. Шевченко, присутність якого на сходах гуртка була завжди бажаною і вітаною.

„...Усі ми дуже жалкували, що Ви недужі, — писав до нього 2 січня 1861 р. В. Білозерський, — але сподіваємося, що при доброму бажанню Ви переможете трохи себе і не позбавите нас радості бачити Вас серед „Основ’ян”, як первоначальника загального нашого діла”.

Та недуга виявилася сильнішою і здійснення давньої мрії застало Т. Шевченка вже в останніх днях його життя.

Перше число „Основи” появилось за січень 1861 року в формі книжки в 23×15, яку і додержувано впродовж усього часу видання. До загальної сторінки кожної книжки додавано мотто: „Добра хочу брати и Руськой Земли” (Володимир Мономах).

Виходив журнал у Петербурзі. Редактором його став В. Білозерський. Подекуди згадується ще секретар редакції проф. Київського університету О. Кістяковський. Видавець на журналі не зазначений. Технічний та господарський бік часопису доручено було Д. С. Каменецькому, який того часу був управителем друкарні Куліша, де друковано „Основу”. Періодичність часопису не було вказано. Про неї згадувано лише в проспекті та в деяких листах Куліша. Незважаючи на те, що в проспекті розмір журналу визначено було на 12–15 аркушів друку кожного числа, вже перша книжка не дотримала його і появилася в 22 аркуші. Це ж повторювалося і з іншими числами журналу, доходючи в деяких місяцях до 24 аркушів.

Співробітники. Зміст „Основи”

Серед співробітників „Основи” в першу чергу треба згадати М. Костомарова (Ієремія Галка), професора і ректора Київського університету М. Максимовича, українського історика В. Антоновича, Т. Рильського, Марка Вовчка, Л. Глібова, Номиса та ін. Поруч з цими іменами з’являється ціла низка співробітників, твори чи праці яких щойно починали появлятися. Одні з них пізніше стали відомими і популярними, як письменники, поети — С. Руданський, О. Кониський, Г. Барвінок та інші, другі, як учені — П. Житецький, П. Чубинський, О. Кістяковський та інші. Тут же імена тих, що їх вже забуто, але хто своїми працями, творами, кореспонденціями тощо поклали свого часу ті цеглини, на яких зростало українське відродження та культура. Були це П. Кузьменко, В. Ку-

лик, А. Чужбинський, Г. Ге з його цінними записками та інші.

Виходила „Основа” у двох мовах. Зміст її в цілому складався з творів красного письменства, з праць на теми історичного характеру та історичних матеріалів (документів), літературної критики, публіцистики, етнографії, праць господарського, педагогічного та іншого характеру. Можна також бачити тут чимало мотивів і матеріалів для студій суспільного життя взагалі і національно-суспільного життя українського зокрема. До того ж, цінні матеріали документального характеру як спомини, листування, денники тощо. Врешті, бібліографії, рецензії, описи, хроніки, дописи та різні дрібніші замітки.

Щодо кількості вміщених в „Основі” впродовж двох років праць та творів з красного письменства та їх особливої вартості в першу чергу треба згадати М. Костомарова, П. Куліша і Т. Шевченка. Творами Т. Шевченка і починається перша книжка „Основі” — „Не для людей і не для слави”. Далі йдуть його ж „Іван Гус”, „Чернець”, „Ой три шляхи” та інші.

По смерті Шевченка публікує „Основа” далі його твори під заголовком „Кобзар” та приступає до опублікування його листування і щоденника. Серед більших творів у другому річнику (кн. IV) з’являються „Неофіти”. Поєми та дрібніші ліричні твори П. Куліша друковано в „Основі” як під власним ім’ям, так під цілою низкою псевдонімів (Ломус, Іван Горза, Т. Вешняк та ін.). До поем Куліш, як правило, завжди додавав примітки-коментарі, які були часом і в кілька сторінок, а іноді більшими за самий твір, і в яких часто губилося навіть безпосереднє почуття, який повинен викликати кожний художній твір.

Тут же з’являються поезії Л. Глібова, О. Кониського, С. Руданського, популярні пісні, що їх можна було часто і довгий час чути в співі, як наприклад, „Повій, вітре, на Україну”, або „Гей, гей, воли”. Творів Л. Глібова більше. Є це байки та популярний піснє вірш під заголовком „Журба”, що дожив донині, як відома пісня „Стоїть гора високая, а під горою гай” тощо.

Тут же твори Ієремії Галки (М. Костомарова), дещо з поезій В. Кулика, в яких відбилосся замишування історичним минулим України, М. Вербицького під псевдонімом Миколайчук, Білокопитенка, П. Кузьменка, М. Максимовича, присвячені Шевченкові, та відгук на смерть Я. Кухаренка; врешті невідомого, до одного з віршів якого

подано примітку редакції з вказівкою, що вірші прислано з догадкою, що мусять вони бути першими пробами Шевченка.

На цей здогад редакція відповіла: „Не знаємо, що скаже громада, а нам здається, що ні, не та хода і не та мова була в молодого Тараса”.

Проте вірші редакції сподобалися і вона закликає автора їх ще присилати.

Крім згаданих, були тут ще твори Ф. Галузенка, М. Чайки, як також варіанти українських історичних пісень: „Олексій Попович”, „Про Семена Палія”, „Сава Чалий”.

Серед співробітників, що містили тут свої твори прозою, на першому місці стоїть Марко Вовчок („Три доли”, „Два сини”, „Не до пари”, „Від себе не втечеш” та ін.). З творів Куліша треба згадати такі: „Старосветское двориче” – повість з ухилом до хроніки, „Другой человек” (из воспоминаний бывшего), „Гордовита пара” (під псевдонімом Петро Забоцень), „Про півника – гішпанська дітська казочка”, „Липовая пуца” (псевдонім Д. Хоречко) – частина роману, що дає образ старосвітського побуту, з переднім словом, підписаним ім'ям П. Шишак—Василевський – Гребля, в якому подається характеристика ніби „померлого автора”.

Поруч Марка Вовчка та Куліша треба згадати також оповідання О. Стороженка, з яких популярне пізніш під назвою „Вуси”, далі „Матусине благословення”, „Кіндрат Бубненко-Швидкий”, в якому оповідається про тяжку долю українського люду, як то відбилося в устах народу, та ін. Особливу увагу в „Кіндраті” звертає на себе місце, в якому йде мова про Хмельниччину та про Залізняка, що може ще й тепер зробити глибоке враження ще непережитого.

Тут же твори згадуваного вже Кузьменка, з яких Кулішем відзначено було особливо повість „Не так ждалося, да так склалося”, що вразила його добірною мовою і викладом; Ганни Барвінок – „Нечуй вітер” (Г. Кулішевої), оповідання якої освітлюють долю української жінки, Д. Мордовця, М. Олельковича, М. Чайки, Мол. Димського, який в оповіданні „Наталь-озеро” порушує справу впливу російської (московської) освіти та відразу села до зрусифікованого міста з його псевдовихователями.

Вперше на сторінках „Основи” появляється і п'єса Т. Шевченка „Назар Стодоля” з такою редакційною приміткою: „Під цим заголовком зберіглася спроба драматич-

ного твору незабутнього поета, судячи за сценічними поясненнями на великоруській мові, призначана для Петербурзького театру”.

З цієї ж примітки довідуємося, що було два оригінали п'єси в мовах українській і російській. Обидва ці рукописи Шевченко віддав на переховання одному з українців. Року 1847 (ліквідація Кирило-Мефодіївського братства) цей пан заховав їх до стріхи і щойно за кілька років намілювався їх звідти витягнути і пустити в світ. Тут же подає Куліш ті відміни, що були в початковому рукописі і пізнішому, як також в оригіналі в російській мові і в українській.

Крім „Назара Стодолі” опубліковано було в „Основі” ще комедію на одну дію Гоголя під назвою „Простак, или хитрость женщины, перехитренная солдатом”, яку Куліш вважав за першу українську комедію і ставив вище „Москаля-чарівника”; драматичний образок О. Стороженка „Гаркуша”; Я. Кухаренка „Чорноморський похід на Кубані між 1794 і 1796 роками”, що в переробці („Чорноморці”) заховалася донині, врешті, п'єсу М. Костомарова під заголовком „Загадка”.

Цікавими з історичного боку були тут праці літературно-критичного характеру. Переважно П. Куліша. Досить згадати з них такі як „Обзор украинской словесности”, що мала кілька розвідок, як наприклад, про Климентія, українського поета часів Мазепи, про І. Котляревського, про Артемовського-Гулака та про М. Гоголя як автора повістей з українського життя, яка викликала гостру полеміку П. Куліша з М. Максимовичем, що мала в свою чергу відгук в деяких російських часописах як „День”, „Время” тощо. Цю полеміку викликано було вказівкою Куліша на етнографічні помилки в творчості Гоголя та не достатнє, мовляв, знайомство його з життям та історією українського народу. В той же час, незважаючи на виразне підкреслення Кулішем вартості поетичної творчості Гоголя та корисної з українського становища ролі, що його творчість відіграла серед російського суспільства, проти вказівок Куліша виступив М. Максимович у часописі „День” (Москва) в статті під заголовком „Оборона украинских повестей Гоголя”, назвавши критику Куліша „шумной й грозной”.

Крім Куліша появились тут ще праці О. Холевського про Сковороду, цінні матеріали до біографії Шевченка, подані О. Лазаревським та Савою Ч. і т. д.

Особливе значення мають тут історичні студії М. Костомарова. Він був першим, що висунув тут загальну програму нової української історіографії та подав методу історичних студій, опертих на житті народних мас, самого народу, з його побутом, інтересами, рухами тощо. Це були такі праці: „Черты народной южно-русской истории”, „Мысли о федеративном начале древней Руси” та „Две русские народности”.

На підставі аналізу історичних фактів та суспільно-державних форм, життєвого укладу та ідеалів, вказували ці праці на межу, що проходить поміж двома східнослов'янськими народами – російським і українським.

Викликали ці праці живий відгук у російській журналістиці. Йшов він двома напрямками. З одного боку – об'єктивно-позитивним на сторінках „Отечественных Записок”, а з другого – виразно ворожим, з обвинуваченням у сепаратизмі, в таких журналах як „Русский Вестник” та подібні.

Крім праць Костомарова бачимо тут, „Письма о Богдане Хмельницком к Н. Костомарову”, писані М. Максимовичем та його ж замітку „О славном певце Митусе”, про якого згадує Волинський літопис під 1241 роком.

З історичних праць П. Куліша в „Основі” опубліковано було „Історію України од найдавніших часів” з переднім словом, в якому крім вказівок щодо методи викладу дав він вперше гостру оцінку козащини та вступу – „Хмельниччина” і „Виговщина”.

З праць інших авторів звертає тут на себе увагу стаття (без підпису), присвячена пам'яті Т. Шевченка під заголовком „Русини в 1848 р.”, в якій автор, розгортаючи перед читачем життя українського народу в Австрії до 1848 р., публікує цікавий документ із часів Сигизмунда II (1587–1682) – проект на знищення української народності.

Не менш цікавим документом, що його подано польською й російською мовами, є „Універсал Региментаря Стемиковського до українського селянського стану, 30-го серпня 1768 р.”. Вкінці зазначено, що оригінал, певно, був українською мовою, один з уступів якого, між іншим, каже, що „Бог, Творець світу, розподіляючи людей за станом, від монарха і до останньої верстви, поставив їх на певних шаблях і вас, піддані (селяни), створив для залежності, не залишив у вас нічого, рівного іншим, крім душі...”

Між матеріалами „Исторические и юридические акты”, особливо цікавими є: „Журнал зустрічі в Україні Ки-

рила Розумовського та обрання його гетьманом” і вісім листів І. Мазепи до Петра І.

Тут же, не позбавлена інтересу, стаття Н. Краснова з історії виникнення донського козацтва; відгук на історію чеського народу Ф. Палацького з критикою його поглядів на початки козацтва та інші.

Цінними і цікавими є „Листи з хутора” П. Куліша, що носять зав’язки розв’язання питання взаємовідношення між зрусифікованим містом в Україні і українським селом.

Праці на соціально-економічні теми містив в „Основі” Т. Рильський (Максим Чорний), а саме: „С правого берега Дніпра” та „Несколько слов о дворянах правого берега Днепра”. В першій — погляди автора на родину в зв’язку з побутом українського селянства, у другій, що наробила багато галасу, — характеристика шляхти в Україні.

Особливе значення мають статті, призначені шкільництву та взагалі освіті, авторами яких були М. Костомаров, П. Куліш, П. Чубинський, О. Лазаревський та інші. Зокрема: М. Костомарова „О преподавани на южно-русском языке”, О. Лазаревського „Статистическое сведения об украинских народных школах и госпиталях в XVIII веке”, П. Куліша „Устная мова з науки” як заклик до підготовки викладів українською мовою. Як відгук — зразок викладу на популярно-наукові теми В. Нечуя „Про дощ”.

Так само статті з української географії: „Краткое географическое описание южнорусского края”, автор якої заховався за ініціалами М. М. та М. Левченка „Места жительства и местные названия Русинов в настоящее время”. Остання праця викликала відгук на сторінках „Основі” Ю. Мохрениці, що в статті під заголовком „Несколько слов о Пинчуках” до певної міри доповнює М. Левченка.

Чимало цінного матеріалу дає відділ „Вісті”, де є переважно дописи інформаційного характеру. Дають вони чимало матеріалу про настрої селянства, про сільське господарство, освітній рух та становище шкільництва на українських землях, взаємини між селянством і панством тощо.

Крім дописів тут же і більші праці, з яких, наприклад, Г. Ге „Наблюдання мирового посредника” та „Выдержки из записок мирового посредника”. О. Кістяковський опублікував тут цінну працю під назвою „Характеристика русского и польского законодательства о крепостном праве по отношению к Малоросии”.

У цьому відділі поміщені були: 1) лист Тадеуша Падалиці до В. Антоновича у зв’язку з опублікованим листом

останнього „Што об этом думать” – про Варшавську бібліотеку і 2) відома „Исповедь” В. Антоновича, в якій він остаточно пориває з поляками і стає на ґрунт повороту спольщеного українського роду до свого народу.

Є в „Основі” такі матеріали документального характеру як листування та щоденник Т. Шевченка, що були тут вперше опубліковані, та декілька споминів про Шевченка, М. Костомарова, Л. Жемчужникова та ін. Надруковано також статті Макарова про М. Маркевича, М. Мізка про Соленика – „Воспоминание о Соленике, знаменитейшем украинском актере”, відомого свого часу харківського артиста, характеристику якого, між іншим, дає у своєму „Щоденнику” Т. Шевченко.

Тут же статті А. Серова і Л. Жемчужникова, присвячені музиці та пісні.

Окреме місце має відділ, який можна назвати відділом української етнографії. Це кілька статей та збірка матеріалів під назвою „З народних уст”. Щодо статей, то в першу чергу – А. Свидницького „Великдень у Подолян”, Номиса „Різдвяні святки”, С. Носа „Хуртовина” – етнографічні оповідання на підставі зібраних матеріалів.

Збірка „З народних уст” ще й донині може бути тією криничкою, яку ледве чи можна оминати при студіях українського побуту. Цінний відділ бібліографічний. Тут праці В. Межова, зокрема „Библиографический указатель книг и статей, относящихся до южнорусского края” та „Библиографический указатель Галицко-русской литературы”. Далі Н. М. в своїй рецензії на „Историю Русской литературы” П. Петраченка, наприкінці якої автор додав „Краткий исторический очерк украинской литературы” і підносить справу необхідності бібліографічного огляду української літератури. Був це М. Мізко – книголюб і знавець книжної справи.

Врешті, різні рецензії та огляди з-під пера Куліша, О. Лазаревського, Гатцука та інших.

Суспільно-національні мотиви в „Основі”

З метою дати наукове підґрунтя руху українського відродження представники українського науково-літературного світу ще в першій половині ХІХ ст. почали думати про потребу студій суспільних явищ. Однак ви-

разнішу форму цьому становищу було надано щойно в журналі „Основа”.

В одному з вступів своєї програми редакція зазначила: „З цієї книжки ми, по можливості, будемо старатися слідувати за ступневим розвитком тих чи інших явищ „южнорусского” життя, підводити ці явища до їх спільних початків і вишукувати таким чином необхідний зв’язок між ними”.

Поставивши таке завдання, „Основа” дала чимало місця як матеріалам в їх первісному вигляді, так працям, що носять в собі спробу пізнання суспільного процесу шляхом розкриття чинників, що впливають на систему взаємочинності в суспільних скупченнях. Звідси ж і спроба вияснити істоту таких суспільних форм як родина, рід, нація, держава. Ці спроби були в працях Костомарова, Куліша, Лазаревського, П. Чубинського та інших. Зокрема автори спиняються на чинниках, що характеризують національність і впливають на її творення. З цим тісно в’яжеться суспільна типологія, що дає образ різних верств суспільства.

Тут кілька поглядів, що торкаються загальної характеристики українського селянства в порівнянні з іншими групами та з московським селянством. Погляди й характеристики поодиноких станів, каст тощо, антагонічні мотиви, питомі між пануючими групами й упослідженими. Виразно і яскраво змальовує „Основа” взаємини поміж народами, що їх життя поставило побіч, конкретно: між українським і московським, польським чи жидівським.

Окреме місце займають в „Основі” думки про становище міста і села в Україні та їх взаємовідношення.

Все це було першими спробами знайти і дати наукове обґрунтування українському національному руху. Крім оригінальних праць зібрано було тут чимало цінного сирового матеріалу (дописи, перекази тощо), який прислужився праці пізніших часів з тією ж метою.

Полеміка „Основі”

з іншими часописами і виданнями

Праці М. Костомарова та П. Куліша в „Основі” не раз викликали відгуки різних часописів, на які „Основа” давала належну відповідь. Серед таких відповідей (статей) в першу чергу треба згадати М. Костомарова

— „Правда москвичам о Руси” та „Правда Полякам о Руси” і П. Куліша — „Ответ московскому „Дню” та „Полякам об украинцах”.

Першу статтю Костомарова викликано було виступом московського часопису „День” статтею І. Б-ва під заголовком „Корень русской народности”, з приводу праці Костомарова „Две русские народности”. Зі всією силою наукової історичної аргументації спростовує Костомаров у своїй відповіді твердження опонента, як ненаукові і виразно тенденційні в розв’язанні російсько-українського питання.

Відповідаючи, Костомаров висловив, між іншим, думку, що стаття І. Беляєва не випадок, але що вона є початком низки подібних виступів. І не помилився. З них тільки на сторінках того ж „Дня” незабаром появилися статті того ж автора (І. Б-ва) під заголовком „Много ли правды в „Правде москвичам о Руси”.

Та особливий відгук у російській журналістиці викликала стаття Костомарова „О преподавании на южнорусском языке”. Підносячи цю справу, автор був свідомий того, що проти неї „восстанут”. І дійсно, чекати не довелося. Початок дав „Русский Вестник” М. Каткова, що в статті А. Іванова під заголовком „О малорусском литературном языке и об обучении на нем”, виступаючи проти порушеної справи і взагалі розвитку української літературної мови, кличе на допомогу собі „незацікавлений” авторитет... жидівського часопису „Сион” з його поглядом на „великі загальнолюдські цілі”, шлях до яких вбачає лише під стягом спільної літературної мови, якою для українця мусить бути „общерусский язык”.

До статей полемічного характеру можна віднести також і статтю М. Костомарова під заголовком „Историческая неправда и западнороссийский патриотизм”. Викликана була вона виходом першої книжки „Вестника Западной й Юго-Западной России” Говорського, який став найзапеклішим речником проти всього українського і українства.

Були це виступи, що знайшли собі таку оцінку в устах одного з російських учених, — О. Пипіна, який в своїй „Історії російської етнографії” (т. IV) писав: „Не знати, по якому сигналу почалися ці напади, але вони перевищили всяку міру пристойності і літературної гідності.”

Відповіді П. Куліша викликані були так само часописом „День”, де опубліковано було статтю під заголовком

„О степени самостоятельности малорусской литературы”. Автором цієї статті був Соковенко, який поставив своїм завданням довести „...всю безпідставність п.п. Малоросів-утопістів мати свою окрему літературу”.

На цей виступ і була відповідь Куліша в статті „Ответ московскому „Дню””.

Відгукнувся „День” і на статтю М. Чернишевського під заголовком „Национальная безтактность” („Современник”), в якій М. Чернишевський виступив проти москвофільських тенденцій в українському суспільстві західних земель, що відбилися в часописові „Слово” (Львів). Відгукнувся „День” статтею славіста Ламанського під заголовком „Русский патриотизм” з виразним виступом проти самостійності української літератури, назвавши думку про її можливість величезною „нелепостью” (нісенітницею).

„Основа” не могла промовчувати зневаги окупанта і на її сторінках появилася стаття П. Житецького під такою самою назвою, а саме — „Русский патриотизм”. Визначається ця стаття глибиною суспільної думки, виразним формуванням українського національного світогляду й являла собою ніби маніфест українства, в якому автор такими словами кваліфікує твердження Ламанського: „Глибоко обурює душу цей легкодумний присуд, в якому неповага до народу огидно сполучається з панським нерозумінням його сил, природності самостійного розвитку”.

Ширша полеміка розвинулася навколо жидівського питання в Україні. Початком до неї послужив лист до редакції „Основи” одного з представників жидівства, що заховався за підписом „П-в”. Покликаючись на те, що „Основа” вживає назви „жид” замість „еврей”, автор листа вказував, що ця назва („жид”) — „сделалась нарицательным словом вообще всякого плута й мошенника”, а тому він звертався в імені жидів до редакції не вживати цієї назви. „Основа” опублікувала цей лист з поясненням, що в назву „жид” вона нічого образливого не вкладає, бо вважає її власним іменем народу. Коли ж з назвою жид в’яжуться неприязні настрої серед українського народу, то редакція пояснює це, з одного боку, історичними причинами, а з другого — тим, що живучи серед української людності, жидівство ніколи не шукало з нею зв’язку, не зробило і кроку до наближення з нею, а, навпаки, діяло „проти духу і користі нашого народу.”

На це відгукнувся згаданий вже жидівський часопис „Сион”¹ статтею під заголовком „Основа”, вопрос о национальностях”. Особливу увагу було тут звернено на вступ, в якому „Основа” підкреслювала, що „для нації нічого не може бути більш шкідливим, як існування серед неї інших народностей, які тримаються осторонь і байдужі до її долі, або що ще гірше, — намагаються підпорядкувати її своїй владі чи своєму впливові. У цьому вступі „Сион” побачив... проповідь знищення та заклик до вигнання тих народностей, згадав про цьому і про інквізицію, і про варварство і т. д. Тут же розвинув свої погляди на українські змагання, виразно ставши на бік „общерусскости” культури та висловивши думку, що жидівство в Україні готове до асиміляції, але не з українцями, а лише з великоросами, бо, мовляв, своїх відвічних особливостей воно може зрестися тільки в користь цілого, а не якоїсь частини.

Стаття викликала гостру відповідь П. Куліша — „Передовые жидаы”, в якій він вказував, що „поступові жидаы, щодо збирання землі Русской випереджують самих Іванів московських”. Підкресливши ціль, піднятої „Сионом” полеміки та методи, до яких „Сион” вдався, Куліш заявив, що мовляв, з „такими літераторами” українці надалі не можуть мати діла.

„Сион” на це відповів тим, що звернувся до російської преси, віддаючи їй справу на суд. Ця преса не примусила довго просити себе. Не чекаючи на думку щодо такого способу розв’язки полеміки і на згоду другої сторони, ретельно взялася вона розсуджувати жидів з українцями.

Появилися відповідні статті і вироки. Одним з перших був „Русский Вестник”. Як представник правого крила, визнавши становище „Основи” „несправедливим”, він у категоричній формі виніс свій засуд для Куліша і для „Основи”. Не забарилося підтримати його і „Русское Слово”, що займало місце ніби на лівому крилі російської суспільної думки. А за ним обізвався навіть „Современник” у своєму додатку („Свисток”), про відгук якого на сторінках „Основи” появилася слушне іронічне зауваження. „Русская Речь”, що виходила в Москві за редакцією Є. Тура, визнала винними і „Основу” і „Сион”, підкресливши більшу вину — за „Сионом”. Зрештою, відгукнувся ще і

¹ По революції 1848 р. один із прихильників Маркса і Енгельса, Гес (1812–1875) відійшов від революційного руху і став першим речником сіонізму, органом якою був „Сион”, що його видавав в Одесі.

„Русский Инвалид” статтею під заголовком „Основа” и „Сион”.

Останнім у полеміці забрав голос М. Костомаров, умістивши в „Основі” статтю під заголовком „Иудеям”. Спинившись на перебігу дискусії та піддавши її аналізу, вказав він на методи, яких вживав „Сион”. Були це методи свавільного препарування цитат, закидів та наклепів, що носили характер доносів з обвинуваченням в сепаратизмі і реакційності. Костомаров зрештою зазначав, що надалі можна вживати замість небажаної для жидів назви „жид” — назви „иудеи” (юдеї), але в жодному разі — „еврей”, що має ширше значення, таке саме як, наприклад, слов’яни, що включає кілька народів з їх власними іменами.

Не менш цікавими були виступи „Основи” в справі польсько-українських взаємин. Авторами їх були М. Костомаров, П. Куліш та В. Антонович.

Однією з перших була стаття Костомарова „Правда полякам о Руси”. Розгортала вона думки, висловлені ним же в „Основі” в статті „Ответ на выходки гезети „Czas” (Краків) и журнала „Revue ontarogaine”.

Тут він в рішучий спосіб виступив проти теорії польського публіциста Духінського, підтриманої послідовниками, що зводилася до твердження: „Нема Руси, а є тільки Польща і Москва”, при чому Польща, що обіймає всі українські і білоруські землі, а український народ ніщо інше, як провінціальна відміна народу польського, як мазури, краков’яни тощо. Подібну ж назву, а саме — „Полякам об украинцах” — має і стаття Куліша. Спинившись на польсько-українських взаєминах, вказує він, що „Я” польське і „Я” українське впродовж століть розійшлися так далеко, що поляк при всьому старанні не може вжитися в натуру українця, а українець, незважаючи на всі приваблювання, вжитися в натуру поляка не хоче”.

Зрештою, історична своїм змістом і наслідками „Сповідь” („Моя исповедь”) В. Антоновича. Охарактеризувавши поведінку поляків на українських землях, прийшов він до висновку остаточного розриву з польськістю і повернення свого роду до українства, ставши українським патріотом.

Проти виступів „Основи” польське суспільство не знайшло в себе сил устояти. Замість гідної дискусії воно вибрало шлях до російської адміністрації із закликом захистити його від гайдамаччини, революції, нагадуючи при цьому про небезпеку українських змагань та українського сепаратизму для самої Росії.

Як українське суспільство зустріло „Основу”?

Як же зустріло „Основу” українське суспільство? Довідуємося про це в першу чергу з самих сторінок „Основи”. Редакція повідомляє, що на оповістку про вихід журналу відгукнулися земляки невдовзі з усіх кінців України, з Криму, а також з Кавказу, Москви, Казані, Астрахані та інших сторін.

„Слава Богу, що випряли вже „Основу”. Може і верстат уже поставили? — пише, наприклад, до Шевченка один із земляків, прочитавши оповістку про журнал (Т. Лебединцев)... — Нехай же тчуть на здоров'я. Та коли б добре ткали, щоб виробити матерію на сорочки доброї двадцятки, бо зовсім обідрана і тіло навіть світиться, материне світло.”

Інший писав: „Світить каганчик — не лучину — той ниточку, а пасмо другий — робота й вийде для почину... Аби крутить, аби не стать” ...

З яким зацікавленням і з яким почуттям зустрічали сучасники вихід „Основи”, можна бачити також з листа одного харків'янина до В. Білозерського з додатком до нього вірша під заголовком „Дяка за „Основу”. Граючи словами, зв'язує він ткацьку основу та журнал „Основу” з основою Харкова, де жив Г. Квітка-Основ'яненко. Звертаючись до „Основи”, автор віршу пише:

*Сполать вам, хлопці, що згадали,
Про нашу сторону писати,
А то аж жаль, що всі мовчали...
... Сполать іще скажусь вам знову,
Тому, затіяв хто Основу!...
Пишіте ж в добрий час та гарно,
Щоб праця не пропала марно!...*

В інших листах — оцінка „Основи” як захисниці народних прав, звичайв тощо. Ще в інших автори торкаються мови журналу, як наприклад, полтавська молодь пише: „Ми собі так мизькуєм, що „Основа” повинна бути на рідній українській мові..., будемо сподіватися, що чим далі „Основа” все буде в нашій любій мові”.

Думки і гасла українського відродження, що їх принесла „Основа”, знайшли відгук і серед українського панства. Та незабаром воно вже їх злякалося, коли побачило, як вони почали захоплювати ширші кола українського сус-

пільства. Через це замість підтримки зустрілася „Основа” з їх зусиллям вживати способів „к успокоению горячечных увлечений”.

Відгукнулися на вихід „Основи” і галицько-українські землі. „Звістка о виходящій „Основі”, — писав Я. Головацький у квітні 1861 р. до Куліша, — прошибнула цілу країну нашу і зо всіх сторін попитують мене, якби можна достати тую книжку”.

Хоч як тяжко було „Основі” дістатися до ширших кіл галицько-українського суспільства, все ж часом, бодай поодинокі, числа потрапляли чи то до редакції, чи до рук окремих осіб.

Редакції часописів уважно слідкували за її змістом, ознайомлюючи з ним своїх читачів, подаючи чимало передруків, як також подаючи спеціальні статті, присвячені оцінці і значенню „Основи” в українському житті (наприклад, „Як гадає „Основа” про галицьку письменність” у „Вечерницях” або передруки праць Костомарова — „Черты народной южнорусской истории” та інші, Куліша „Історія України” та чимало інших).

Врешті, відгукнувся і галицько-український гумор і сатира. Один з рукописних гумористичних часописів під назвою „Фірман” подав образок, що представляє вавилонську вежу з видавців часописів у віці хлопців. На самому споді — видавець „Основи”. У лівій руці — книжка „Основи”, у правій — козацька шапка. Йому на карку сидить видавець „Слова” (Б. Дідицький) і т. д.

Чужинці й „Основа”. Журналістика. Суспільство

Широким відгуком зустріла „Основу” російська журналістика. Журналів прихильних було небагато. Переважна кількість поставилася або відверто вороже, або приховуючи свою неприхильність чемною назовні формою.

До журналів, що зустріли вихід „Основи” прихильним словом, належали такі як „Отечественные Записки” і „Современник”.

„Цей рік приніс нам декілька нових видань... найбільш з усіх ми співчуваємо програмі журналу „Основа”.

„...Бажаємо новому виданню успіху, якого він цілком заслуговує”, — так писали „Отечественные Записки”. Торкаючись змісту першої книжки, вони підкреслювали,

що зміст книжки „Основи” чудовий. Такі статті, як Куліша про Котляревського і Костомарова „Мысли о федеративном начале в древней Руси” не часто трапляються і в наших ліпших журналах”.

Так само зустрів „Основу” і „Современник” – найповажніший у ті часи орган, в якому близьку участь брали М. Чернишевський, Добролюбов та інші. Відгукнувся він вже на саму оповістку, а потім і на першу книжку. Подавши зміст-програму журналу, він писав: „З великим співчуттям прочитали ми оповістку про южно-руський літературно-науковий вісник під назвою „Основа”... Бажаємо успіху цьому прекрасному підприємству”.

По виході першої книжки повертається „Современник” до „Основи” в огляді нових періодичних видань, кажучи: „Програма „Основи” читачам відома. Отже, переповідати її знову – справа зайва, але треба лише сказати про те, як випадає перше число „Основи”. Переглянувши далі зміст, він зазначив, що „...тепер вже ніхто з нас не може говорити про малоруську літературу без поваги і співчуття, якщо не хоче заслужити назви неука”. Закінчено статтю побажанням журналу успіхів.

Слов'янофільський „День” зустрів „Основу” властивим йому чванством і самовпевненістю та з прихованою неприязню на зразок такого побажання редакції: „Ми щиро бажаємо повнішого процвітання „Основи” і повнішої без перешкод свободи розвитку малоруської літератури, почасти саме для того, щоб наші гарячі малоросилітератори переконалися на досвіді самі, чи можливо створити окрему Малоруську словесність в тому розумінні і в тих розмірах, як вони мають на думці”.

Правдиве обличчя цього часопису щодо „Основи” чи не найліпше розкрила в одному з листів до його редактора популярна в той час письменниця Н. С. Соханська (Кохановська).

„Ви і „День”, – писала вона, – в становищі відвертої неприязні до представників малоруської народності, що заявила про своє існування... З вашого боку, з боку братського всеслов'янського значення вашої газети, це така непередбаченість, така відсутність політичного такту вмішатися до справи оборони повістей Гоголя і поставити проти себе всю „Основу”. Але й „Основа” багато в чому має правди. Має вона правду саме в тому, у чому винна перед нею вся наша поточна література газет і журналів. Ця рідна література на певний камертон виводить „верхні

ноти” та твердить — народність! Всі права — італійській народності, а от на наших очах рідна слов’янська народність заявила про своє літературне існування і в якому органі слова нашого суспільства зустріла вона співчуття і дружній привіт? Навіть у вашому — ні, а навпаки — слов’янофільський „День” з перших же чисел устряв в докори та „перекори”... Як би ви знали, з яким щирим жалем звертаю увагу на ці помилки вашого бурхливого „Дня” — іменно бурхливого”.

Представником третьої групи можна вважати „Русский Вестник” Каткова з його ж „Московскими Ведомостями” та „Современной Летописью”, яким один із співробітників „Русского Вестника” складає признання за їх виступи проти „Основи” при її появленню.

„Журналістика наша, — пише він, — що звикла співчувати також однаково всім національним змаганням, зустріла появлення „Основи” з повним співчуттям, але більш поважні видання встояли проти нового вітру. Честь першої заяви про нього належить „Русскому Вестнику”, за ним пішли деякі інші журнали — „Московские Ведомости”, „Библиотека для чтения”, „Сион” і зараз же по своєму появленню „День” і „Вестник Западной й Юго-Западной Росии”.

Точніше, ця честь першого виступу належить „Современной Летописи”, що за рік з додатку зробилася окремим виданням. Зустріла вона „Основу” оцінкою українських письменників, як тих, що „перекривлюють всі відтінки і тони народної говірки”. Цей погляд викликав гостру відповідь „Основи”, на що „Руский Вестник”, беручи, формально, назад слова „Современной Летописи”, відгукнувся „привітанням” такими словами:

„Ми ще не мали нагоди привітати появлення цього журналу („Основи”), що має служити органом Южної Руси і почасти малоросійській літературі. Появилися дві книжки цього журналу, які в багато дечим виправдують те співчуття, з котрим ми були готові його зустріти”.

Так розкланявшись, переходить він до розгляду самого закиду „Современной Летописи”, залишаючись в засаді на її позиції.

„Ми бачили, — пише він, — такі малоросійські алфавети, яких, певно, немає ніде в усьому світі, не алфавети, а ноти, якими схоплюються не тільки відтінки і тони говірки, але трохи не модуляція голосу. А втім і в самій „Основі” ми бачимо алфавет, який має своєю і головнішою

метою схоплювати відтінки звуку, з повним забуттям етимології і всіх традицій („преданий”) мови”.

Ще гостріше виступив проти „Основи” „Вестник Западной и Юго-Западной России”, що виходив за редакцією Говорського. Зустрів він її найбрутальнішими вигуками, характеризуючи її співробітників „виродками”, а українську мову, як „грубое и карикатурное наречие”.

Подібно ж на три групи можна поділити представників російської суспільної думки щодо їх оцінки „Основи”. Одним з перших з невеличкої групи прихильників був П. Катенін, який не лише морально, але і матеріально пішов назустріч появленню „Основи”. Побіч з ним — М. Чернишевський, який виступив з прихильним голосом у кількох дрібних замітках та у більшій, згаданій вже статті „Национальная безтактность”, що появилася на сторінках „Современника”.

Позитивну оцінку „Основи” дав також О. Пипін в „Истории русской этнографии”. Звернув він увагу на багатий етнографічний матеріал „Основи” та підкреслив, що „зміст „Основи” полягає в дуже корисних історичних та етнографічних працях, в скромних („непритязательных”) літературних спробах у малоруській мові, в природному захисті малоруської історії від її тенденційних перекручувань (наприклад, у деяких польських письменників) та інших дармиць („напраслин”) у самій руській літературі.

Відгукнувся і такий представник російської літератури того часу, як І. Тургенєв. В одному з листів до Марка Вовчка він іронізує такими словами:

„Дали мені 4 номери „Основи”, з яких я міг зробити висновок, що вище малоруського племені нічого немає в світі, і що ми, великоруси, — погань і нікчемність. А ми, великоруси, гладимо собі бороду, всміхаємося та думаємо: нехай діти бавляться, поки молоді. Виростуть — подумують. А тепер ще від власних слів п’яніють — і журнал у них на такому гарному папері, і Шевченко такий великий поет... Тіштеся, тіштеся, малі діти...”

Сюди треба віднести і згаданого вже І. Аксакова, який дивився на „Основу” лише як на знаряддя боротьби з поляками. „До того ж, „Основа” підупадає, — писав до М. Максимовича, — шкода. Якби „Основа” не проповідувала, або вірніш, якби не тхнуло від неї духом відділення від Росії, вона могла б сприяти піднесенню місцевого народного елемента, піднесенню, що так необхідне, щоб з успіхом боротися проти польської стихії”.

Представниками третьої групи, що визначилася безглядною неприязню, були в першу чергу такі речники більшої частини російського суспільства як проф. Погодін, журналіст, публіцисти М. Катков, Говорський та інші.

Проф. Погодін зараз же по виході „Основи” звернувся листом до М. Максимовича з такими словами: „Чом не дасиш по голові засліпленим... Що вигадують малоросійські письменники? Там намагаються об'єднати Неаполь з П'ємонтом і Венецію з Римом, а ми хочемо ділитися в Полтаві, Курську, Вороніжі, Києві. Нехай виробляється мова, процвітає література, розвивається життя, але ділитися-то для чого!”

Ставлення Каткова до „Основи” впливало з його погляду на українську мову як штучний і глибоко шкідливий витвір, що йде проти реальних вимог „руссаго народа”.

Та коли згадані та інші, подібні їм, представники російського суспільства свою неприязнь намагалися вбрати у форму бодай якоїсь пристойності, то редактор „Вестника Западной и Юго-западной России” Говорський не спинявся перед найбрутальнішими виступами.

„Ви не можете повірити, — писав, наприклад, до Я. Головацького, — з яким презирством ставляться тепер до сепаратистичної банди послідовників згубного для цілості Росії вчення Костомарових, Кулішів, „Основи”, Шевченка та інших все малоросійське панство і духовенство, їх імена вимовляються з прокляттям з того часу, як довідалися, що ці виродки з руської родини, прикриваючись навчанням народу на його простонародній говірці, якій задумали були дати право громадянства під іменем малоросійської мови, хотіли підготувати народ до розриву жодними людськими зусиллями нерозривного природного союзу з великоросами...”

Не менш цікавим був лист кн. С. І. Урусова до гр. А. Толстого у лютому 1861 р., в якому він писав, що „малоросійський дух, хоч надто обережно і надто хитро, проявляється в народі і серед поміщиків диким почуттям відчуження до всього російського (русского). Є особливий журнал, що виходить, здається, в СПб під назвою „Основа”, за яким треба сильно стежити...”

Не обійшлося і без анонімних голосів. Відомим є лист до кн. Долгорукова, гол. начальника III відділу (охранного отделения), в якому автори звертають його увагу на українські змагання за мову та переклад Св. Письма. Писали: „Ваше Сіятельство! З праху Шевченка зродилася ціла бан-

да завзятіших сепаратистів і ненависників Росії. Тепер головне гніздо їх у Києві, але декотрі з них склали групу навколо „Основи”, де від кожної майже статті тхне революцією і відділенням Малоросії.

Ці люди притягли до своєї партії в Києві і Петербурзі декілька визначніших людей, хоч і засліплених. Вигадка цих революціонерів, тепер досить невинна, розраховує на занадто широкі наслідки, почавши з відокремлення мови, вона мітить на відділення Малої Русі від Великої і федерацію з Польщею”.

Тим часом, польське суспільство устами своєї публіцистики так само зустріло „Основу” широким відгуком на сторінках своєї преси та поодиноких видань. Зокрема чи не найвиразніше пролунав голос польського публіциста В. Міцкевича в його публікації „La Pologne et ses provinces meridionales manuscript d'um Oukrainien... etc”, в якій він писав, що „орган, який зосереджує всі ідеї руїницького комунізму і фальшивого соціалізму, єсть „Основа”, яка виходить в Петербурзі. Цей журнал більш шкідливіший для поляків, аніж „День” (в Москві) через певну шляхетність та обережний вибір його редакторів”.

Врешті, звернув увагу на появлення „Основи” секретар Пруського посольства в Петербурзі. В час, коли заступав посла (О. Бісмарка), писав він в одній зі своїх реляцій до свого міністра закордонних справ (1861 р.): „Малороси в багатьох відносинах, особливо в політичних, мають зовсім інші цілі, ніж великоруси, через те тут уже другий рік виходить журнал, що його засновано для висвітлення інтересів Малоросії, а саме — прямувань, які там панують”.

Безперечно, мова про „Основу”, але секретар посольства зробив помилку, кажучи, що виходить вона вже другий рік, бо цього (1861 р.), був щойно перший рік її існування.

Припинення „Основи”

Роіснувала „Основа” неповних два роки. З десятою книжкою другого річника (1862) вона перестала виходити. Склалася думка, що до припинення журналу спричинився непорядок в самій редакції, що впливав з невміння вести справи та вдача В. Білозерського.

Автором такого погляду був П. Куліш, який не скупився на відповідну характеристику редактора часопису, не

спинявся перед гострим осудом і закидами, що впливали з того його становища до В. Білозерського, що зродилося при початку видання і не припинялося впродовж всього часу існування журналу, а навіть і пізніш. Зрозуміло, що ці погляди і твердження найближчого співробітника мушили відповідно впливати і на опінію суспільства.

Але були сучасники, що вказують на інші причини і переносять пояснення припинення „Основи” на цілком іншу площину. В першу чергу, це вказівки О. Кониського (О. Переходовця), який у лютому 1862 р. писав: „Нема того, щоб працювати всім разом дружньо, вкупі: кат зна, що видумали. Нам давайте карти, бенкети, танці, от наше діло, а голови нехай здорові, спочивають... Єсть у нас ще такі панки, що „Основу” читають для „потехи”, а вже за те „Сына Отечества” начитуються до схочу, для розуму, для „направлення”, химерні люди!”

Подібне ж писав співробітник „Основи” В. Гнилосиров до Костомарова: „Сором казати, як дивляться тутешні пани на свою рідну країну, на себе, на „Основу”. „Бодай не казать”, як казав Тарас!”

Вже з цих двох голосів чути, що перед „Основою” лежало чимало перешкод, які мушили відбитися в тій чи іншій мірі на її матеріальній стороні, а тим самим і на її існуванні. Були вони наслідком культурно-національного, а в деякій часті – соціального стану широких кругів української інтелігенції шістдесятих років минулого століття.

Тому зрозумілими стають свідчення О. Кониського про причини припинення журналу, коли він пізніш писав до львівської „Мети”, кажучи, що „в її („Основи”) завчасній смерті винні не одні вороги нашої мови та цензурні устави, але і сама українська громада...”

При цьому всьому не можна було сподіватися на створення в короткому часі бази самозабезпечення видання. Умови й обставини вимагали поважної витримки в супроводі з такою ж жертвенністю, як ідейного, так і матеріального характеру. І коли першу можна було бачити в поодиноких представників видання, то на підставі низки свідчень, муσιμο ствердити майже цілковиту відсутність другої, на яку сподівалося від поодиноких членів суспільства. Крім свідчень Костомарова, Куліша, Кониського та інших підтвердження цього дає, між іншим, також свідчення М. Лободовського в його листі до О. Петрова з 22 січня 1911 р. з приводу праці останнього „Очерки истории украинской литературы XIX ст.”.

„У 1898 році, — пише він, — я відвідав хутір в Чернігівській губернії Мотронівку, бажаючи поклонитися могилі мого доброго знайомого П. О. Куліша, де я зустрів редактора „Основи” В. М. Білозерського, рідного брата О. М. Кулішихи, який приїхав до неї, своєї рідної сестри, вмерти і бути похованим поруч зі своїм вже померлим тут товаришем праці П. О. Кулішем. На моє запитання, чому припинила своє існування „Основа”, він відповів: „Руський, т. є. великоруський, поміщик П. Катенін з любові до покійного Куліша і до мене подарував нам на видання журналу малоруського 8.000 рублів чистоганом. От ми і на ці гроші видавали журнал „Основа”, а коли ці гроші витратили, ми звернулися до знайомих українських поміщиків, до Галагана, по грошеву підмогу, послали і журнал наш, — і ні від кого не дістали бажаної допомоги на наше здивування”.

Факт цей не раз згадується з різних приводів і в різних матеріалах, зв'язаних з діяльністю П. Куліша того часу і в пізніших роках. За таких умов перед В. Білозерським ставала неминучість перевести видання журналу на шлях, що більш забезпечував би можливість для самодостатності. Тим шляхом вважав він створення часопису, що живо відгукувався на прояви поточного життя, своїм змістом приступного ширшим колам українського народу. Мав би бути це популярний тижневик з політичним відділом. При ньому ж, як додаток, мали бути 3–4 книжки на рік за програмою „Основи”.

З цією метою В. Білозерський був випрацював програму і подав прохання про дозвіл. Але дозволу на це видання не одержав.

Пізніш П. Куліш ще робив спроби відновити видання, подібне до „Основи”, та незабаром переконався в цілковитій неможливості дістати дозвіл. Надходили нові часи. Можливість існування будь-якого періодичного органу була вже предрішена п'ястуком політичної реакції, що вже наступала.

„Черниговский листок”: програма, характер, зміст, співробітники. Відгук „Основи”

У не надовго пережив „Основу” і побратим її — „Черниговский Листок”, перше число якого за редагування Л. Глібова появилось 12 липня 1861 р. Ініціатива цього видання, очевидно, йшла від того ж гуртка літерато-

рів, що постачав матеріали до згадуваних „Черниговских Губернских Ведомостей” і в якому Л. Глібов, тоді професор місцевої гімназії, брав найактивнішу участь.

Прохання до цензурного комітету подано було 12 березня 1861 р. за підписом „младший учитель Черниговской Губернской Гимназии Глебов”.

Разом з тим подано було назву часопису: тижневик „Черниговский Листок” і програму, в яку входили такі відділи:

1) Літературний; 2) Новини, вісті і чутки; 3) Загальнокорисні відомості (сільське господарство, хатне господарство, промисловість, торгівля, популярна медицина тощо); 4) бібліографія, відомості; 5) Різні об'яви, виклики, запити.

Подано було також розмір і формат, а саме: від пів- до одного друкованого аркуша у чвертку середньої великості...

Цензурний комітет звернувся по опінію до Чернігівського губернатора. Відповідь тодішнього губернатора кн. Голіцина була позитивна. Згідно з „Уставом о цензуре” комітет подав свій дозвіл міністрові освіти на затвердження. Врешті, і Головне управління цензури в Петербурзі погодилося на дозвіл. Наслідком цього було повідомлення Київського цензурного комітету директору шкіл Чернігівщини з проханням сповістити вчителя Глібова про дозвіл, а вчителеві Петропавловському наказати доглядати за точним додержанням редакцією затвердженої програми.

На вихід „Черниговского Листка” відгукнулася „Основа” такими словами: „Редакція „Основи” від всього серця бажає успіху цьому прекрасному підприємству і певна, що за редакцією Л. Ів. Глібова „Черниговский Листок” здобуде співчуття громадянства і знайде собі наповнення і в інших місцях”.

Першого року „Черниговский Листок” виходив регулярно лише до вересня. Після того почалися перерви, що пояснюються тяжкими умовами журналістичної праці в такому закутку як Чернігів. А все ж головнішою причиною був таки брак коштів. Все це привело у другому році до того, що Л. Глібов думав вже з 1863 р. припинити видання. Але через те, що саме в цей час збільшилася кількість передплатників, вирішив він ще спробувати, і після перерви знову почав випускати часопис з травня 1863 р. Та протриматися все ж йому не пощастило, але вже з причин іншого характеру.

Щодо змісту, „Черниговський Листок” був більш літературним журнальчиком, аніж газетою, що безпосередньо

реагувала б на прояви поточного життя. Як і „Основа”, ставив він своїм завданням, побіч із розвитком української літератури всебічне дослідження України і в першу чергу Чернігівщини та захист національних інтересів українського населення.

Головна праця лежала на самому редакторові Л. Глібову, який одночасно був і редактором, і співробітником, і дописувачем, і коректором. Крім нього бачимо такі імена як Куліш, Кониський, Кузьменко, Вербицький (Білокопитенко), Номис, а з місцевих — І. Андрущенко та інші.

З опублікованих матеріалів на долю самого редактора Л. Глібова припадають майже всі провідні статті, фейлетони, театральні рецензії, багато поезій, оповідань тощо.

Після того, як перестала виходити „Основа” (жовтень 1862 р.), „Черниговский Листок” став єдиним українським періодичним органом. У тяжкі часи реакції, що наступили з 1863 р., коли провадилася вже підготовка заборони українського слова, коли в російській пресі дедалі все з більшою силою розгорталася боротьба з українським рухом, „Черниговский Листок” твердо стояв на стороні інтересів українського народу та його змагань, доки не придушила його реакційна рука міністра Валуєва. Останнє число появилось 6 серпня 1863 р., після якого часопис був заборонений, а видавця і редактора його звільнено з посади професора гімназії.

Заборона українського друкованого слова на східноукраїнських землях. „Українська Громада”. Сатирично-гумористичний часопис „Помийниця”

У „Ще было, нет и быть не может”, — так 1863 р. сформульовано було міністром Валуєвим ставлення російського уряду до української мови. Тоді ж видано було таємного наказу цензурі, яким заборонялося друкування книг та інших публікацій українською мовою, хіба що твори красного письменства російським правописом („ярижкою”).

Тяжко відчуло цей наказ українське суспільство, а зокрема його молодь в „Українській Громаді” (пізніш „Стара Громада”). Мов петля, здавив він та валуєвське гасло молодий національний український рух. Діяльність „Громади” назовні почала була підупадати. Натомість у внут-

рішньому житті її членів почала зростати і гартуватися та сила, що на початку сімдесятих років проявила себе цілою низкою наукових, літературних та публіцистичних праць.

Саме на цей час між іншим припадає і видання органу, що вийшов з кіл „Громади” і був єдиним на східноукраїнських землях. Був ним рукописний сатирично-гумористичний журнал „Помийниця”, який у другій половині 1863 р. почав видавати член „Громади” Лоначевський.

Про мету і зміст цього часопису повідомляла редакція в першому числі так: „...Скинувши бистрим оком на те життя, що йде круг нас, як річка яка, і задумали ми змалювати у своїм часописі все це сміття, якого багато назбиралося у нашому житті: тим-то і дали ми своєму часописові ім'я „Помийниця”. Не маємо ми лізти ані в історію, ані в політику, ані в філософію, ані в педагогію; може, і матиме часопис наш якесь педагогічне значення, — але це не від нас: собаку січуть, а панові приклад дають. Не маючи на меті того, щоб читальники ламали собі голови, читаючи наш часопис, писатимемо так, що й дурний зрозуміє... Увійдуть в наш часопис вірші усякі, проза, драма, комедії, трагедії, балет, приказки (себто афоризми), слова великих людей, загадки і пр. і пр.”

Був це товариський часопис, що зачіпав інтимний бік громадського життя.

Товариські докори і закиди, глузування зі слабої сторінки людини, а поруч — дружня критика: як то робляться і як не слід робити громадські справи. Це справжній центр сатири часопису.

Та найповажнішою сатирою був тут „Временник ракоходія”, що подібне до провідних статей. Цей „Временник” надає громадського інтересу сатирі часопису. Мав він на меті осміяння того, що назвав „ракоходієм”, отже, регресивних (назадницьких) явищ в житті „Громади”.

У згущеному, карикатурному і гумористичному виразі давав цей часопис живу картину життя „Громади”, підкреслюючи тим її дійсний образ. Студентське життя в його інтимній безпосередності, з його позитивними й негативними рисами, часом від'ємне, а часом яскраво-веселе, що розсипається бризками сміху і молодечої веселості. І разом з усім тим чується міцний зв'язок між тим, хто глузує, свариться чи дорікає, і тим, з кого глузують, кому дорікають. Всі вони — члени одного національного гурту, об'єднані спільним завданням, єдиною метою національ-

ного відродження і праці для нього. Все те, що за десять років принесло плоди, які лягли в основу дальшої національно-визвольної боротьби українського народу.

1870-80 рр. на східноукраїнських землях. Південно-західний відділ Географічного Товариства в Києві. Його „Записки”. „Киевский Телеграф”

„Громада” для розвитку своєї чинності потребувала легальних організацій і свій легальний пресовий орган. Такою організацією став Південно-західний відділ Географічного Товариства в Києві.

Відродження пригнічених і позбавлених упродовж довгих років, ба, навіть століть, прав народів іде рівнобіжно з науковим дослідженням історії, мови, літератури та етнографічних особливостей народу. І коли відродження вступило на шлях свого розвитку, то таке дослідження стає konieczністю і творить його основу. Географічне Товариство якнайбільше відповідало цьому завданню. До того ж воно не було зв'язане з жодною офіційною установою, інституцією, а тому громадська ініціатива могла в ньому виявитися якнайширше.

Це і було використане членами „Громади”. Членами-фундаторами відділу цього Товариства стали переважно об'єкти критики, сатири і глузування на сторінках „Помийниці”. Були ними В. Антонович, Беренштам, П. Житецький, Констатинович та інші. В тій чи іншій мірі допомагали бувші співробітники „Помийниці” та ті, що їх в ній згадувано, як сам Лоначевський (Ломака), П. Косач, Вербицький (Цибулька), Д. Мороз, О. Гулак. Тут же й ті, що своєю працею дали цінні вклади до української наукової літератури, вартість яких збереглася до наших днів (це М. Драгоманов, П. Чубинський, Хв. Вовк та інші) та праці яких появилися в „Записках” Товариства, що їх вийшло два томи за 1874 і 1875 рр. Перший том приніс праці Хв. Вовка і А. Рогови́ча про народні назви рослин, П. Чубинського про „Декілька народньо-історичних переказів”, О. Русова про кобзаря Остапа Вересая та його пісні і М. Білинського про пісні панщини. Другий том — П. Іваненка про кобзарів Ніжинського повіту і Лоначевського про пісні буковинського народу.

З молодиків-студентів вийшли українські вчені, літератори та громадські національно-культурні діячі, серед

яких і той, хто незабаром став редактором їх органу — Ю. Цвітковський. Тим органом став „Киевский Телеграф”. Десь літом 1874 р. „Громаді” пощастило перебрати редакцію цієї газети. Дружина одного з місцевих професорів, що був українського походження, але з виразно ворожим наставленням до українства і його національного відродження, пані А. Гогоцька, придбала цього року друкарню та відкупила часопис, що виходив у Києві, але не користувався жодною повагою і популярністю. Не знати, власне, з яких спонук взялася ця пані до видавання часопису — чи то з ідейних, чи то з побуджень меркантильного характеру, а тільки до участі в редакції і до співробітництва запросила вона, крім декого з представників з російської інтелігенції, також низку визначніших українських сил з членів „Громади”. Були це В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чубинський, О. Русов, Хв. Вовк, Я. Шульгін, В. Боренштам, С. Подільський та інші. Притягнуто було до співробітництва також декого і з галицько-українських земель, з яких особливо активним виявився В. Навроцький.

Програму часопису опрацював М. Драгоманов, а працю дійсного редактора перебрав згаданий Ю. Цвітковський.

Так „Киевский Телеграф” став органом української думки, що йшов, як і колишня „Основа”, шляхом ідей Кирило-Мефодіївського братства.

Розпочавши свою працю, викликав „Киевский Телеграф” посилену акцію тієї частини російського суспільства, речниками якої були „Киевлянин” у Києві і „Голос” у Петербурзі в спілці з органами польської преси. Виступи цієї преси „Киевский Телеграф” успішно розбивав і ліквідував, стаючи поважним літературно-політичним органом.

Все це, врешті, звернуло увагу відповідних урядових чинників, що не забарилися прийти з допомогою згаданим органам.

Вже на початку (у січні) 1875 р. київський цензор Пузиревський дістав від начальника головного Управління в справах друку конфіденційний наказ такого змісту: „З огляду на те, що Головне управління дістало деякі відомості про газету „Киевский Телеграф”, пропонується вам при цензуруванні зазначеної газети ставитися до неї з особливою обачністю та, між іншим, не допускати в ній жодних статей, що провадять українські тенденції”.

Було це початком. А за ним, через місяць, новий наказ, за ним — дальші. Над газетою нависли чорні хмари.

Не все гаразд було вже й у видавництві. Чоловік видавельки п. Гогоцький, побачивши справжнє обличчя „Киевского Телеграфа”, намагався вплинути на дружину. А коли йому в цьому не щастило, звернувся до М. Юзефовича.

Репресії збільшилися. Видавелька почала дорікати редакції в націоналізмі. Врешті, надіслала до редактора Ю. Цвітковського листа з рішучою вимогою: „Або відмовитися від крайнього напрямку, або з 1 серпня редакція фактично перейде до інших рук...”

У відповідь на це українці – члени редакції та співробітники – покинули часопис.

Сталося це наприкінці 1875 р. Сподівання видавельки, що часопис в „інших руках” зможе залишитися на тій висоті, на яку піднесла його попередня редакція, не справилися. Незабаром прийшов він до занепаду і вкінці довелося його зліквідувати.

Емський указ 1876 р. М. Юзефович і його „Докладна записка”

Був це час, коли російський уряд заходився коло „визвольної” акції балканських слов’ян, що приводило до воєнного конфлікту з Туреччиною. В той же час уряд уважав, що надійшов слушний момент для остаточної ліквідації українського руху під Росією.

Початки реалізації цього рішення припадають на 1875 р., а остаточне затвердження – на 1876 р. В’яжеться воно з акцією, яку провадив М. Юзефович. Родом українець, помічник куратора Київської шкільної округи, голова Археографічної комісії, був він визначним ворогом українства і не раз вже прислужувався російському урядові в його боротьбі з українським рухом.

На цей раз подав він спеціальну записку-довідку про зріст і небезпеку українського руху. Спиняється в ній на діяльності відділу Географічного Товариства та звертає увагу на „Киевский Телеграф”.

„Діставши у відділі Географічного Товариства зав’язок, – пише він у цій записці, – маючи свою книгарню, українофіли захотіли мати і власну газету в краю, але через те, що це їм не пощастило, вони взяли до своїх рук газету, яка давніше існувала, а саме „Киевский Телеграф”, що останніми часами перейшов у власність пані Гогоцької, дружини професора... під купленою фірмою безграмотного, що навіть не ме-

шкає в Києві, Снежно-Блоцького як редактора, „Киевский Телеграф” видається властиво завзятими українофілами з університетської молоді, що знайшли в ньому те, чого домагалися, – свій літературний орган”.

Вказувалося тут також на розвиток національно-культурного руху на західних українських землях, на зріст там українських видань та української преси, що пробивалася і до рук українського суспільства під Росією. Вбачаючи в цьому небезпеку сепаратистичного полум'я, М. Юзефович подав свої доводи і висновки, що були підтверджені також даними різних відомств, які взяли участь в спеціальній нараді, скликаній міністерством внутрішніх справ.

Міністерство подало відомості до Головного управління в справах друку. Вони були важливі, як мотиви для обґрунтування цензурного акту 1876 р.

Цензурне відомство прийшло до остаточного висновку, що „вся літературна діяльність так званих українофілів мусить бути віднесена до прикритого тільки пристойними формами замаху на державну єдність і цілість Росії”.

Наслідок: указ (наказ), підписаний Олександром II в Емську, звідки він увійшов в історію під назвою „Емського указу 1876 р.”

Цим указом заборонялося: 1) переправу із-за кордону українських книг, брошур, а тим самим і української преси; 2) друкування і видавання в Росії оригінальних творів українською мовою та перекладів, за винятком історичних пам'яток із збереженням правопису оригіналів та творів красного письменства без відступлень від загальноприйнятого російського правопису (ярижка); 3) театральні вистави, а також текст українською мовою при нотах та читання.

Заборони за цим указом ніколи не виконувались супроти галицьких москвофільських видань, хоч ті ніколи не були видавані (за винятком короткотривалого „Живого Слова”) чистою російською мовою.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ РОКИ 1880-1905

Шукання виходу. Альманахи 1880-х років

Атим часом життя ставило свої вимоги. Треба було шукати виходу. І його знаходили у виданні альманахів, що мали тенденцію стати періодичними органами.

Зміст їх був переважно з красного письменства, подекуди з'являлися тут матеріали бібліографічного характеру, іноді етнографічного і подібних.

Першим з таких альманахів був під назвою „Луна”, що появився на 1881 р. у виданні Л. Ільницького.

Року 1882 задумано видавати у Києві український місячник під назвою „Рада”. М. Старицький не дістав одначе дозволу на видавання. Замість часопису 1883 р. вийшов під тією назвою альманах.

В Одесі появився 1885 р. український літературний збірник під назвою „Нива”. У наступному 1886 р. вийшов херсонський збірник красного письменства під назвою „Степ” (СПб – Херсон). Врешті, 1887–1888 рр. український письменник В. Олександрів випускає у Харкові альманах під назвою „Складка”.

„Киевская Старина”: організація видання, програма. Перший видавець і перша редакція

Втой же час справа видання періодичного органу залишалася актуальною. Року 1881 набрала вона конкретних форм. Це збіглося з такими фактами: 1) саме цього року В. Смирненко передав на українські справи

25000 рублів. Був це власник цукроварні, скромна, мало-відома того часу ширшим колам людина, але близька до „Київської Громади”, людина, що пізніш постійно підтримувала український національний рух і зокрема українську пресу. Частину з цих грошей, переданих через О. Кістяковського В. Антоновичу, було покладено на заснування місячника, присвяченого, головним чином, українській історії, етнографії та почасти літературі; 2) цього ж року повернувся з Холмщини до Києва Т. Лебединцев, колишній співробітник „Основи”. Син сільського священика на Звенигородщині о. Гаврила Лебединцева і молодший брат ученого, протоієрея Софійського собору о. Петра Лебединцева, того самого, що проводив труну Шевченка пароплавом до Канева. Енергійний, меткий, був він цікавою, культурною людиною, що мала непохитний літературний хист, людиною з добрим науковим досвідом (редактор журналу „Руководство для сельских пастырей”, автор двох томів матеріалів з історії церковних справ в Україні, праці під заголовком „Архимандрит Мелхиседек Значко-Яворский” та інші).

По пораді з братом заходився він коло видання науково-історичного журналу. З тією метою зв’язався з представниками „Київської Громади” та визначнішими українськими науковими силами.

Десь наприкінці січня 1881 р. відбулося підготовче засідання, в якому взяли участь В. Антонович, П. Житецький, О. Лазаревський та інші, де опрацьовано програму журналу, назвавши його „Киевская Старина”. Т. Лебединцев після цього розпочав клопотатися про дозвіл на безцензурне видання. У проханні, поданому Головному управлінню в справах друку 4 серпня 1881 р., підкреслив історичну ідеологію журналу, що була збудована на значенні Києва для „Южной половины России”.

Тут же вказував і на те, що „незважаючи на особливості цього змісту, видання це не причетне („чуждо”) буде до будь-якої упередженої думки і будь-якої виняткової точки погляду”.

Дня 23 жовтня 1881 р. дозвіл було дано, але з умовою, що журнал підлягатиме цензурі, чому, на думку Лебединцева, прислужився М. Юзефович.

„Дозвіл на „Старину” є, — писав він до М. Костомарова, — але... під цензурою. Отже, той старий пес (ім’я рек і не треба) доти пудив, доки не напудив. Щоб його трясця взяла”.

У січні 1882 р. появилася перша книжка часопису, що, протримавшись без перерви 25 років, відіграв в історії українського національного відродження поважну роль.

Три доби „Киевской Старини”. Видавці, редактори

Цілий час існування „Киевской Старини” можна поділити на три доби: 1) доба Т. Лебединцева — від 1882 до 1888 рр.; 2) доба керування О. Лашкевича — 1888 і 1889 рр. і 3) коли журнал став фактично органом „Київської Громади” за ред. Є. Кивлицького та В. Науменка — від 1890 р. до 1906, перетворившись потім у журнал під назвою „Україна”.

Перша доба визначається напруженою працею самого Т. Лебединцева, який був і видавцем, і редактором, і секретарем, а часто і коректором, а крім того тією цінною співпрацею, що її давали В. Антонович та М. Костомаров. В. Антонович часто виконував обов’язки редактора. Згуртувавши навколо журналу визначніші наукові і літературні сили, Т. Лебединцев підкреслював його громадський характер. Ознакою того були редакційні засідання з участю ближчих співробітників, серед яких були В. Антонович, П. Житецький, О. Лазаревський, І. Малишевський, о. П. Лебединцев та інші.

За перший рік існування журнал подав немалі надії. Передплатників назбиралося десь коло тисячі, що для журналу такого характеру було вже досить показним.

Але в наступних роках передплата почала падати. Щоб підтримати фінансове становище журналу, Т. Лебединцев р. 1883 звернувся через куратора шкільної округи С. Голубцова до міністра внутрішніх справ з проханням про субсидію для „Киевской Старини” в розмірі 6.000 рублів, щорічно на п’ять років. Прохання це підтримував Г. Галаган. Крім того Г. Галаган особисто звернувся до міністра фінансів Н. Бунге, колишнього київського професора, який пообіцяв одноразову субсидію в розмірі 2.000 рублів.

В цьому розмірі Лебединцев і дістав її. Але вона не могла вивести журнал з тяжкого фінансового стану. Дефіцити зростали. Це привело до того, що з кінцем 1885 р. Лебединцев заявив, що має намір припинити видання. Але співробітники та члени „Громади” спротивилися тому і приобіцяли енергійну підтримку та безплатне співробітництво. Так „Киевская Старина” продовжувала виходити.

Та в другій половині 1887 р. Лебединцев остаточно заявив, що з наступного року він видавати журналу не буде. Спричинився до того, крім фінансового становища, тяжкий стан здоров'я Лебединцева, що звів його в могилу 12 березня 1888 р.

Прихильники та найближчі співробітники „Киевской Старины” поставлені були перед тяжким завданням. Щоб видавати журнал далі, треба було знайти людину, вільну від поліційного підозріння, прийнятну для влади і цензури і одночасно певну та непохитну з національного боку, а до всього того ще й незалежну фінансово та вільну від службових обов'язків.

Врешті, таку людину пощастило знайти. Був це землевласник зі Стородубщини, учень Київського університету, мировий посередник 1860-х рр. і колишній голова з'їзду мирових суддів на Чернігівщині Олександр Лашкевич. Походженням зі старого козацького роду, з дідів і прадідів був він споріднений з Полуботками, Милорадовичами, Галаганами. Батько його був великим книголюбом та автором книжки про розкольничі слободи на Стародубщині.

Народився О. Лашкевич 1852 р. У Київському університеті приєднався до молодого гуртка українців. Брав участь у недільних школах. Закінчивши університет, віддався він земській справі та праці запровадження в життя цих нових установ після реформ 1860-х рр. З початком 1886 р. переїхав до Києва. Часто сходився з одним зі старих приятелів П. Житецьким.

Під час одного з побачень П. Житецький піддав приятелеві думку взяти на себе видання часопису „Киевская Старина”, що саме був у тяжкому стані. О. Лашкевич захопився. Незважаючи на попередження родини, що це приведе до розкладу і без того вже фінансово порушеного його господарства, він приступив до реалізації тієї думки.

У самому кінці 1887 р. Т. Лебединцев перепродав Лашкевичеві право на видання та непродані примірники „Киевской Старины” за 2.000 рублів.

Так перейшло видання до нових рук. Але треба було ще дістати з Петербурга офіційне затвердження нового видавця-редактора. Тим часом його київські приятелі намітили план редакційної організації. Фактичним редактором запрошено було члена „Старої Громади” доцента університету Хв. Міщенка, а виконувати обов'язки секретаря запропоновано було І. Житецькому. До редакційного комітету ввійшли: В. Антонович, О. Лазаревський, П. Жи-

тецький, В. Науменко, О. Левицький, Н. Молчановський, М. Шугуров та інші.

Офіційне затвердження Лашкевич одержав був у лютому 1888 р., коли вже минув гарячий час передплати на піврічні видання. Це загрожувало збитками. Та Лашкевич на це не зважав і з легким серцем та захопленням віддався праці. Зранку в редакції, після сніданку — в роз'їздах у справах видання, а ввечері — у співробітників або на редакційних зібраннях. Так минали його дні в цей час.

Практичні справи редакції провадив Хв. Міщенко. На допомогу йому закликано було спочатку молодого П. Тимошенка, а пізніш Є. Кивлицького, який незабаром став дійсним секретарем редакції, змінивши І. Житецького, що мав кінчати студії та скласти останні іспити.

У березні рішено було видати замість тримісячних книжок один том в 30 аркушів друку. Цікаву згадку про цей час подає І. Житецький: „Нервова, метушлива праця провадилася в редакції весь лютий і початок березня. Хвороба Лебединцева стала загрозливою і 12 березня він помер. Пригадується час відправи похоронної служби 14 березня в Трьохсвятительській церкві... Церковна служба, яку відвідав майже не весь склад нової редакції і численні співробітники, вже доходила до кінця, коли раптом прибіг з друкарні задиханий, схвильований Хв. Міщенко і щось зашептав на вухо Лашкевичу. Миттю стало відомо, що цензурних перешкод уникнуто і нова редакція одержала дозвіл випустити перший том „Киевской Старины” за 1888 рік, який і з'явився на другий день”.

Зовнішній вигляд журналу став також новим. Папір ліпший. Обсяг кожної книжки щораз збільшувався. Замість 10–12 аркушів новий видавець давав 18–20, а то й більш аркушів, не збільшуючи передплатної ціни.

Та незабаром знову прийшли для „Киевской Старины” тяжкі часи. Минув рік і весна 1889 р. Передплата майже подвоїлася. Це давало надію на зменшення дефіциту. Але разом з надією прийшло і лихо — хвороба видавця. Мусив виїхати на відпочинок на село (травень 1889 р.). Але і тут не міг позбавитися турбот щодо „третьої своєї дитини” (після сина і доньки), цебто „Киевской Старины”. У серпні повернувся до Києва. Через місяць стався перший удар. Далі хвороба ускладнилася ще карбункулом. Вночі проти 31 жовтня — другий удар і О. Лашкевича не стало. Перед співробітниками стала знову спроба продовження видання.

Вирішено тимчасово доручити редагування „Киевской Старины” Є. Кивлицькому. В той же час розпочато акцію про перебрання видання до рук „Старої Громади”. Крім переговорів із вдовою треба було перевести передачу видання новому номінальному видавцеві. За такого нового видавця намічено було старогромдянина К. Гамалія. У половині грудня 1889 р. було відкуплено „Киевскую Старину” від родини Лашкевича К. Гамалієм. Таким чином, фактично набувала її „Стара Громада”.

Редакційна праця впала на плечі Є. Кивлицького, який і провадив її до 1893 р. З кінця 1890 р. почалися турботи про призначення постійного редактора, яким було обрано історика, члена „Старої Громади” В. Науменка, людину літературного таланту, жваву, енергійну і тактовну. Був він давнім членом „Громади” і дехто побоювався надміру виразного підкреслювання „українофільського” напрямку журналу, що могло б звернути увагу влади та відштовхнути цінних наукових співробітників, неприхильних до „українофільства”. Справа з призначенням затяглася. Перешкоди йшли з Петербурга. Врешті, через впливових осіб-земляків і знайомих пощастило-таки перемогти підозріння, обмови, наклепи і доноси. Дня 26 липня 1893 р. київський цензор Н. Дроздов повідомив „Его Высочородие Господина Науменка”, що міністр внутрішніх справ затвердив його на становищі редактора.

У грудні (27.XII) 1902 р. В. Науменко порушив справу про передачу йому і видавництва. У зв'язку з цим запитаний Департамент поліції подав характеристику про Науменка як „відомого своїм українофільським напрямком”. При чому ще 1894 року Департамент поліції писав про Науменка таке: „У зв'язку з поданим українофільською партією проханням в справі відкриття Товариства імені поета Шевченка, були одержані відомості, що Науменко, нібито, дістав листа від емігранта Драгоманова, в якому було рекомендовано скласти для зазначеного товариства два статuti: явний, що буде затверджений урядом і таємний, яким товариство повинно керуватися при досягненню своїх сепаратистичних цілей”.

Незважаючи на таку „рекомендацію” проти В. Науменка, який був в той час професором 2-ої Київської хлоп'ячої гімназії, нічого не мав проти цього генерал-губернатор Драгомiров. Це його наставлення до Науменка і вирішило справу. В. Науменко був затверджений видавцем „Киевской Старины” (23.III.1902 р.), залишаючись в той

же час і її редактором до останньої книжки 1906 р., та спадкоємця її — журналу „Україна” (1907).

Матеріальне становище „Киевской Старини”. Передплата

Довший час доводилося „Киевской Старине” перемагати тяжку матеріальну скруту. Кілька разів стояла вона перед небезпекою припинення і лише завдяки відданій жертвенності з боку співробітників та поодиноких членів українського суспільства, не кажучи вже про самих видавців, щастило кожного разу цю небезпеку усунувати.

Передплата довший час не могла покрити всіх видатків. Виявлялася вона в таких цифрах. Першого року (1882) за Т. Лебединцева кількість передплатників досягла була числа 780 і давала надії на розвиток та забезпечення. Але вже другий 1883 р. виявив упадок, давши 760 передплатників. Це затурбувало Т. Лебединцева і примусило просити субсидії. Одержана одноразова субсидія в 2000 рублів справи врятувати не могла, тим більше, що наступні роки виявила дальший упадок передплат, а саме: рік 1884 дав вже 750, 1885 — 612 передплат. Пояснюється це тим, що на початку в число передплатників попали почасти особи, які сподівалися, що журнал уділятиме головну увагу опису київських старовинних пам'яток і зокрема пам'яток церковних. Тому серед них було чимало духовенства, яке вже в наступних роках, побачивши дійсний характер журналу, почало відходити. Ще більш упала передплата в перехідних 1887—1889 роках (перехід видання від Лебединцева до Лашкевича), чому завинила до певної міри техніка переходу (запізнення оповіщень передплати тощо). Кількість передплатників знизилася аж до 400.

З переходом „Киевской Старини” до „Старої Громади” за ведення її В. Науменком передплати почали помалу підноситися.

В перших роках (1882—1883) від передплат поступило десь 6—7 тисяч рублів, тоді як видатки виносили більше ніж 8 тисяч рублів. Коли взяти на увагу, що при зменшенні передплатників сума видатків залишилася та ж сама, то зрозуміло, в яких тяжких і невідрадних умовах доводилося „Киевской Старине” битися за своє існування.

І також пощастило перемогти всі ті тяжкі обставини, довівши до того, що бодай при кінці позбавилася „Киевская Старина” щорічних дефіцитів. Було це наслідком, з одного боку, згаданої жертвенності, з другого — упорядкування господарки.

З допомогою прийшли в першу чергу самі співробітники. Одні з них відмовилися від гонорарів, а другі, як Є. Кивлицький, відмовилися від платні за технічну редакційну працю або зводили її до мінімуму. Крім того, з допомогою прийшли поодинокі члени нашого громадянства, серед них у першу чергу В. Симиренко („Великий Хоре”), який щороку, крім інших пожертв на національно-громадські цілі, давав не менше ніж 1000, а частіш 1500—2000 рублів. Внески робили також В. Науменко, К. І амалій, В. Беренштам, П. Косач, О. Лазаревський, В. Тарновський, Я. Демченко, Жученко, М. Шугуров та інші.

Такими зусиллями пощастило втримати один з найповажніших журналів, передавши його заповіт і традиції молодшому органу, що після 25 років його заступив.

Зміст і співробітники „Киевской Старини”

За час свого існування „Киевская Старина” об’єднала навколо себе найвизначніші українські наукові сили та створила широке коло співробітників, що охоплювало не лише східні й західні українські землі, але сягало і далеко поза їх межі. Досить назвати тут хоч би такі імена як В. Антонович, П. Житецький, О. Лазаревський, М. Костомаров, також Д. Багалій, Беренштам, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, що писав як під своїм іменем, так під різними псевдонімами, О. і П. Єфименки, О. Яворницький, А. Кримський, І. Левицький (Нечуй), О. Левицький, Г. Мачтет, К. Михальчук, В. Перетц, Б. Познанський, О. Потебня, Т. Рильський, О. Русов, С. Русова, М. Сумцов, М. Старицький, І. Франко (Мирон), Я. Шульгін, Ф. Щербина та багато інших. З чужинців писали — В. Мякотин, М. Петров та інші.

Впродовж 25 років нагромадила „Киевская Старина” в 97 томах ціле багатство різноманітних праць. В цілому весь зміст цих 97 томів обіймає праці чи матеріали з історії та археології України, історії красного письменства, етнографії, а також листування визначних людей, спомини, бібліографії й т. п.

Згадаймо тут, бодай дещо, з тієї скарбниці. Так, в цілій низці історичних праць В. Антоновича знаходимо тут такі як „Уманский сотник Иван Гонта”, „Киев, его судьбы и значение с XIV по XVI столетие”; Дм. Багалій дав такі як „Займанщина в Левобережной Украине XVII й XVIII в.”, „Генеральная опись Малороссии”, „Три черкасские слободы XVIII в. по современному их описанию” та багато інших; з праць М. Грушевського — „Волынский вопрос 1097–1102 г.”; М. Драгоманов опублікував тут між іншим також „Украинский вопрос в его историческом освещении”; дуже цінну замітку дав П. Єфименко — „Ссылные малороссияне в Архангельской губернии”; М. Костома-ров, побіч з іншими своїми працями, дав „Материалы для истории Колиивщины”; надзвичайно цінний вклад зробив О. Лазаревський, публікуючи „Отрывки из фамильного архива Полетик”, „Два акта для истории — руины — правобережной Украины”, „Описание старой Малороссии”, „Суды старой Малороссии”, „Запорожье в конце XVII в.” та інші; з праць О. Левицького: „Очерки народной жизни Малороссии во второй половине XVII в.”; І. Павловський опублікував тут 39 більших і менших праць до історії Полтавщини і її поодиноких міст; з праць М. Сумцова: „К истории Слободско-украинского чумацтва”; тут же цінна праця Я. Шульгіна про Коліївщину, як також Д. Яворницького: „Жизнь запорожских казаков”, „Архивные материалы для истории Запорожья” та інші. Не менш цікаві праці, що стоять у зв’язку з церковним і релігійним життям України, як наприклад, Г. Моз „Гайдамацкие движения XVII ст. и монахи киевских монастырей”, або „Странички из жизни духовенства в старой Малороссии” Н. Єгорова; „Участие запорожских казаков в восстановлении южно-русской церковной епархии” П. Орловского; „Помещики й духовенство в юго-западном крае в конце прошлого столетия” В. Хроневица; „Церковное пение й культура XVII й XVIII в. в Украине и Московии” А. Сластіона та інших. Так само з археології та архівознавства на сторінках „Киевской Старины” появилися такі цінні розвідки, огляди тощо як Д. Яворницького „Остров Хортица”, низка праць В. Антоновича та Д. Багалія, П. Єфименка, А. Линниченка, Хроневица та інших.

Тут же кілька праць і матеріалів до історії української журналістики. Зокрема, С. Русової „Харьковская журналистика начала настоящего столетия”; Г. Вашкевича „Не-

осуществившийся журнал Кулиша „Хата”, дещо до історії „Основи” тощо.

З історії української літератури: В. Антоновича „К вопросу о галицко-русской литературе”; Д. Багалія — праці про Квітку-Основ'яненка та Г. Сковороду; Василенка про О. Бодянського; С. Єфремова про Грабовського („Поэт-гражданин”), про І. Франка („Поэт борьбы и контрастов”); з історії української мови: П. Житецького „Очерки истории Малорусского наречия в XVII в.”, „О языке и поэтическом стиле малорусских дум”; М. Костомарова про П. Куліша та його останню літературну діяльність; Мирона (І. Франка) про І. Вишенського; М. Сумцова „Слободское украинское дворянство в произведениях Г. Квитки” та інших; врешті, низка статей і заміток про Котляревського та Шевченка, подані М. Василенком, Б. Грінченком, Дашкевичем, В. Доманицьким, С. Єфремовим, П. Житецьким, Науменком, Павловським, О. Русовим та іншими.

Особливо багато дала „Киевская Старина” матеріалів з етнографії, як також інших цінних праць. Так, І. Беньковський опублікував тут 23 праці, присвячені переважно звичаям, повір'ям, приказкам тощо; про похорон і голосіння дав свої розвідки В. Данилів; про творців і співаків дум писав П. Житецький; О. Левицький дав такі праці як „Очерк старинного быта Волыни й Украины, „Обычные формы заключения браков в Южной Руси”, „Обычай помилования преступника, избранного девушкой в мужья” та інші. І. Левицький дав нарис „Украинские юмористы и шутники”; В. Милорадович подав 16 праць про Лубенщину; П. Несторовський — матеріали про бессарабських українців; тут же довга низка праць (30) М. Сумцова та Т. Рильського „К изучению украинского народного мировоззрения”, врешті, праці Номиса, Б. Познанського (зокрема про Вороніж, українців: „Попок”, „Воронеж, хохли”), І. Франка та інших.

Серед праць і матеріалів, що торкаються біографії та характеристики, треба згадати О. Лазаревського „Люди старой Малороссии”, В. Шенрока „Життя П. Куліша” та інші. Серед бібліографічних матеріалів — покажчик праць П. Чубинського.

Листування. Обіймає воно листування О. Бодянського, Г. Галагана, П. Куліша, І. Полетики, Г. Румянцева про повстання в Україні, листи Б. Хмельницького до В. Сапіги.

Врешті, спомини, денники, записки: В. Беренштама та Г. Вашкевича про М. Костомарова, О. Кістяковського, Б. Познанського („Картини мого прошлого”, „Воспоминания о польском возстании в Украине”), М. Старицького, М. Чалого, тут же записки М. Чайковського („Садик-Паша”), „Дневник” Освенціма, „Дневник” Ханенка та інших.

Року 1890 дістала „Киевская Старина” дозвіл на друкування творів красного письменства. Одночасно з ініціативи і переважно працею В. Доманицького поповнився відділ заміток відомостями поточного життя. Починає звучати і публіцистична нота, починають порушуватися пекучі питання сучасного життя і потреб українського народу.

Так українське суспільство досягло, врешті, свого органу, що став єдиним притулком української літератури та вперше органом критики і публіцистики.

Вже цей короткий перегляд свідчить про ту невичерпану ще й досі криницю — першу українську широку енциклопедію, якою став орган української науки і літератури, публікації, без яких тяжко обійтися в науковій праці з тієї чи іншої галузі українського життя.

Цензура і „Киевская Старина”

Великих труднощів і турбот зазнала „Киевская Старина” від цензури. За час свого існування довелося їй мати діло не тільки з місцевою, а також і з центральною цензурою. Підозріння в українофільстві викликали встановлення дуже складної та незручної для періодичного видання цензури статей, в яких зустрічався український текст. Такі статті місцевий, київський, цензор повинен був надсилати до Головного управління у справах друку. Звідти йшли вони до Петербурзького Цензурного комітету, який доручав їх одному із своїх цензорів. Його висновок повертався до редакції тим же шляхом. Щойно 1898 року В. Науменкові, при зичливій допомозі генерал-губернатора Драгомірова, пощастило передати цензуру окремому цензору в Києві.

Особливою немилістю цензури, крім самого змісту українського тексту і теми публікації, користувалися такі слова як „Україна”, „січ”, „козак”, як також вживання в українських текстах літери „і”. Зокрема похід проти „і”

розпочав, під впливом часопису „Киевлянин” і з наказу Головного управління друку, окремий київський цензор В. Рафальський.

„Феоктистов, — писав з цього приводу Т. Лебединцев, — якщо вірити цензору, наказав йому особисто гнати літеру „і” при кожній нагоді („во что бы то не стало”).

У практиці приводило це часто до нісенітниць і повного безглуздя.

„Головному переслідуванню підпало „і”, — писав він же до Косрова, — а без нього не можна обійтися. Доходить до нісенітниць. У рецензії на „Покуття” Кольберта було сказано: „...у мові гуцулів та підгорян літера „о” переходить в „і” в словах односкладових, наприклад, „кінь”, „віл”, та інші, і знову повертається на місце, коли те саме слово набирає більше складів... Цензор залишив „і” тільки в правилі, а в прикладах викреслив і поставив „й”, тобто те, чого немає в правилі”.

Не менш труднощів завдавали й інші цензори, з яких згадати хоч би проф. „чистої” математики П. Ромера, фахівця в своїх наукових дисциплінах, але, як характеризує його І. Житецький, „людина вузького світогляду, впертий і, як цензор, з усякими бюрократичними витребеньками”.

Та ще гірше було при його наступникові Борисові Михайловичу Юзефовичеві, молодшому синові відомого з лихої пам’яті Михайла Юзефовича. Той же І. Житецький характеризує цю особу такими словами: „Борис Михайлович був чоловіком зовсім нечесний, темний у справах свого приватного життя, і в місті не вважали його за особу серйозну; зате він вислуговувався сервілізмом і надмірним консерватизмом”.

За Юзефовичевого цензурування раз-у-раз доводилося боротися за кожний рядок змісту матеріалів „Киевской Старини”, бо він повсюди вбачав двозначність, зраду і сепаратизм, і перешкоджав різними зачіпками своєчасному виходу чергових чисел.

Взагалі цензура не тільки викидала ті чи інші праці, але і краяла їх часто так, що редакції доводилося самій зрікатися їх.

„Що виробляє цензор, одному Богу відомо, — писав Т. Лебединцев до А. Бичкова, — я викидав і цілі статті, і окремі речення, інше зовсім притримав — нічого не помагає”.

Щойно з початком ХХ ст. цензурна практика дещо послабшала. На сторінках „Киевской Старини” почали з’я-

влятися навіть українські твори красного письменства (Винниченко, Грінченко, Коцюбинський, П. Мирний та інші). Окремий цензор Сідоров звернув на це увагу Головного управління в справах друку, яке відповіло, що „белетристичні і критичні статті, що не стосуються до історії і побуту Південної Росії, не повинні бути дозволені до їх публікації у „Киевской Старине”. Про мову статей нічого не було сказано.

Так зустріла „Киевская Старина” 1905 рік, коли не треба було вже шукати ласки Головного управління і цензури.

Відгуки й оцінка

Рершим органом, що відгукнувся на „Киевскую Старину”, був орган, що стояв на сторожі „общерусскости” і неподільності. Був ним „Киевлянин”, який зустрів дозвіл на видання „Киевской Старини” гумористичним фейлетоном у віршах. По виході ж журналу не залишив його без своєї уваги, що найяскравіше виявилося у виступі в числі за 4 січня 1884 р., в якому було підкреслено, що в редакції треба було б принаймні вживати загальноруського („общерусского”) правопису, а не неладної кулішівки, як також не вадило б триматися загальної, а не жаргонної термінології наших українців”... Взагалі особи, що керують редакцією, на думку „Киевлянина”, мусили б зважати на загальноруські („общерусские”), а не гурткові цілі.

Інакше зустріли „Киевскую Старину” поважніші російські журнали. Так, „Вестник Европы”, переглянувши зміст річника (звичайно, „Вестник Европы” не торкався журнальної літератури), підкреслив, „що це видання повинно знайти місце в нашій історичній літературі..., воно дає взірєць того, як могли б розвиватися місцеві літературні інтереси при умовах більш сприятливих, ніж ті, в яких ці інтереси були поставлені в останній час”.

Відгукнулися прихильним словом також ще „Новое Время”, „Русь” І. Аксакова, а пізніш — „Исторический Вестник”.

З поодиноких представників російських наукових кіл у першу чергу треба згадати прихильний голос О. Пипіна, який після кризи 1887 р. щиро вітав відродження журналу.

Становище українського суспільства найвиразніше виявилось в час кризи і переходу журналу від Т. Лебедин-

цева до О. Лашкевича. На адресу Т. Лебединцева та киян-співробітників надходили в цей час листи з турботливими запитами, зі співчуттям, а потім з привітанням у поборенню кризи. Першими відгукнулися проф. О. Маркевич та І. Линниченко з Одеси, проф. Д. Багалій, П. Єфименко, М. Сумцов з Харкова, а далі І. Теличенко, М. Бакай та інші. Відгукнулися земляки і з-поза України. Долетіла чутка і на західні українські землі. „Вельми печально було для нас оповіщення Т. Г. Лебединцева в грудневім числі м. р., що сей наразі одинокий Южно-руський журнал науковий перестає виходити, — писала львівська „Зоря”. — Вість тая здалася нам в Галичині просто неймовірною, бо добром своїх матеріалів історичних, етнографічних і літературних, становлячих вже нині пребагате джерело до нашої історії і літератури, заслуговував він сповна на підпору і підмогу якнайширшу. Та от судилося, на щастя, лежати довго доброділу, бо зложену Т. Лебединцевим редакцію підняв наново А. Лашкевич і цінний сей для нас журнал виходитиме як дотепер, і на будуче”...

А за рік в тій же „Зорі” писалося: „Жаль превеликий, що ми не годні здобутися на зарівно цінне видавництво в рідній мові... „Киевская Старина” повинна знаходитися в руках кожного русина, кому лише дороге пізнання рідної історії та життя свого народу”.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ РОКИ 1860–1905 У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Преса на західноукраїнських землях від 1860 року

Коли український рух і українське життя під Росією після 1863 р. почало зазнавати особливо тяжких утисків, на західних українських землях політична ситуація дещо змінилася і полегшала. Спричинилася до цього нова австрійська конституція. У зв'язку з цим відроджується тут українська преса і починає розвиватися в двох напрямках: староруському і москвофільському, з одного боку, та народовецькому і радикальному (українському) — з другого.

Літературно-політичний часопис „Слово”: виникнення, суспільно-національне обличчя, передплата, додатки

Першим політичним і літературним часописом цього часу стає „Слово”, що починає виходити з 25 січня 1861 р. двічі на тиждень. За своє появлення зобов'язаний він був громадському діячеві, судді М. Качковському, який забезпечив існування часопису не тільки внесенням застави в розмірі 3.000 гульденів, але і щомісячним утриманням редактора, найближчих співробітників і, нарешті, постійною пенсією в розмірі 300 гульденів для редактора, на якого покликав Б. Дідицького. Крім М. Качковського з підмогою „Слову” прийшов також митрополит Г. Яхимович, підтримуючи видання в першому півріччі місячними внесками. Зобов'язаний цей часопис і своєму видавцеві-редакторові, який зумів поставити його

вже в самих початках на ґрунт самовистачальності. По трьох місяцях повідомив він М. Качковського, що „Слово” вже не потребує його матеріальної підтримки, бо виданню пощастило здобути таку кількість передплатників, що можна покривати всі витрати. На той час „Слово” мало вже 1.500 передплатників.

Такого успіху часопис здобув завдяки тому, що його редактор, залишаючись сторонником москвофільства, прибрав свій орган ніби в народний український одяг. Побіч з „язичієм” почали тут час від часу з’являтися твори і праці українською мовою, а серед співробітників можна було побачити представників українських наукових сил і письменників та звичайних дописувачів. Але такий стан потривав недовго. Редакція, зрештою, відкрила своє справжнє обличчя.

Сталося це після виступів І. Наумовича з програмою об’єднання з Москвою та анонімної публікації під заголовком „В один час научиться Малорусину по Великорусски”, автором якої фактично був сам Б. Дідицький (1866 р.). З цього часу „Слово” рішуче і відверто вже стало на ґрунт москвофільський, з якого і не сходило до кінця свого існування 1887 р.

Того ж характеру були і додатки до „Слова”, а саме: „Галичанин” (1867) та „Слово до громад”, потім — „Письмо до громад” (1867 р.).

Редакція, співробітники, зміст „Слова”

Найближчими співробітниками в редакції „Слова”, побіч з редактором Б. Дідицьким, стали М. Попель (пізніш Люблянський і Полоцький архієпископ), який взяв на себе писання провідних статей, та М. Клемертович (переклади, дрібні замітки і коректура). Близько до часопису стояли І. Наумович, С. Шехович, І. Гавришкевич, Я. Головацький, А. Петрушевич та В. Площанський, що 1872 р. перебрав видання і редакцію до своїх рук. Тут же були представники і з Угорщини: О. Духнович, А. Кралицький. Не бракувало і представників україножерства зі східних українських земель: проф. Гогоцький, а також і таких імен „общерусской” ідеї як проф. Погодін, А. Добрянський, Іловайський та інші.

В перших роках Б. Дідицький подбав був і про притягнення визначніших представників українського пись-

менства як О. Федькович, М. Устиянович, П. Куліш та О. Кониський. Співробітництво останніх двох, а головню Кониського, що виявилось в його надзвичайно цікавих дописах, було, властиво, спробою безпосередньо промовити до галицького суспільства та показати йому російські порядки.

Отже, вже з переліку співробітників можна бачити, що редакція поставила собі за завдання показати ніби безсторонне видавання часопису. Це ж відбилося до певної міри на змісті в перших його річниках. Крім О. Кониського, досить тут згадати ще ту увагу, з якою було приділено місце працям Костомарова та Куліша (з „Основи”), а також поезіям Шевченка та інше. Тут же була подана перша вістка про „Основу” та про смерть Тараса Шевченка, якому присвячено навіть посмертну згадку під заголовком „Вспоминки о Шевченку”.

В цілому „Слово” впродовж свого існування приносило статті політичного змісту, економічні замітки та розправи, статті на теми народної освіти, праці на історичні та літературні теми, спомини, життєписи, поезію і оповідання. Широко поставлений був також відділ дописів.

З поодиноких оригінальних праць варто згадати тут такі як Я. Головацького: „Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичини й Буковини” та „Литературные известія из Украйны”, „Червоно-русская литература”, як також його спомини про Достоевського, А. Петрушевича та інші; його ж тут низка розвідок та статей, наприклад, про Волинсько-Галицький Літопис, про Пилипа Орлика, Ф. Скорину, про „Слово о полку Ігоревім” та інші. На різні теми дав довгу низку статей В. Площанський. Зокрема його „Возваніє к благополезному подвигу” (в справі збирання матеріалів з історії, етнографії і статистики Червоної Русі). На початку можна було бачити тут статті на такі теми: „Где що проти твердження, що наш руский язык не есть самостоятельный словенський язык, но наречіє польского” (І. Галки), або „Быти нам общерусскими чи малорусинами?”, „Централизм Москви й малорушина в дієцезіи холмской” (Гавришкевича), „Выходки на Костомарова” тощо. Натомість пізніш з’являються вже статті, скеровані на побороення українства, як Гогоцького про українофілів і подібне.

Частина національно-політична обіймала собою питання поточного суспільно-політичного життя, звертаючи велику увагу на питання церковно-обрядового характеру.

Дуже уважно провадився тут огляд праці та подавалися промови послів до віденського і галицького сеймів. Не меншу увагу приділено було шкільництву. Але найширше поставлений був відділ дописів. Зокрема, крім цінних дописів О. Кониського, звертають на себе увагу дописи з Києва про київську журналістику, про пам'ятник Б. Хмельницькому, про польську шляхту в Україні, про „Спор України за язык в Харькове” і багато інших. Чимало дописів з Угорської України та інших місць.

В перших роках добре поставлений був відділ красного письменства, що визначався багатством творів таких авторів як Верниволя (О. Кониського), Куліша, Федьковича, Кралицького та інших. Пізніш твори українських авторів зникають. На їх місці з'являються твори К. Аксакова, Язикова та інших. Тут же і сам Дідицький у товаристві з І. Гушалевичем. Щодалі відділ цей біднішає як кількісно, так і якісно, поволі сходячи на ніщо.

Відгуки й оцінка

Уа появлення „Слова” відгукнулася „Основа”. Вітаючи часопис, висловила вона своє становище такими словами: „Ми певні, що „Слово” гідним способом виконає своє завдання... Вітаємо Русинське „Слово”, але не заховано від нього нашого глибокого переконання, яке, можливо, поділяє вже з нами і редакція... „Слово” тоді матиме успіх, тоді осягне мети, коли стане народнім не тільки своїм наміром, не тільки думкою, але і мовою. „Лучче своє латане, ніж чуже хватане, лучче своє лохматне, ніж чужеє прохатне”. Цієї народньої мови треба шукати не в книжках, а в живому слові народу: воно мусить бути головним джерелом і основою писемної словесности: з нього, як із пня, вона мусить розвиватися і розквітати. Користуючись без розбору іншими мовами, що ми постійно помічаємо в галицьких русинських письменників, „Слово” може досягати своїх сторонніх цілей, але не головної, і ніколи не стане живим органом народньої думки і чуття, ніколи не буде душею народного життя”.

Таким „мементо” зустріла „Основа” вихід „Слова”. Та це упевнення було марним. Пішло „Слово” протоптаною стежкою, оцінку якої знайшло як серед українського суспільства, так на сторінках російських журналів („Современник”, „Весник Европы”).

„На такі часописи, як „Слово”, – писали 1876 р. з Полтави до „Правди”, – дивимосся ми, як на ворогів усього українського народу. Ми вже більше поважаємо „Московский Вестник”, ніж „Слово”, бо запевне знаємо, що щоб не говорив Катков, – він говорить своє, а „Слово” говорить за ті карбованці, котрі бере з Києва і Москви. Ми зневажаємо „Слово” і його редактора не за погляди його, а за його зрадливість, проневірство і продажність”.

У „Современнику” М. Чернишевський, зробивши в статті під заголовком „Национальная безтактность” загальний огляд „Слова”, спинився на мові, що її воно вживало.

„Хіба ж це малоруська мова?... Львівське „Слово”, – каже він, – ґрунтує свої права і надії на тому, що малоруське плем’я – плем’я 15 мільйонів людей. Для чого ж говорити про племінну єдність такою ламаною мовою, якою ніхто ніде не пише, крім Львова? І це тоді, коли наші малороси вже опрацювали для себе літературну мову, без порівняння ліпшу; для чого ж відокремлюватися від них? Хіба вона така далека від мови русинів, що їм треба писати іншою?”

„Ви йдете хибним шляхом, – звертається Чернишевський до кіл, виразником яких виступило „Слово”. – Для чого ви вигадуете собі окрему ламану говірку, відокремлюєтеся від загальної малоруської літератури?”

Ще яскравіше і виразніше характеризував тенденції й мову, яку культивувало „Слово”, російський журнал „Вестник Европы” в статті під заголовком „Австрия, Германия и Славяне” (квітень 1881).

„Наші (в Росії) своєрідні слов’янолюбів, – читаємо тут, – підняли нагінку на малоруську мову в Австрії і у Венгрії далеко раніш, ніж зважилися піднести її офіційно в самій Росії. Поставивши собі за завдання, невідомо для кого і для чого, довести тотожність малоросів з великоросами, ці пани задумали будь-що-будь примусити всіх малоросів говорити не інакше, як по-великоруському. Галицько-руський народ слухав все це, вболівав своєю гіркою долею, але розмовляти продовжував, розуміється, по-своєму, бо ж не міг засвоїти чужої мови подувом Святого Духа. „Ревнителі” не збентежилися. Вони взяли і порадами, і грошима підтримувати в Галичині львівське „Слово”, газету, що видається, на думку її редактора, руською (російською) мовою, до якої ввійшли руські (російські), малоруські, польські та німецькі слова та звороти, але яка

однаково чужа всім цим мовам. Кому доводилося хоч раз заглянути до „Слова”, той, звичайно, назавжди набуде пересвідчення, що видавання подібних дійсно жахливих творів є не просто зайва вигадка, а цілком шкідлива з політичного боку річ. Не можна уявити собі, що це таке. Це навіть не несправна мішанина, подібна до мови „Слова” – це до дикості безглузда нісенітниця”...

„Слово” на послугах російських державно-політичних чинників. Розвиток москвофільства в пресі

Відкривши своє справжнє обличчя, „Слово” опинилося в невігідному матеріальному становищі, позбавившись поважної кількості передплатників. До того ж 1875 р. митрополит Сембратович заборонив був духовенству мати і читати цей часопис, як також з тим же звернувся він і до всіх парафіян. Внаслідок цього зацікавлені в існуванні „Слова” російські політичні урядові чинники порушили справу про призначення йому субсидії. Порушив це 1875 р. начальник Варшавської жандармської округи генерал П. Оржевський у листі до шефа жандармів Потапова.

„Взявши на увагу, – писав він у лютому 1875 р., – що газета „Слово”... єдиний за кордоном руський орган друку, що виявляє симпатії до Росії і православія, чи не буде завгодно Вашим властям визнати доцільним призначити редакції цієї газети таємну грошову субсидію?”.

На цей раз пропозиція успіху не мала. Але через рік справу було поставлено в так званій Юзефовичевській Комісії – „для пресечення українофільської пропаганди”. На підставі доповіді Юзефовича і думки Головного управління в справах друку комісія винесла таку мотивовану ухвалу (скорочено):

„Нарада признала одноголосно, що теперішній рух українофілів є небезпечним явищем, що не може бути далі терпимий,... визнаючи важливість і значення цієї справи, (нарада) признала необхідним по можливості протидіяти українофільському напрямку, який проявляється в друках в Галичині, що є ніби опорною точкою і підвалиною для наших київських українофілів. Єдиним надійним засобом для досягнення вищезазначеної мети може бути підтримка нашим урядом якогось органу-друку, що видається в Галичині... За спільним переконанням усіх, що взяли участь

в нараді, слід було б з огляду на це дати підтримку галицько-руській газеті „Слово” ...

Генерал Потапов звернувся до Юзефовича із запитом, в якому саме розмірі він вважає потрібним дати допомогу та яким шляхом і через кого мусила б вона висилатися.

М. Юзефович подав суму в розмірі 2.000 гульденів річно. „Передачу ж цієї субсидії, — писав він у відповіді, — я вважаю найзручнішим доручити нашому Віденському посольству, і йому не тяжко буде знайти для того приватний шлях, наприклад, через о. Раєвського, до якого міг би в певний час зголоситися той, хто має субсидію дістати”.

Наслідком всього цього „Слово” дістало субсидію від російського уряду в розмірі, що його вказав Юзефович. Пізніше була вона змінена на 6.000 гульденів річно. Крім цієї субсидії редакції „Слова” була призначена і виплачувалася допомога від російського міністерства освіти в розмірі 500 гульденів річно, як також діставала вона допомогу ще й від Київського слов'янського комітету.

Так було до половини 1887 р., коли „Слово” перестало виходити. Субсидія перейшла до спритніших людей. Одним із них був Осип Марков, що видавав у Львові двотижневик „Пролом” (1880–1882) з додатком „Вече” — „Новий Пролом” (1883–1887), „Червоная Русь” (1888–1891), а потім „Галицькая Русь”. З 1883 р. почав він же видавати часопис „Галичанин”, що виходив і по смерті О. Маркова — аж до кінця 1918 р.

Побіч „Слова” в шістдесятих роках минулого століття почали з'являтися й інші подібні йому часописи. Одні з них менш рішучі, другі більш виразні. Досить згадати тут хоча б такі як „Дом и школа” І. Гушалевича, „Неделя”, яку 1865 р. починає видавати згаданий співробітник „Слова” М. Попель, „Учитель”, що виходив з 1869 р. за редактора М. Клемертовича з додатком тижневика для дітей під назвою „Ластівка” (1869–1881). З 1875 р. „Ластівка” стає самостійним часописом для молоді і появляється двічі на місяць. З дальших органів — „Боян” В. Стебельського у Львові, в якому друковано твори І. Аксакова, кн. Вяземського, Державіна, М. Лермонтова, О. Пушкіна, Сологуба, Тютчева, Хомякова. Подібного ж роду — письмо для красунь під назвою „Русалка” — знову-таки за редакцією С. Шеховича у Львові, „Русская Рада” та „Голос Народа” в Коломиї і інші.

Та визначнішим серед усіх них, побіч „Слова”, стала „Наука” І. Наумовича, що в 1871–1886 рр. виходила в Ко-

ломії і Львові, як місячник для народу. Потім виходила вона під різними редакціями у Відні (1896-1901), у Чернівцях (1902), з 1906 р. знову у Львові. У перших роках виходив цей часопис доволі чистою, доброю народною мовою з багатим різноманітним змістом, з якого однак виразно пробивався дух царомосквофільства. Змальовувала „Наука” Московщину і тамтешнє життя найпривабливішими фарбами, далекими від дійсності. Ось, наприклад, один із таких малюнків: „От якби есте, – писала „Наука”, – заїхали до Росії, і якби есте пустилися в край глибше, то чим ближче до Москви, тим багатший народ і села дуже красні і багаті... В хатах всередині там так, як у нас в панських покоях... а вельможі, селяни і салдати живуть там, як брати”...

Так змальовувала „Наука” Московщину. Образок гідний більше сторінок сатиристично-гумористичного часопису „Страхопуд” Ливчака, що 1863 р. почав виходити у Відні і з перервами виходив до половини 1860-х років, перенесений до Львова.

Народження української народовецької преси. „Молода Русь”. Нова „Руська Трійця”

В той час, як москвофільський рух і його преса ширилися серед галицько-українського суспільства за матеріальною допомогою російського уряду та моральною, подекуди, підтримкою московського (російського) науково-літературного світу, ідея українського національного відродження та її преса знайшли собі підтримку з боку українського суспільства східних українських земель з-під Росії. Йшла ця підтримка через українських літераторів та громадсько-політичних діячів як В. Білозерський, О. Кониський, П. Куліш, М. Драгоманов, М. Ковалевський, як також через таких меценатів в українському національному відродженні як Симиренко та Є. Милорадович.

Цією ідеєю національного відродження в першу чергу захоплюється молодь. Починає вона гуртуватися в „Громади”. Створюється організація „Молода Русь”, що довгий час стає живчиком національного відродження. Побіч з молоддю стають і поодинокі представники старшого громадянства, як Ю. Лаврівський, С. Качала, Заячківський, Т. Ревакович та інші.

Речником молодії громади стає її самостійна преса, а першим її органом – часопис „Вечерниці”, що починає виходити з 1 лютого 1862 р. за редакцією Федора Заревича. Був він одним з трьох молодих українських патріотів тієї доби, що творили ніби другу „Руську Трійцю” – Ф. Заревич, К. Климкович і В. Шашкевич, син Маркіяна.

Спільними силами запалили вони погасле багаття української національної ідеї, яку підніс свого часу Маркіян Шашкевич.

„Вечерниці”. Їх характер, зміст. Акція проти часопису. Припинення

Привиступивши до видання „Вечерниць”, ця трійця виступила речником поєднання національно-культурного відродження з соціально-економічним визволенням на ґрунті національної одноцілості українського народу. Ця ідея вперше вкладена була до повісті Ф. Заревича під заголовком „Хлопська дитина”, що появилася у „Вечерницях” за підписом Юрка Ворони.

Крім Ф. Заревича та В. Шашкевича, який у другому році перебрав редакцію, ближчим співробітником „Вечерниць” був К. Климкович (Іван Хмара), який визначався публіцистичним талантом. Серед інших співробітників були: Ю. Федькович, А. Вахнянин, Д. Танячкевич (псевдонім Грицько Будеволя), Є. Згарський та інші. Зі східних українських земель – П. Куліш, М. Вовчок, Стороженко, Максимович, Костомаров, Лазаревський, твори яких тут появляються та зокрема багато поезій Т. Шевченка. Траплялися і дописи з України під Росією (Терезовського та інших).

Проти молодії громади виступили „словісти”, як їх названо за органом „Слово”. Почалася широка агітація. Але успіх мала вона незначний. Молодь щораз більше горнула під свій національний прапор і гуртувалася навколо свого органу.

Були тут рухливі і талановиті люди та не було серед них людей грошовитих, що відбилосся на долі часопису. Досягнувши до місяця вересня 1862 р., мусили „Вечерниці” з ч. 34 внаслідок тяжкого фінансового стану спинитися. Але з 1 листопада почали виходити знову.

Перейшовши до другого року видання (1863), відводять „Вечерниці” ще більше місця творам і працям авто-

рів з українських земель з-під Росії. Та брак матеріальних засобів знову ставить видавців перед необхідністю припинення видання, на цей раз вже остаточно, що і сталося на 17 числі з 15 червня 1863 р. Було це останнє число „Вечерниць”.

Наступник „Вечерниць” – часопис „Мета”.

Програма, співробітники і зміст.

Упадок і відновлення видання

Та не було це останнє слово тих, кого противники вважали незрілими фантастами, які скоріше чи пізніше примушені будуть залишити свої мрії. В тому ж останньому числі „Вечерниць” появилася оповістка про видання нового політично-літературного вісника під назвою „Мета”. Вона мала появитися з початком другого півріччя 1863 р. як місячник під керівництвом К. Климковича, але він занедужав на очі і мусів здержатися від редагування. Щойно у вересні появилася це число, яке за мотто мало „В своїй хаті своя правда, і сила, і воля”, та програму, що її було подано такими словами:

„Скрізь у нас чується потреба такого письма, щоб було огнищем руської народної ідеї, розбуджувало б самовіжу народню, причинялось би до самостайного подвигнення народу з його упадку і до скорішого розвою його духовної житні і вещественного добра на умовах єдино можливих — на основі своєї народньої істоти”.

Далі йде сама програма: „Самостайна народня література і народньо-політичне становище — се єсть те поле, на котрому ворошньою працею dokonується в народах великого діла... Здобування самостійної народньої руської літератури на основі одностайного розвою народньої річи в письмі і мові, і бережений від прямовання до якої-небудь іншої слов'янської словесности, отже, збереження рідної мови від язикової централізації, то одно діло.

Заступованне гадки о народньому єдинстві і народній самостійності всего южно-руського люду і одзисканне його прав природніх і політичних через розбудженне його народньо-політичної чинности на законній дорозі — отже, з уваженнем двоїстих династичних і государственних інтересів, то друге діло. Одно і друге найде в нашому органі вірного заступника, щирого робітника і невсипущого сто-

рожа... В состав „Мети” входять будуть статті дwoякої грясті (змісту): Літературні і політичні. Будуть, отже, поміщатися писані твори с краснорічної і наукової словности статті односящія до політичного, соціального, релігійного й культурного буту всего руського народу”...

Як би додатком до цих слів прозвучала стаття в ч. 3 під назвою „Письмо до громади”, підписана „Невідомий з-поміж гурту” (Д. Танячкович). Вказавши на придушене українське життя під Росією, „Мета” цим „Письмом” гостро виступила проти становища староруського і москвофільського табору.

Рішуче засуджуючи його, вона остаточно з ним зривала, простягаючи руку до українських земель за Збручем.

Цікавий, різноманітний зміст цього журналу, дописи про українське життя під Росією, цінні статті на політичні теми, зокрема К. Климковича — все це викликало не лише зацікавлення ширших кіл, але і глибоку симпатію до часопису.

Серед творів красного письменства, що появилися на його сторінках, крім Шевченка¹, звертають увагу твори П. Куліша („Дума про Саву Кононенка, 1637 р. та інші), Гребінки, Маринчука (В. Антонович), Мордовцева, Гургурдядька (псевдонім), який дав поему під назвою „Могильні сходи́ни”, що появилася в двох числах 1863 р. з такою приміткою редакції:

„Автор, посилаючи нам отсю поему, каже: „Придивіться ви до неї гарненько; тут вам наш край, який він тепер. Отут та біда, що наш люд терпить і від історичної брехні, що у нас розпустили поміж народом, і від москалів, і від ляхів, і від жидів, і від інших всяких грабителів”...

З публікацій національно-політичного характеру визначається стаття К. Климковича під назвою „Становище Руси супроти ляцько-московської борби”, яку автор кінчає такими словами: „Ляхи і москалі б’ються без відомости русинів, яких не признають обоє. Який не будь кінець візьме тепершішня борба, то неприготованими він нас не застане... наша доля не ззаду нас, но перед нами, і що ми тоді аж доберемося до неї, як займем своє місце в сім’ї слав’янській”.

Цікавий відділ дописів, зокрема з українських земель під Росією. В одному з таких дописів автор („Українець”)

¹ Помилково серед творів Шевченка поміщено тут було „Ще не вмерла Україна”.

звертається з такими словами: „Віруючи в симпатію братів галичан, віруючи в стару слов'янську правду, ударяємось до вас з нашим горем, просимо вас прийняти і заявити наш голос, як тільки ви справді ставите вашим ділом життя та добро народне, а не сковані здалека теорії про московську силу, як живете своїм розумом, а не піддаєтесь під ману клирикалів, що вирости в московських семинаріях та научились у них славить казенного Бога, затративши всяке чуття народне, чоловіче та чесне”...

Далі йде опис народного життя, пише про народну освіту, про становище московської журналістики – „Русского Вестника”, „Вестника Западной и Юго-западной России”: „Опріч личної біди, українці виносять ще униження невиносимі в літературі, більша часть журналів московських те і робить, що топтає в грязь українців, за те тільки, що вони українці”... І закінчує: „Побачите, як цілий народ душать: бідних та темних – різкою, голодом... бідних та просвітних – теж голодом, поліцією, Сибіром. Чи задушать нас, не знаємо, будемо боротися за свою правду, поки життя стане. Як же нас розвіють по великому світу та вже живої душі не останеться на Україні, то не поминайте лихом та з нашого приміру учіться розпізнавати, що таке Москва”.

В іншому дописі з Києва про роль п.п. Гогоцького та Говорського і „Вестника Западной и Юго-западной России” дописувач каже про його жандармський колір.

Та чи не найціннішим є допис-огляд, що його подає Левко Гончаренко про Київський університет під заголовком „Значення Київського університету для українського народу”, як також „Дещо про школи народні на Україні”.

Цінні сторінки „Перегляду різних часописів роз'яснюючих руське питання”, – отже те, що тепер ми назвали б „Україніка”, як також „Ровесної (сучасної) літописи”. Врешті, „Жива Словесность” з відділом збірки пісень, оповідань і приповідок народних, одним словом, всіляких „забитків з неписаної словесности нашого люду”.

Натхненна „Молода Русь” йшла зі всім цим до широких верств свого народу, здобувши тим собі назву „народовців”.

Все це непокоїло противний табір. Не задовольняючись своїми силами, шукав він допомоги серед ворожих українству реакціях кіл російського суспільства. Слабі ще сили молоді громади національного відродження не могли витримати натиску агітації, наклепів, заборон. До того

ж ще спричинилася хвороба К. Климковича та брак матеріальних засобів.

У січні 1864 р. видання „Мети” було перервано на п'ятому числі. Але в березні 1865 р. К. Климкович знову відновлює її, на цей раз вже як чисто політичний часопис, двотижневик.

Вихід відновленої „Мети”, як органу „народовців”, викликав ще більший гнів серед противників.

Розгорілася знову вперта боротьба, наслідком якої прийшов черговий упадок часопису. Протримавшись до листопада, з ч. 18 „Мета” перестала виходити. Але не з реzigнацією. Навпаки, з певністю, яку редакція висловила такими словами: „Через три майже роки боровся наш орган, заступаючи щиро народній інтерес спротиву ягелонам польським і московським... Сходимо з поприща з тою непоколебимою вірою, що наш народ не вмере, не загине, мимо всяких ударів польських і московських централістів, що ми колись встанемо до дальшої боротьби могуті і сильні”...

„Нива”

Одночасно з виходом „Мети”, як політичного часопису, задоволення літературних потреб перенесено було народовцями на спеціально „науково-літературний” часопис під назвою „Нива”.

Перше число цього часопису появилось 10 січня 1865 року „напоказ”, як додаток до „Слова”. Після того виходив самостійними декадними випусками (10, 20, 30 дня) за редакцією і виданням проф. гімназії Костя Горбала.

Замітним є „Слово редакції” у першому числі: „Від часу як замовкли в нас „Вечерниці”, а на Україні — „Основа”, немає літерацького часопису на всьому просторі рідної нашої землі, — писала редакція, не згадуючи чомусь „Мети”, яка перед тим виходила, як літературно-політичний часопис, — а хто ж досі не добачив її скрізьної потреби? Кого не засумував той оказ нашої недійности? Най же, хоч на Вкраїні Московщина не дозволяє зложити орган хоч і найневинніший своїм прямуюванням, їх бо в очі коле кожне добро наше..., але у нас, де заживаємо свобід і признання нашої народности, межі нами, галичанами, запустила нива рідного слова, мов після впаду татарви, або їх сусудів... Пора нам, браття, взятися прихильніше до за-

гального нашого діла. До праці, громадяни!... разом скільки сили!..

„Ниву” жадаємо поставити органом письменського розвою нашого. Замовкла Україна, нам пора обізватися тим охотніш працюючи”...

Підкресливши далі, що часопис подаватиме „все, що іно появиться на широкому просторі землі нашої від гір Кавказу поза Карпати”, визначає редакція такі точки своєї програми: повісті, оповідання, народні перекази, поезії, історія, географія, етнографія, статті природописні, бібліографія, критичні замітки, вісті тощо.

Закінчується слово від редакції закликом до підтримки і сподіванням „прихильного в громаді привіту”.

Та не виправдалися ці сподівання. Вже в місяці липні з матеріальних причин на 20-му числі довелося видання припинити. Але, крім матеріальних труднощів, відбився на долі „Ниви” ще і брак досвіду у веденні літературного часопису. Не пощастило „Ниві” і нав’язати ширші зв’язки з українським літературним світом, зокрема з українськими письменниками східноукраїнських земель під Росією.

Все ж і те, що спромоглася дати в цей час „Нива”, було цінним вкладом до національної скарбниці молодого українського руху.

З припиненням „Мети” перестає виходити і „Нива”, передаючи свої завдання новому літературному часопису, заповідженому редакцією „Мети” в її останньому числі.

Спадкоємець „Мети” і „Ниви” літературний часопис „Русалка”

З новим руським роком 1866, — повідомляла „Мета”, — зачне виходити у Львові літературний часопис під назвою „Русалка” за редакцією Володимира Шашкевича. Тут же подано і широку програму часопису. Появилася „Русалка” як тижневик у січні 1866 р. Духовим батьком її можна вважати О. Кониського. Вже наприкінці 1865 р. в листі до Федьковича поклав він на неї надії та закликав до співпраці. З появленням „Русалки” став він найактивнішим її співробітником. Писав під прибраними іменами: Перебендя, Верниволя, Сирота, Маруся К., Журавель. Крім нього були серед співробітників Д. Млака, К. Климкович, В. Ільницький (Денис з-над Серету), О. Левицький та інші.

Та надії О. Кониського не справдилися і то, головним чином, через редактора, який занедбав часопис.

Протримавшись три місяці, примушена була „Русалка” припинити своє існування на 12 числі.

Сатирично-гумористичні часописи

До початків 1860 рр. відносяться також і перші сатирично-гумористичні часописи. Першим з них був рукописний часопис під назвою „Клепайло”, який почав видавати А. Вахнянин, пізніш видатний національно-громадський діяч, основник і перший голова Товариства „Просвіта” у Львові. В редакції помагав Осип Савчинський. Виходив часопис до р. 1863. Одночасно, пізніший педагог і редактор львівської „Зорі”, О. Партицький почав був видавати свій рукописний сатирично-гумористичний часопис з ілюстраціями Дуткевича.

Ці два часописи боролися між собою. Тоді як „Клепайло” був наскрізь народним і писаний фонетичним правописом, часопис Партицького виходив етимологічним правописом. Була між ними перестрілка хоч і не загостра.

Часопис Партицького, що звався „Гомін”, був гостріший, часто підпадав конфіскації семінарського начальства і тому примушений був міняти свою назву то на „Фірман”, то на „Жельман”.

Крім внутрішнього семінарського життя, відгукувалися ці часописи і на загальнонаціональні теми. Так наприклад, „Гомін” зачіпав „Вечерниці” А. Голуховського, захоплення молоді „Хатою” і зовнішньою українізацією.

„У нас Україна... Один вже запустив оселедця. З нас кожний уже цілу „Хату” витвердив напам'ять”. Він же приносив чимало дотепних „телеграм” на злобу дня, в яких чимало припадає „Вечерницям”, „Клепайлу”, „Слову”, „Страхопуду” тощо.

Другий часопис Партицького – „Фірман” – появляється багато ілюстрованим. Серед образків особливу увагу звертає вавилонська вежа української преси. На самому споді – видавець „Основи”. На карку у нього видавець „Слова”, далі вгору – видавці „Вестника”, „Вечерниць”, „Дом і Школа”. У віддалі – якийсь панок дивиться на цю вежу через лорнетку. Під образом підпис: „Стовп вавилонський на Русі і помішаніє язиков”.

Не позбавлені дотепу й інтересу „Пророчества”, подані ніби в церковнослов’янській мові. Торкаються вони тогочасної преси, „Народного Дому” і подібне. Так у книзі III-ій „Пророчеств” сказано: „Й настанет время, где будет падение Руси й где снова прекратятся часописи й где будет временопись єдина, еяже имя „Вестник”, як се й прежде бе”...

„Жельман”, що „виходить, коли му ся хоче”, дав вступну статтю під заголовком „Кто ми і що ми?”, в якій пояснює, що значить „Жельман”: „Після нас і редактора „Основи”, — каже „Жельман”, — тільки, що жельман іли жєних”...

Як і попередні сатирично-гумористичні часописи, так і „Жельман” відгукується на загальноукраїнське життя, підкреслює хиби, висміює поодинокі органи тощо.

Ось, наприклад, „Відозва „Жельмана” до його кореспондентів, в якій звертається з таким закликом: „Понеже від якогось часу появляються в „Вечерницях” лиш самі початки повісток, то ми просимо наших писателів, щоб нам лиш самі кінці повісток надсилали”.

Крім згаданих часописів Вахнянина і Партицького, виходив у Львові ще один рукописний гумористичний часопис під назвою „Відьма”. Хто видавав, не відомо.

Року 1864 у Львові появилася і друкований сатирично-гумористичний часопис під назвою „Дуля”, „зложена нерадюю-громадою”. Вийшло тільки одно число. Хто був видавцем і редактором, точно невідомо. Одні вважали В. Шашкевича (О. Огоновський), інші К. Горбаля (О. Барвінський); врешті, „Слово” вважало видавцем А. Кобилянського, того самого, що виступив проти Б. Дідицького в обороні народної мови. Останнє припущення більш правдоподібне.

Наостанку 1869 р. вийшло в Коломиї шість чисел сатирично-гумористичного часопису під назвою „Кропило”. „Правда” зустріла його такими словами: „Дотепів ми не судимо, а скажемо лиш щодо язика, що сей подабає точнісінько на найкращий конгломерат з царства мінерального”.

Пізніше та ж „Правда” дає і оцінку самого змісту цього часопису: „Нарікають деякі люди, — писала вона, — що виходяче в Коломиї „Кропило” слабенько собі дотепне”.

На ці часи припадає вихід і москвофільського політично-сатиричного журналу під назвою „Страхопуд”, перше число якого появилася у Відні 28 березня 1863 р.

за редакцією Йосипа Ливчака і виходив він тут аж до 1886 р. Року 1880 відновився у Львові, як письмо сатирично-політичне, а пізніш (1886 р.) — „Сатирическо-политическая газета”.

Москвофіли і гр. Голуховський. Часопис „Русь”

Тим часом до неприхильних народовецькому руху настроїв почали прилучатися виразні колонізаційні спроби. Йшли вони під протекторатом творця колонізаційної політики на галицько-українських землях графа А. Голуховського. Полягали ці спроби у використанні боротьби між москвофілами і народовецьким рухом у своїх цілях. Шлях — підтримка народовців в поборюванні москвофілів. Конкретний вияв цієї спроби в’яжеться з виданням у Львові часопису під назвою „Русь”, що почав виходити 1867 р. двічі на тиждень.

З кіл московських слов’янофілів із метою підтримки в Галичині так званої „объединительной” ідеї надіслано до львівського намісництва певну грошову квоту для передачі москвофілам. Намісник А. Голуховський замість того повернув її на поборювання москвофільського руху. Для того задумав використати молоді народовецькі сили. Звернувся до Ф. Заревича, запрошуючи його взяти на себе редакцію спеціального органу, яким і стала „Русь”. Ф. Заревич погодився. Але замість того, щоб стати на послуги польській політиці і бути лояльним супроти поляків, він поруч із рішучим поборюванням „словістів” виступав також і проти польських змагань.

Основною провідною думкою редакції було твердження, що на українських землях не може бути ані Польщі, ані Москви з їх змаганнями і залицяннями в інтересах власної національно-політичної користі. Натомість підносило думку: „Лише самі в собі бачити маємо свою будучину і нашу силу”. А для того мусить бути сполучення всіх народовецьких сил.

Ширше розгорнув ці думки В. Шашкевич. У своїх дописах-статтях домагався він заведення української народної мови в школах і судах, зазначав вагу національного шкільництва, підносив потребу організації українського товариства для видавання українських творів і часописів. Врешті, в одному з чисел піднесено було ним справу за куплення у Львові площі для пам’ятника Т. Шевченкові.

Сміливий, рішучий тон „Руси” не був тим, чого хотів А. Голуховський, і після кількох конфіскацій часопис припинено. Та думки, порушені ним, припали до серця і розуму не одному з українців. Зокрема ж живі думки В. Шашкевича, що були підхоплені молоддю, прийнялися вони й серед старшого громадянства і сприяли народженню 1868 р. Товариства „Просвіта” у Львові.

Поширення зв'язків зі східноукраїнськими землями. Журнал „Правда”

В цих роках починає зміцнюватися літературний зв'язок західноукраїнських земель з українськими землями під Росією. В'яжеться він із виданням часопису „Правда”, що почала виходити у Львові 1867 р.

Перше число появилось 1 квітня, як декадник (1, 11, 21— кожного місяця), а в наступному 1868 р. перетворився на тижневик, поширивши свій зміст з літературного на літературно-суспільний і політичний.

Перший провід редакції був в руках Лонгина Лукашевича, одного з членів молоді громади, що купчилася перед тим навколо „Вечерниць” та „Мети”. Пізніше редакцію перебрав Іван Микита, передавши її 15.11.1869 р. Анатолію Вахнянину. Головними помічниками при редакції були К. Сушкевич, пізніше перший голова Наукового Товариства ім. Шевченка, Є. Згарський, О. Партицький (проф. Тернопільської гімназії), М. Коссак, В. Лучаковський. Серед співробітників — визначніші імена з українських земель під Росією: О. Кониський, П. Куліш, який дав повісті „Майор”, „Теклюся” та статті, що відбивали його спір з російською пресою, Марко Вовчок (оповідання „Кармелюк”), О. Стороженко (початок „Марка Проклятого”), М. Старицький, В. Білозерський, який дав сатиру на москвофільський сатирично-гумористичний часопис „Страхопуд” („Громадський суд над Страхопудом”), І. Нечуй-Левицький, що вперше виступив в західноукраїнському часописі („Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть” та інші). Крім того, статті Костомарова, поезії Шевченка.

Серед співробітників західноукраїнських земель: О. Федькович, Д. Млака, О. Партицький, Ф. Заревич, В. Шашкевич та інші.

Тут же заведено відділи: „Огляд літературний”, який вів О. Барвінський, та „Із уст народніх”.

„Правда” стає лучником поміж всіма частинами українських земель. Це не могло бути байдужим для староруського-москвофільського табору. Становище, яке чи не найліпше освітлює А. Вахнянин (один з редакторів) у листі до П. Куліша: „Єсть у нас каста людей і таких, що коли доведеться їм побачити де „Правду”, зараз і лютіші стануть гірш чорта, схоплюються за голову і бігають наче напосіжені по кімнаті, одним словом вони люті на „Правду”, а найбільш через те, що негодні її повалити. Дали б вони половину свого мерзенного віку, щоб закопати нас у землю, бо і не знати, справді, що скаже їм газда їх Катков” (відомий україножер, публіцист, редактор „Русского Вестника” та „Московских Ведомостей”).

Та не так тії воріженькі... Найгірше — брак зацікавлення серед своїх. Звідси і брак засобів. А до того ж наспіло ще й охолодження до „Правди” з боку П. Куліша, який чимало допомагав та через якого йшла матеріальна допомога зі східноукраїнських земель.

А. Вахнянин та молоде галицько-українське громадянство прикладали всіх сил, щоб не допустити до упадку часопису. Ще 1870 р. появилось шість чисел. В останньому звертається видавництво до читачів і передплатників із закликом про точність та вирівняння залеглостей, попереджує про тяжкий матеріальний стан часопису, заповідає по літній перерві випуск трьох чисел в одній книжці і закінчує: „Побачимо кілька дійсно помічних другів ми маємо в Галичині”.

Та минули літні місяці, минув і вересень. „Правда” не появилася. Настала перерва, що затяглася до квітня 1872 р.

Спроба польсько-української угоди. Її орган „Основа” (1870–1872)

А тим часом наступили події, що характеризуються спробою українсько-польської угоди на ґрунті громадсько-політичного життя Галичини. Органом цієї спроби стає часопис „Основа”, заснований віце-маршалом галицького сейму, судовим радником, колишнім членом „Руського Собору” Ю. Лаврівським.

Перше число цього часопису появилася 25 вересня (7.Х.) 1870 р. у виданні і за редакцією Т. Леонтовича. Ви-

ходив двічі на тиждень за програмою, в якій зазначено, що „Русини Галицько-Володимирського королівства признають конечність прямувати, на підставі нинішніх державно-правних відносин, до забезпечення свого народно-політичного биту і уладження своїх взаємин з поляками, як співобивателями сего краю в виді повної, законом установаються маючої, автономії обох народностей, рускої і польської, взгляді народнім, політичним і церковнім, передовсім до відповідного засадам справедливости рівноуправлення свого язика народного у всіх парослях життя прилюдного, іменно в школі, суді і уряді”...

Року 1872 Т. Леонтовича в редакції замінив К. Климкович. Серед співробітників були, крім Ю. Лаврівського, ще А. Вахнянин, Ст. Качала, К. Устиянович, В. Шашкевич та інші.

Року 1870 вийшло 27 чисел. Дальші числа появилися 1871 р. Цього ж 1871 р. у листопаді появилися два півмісячні випуски, що їх видав сам К. Климкович. Він же пробував тягти часопис ще й в 1872 р., але на числі 64 у серпні примушений був видання припинити.

Акцію Лаврівського українське суспільство зустріло із застереженням. Незабаром таке становище передалося і на співробітників. Відгукнувся і видавець петербурзької „Основи” (1860/61). Він кваліфікував факт назви часопису — „Основою” — узурпацією, кажучи при цьому, що узурпацію назви „Основа” треба розбирати не по юридичному. Вона мала літературну заслугу. Приймати на себе таке ім'я можна тільки тому, хто б міг піддержати те ж саме діло на його високості”.

Були спроби зреформувати часопис у напрямі радикальному, але не повелось. Тоді виникла була думка серед львівської молоді приступити до видання нового, окремого органу під назвою „Сторожа”. Але остаточно перемогла думка видання „Правди”, яка мала вже за собою традицію.

Продовження „Правди”.

Допомога східноукраїнських земель

Сталось це під впливом київського українського громадянства, яке запевнило допомогу в розмірі 200—500 рублів. Таким чином, вже напередодні припинення „Основи” (14 серпня 1872 р.) появилось перше число п'ятого річника „Правди” за редакцією проф. О. Ого-

новського. Виходила як місячник. По чотирьох роках до редакційної праці став молодий і багатонадійний журналіст В. Барвінський.

Року 1878 за редагування В. Барвінського та М. Желіховського „Правду” поділено на дві частини: політичну (двічі на тиждень) і літературно-наукову, якої появилoся дві збірки. Року 1879 спробу з політичним органом залишено і „Правда” знову почала виходити в попередньому вигляді. Протрималася вона до 1880 р., щоб знову відновитися аж через вісім років при інших вже умовах і з іншими завданнями. Серед співробітників цієї доби (1872–1880 рр.) у першу чергу треба згадати М. Драгоманова. Ставши співробітником „Правди”, він почав змагатися за вироблення тих підвалин національно-визвольної боротьби на всеукраїнському ґрунті, що особливо були ним розвинуті в пізніших роках. Тут, на сторінках „Правди”, з’являються такі його праці як „Антракт в історії українофільства”, „Література російська, великоруська, українська і галицька” та величавий його протест проти ганебного акту 1876 р. (Заборони українства) під назвою „Література українська, проскрибована урядом російським”.

Крім М. Драгоманова співробітничали І. Нечуй-Левицький („Кайдашева сім’я” та інші), С. Руданський, П. Куліш, („Мальована Гайдамаччина”), М. Старицький, О. Кониський (Перебендя), В. Лиманський, О. Стороженко („Марко Проклятий”) та інші.

З письменників та наукових сил західноукраїнських земель приймали участь проф. О. Огоновський, що опублікував низку праць із шевченкознавства, а крім того, „Короткий погляд на історію язиків слов’ян, особливо ж на історію язика руського” та інше. Тут же твори І. Франка, Ю. Федьковича, Д. Млаки, К. Устияновича, К. Климковича, Є. Олесницького, Ф. Заревича, („Бондарівна”, драма на 3 дії), А. Вахнянина про музику, О. Терлецького про галицько-руських народовців, С. Качали, О. Барвінського, В. Шашкевича та інших.

Крім наукових розвідок і творів красного письменства, давала „Правда” місце політичним оглядам, бібліографічним заміткам і дописам.

Увесь цей матеріал охоплює життя, його прояви та творчість всеукраїнського характеру, як це і було в „Правді” у зв’язку з указом 1876 р. проголошено такими словами: „Настигла пора для Галицьких русинів сповнити довг для цілої руської народности... Не забуваймо ні на хвили-

ну, що на нас спадає вся відвічальність за долю і недолю нашого народу”.

Проте піднесене гасло всеукраїнства зустрілося з реакцією, якій підпала і поважна кількість народоців. Революційний рух під Росією та революційні настрої, що йшли звідти разом з фактом захоплення українських революційних сил загальноросійським революційним рухом, почали викликати серед народоців підозріння, несмак, а звідси і знеохочення до поглиблення зв'язків, ба — навіть зречення їх. Це приводило до відходу з народовецького табору радикальної частини, яка приступає до організації свого політичного життя. Відбилося це і на „Правді”, яка 1880 р. примушена була припинитися.

Перед українським громадсько-політичним органом. Український селянський часопис „Батьківщина”

Стається так, що єдиним громадсько-політичним органом мало залишитися на західноукраїнських землях „Слово”. Здавалося вже, що для його діяльності відкривалося широке, чисте поле. Представники українського народовецького напрямку бачили в цьому загрозу. Це викликає думку необхідності мати свій політичний орган.

Тим часом з ініціативи і старанням Ю. Романчука народжується новий український орган, що скеровує свою увагу на українське село. Був ним часопис під назвою „Батьківщина”, що починає виходити з 1 жовтня 1879 р. На початку за редакцією М. Желіховського виходить він раз на два тижні, потім тижнево, а з 1886 р. старанням київської студентської організації, а головним чином О. Доброграєвої, почав виходити місячний літературно-науковий популярний „додаток” до „Батьківщини”. З української інтелігенції, що взяла участь в цьому часописі, можна згадати А. Дольницького (Харко Таран або Х. Нарат) та М. Дорундяна. Обидва писали на правничі теми. Крім них — Д. Танячкевич, В. Нагірний, К. Устиянович та інші. Року 1888 редакцію перебрав М. Павлик, повівши її в радикальному дусі. Симпатії до часопису серед ширших кіл українського суспільства зростали. Був він дійсно селянським часописом, в якому село само брало участь, писало про своє життя, про свої громадські порядки, про злидні, кривди і потреби.

Проте тверезе слово, захист селянських інтересів, інформації і літературний та популярно-науковий матеріал являв собою зміст „Батьківщини”.

Як свідчить І. Франко, „Батьківщину”... дожидали люди цілими громадами геть за селом, визираючи посланця, що мав принести номер із пошти, її відчитували письменно на цвинтарях, під церквою по неділях перед цілою зібраною громадою, що, слухаючи непривичних для себе слів, звісток і порад, забувала про їжу, і недільний відпочинок, її слово було святе”...

Інакше серед старої інтелігенції. Вже на початках „Батьківщина” викликала серед неї своїм напрямком застереження. Вбачали в ній впливи радикального і соціалістичного духу, дарма що, як організатор і провідник (Ю. Романчук), так і співробітники в той час не були ані радикалами, ані тим більше соціалістами.

Та вже зовсім неприхильне становище зайняла ця громада до „Батьківщини” з приходом до редакції М. Павлика. Під впливом цього незабаром М. Павликові було відмовлено в співробітництві. Це в свою чергу викликало незадоволення на місцях. Почулися голоси протесту, а серед них голоси Василя Стефаника та Леся Мартовича. Було це 1889 р. Після того „Батьківщина” протрималася ще якийсь час, виходячи побіч з іншими органами, що почали вже набирати сили, і серед якої не останнє місце почала займати і преса українського радикального напрямку.

„Діло”

Незабаром по виході „Батьківщини” появляється новий часопис громадсько-політичної думки. Був це часопис, про потребу якого вперше піднесено було голос ще 1878 р. на загальних зборах Товариства „Прогрес” у Львові. Але особливої актуальності справа набрала після програшу народівців при виборах до рейхстагу у червні 1879 р.

Найвідданішим пропагатором, а потім таким же працівником нового часопису став згаданий уже молодий журналіст В. Барвінський. Було йому тоді щойно 19 років. Його заходами, разом з гімназійним професором Д. Гладилевичем, у грудні 1879 р. скликано в цій справі довірочну нараду. Відбулася вона під проводом Ю. Романчука при участі 36 осіб.

Справа не була легкою. Одної думки зразу не було. В. Барвінський доводив необхідність виступу з теоретичного і літературного становища на полі реальної політики. З думкою обережності виступав В. Навроцький, вказуючи на непідготованість інтелігенції. Переміг своєю сміливою політичною думкою В. Барвінський. Ухвалено приступити до видання громадсько-політичного органу.

По обговоренні засад спинилися на справі матеріального забезпечення. В. Барвінський заявив, що залишає адвокатську канцелярію і готовий безплатно взяти на себе редакційну працю, запросивши до ближчого співробітництва в ній І. Белея (Роман Розмарин), що мав 23 роки.

Так само приступили з безплатною допомогою в редакції Ю. Романчук, а за ним А. Вахнянин, М. Подолинський, Ю. Целевич. Проф. Д. Гладилович зголосився безплатно вести адміністрацію. Тут же ухвалено заснувати спілку видавництва, до якої зразу ж увійшло кільканадцять осіб. Внесок було вставновлено в розмірі 50 злотих. Першим вступив посол С. Качала. Він же значними сумами прийшов на допомогу видавництву в перших роках.

Названо було часопис „Ділом” в протывагу „Слову”, тобто не словом, а ділом до ліпшого в народі.

Перше часло „Діла” появилoся 1 січня (14.І) 1880 р. за фактичною редакцією В. Барвінського. З тактичних міркувань, впродовж перших двох років підписували часопис М. Коссак як видавець, М. Желіховський як редактор. Лише з третього річника починає підписувати сам В. Барвінський. Та не довго так було. Цього ж року, на 23 році життя, цей талановитий і багатонадійний журналіст і громадський діяч на віки відійшов з життя...

Спочатку виходило „Діло” двічі на тиждень (1880—1882), потім тричі (1883—1887). На цей саме час припадає спроба митрополита О. Сембратовича при допомозі польських політичних чинників протиставити „Ділу” свій часопис під назвою „Мир”. Але не пощастило.

Вже в перших місяцях свого існування „Діло” звернуло на себе увагу і здобуло 600 передплатників. Ця кількість в дальшому зростала. Разом з тим при матеріальній жертвенності найближчого гуртка громадян, а зокрема С. Качали та співробітників, при зразковій організації адміністративної видавничої праці Д. Гладиловича, з 1888 р. стає „Діло” вже щоденним органом української політичної думки. І таким залишається воно поверх п'ятдесяти років.

По смерті В. Барвінського (1883) другим з черги редактором „Діла” стає кандидат адвокатури А. Горбачевський, пізніше сенатор, при найближчій співпраці І. Белея. Белей назабаром перебрав до своїх рук фактичне редагування. На цьому становищі перебув він, як третій з черги редактор, 18 років. Прислужився він до розвитку газети і то в часах найтяжчих. Головним співробітником його до 1891 р. був визначний того часу публіцист К. Кахникевич. Близкими поза редакційними співробітниками „Діла” за І. Белея були: І. Франко, К. Устиянович, В. Навроцький, В. Коцовський, як також ціла група гімназійних професорів — Ю. Романчук, Ю. Целевич, А. Вахнянин, О. Барвінський, правники — К. Левицький, Є. Олесницький та інші. З молодших — О. Маковей, П. Кирчів, М. Струсевиц, що довгий час (до своєї смерті 1898 р.) був передовиком „Діла”.

Року 1896 до складу редакції вступив проф. О. Борковський (до 1911 р.), заступаючи часом головного редактора. За цей час співробітниками були: В. Щурат, В. Будзиновський, М. Лозинський, Л. Цегельський та інші.

По І. Белеєві редакцію „Діла” перейняв В. Охримович, адвокат із Заліщиків.

Був це час, коли „Діло”, залишаючи свій компромісовий шлях, підносить бойовий тон у боротьбі з ворожими таборами: польським і москвофільським. До співробітництва стають нові молоді сили, що оживлюють зміст часопису. З них такі публіцисти, під пером яких оживають рядки „Діла”, як М. Лозинський та Л. Цегельський.

По відході В. Охримовича редакцію перебирає Є. Левицький, яку провадив в 1902—1906 рр.; його на короткий час замінює В. Охримович. Року 1907 головним редактором стає Л. Цегельський.

Настали бурхливі часи завзятої боротьби за український університет, завершенням якого було вбивство А. Коцка. Одночасно боротьба за виборче право та сама виборча акція. Сеймові вибори до галицького сейму і політика гр. Потоцького, що привела до голосного в усьому світі акту М. Січинського. Все це виповнило сторінки тогочасного „Діла”, що стало центром і трибуном українського життя.

Від 1908—1911 рр. редактором був Я. Весоловський, який зміг поставити часопис, справді, на високий журналістичний рівень. По Весоловському прийшов не менш

вправний журналіст В. Кушнір і врешті В. Панейко, за редакції якого „Діло” застала перша світова війна.

З четвертого річника в „Ділі” появляються імена декого з українських земель з-під Росії. Досить із них пригадати тут хоча б таких як М. Грушевський (псевдонім М. Заволока), О. Кониський, І. Нечуй-Левицький, М. Комаров. Потім прилучаються І. Липа, О. Макаренко (псевдонім Іван Тимошевський) та багато інших, як також низка українців-емігрантів (після 1905–1906 рр.) як В. Дорошенко, Андрій Жук, Гнат Хоткевич, М. Залізник, В. Степанківський та інші.

Ця співпраця зміцнювала всеукраїнський характер єдиного довший час українського громадсько-політичного часопису, що розвинувся і зміцнів у пізніших часах та заслужив признання на сторінках інших часописів.

Спільним зусиллям усіх цих сил спромоглося „Діло” перемогти всі труднощі й вийти на певний шлях, на якому не змогли вже встояти й москвофільські сили, плекані зовнішніми силами.

Але не позбавлений був таки часопис труднощів. Особливо виявилися труднощі під час нової спроби угодової політики, що прибрала назву „Нової ери” і не могла оминути сторінок „Діла”.

„Нова Ера” та її органи

Пала вона підготовний період. В’яжеться він з приїздом до Галичини 1882 р. П. Куліша з думкою примирення українців з поляками. Органом цієї акції мав стати часопис „Хутір” за редакцією І. О. Левицького.

Не зустрівши відгуку, Куліш виїхав до Відня, де змінив своє становище в протилежний бік. Але кинута ним думка залишилася і промошувала собі стежку.

У дев’яностих роках у зв’язку із загальним політичним становищем, що загрожувало небезпекою війни з Росією, уряд під впливом міністра закордонних справ Кальнокого пішов назустріч українцям та зробив у тому напрямі натиск на поляків.

Намісник гр. К. Бадені і крайовий маршалок кн. Сангушко іменем польської шляхти погодилися на нав’язання стосунків з українськими народовцями. Вислідом цього був пам’ятний виступ у галицькому сеймі Ю. Романчука (25. XI. 1890) та піднесення надій на сповнення основ-

ніших потреб українського народу, що прибрало назву „Нової Ери” в українському житті.

Приблизно на цей час припадають такі факти: серед польської шляхти Познані та Східної Пруссії виникають думки і надії на колонізаційну акцію на українських землях під Росією. У зв'язку з цим певна частина у Києві робить спроби порозуміння з українським суспільством на протимосковському ґрунті. Більшість в українському суспільстві від порозуміння стрималася. Пішла на нього тільки група на чолі з О. Кониським.

Ця акція збіглася з „Новою Ерою” на західноукраїнських землях і відбилася на сторінках української журналістики Галичини.

Офіційним органом „Нової Ери” став часопис під назвою „Народна Часопис”, а ідеологічним органом відновлена „Правда” під проводом О. Барвінського, який заступив Ю. Романчука, що, зневірившись, відступив.

Відновлення „Правди”. Як було її зустрінuto. Характер часопису. Зміст і співробітники. Значення „Правди”

У червні 1888 р. приїхав до Галичини О. Кониський. Ще перед Львовом у Тернополі порозумівся він з О. Барвінським у справі видання літературно-політичного часопису. Перебуваючи у Львові, почав він підшукувати співробітників. Звернувся і до М. Драгоманова з проханням написати для першого числа програмову статтю, на тему якої формулював як „політичну програму України-Руси в її етнографічних межах”. Запросив також І. Франка, М. Павлика, Є. Олесницького з проханням дати для редакції своє ім'я.

Не будши добре поінформованим про глибше заховані тенденції ініціаторів, згадані особи, як і інші, приступили до співробітництва.

Незабаром ініціаторами видана була „Оповістка” про видання часопису „Правда”. На підставі цієї оповістки „Зоря” (Львів) такими словами вітала появлення нового часопису:

„Всяка часопись коли являється на світ, то голосить, що без неї от-от запалась би земля, і для того вона мусила народитись, щоби спасти мир, поки ще не пізно. Але коли видавництво „Правди” толкує про потребу нової часописі, то в тім не відходить від правди ані на волос. Тому всім

серцем раді ми новому видавництву і щиро його вітаємо та бажаємо, щоби якнайкраще сповняло свою заповідь для гаразду найширшої нашої громади”.

По виході першого числа, що появилось у жовтні 1888 р. як I-й випуск XIV річника, редакція „Зорі” в ч. 213 того ж року устами її редактора О. Борковського запротестувала проти нав’язання часопису до попередньої „Правди”, як її продовження.

Висловивши здивування, О. Борковський запитував: „На якій іменно підставі редакція дозволила собі назвати сей місячник річником XIV-им?”

Вказавши на те, що попередня „Правда” була органом громадським, запитував він далі: „Чи ж так воно з сею новітньою „Правдою”? І відповідав: „Зовсім ні! Єсть це видавництво чи одного чоловіка, чи тісного якого кружка людей — до сего нам мало діла; досить, що не видавництво громади. Про замір сего видавництва, про його програму, про „Оповістку”, до послідньої майже хвилі навіть і не знав ніхто. Ба, скажу ще, що коли б було прийшло до якої-небудь ширшої наради, то на мою гадку мимо хорошої взагалі програми на деякий уступ „Оповістки” був би навіть ніхто не важився писатись... для того то, і поки що єдино для того протестую рішуче проти названня сего місячника річником XIV, і я рад би на її випуску бачити слова „річник I” ... Новий місячник заповідається хороше і варт того, щоби зацікавилася ним якнайширша громада. Тільки при тім всім він зветься річником I-им, а не XIV-им!”

Протест цей мав той наслідок, що з видання знято було порядкове означення річника. На початку зовсім, а пізніш означуючи кожний річник лише роком його виходу.

У першому числі появилася програмова стаття, написана М. Драгомановим, але подана була без підпису автора і з деякими змінами. Це викликало гострий протест Драгоманова, а потім і зречення від співробітництва.

У цьому ж числі появилася стаття і розвідка Франка. Оцінку першого числа і зокрема програмової статті та писань І. Франка дав в „Зорі” О. Борковський.

„Вступне слово від видавництва, — писав він, — визначається ясним поглядом на наше положення і розумними гадками про дороги, якими нам добиватися ліпшої долі. Не менш хороша, а zarazом повчаюча, стаття І. Франка „Політичний огляд”. У літературній частині замітна і цінна роз-

відка І. Франка про „Молодий вік О. Федьковича” — з правдивою нетерпеливістю приходиться ждати її кінця”.

Незабаром політичне обличчя часопису почало виступати виразніше. Це потягло за собою відхід деякого зі співробітників. Найвиразніше становище було сформульовано у вступній статті новорічного числа 1890, в якій редакція писала: „Судилося нам, галицьким русинам і полякам, відограти роль, де в чому похожу на ту, яку відограв Піємонт для Італії. Судилося нам збудувати ті нові шляхи, якими наші брати укупі з нами повинні прийти до своєї „обітованої” землі, до тієї землі, де світитиме нам усім сяєво правди, волі людського життя. Та земля — федерація... Нехай нас схрещують, як кому подобається, а ми, що сили стане, служитимемо ідеї згоди на підставі реальної рівноправности”.

Підтвердила редакція це ж становище ще раз у наступному (1891) новорічному числі. Вітаючи братів поляків з Новим роком, вона писала: „Русинам і полякам судилося посіяти перше зерно до будучої федеративної згоди життя... Тепер від слова берімося спільними силами до діла, до праці... стежка протоптана”.

Тут же зазначає „Правда” своє становище до росіян та інших сусідів: „Згода з поляками не значить ворогування з іншими сусідами нашими тим паче з найближчим нашим сусідом — народом великоруським чи московським... Ми, кажемо вдруге, не вороги ніякого народу, котрий не ворог нашому і не змагається проти нашої самостійности національної, проти розвою нашого народу, нашої культури на ґрунті національному. Ми хочемо бути нами! От і все! Хто з великоросів се признає, той приятель наш і нашого народу, хто не признає — той наш ворог”...

По від'їзді О. Кониського до Києва ведення „Правди” перебрав О. Барвінський, а підписували після Є. Олесницького, який зрікся після першого річника, Павло Кирчів, І. Стронський і А. Березницький. Серед співробітників по відході М. Драгоманова, І. Франка та інших, були головним чином літературно-наукові сили з українських земель під Росією і в меншій кількості з галицько-українських земель.

Поза національно-політичним становищем, що його зайняла „Правда”, пощастило їм зробити часопис цікавим у літературно-науковій та інформаційній частині. У цілому змісті визначалися статті, що були відгуком на національно-культурне та громадське життя; тут же полеміка

„Правди” з іншими часописами („Зорею”, „Народом” тощо); присвяти пам’яті визначніших постатей з українського національно-культурного і наукового світу.

У частині літературно-науковій були розвідки, літературно-критичні праці та історичні огляди, етнографічні матеріали тощо. Досить згадати тут хоча б такі твори як „Україні” В. Сивенького (Самійленка), його ж сатира „Патріотична праця”, переклад Дантової „Божественної комедії”, гумористична новела „Ідейний чоловік” та інші; рецензії В. Чайченка (Б. Грінченка), О. Шелухина, А. Кримського, П. Куліша та інших; з оповідань чи романів – М. Коцюбинського („На віру”); Л. Старицької-Черняхівської („Перед бурею”), П. Мирного, О. Кониського, Г. Дишканта („Мужицька совість”), Дніпрової Чайки, а також Карпенка-Карого „Що було, те мохом поросло”. З історичних та літературно-історичних праць і розвідок такі: проф. І. Кульчицького „Займанщина і форма займанщини на Україні”, К. Студинського „Причинки до історії Унії”, „Пересторога” – літературно-історична студія пам’ятника української культури; П. Крутіня „Нужди і потреби України перед Комісією Катерини II”, М. Уманця „Антін Головатий, запорожський депутат і кобзар”, „Колонізація України від половини XIII до половини XV ст.” та інші.

Тут же такі цінні праці, присвячені Т. Шевченкові, як Д. Дяченка „Психічне становище Т. Г. Шевченка за час від звістки про волю Лазаревського до офіційної звістки”, Т. Звіздочота „Т. Шевченко в світлі європейської критики”, Любенького „Суспільні і національні ідеали Шевченка” та інші.

З етнографічних праць – О. Маковея, І. Нечуя-Левицького („Українські гумористи та штукарі”), М. Колцуняка, І. Герасимовича, С. Юрковця. Поруч з тим містилося тут листування визначніших людей з українського національно-культурного і громадського життя – листи О. Бодянського до Навроцького та Г. Рожданського; В. Барвінського до брата Олександра, В. Навроцького, Льва Гузара; І. Белея до О. Борковського; В. Климковича до Ол. Барвінського; Ф. Заревича до Т. Реваковича та інші. Тут же покажчик листів Т. Шевченка.

Не менш цікавими і цінними були тут спомини, як наприклад, Т. Реваковича про Ф. Заревича, в яких чимало матеріалів до історії часопису „Вечерниці”; О. К-го „З життя в Полтаві” та інші.

Цінні праці з краєзнавства та широко поставлений відділ „Вісті”, як також огляди, як Т. Звіздочота про національне питання в Росії, „Російська школа на Україні”, „Російські журналісти про Україну”, „Україна в цифрах” тощо. Тут же появилася між іншим надзвичайно цікава і цінна замітка (О. Ж-ь) про українців у в’язниці Соловецького монастиря під назвою „Українці, замучені в острозі Соловецького монастиря”. Чимало місця відведено критичним та бібліографічним статтям і заміткам.

У публіцистичній частині та політичних оглядах цілий характер часопису виявлявся, із одного боку, в гострій і влучній критиці російських порядків супроти українських національних інтересів, а з другого — промовчуванням негативних сторінок в польському становищі щодо тих же інтересів. [...]

Та незважаючи на це останнє, не можна відмовити „Правді” цієї доби того цінного значення в історії українських національних змагань, що характеризуються дальшим кроком по шляху з’єднання всіх українських сил на національно-культурному ґрунті.

Особливо ж підноситься її історичне значення, коли пригадаємо, що стала вона одною з трибун для українського слова в ту темну добу, яку довелося переживати українським землям під Росією.

„Зоря”. Організація. Редакція. Зміст і співробітники. Зв’язок із східноукраїнськими землями. Припинення. Причини

Одночасно з „Ділом” і „Батьківщиною” починає виходити у Львові „письмо літературно-наукове для руських родин” під назвою „Зоря”, перше число якого появилася 1 січня 1880 р. за редакцією О. Партицького. Виходив етимологічним правописом в формі 33×23,5 в 16 сторінок друку.

На початку часопис гуртував не лише представників народовецького українського табору, але були тут і з табору москвофілів. Одначе незабаром став він вже чисто національним українським органом. Зміст — поезії І. Грабовича, І. Гушалевича, В. Масляка, М. Маркова, Д. Млаки та інших, що своєю мистецько-літературною якістю не завжди досягали відповідної вартості.

Не далеко відходив від поезії і відділ прози, в якому мають місце, крім оригінальних творів, переклади російських авторів (Тургенєва, Щедрина та інших). Тут же в перекладі твори М. Гоголя, з оригінальних „Гальшка, княгиня Острозька” І. Шараневича, „Марія, княжна руска”, історична повість з XII ст. Є. Грушкевича, як також оповідання Д. Лепкого („Недібрана пара”), Л. Сапогівського, К. Бобикевича, згаданого вже І. Грабовича та інших.

Більш цінною і цікавою була частина історично-літературна. Можна тут зустріти такі праці чи розвідки, як наприклад, О. Огоновського про Квітчину „Марусю”, або „Письма Галичан до Михайла Петровича Погодіна в літах 1836—1861”, що їх подав І. Левицький. Є це листи С. Шеховича, Вагилевича і особливо цінні Д. Зубрицького. Так само не позбавлена була інтересу частина історична. Були тут праці К. Заклинського про літописи і літописців XVII ст., І. Шараневича про княжий Галич, передруки чи перекази за „Киевскую Старину” праць Костомарова, тут же — І. Грабовича з історії республіки Новгородської тощо.

З інших матеріалів, що знайшли місце в перших роках „Зорі” — це матеріали етнографічного характеру Д. Лепкого, В. Лукича та інших, як також спеціальний відділ під заголовком „З уст народніх”. В. Лукич в цих річниках подавав цінні огляди з національно-культурного життя на східноукраїнських землях. Врешті, відділи, присвячені мистецтву й бібліографії.

Щойно з 1883 р. нав’язує „Зоря” тісніші взаємини зі східноукраїнськими землями, як також притягає нові місцеві літературні і наукові сили на чолі з І. Франком.

З цього часу з кожним числом починає набирати часопис більш виразного національного і мистецького характеру. На його сторінках з’являються визначніші імена, з яких згадати хоча б такі: О. Пчілка, Леся Українка, Б. Грінченко, О. Кониський, В. Самійленко, О. Левицький та інші.

Наприкінці 1885 р. „Зоря” переходить на власність Товариства ім. Шевченка. Редакторами стають О. Калитовський, Г. Цеглинський, а потім О. Борковський при найактивнішій, фактичній редакційній праці І. Франка. Поширюються зв’язки зі східноукраїнськими землями, наслідком чого збагачується зміст часопису. Але стається так, що під натиском певних кіл з народовецького табору І. Франко, як виразний представник радикального напрямку, усувається від редакції. Старша громада пробує

якийсь час сама вести часопис. І хоч лінія, зазначена перед цим, продовжується, все ж незабаром виявляються істотні хиби в редакції. Це викликає необхідність реформи, що й настає з приходом до редакції 1890 р. Володимира Левицького, Василя Лукича, як він назвав себе в літературі. Був він представником молодшого покоління, радикальний в національних поглядах, рішучий прихильник духового поєднання українського народу на всіх його землях. Продовжуючи працю І. Франка, добре обізнаний з редакторською технікою, він всю свою енергію і знання впродовж шести років присвятив „Зорі”, вивівши її знову на шлях цінного і цікавого органу всеукраїнства.

В цей час переходить „Зоря” на фонетичний правопис та прибирає характер ілюстрованого часопису.

Крім вже згаданих з’являються тут твори таких поетів і письменників як М. Коцюбинський („Для загального добра” та інші), Н. Кобринська („Ядзя і Катруся” та інші), О. Кобилянська, С. Шелухин (С. Павленко), К. Студинський, що виступив з поезією, М. Грушевський (псевдонім М. Заволока), що дає оповідання під заголовком „Історія одної ночі” та інші, І. Нечуй-Левицький („Старосвітські батюшки та матушки”), М. Вороний, Б. Лепкий, М. Чернявський, В. Щурат, В. Лиманський, Я. Щоголів, І. Франко („Захар Беркут” та інші).

У відділі історії української літератури – праця О. Огоновського „Історія літератури руської”, що викликала відгук у „Киевской Старине”, в критичній розвідці В. Коцовського в „Зорі” та інші. Тут же літературно-критичні праці і замітки М. Грушевського („Українсько-руські драми” та інші), О. Огоновського, Франка, Вахнянина, В. Коцовського, В. Щурата, А. Кримського, (про „Царівну” О. Кобилянської та „Лиса-Микиту” І. Франка і інші).

Багато поставлений був відділ життєписів та споминів, він дав чимало цінного матеріалу до історії українсько-національно-громадського і науково-культурного життя.

В останніх річниках заведено спеціальний відділ, присвячений студіям творчості Т. Шевченка. Між матеріалами опублікувала „Зоря” між іншим огляд чужинецьких голосів про Шевченка. Тут же цікава „Записка Голови, начальника управління в справах друку” про Т. Шевченка, яку подав М. Вороний.

Часом на сторінках „Зорі” можна було бачити також листування визначних представників українського науко-

во-літературного життя, наприклад, В. Навроцького, С. Руданського, О. Бодянського та інших.

У відділі історії – праці І. Франка („До історії руської церкви з XVIII в.” та інші), К. Заклинського, О. Калитовського та інших. Тут же праці з археології.

З праць статистично-економічних звертають увагу праці С. Жука, зокрема його розвідка про східні і західні українські землі під назвою „Де ліпше?”

Відділ етнографічний дав багато цінних праць, розвідок, збірок, матеріалів, головно Д. Лепкого та Б. Познанського, з оглядів якого зокрема цінними є праці, присвячені українській Вороніжчині („Подоню”) під заголовком „Весна в українському селі”, „Великодній тиждень в українському селі”.

Багатий відділ бібліографічний пильно стежив за кожним проявом українського науково-літературного життя.

Врешті, видання „Бібліотеки Зорі”, що в 1883 р. дала „Поезії Тараса Шевченка”, твори І. Франка, Дениса („З різних країв і народів”), О. Калитовського („Руска література апокрифічна”), О. Партицького („Слово о Полку Ігоревім”) та інших.

Часопису пощастило пробити мур, що ділив життя західноукраїнських земель від українських земель під Росією. Особливо ж сильного розповсюдження на українських землях під Росією осягла „Зоря” в 1890–1896 рр., здобувши там понад 400 передплатників. Стала вона дійсним всеукраїнським органом не лише за змістом, але і в передплаті. Це звернуло увагу російської адміністрації та уряду, наслідком чого була заборона пропуску часопису, що тяжко відбилося на його фінансовому стані, довівши річний дефіцит до 4000 корон.

Тим часом зроблений „Зорею” зв’язок перервати не пощастило. І коли 1897 р. було припинено її видання, перейшов він до її спадкоємця, яким з початку 1898 р. став „Літературно-Науковий Вісник”.

„Літературно-Науковий Вісник”.

Початки, програма і характер часопису

Восени 1879 р. з ініціативи проф. М. Грушевського Наукове Товариство ім. Шевченка вирішило зреформувати „Зорю” в напрямі надання часопису значно ширшого характеру, по типу європейських ревію. На за-

сіданні 3.XI. 1897 р. було затверджено назву і програму часопису, його розмір і склад редакційного комітету.

Мотиви з реформування та програму подано було після того в оповістці, що появилася в ч. 21 „Зорі” за 1897 р., такого змісту: „Скорий культурний поступ нашого народу в останніх часах і зв’язаний з тим зріст його духових потреб між іншим давно давав себе відчути і в сфері літератури і белетристики. Заснована 18 років тому літературно-наукова часопись „Зоря”, віддавши важні прислуги нашому культурному життю, перестає вже своєю програмою задовольняти ці потреби. З огляду на це Наукове Товариство імені Шевченка... постановило з початком 1898 р. зреформувати „Зорю”, цебто розширити її програму і обсяг”...

Подано назву зреформованого часопису: — „Літературно-Науковий Вісник”. Виходити мав щомісяця за такою програмою: 1) Оригінальна белетристика і переклади з чужих літератур; 2) Оригінальні і перекладні статті про найважливіші здобутки вселюдської науки і наш науковий рух; 3) Критично-літературні студії з нашого і чужого письменства; 4) З літератури і життя: хроніка літератури і культурного життя українсько-руського народу в Австрії і Росії; 5) Огляди літератури і культурного життя в світі слов’янським і загальнолюдським; 6) Бібліографія.

Редакція. Співробітники і зміст „Літературно-Наукового Вісника”

Підписувати часопис мав проф. М. Грушевський, а до редакційного комітету входили, крім М. Грушевського, ще О. Борковський, О. Маковей та І. Франко. Перша книжка появилася в січні 1898 р. за редакцією названого складу редакційного комітету. Як саме народження цього часопису, так і весь час його існування до часів 1917–1919 рр. тісно зв’язані з іменем проф. М. Грушевського. Зробив він з „Літературно-Наукового Вісника” орган, що зайняв найповажніше місце в історії розвитку українського літературно-наукового життя національно-суспільної думки. Завдяки невтомній праці, широкому світогляду, спертому на ґрунті історичної науки і всебічного знання, пощастило М. Грушевському зробити з „Літературно-Наукового Вісника” один з найповажніших органів української журналістики, який звернув на

себе увагу широкого культурного світу. Прислужився тому ще й незвичайний організаційний хист ініціатора і незмінного керівника часопису та вміння скупчити навколо нього відповідних людей літературно-наукової праці. Крім вже згаданих імен, що стали поруч з М. Грушевським, впродовж існування часопису притягнув він до редакційної праці людей, що визначилися своєю активністю та працездатністю на українському літературному, науковому і національно-громадському ґрунті. Досить згадати тут хоча б такі імена як В. Гнатюк, О. Олесь, що стали членами редакції, або Ю. Тищенко (Ю. Сірий), який, повернувшись з еміграції, приступив до праці під прибраним іменем П. Лаврова.

Серед співробітників були представники зі всіх українських земель. Наповнили вони журнал всеквітом української літературної творчості.

Це ж тут вперше прозвучала „пісня половецька” і полинули пахощі „Євшан-зілля” М. Вороного. Це ж тут Леся Українка розповіла про „Зимову ніч на чужині” та свої „Мрії”, давши низку своїх творів-пісень. Тут же поезії Дніпрові Чайки, Н. Кибальчич, Б. Грінченка, О. Кониського, У. Кравченко, А. Кримського, П. Куліша (між ними – „Маруся Богуславка” та інші), Б. Лепкого, О. Маковея, В. Мови (Лиманського), С. Павленка (С. Шелухина), В. Пачовського, Ст. Руданського, В. Сивенького (В. Самійленка), що дав тут відому сатиру „На печі” та „Українську патріотичну думу”, М. Старицького, І. Франка, Я. Щоголева, до яких пізніш прилучилися М. Рильський, Г. Чупринка, П. Стах (С. Черкасенко) та багато інших.

У відділі прози і драми зібрав „Літературно-Науковий Вісник” твори визначніших авторів, що світлими літерами записали свої імена на сторінках історії української літератури. Згадати хоча б Ганну Барвінок, В. Винниченка, Т. Бордуляка, Б. Грінченка, М. Грушевського (Заволока), О. Кобилянську та її повість під назвою „Земля”, як також „Через кладку” та інші, Н. Кобринську, О. Кониського, М. Коцюбинського, А. Крушельницького, М. Левицького, Б. Лепкого, Л. Українку з її „Лісовою піснею” та такими перлинами як „Над морем”, „Одержима” та інші, О. Олесь („Над Дніпром” та інші), І. Липу, В. Стефаніка, Л. Старицьку-Черняхівську, І. Тобілевича (Карпенка-Карого) комедія „Чумаки” та інші, І. Франка з його „Перехресними стежками”, „Моїм злочином” та інші, М. Черемшину, М. Яцківа та довгу низку інших. Тут же

чимало перекладів визначніших творів письменників-чужинців.

Поруч з тим поважне місце займають тут праці на теми українського письменства, критичні замітки, огляди тощо. Так наприклад, М. Грушевський пише про „Царівну” О. Кобилянської та про „Українсько-руське літературне відродження в історичному розвитку українського народу”, дає оцінку творчості І. Франка, О. Маковея, Н. Кобринської, М. Черемшини та інших. Тут же праці і нотатки С. Єфремова, Б. Грінченка, О. Колесси, І. Франка („Із історії москвофільського письменства в Галичині”, „Леся Українка” – критична студія, оцінки творчості В. Пачовського та багато інших). Літературні огляди дають М. Євшан, М. Шаповал, О. Грушевський, І. Стешенко, С. Русова та інші.

Не менш багатим був відділ публіцистичний. Тут знайшли місце праці з різних галузей поточного національно-громадського життя. Безперечно, чільне місце належить М. Грушевському, який талановито скеровував думку українського суспільства, організовував її в єдине національне ціле, цементував її для боротьби за національні інтереси. А поруч з ним І. Франкові, який взагалі довший час був душею журналу. Спиняючись, наприклад, на одному з найболючіших фактів – територіальному поділі українських земель – підносить М. Грушевський і обґрунтовує ідею національної єдності, кажучи: „Треба розвивати в них (в усіх частинах українських земель) почуття єдності, солідарності, близькості, а не роздмухувати різниці, які їх ділять”.

Звідси його всеукраїнство, підтримане таким закликом І. Франка до молоді: „Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галичанами, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів... Ми повинні – всі без виїмку – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах..., і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим успіхом, а головне, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді „практично частиною його”...

Тому-то сторінки „Літературно-Наукового Вісника” несли до українського суспільства той цінний інформаційний матеріал, що був у різного роду статтях, працях, замітках із національно-культурного життя на всіх україн-

ських землях, з економічного життя, національно-політичного тощо.

Досить згадати хоча б такі праці І. Франка як „Стара Русь” або „За останніх десятиліть” тощо; статті, присвячені науковому та національно-культурному життю на українських землях В. Дорошенка, С. Єфремова, І. Кривецького (видавництво, преса) та інші, або праці та огляди на економічні теми як: М. Порша („Державний бюджет Росії”, „Економічні відносини України до інших районів на робітничому ринку” тощо), І. Чопівського, А. Залізняка, М. Стасюка, В. Садовського та інших.

Тут же багаті огляди українського поточного життя, що їх провадив С. Черкасенко.

Врешті, відділ бібліографії, що прислужився розвитку українського національно-культурного руху, відгукуючись на всі його прояви, ба, навіть, найменші.

Все це створювало той ґрунт, на якому виховувалися й зростали українські національно-культурні і визвольні сили, на якому зростала і міцніла ідея національної єдності та ширився серед української громади національно-суспільний світогляд.

Як був зустрінутий

„Літературно-Науковий Вісник”. Передплата

Випускаючи „Літературно-Науковий Вісник”, видавництво звернулося в оповістці до українського суспільства з такими словами: „Сподіваємося, що наша публіка з прихильністю стріне наші змагання і підможе їм матеріальною поміччю... То була б найліпша пам'ятка, на яку може спромогтися наша суспільність в столітню річницю відродження нашої літератури”.

Як відповіло суспільство на цей заклик, найліпше можуть свідчити слова І. Франка. Роблячи підсумок за п'ять років існування журналу, він писав: „Важкі були первопочини нашого видання... Ще не вийшла перша книжка „Літературно-Наукового Вісника”, а вже піднялися і залунали прилюдно голоси проти нього... і ось восени 1897 р. на однім деканальнім соборчику зібрані духовні признали потрібним запротестувати проти видання, якого ще не було на світі... і опублікували свій протест у клерикальній газеті „Душпастир”. Розуміється, що по виході перших книжок „Літературно-Наукового Вісника” ті голоси ще збільшилися; наперед настроєні проти нового видання крити-

ки, злочини та підкопи проти різних святощів там, де були б не бачили їх у іншому виданні... До хору тих упереджених... прилучилися голоси й інших незадоволених у „Буковині” та „Руслані”.

Подібним відгуком зустрінуто було „Літературно-Науковий Вісник” тоді, як він був перенесений до Києва.

Та незважаючи на це, поява нового місячника викликала на провінції зацікавлення. Вже в половині першого року видавництво побачило, що видання „Літературно-Наукового Вісника”, коли не зовсім оплатиться, то в усякім разі дасть лише невеликий дефіцит.

Найліпше цей відгук можна бачити з передплати в перших роках видання, що охопила собою як галицько-українські землі, так українські землі під Росією та українське суспільство, розсіяне поза межами України.

Отже, 1898 р. галицько-українські землі дали 625 передплатників (445 цілорічних, і 180 часткових). З них на першому місці — священики: 173 передплати (129 і 50); далі вчителі — 142 передплати (112 і 30). Не бракувало серед передплатників і селян. Правда, було їх у першому й наступних роках лише яких 2–3. Причиною такої кількості в значній мірі була висока, як на селянина, ціна передплати. Але фактом було, що чимало селян досить пильно читали часопис, випозичаючи його від передплатників учителів, священиків та інших. Можна це було помітити з дописів або і з тих відомостей про віча, на яких промовці-селяни не раз покликувалися на те, що було друковане в „Літературно-Науковому Віснику”.

Українські землі під Росією 1898 р. дали 101 передплату (70 і 31). Буковина — 32 передплати. Поза українськими землями — в Європі, а також в Америці, здобув „Літературно-Науковий Вісник” цього року 41 передплату (з них 32 і 9).

Таким чином, у першому році здобув „Літературно-Науковий Вісник” 799 передплат, з яких було 567 цілорічних і 232 часткових. Приблизно таку ж кількість принесли і наступні роки з тією лише різницею, що 1899 р. кількість передплатників з-під Росії зросла до 155.

Російська цензура і заборона передплати „Літературно-Наукового Вісника” на українських землях під Росією

Упродовж трьох років „Літературно-Науковий Вісник”, хоч формально не допущений російською цензурою, і хоч з тяжкою бідою, з перервами і перешкода-

ми, все ж доходив до рук передплатників у Росії. Щойно весною 1901 р. впала на нього формальна і сувора заборона. Сталося це внаслідок акції „москвофілів”, які сподівалися в такий спосіб підірвати небажане видання і очистити ґрунт для розпочатого свого „Сборника Галицко-Руской Матици”. Але з цим планом їм не пощастило. Заборона хоч і вдарила по фінансовій стороні журналу і на довші роки підрізала можливості його розвитку, але зусиллям видавництва і редакції осягнуто було того, що його існування могло досить тривко опертися на передплатниках з галицько-українських та буковинських земель, а також з-поза українських земель в Європі й Америці.

Так було до 1907 р., коли журнал був перенесений до Києва, де цензура зустріла його знову своєю пильною увагою.

„Записки Наукового Товариства ім. Шевченка” у Львові

Цінною скарбницею українського наукового і культурного життя став другий орган, що вийшов з лона Наукового Товариства ім. Шевченка. На цей раз вже стисло його орган, його „Записки”, що почали виходити у Львові з 1892 р.

Думку про це видання підніс був О. Кониський в статті, що появилася у „Правді”, про потребу зміни Товариства на наукову установу з метою, щоб вона стала засновником майбутньої української Академії наук.

У зв'язку з цим О. Барвінський та Д. Гладилович поставили були на загальних зборах Товариства справу видання „Записок”. Збори ухвалили з 1890 р. видавати щорічно поки що хоч один том „Записок” Товариства ім. Шевченка. Окрім наукових статей, рефератів і вістей мала бути тут також історія заснування та план і програма дальшої діяльності Товариства.

Друк I-го тому мав початися у жовтні 1890 р. Посередником між Товариством і науковими силами на східноукраїнських землях був О. Кониський. Він звернувся по праці першого тому до В. Антоновича, Лучицького, Мови, Нечуя, які приобіцяли їх виготовити, але на визначений термін їх не надіслано. Не наспіли й інші праці. Тому 1890 р. „Записки” не вийшли. Не появилися вони й у 1891 р., хоч українські наукові працівники, особливо із

українських земель під Росією, клали велику вагу на наукову діяльність Товариства. Щойно в 1892 р., з хвилиною зміни Товариства на наукову установу, появився перший том „Записок”. А від другого тому з 1893 р. мали вони вже назву „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”.

Упорядником першого тому був Ю. Целевич, а двох наступних О. Барвінський. З 1895 р. редакцію „Записок” перебрав проф. М. Грушевський, який і провадив її до 1913 р. У першому числі 1895 році випустив він 4 книжки, а від 1896 р. почав випускати по 6 книжок річно.

Так, за його редакцією вийшло 110 томів „Записок” із загальної кількості 155, що появилися до 1938 р., переживши і роки першої світової війни, коли, хоч і в скороченому вигляді, продовжували виходити.

Був це часопис, що містив праці визначніших наукових сил з історії України, українського письменства, філології, етнографії, краєзнавства, а пізніш — з природничих наук.

Крім основних праць, давав він місце для розвідок. Тут же заведено було відділ наукової хроніки з цінними оглядами наукового життя і зокрема оглядами часописів, що появлялися на всіх українських землях в різних мовах. Врешті, не менш цінний відділ бібліографії з рецензіями та рефератами наукових праць.

Цілий зміст „Записок” вимагав би окремої студії. Тут треба лише зазначити їх величезну вагу і ту роль, яку вони відіграли у формуванні та організації української наукової думки, піднісши її до рівня загальноєвропейської науки.

Політична диференціація в 1890-х роках. Партії і їх органи. „Руслан” та інші

Тим часом 1890-ті роки приносять на галицько-українські землі диференціацію політичної думки. Оформлюються такі політичні партії як Українська національно-демократична партія, політичне становище якої відбивається в газеті „Діло”; Українська радикальна партія, що починає розгортати журналістичну діяльність через організацію власної преси; Українська соціально-демократична партія на чолі з М. Ганкевичем, органом якої стає „Робітнук”; далі — „Католицький Русько-Народній Союз” на чолі з О. Барвінським і своїм щоденником під

назвою „Руслан”, що поруч „Діла” займає в історії преси кінця ХІХ і початку ХХ ст. одне з поважних місць.

Крім матеріалів публіцистичного характеру на теми поточного суспільно-політичного життя, що відбивають становище Союзу до того чи іншого явища, в „Руслані” знайшли місце як твори красного письменства, так різного роду розвідки, наукові праці, спомини, листування тощо. Серед співробітників – Б. Лепкий (збірка новел „Щаслива година” та інші), О. Маковей (Ярошенко) з його збіркою гуморесок „Наші знайомі”, О. Кониський, Л. Лопатинський, Крушельницький, В. Щурат, що дав також переклади чільніших європейських поетів під заголовком „Поезія ХІХ віка”, Окуневський, В. Бірчак, О. Луцький, Я. Гординський, П. Карманський та інші. Крім того, не публіковані на той час твори М. Старицького, А. Могильницького тощо. З розвідок літературно-критичного характеру досить згадати тут хоча б такі: „Характеристика поезій Гулака-Артемівського та Козаччина і гайдамаччина в „Енеїді” Котляревського” К. Студинського. Праця ця появилася потім окремим виданням і викликала відгук І. Стешенка. На цей відгук відповів автор статтею під заголовком „Котляревський і Артемівський”. Тут же стаття О. Барвінського „Письменська спадщина бл. п. Костя Горбала”, цікава праця Я. Гординського під заголовком „Іван Гушалевиц і його творчість”, праці В. Щурата, О. Макарушки, Лопатинського, Б. Лепкого („З дослідів над Шевченковою „Наймичкою”); врешті, дві статті про „Москвофільство в Галичині і в Австро-Угорщині” та про „Вплив України на розвиток руського письменства в Галичині” – обидві на підставі публікації К. Студинського „Кореспонденція Як. Головацького в літах 1856–1862”.

В. Барвінський дав низку історичних розвідок та статей старшої доби історії України; І. Нечуй-Левицький – „Українських гетьманів Брюховецького та Тетерю”; С. Білінський – з історії утиску українського елемента під польсько-шляхетським режимом; А. Вахнянин – „Причинки до історії руської справи в Галичині в літах 1848–1870”; Я. Левицький подав розвідку про Львівську духовну семінарію в літах 1887–1891 та інші.

Зі споминів – в першу чергу О. К. „Цікава сторінка з минулого”, в якій автор подає відомості про Т. Лебединцева, додає свої нотатки, як очевидець побуту Лебединцева у Львові та характеристику його і його праці на Холмщині; не менш цікаві тут же спомини О. Барвінського,

О. Левицького та інші. До всього того — сторінки з гуцульського життя і долі цієї галузки українського люду, що їх подав М. Попель, як також причинки до характеристики суспільно-культурного життя української колонії в Канаді, що їх дають кореспонденції П. Філяса під заголовком „З Канадійської Русі”.

Та чи не найціннішою є кореспонденція українських діячів другої половини ХІХ ст., опублікована на сторінках „Руслана” (1906 р. та інші) О. Барвінським під заголовком „Матеріяли до національно-політичного і культурного руху Русинів”, що охоплюють листи В. Барвінського, О. Барвінського, М. Грушевського, М. Жученка, С. Качали, М. Комарова, І. Нечуя-Левицького, В. Масляка, В. Мови, В. Навроцького, О. Огоновського, Т. Окуневського, Рудченка, М. Старицького, Д. Танячкевича, Ю. Федьковича, В. Шашкевича, М. Шашкевича та багатьох інших. Зокрема ним же подано було п’ять листів І. Нечуя-Левицького до редакції „Правди”, що кидають світло на тогочасні літературні взаємини між галичанами і східноукраїнськими землями.

Вже цей коротенький огляд свідчить про той цінний вклад, що його поклав „Руслан” до української національно-культурної скарбниці.

Українська радикальна і соціалістична преса перед її народженням. Роль Драгоманова. „Друг”

Народження української радикальної і соціалістичної преси тісно зв’язане з іменем Михайла Драгоманова. Як визначному національно-політичному діячеві і публіцистові, М. Драгоманову не могло бути байдужим становище української преси. Опинившись за кордоном 1875 р., звертає він на цю галузь діяльності пильну увагу.

Був це час, коли на східноукраїнських землях під Росією українські сили пішли двома виразними стежками. Однією з них була стежка опортунізму й виключно культурної праці, другою — та, що повела активні сили до загальноросійських революційних організацій.

На західноукраїнських же землях, з одного боку, буйним цвітом розцвітало так зване москвофільство, а з другого, нахил до польсько-українського братання.

Течія, на чолі якої став М. Драгоманов, виступила з гаслом організації української національної політичної думки. Знайшла вона між іншим свій вираз і в тезах, поставлених М. Драгомановим для журналістичної діяльності. Сформульовано було їх в конспекті до одного з передбачених часописів („Поступ”). Як спеціальні завдання для тогочасної української журналістики ці тези ставили:

„1. Оборону національності та її волі й збудження потреби національної єдності в усіх ділянках нашої країни.

2. Вишукання в минулому і теперішньому ознак національної сили, змагання до волі й самостійності, організуючих інституцій і т. п., вишукання найпрактичніших способів до осягнення вищої цілі.

3. Наповнення рамок національності здобутками всевітньої культури в громадському житті, письменстві й мистецтві”.

Щодо внутрішньої організації журналістичної праці, зокрема редакторської, визначив М. Драгоманов становище в одному з листів до І. Франка такими словами: „Не заражайтесь двома редакторськими хворобами: а) вважати публіку за дуже дурнішу від писателів, думаючи, що, мовляв, того і того публіка не розбере, тим не зацікавиться і т. п. Давайте всяку серйозну справу публіці, розкажуйте просто, але серйозно, і публіка розбере; б) не вважайте сотрудників дурнішими від себе: підберіть людей по власному вибору, умовтесь з ними в основнішому, — а далі давайте їм волю робити, а особливо не відкладайте розмови про справи пекучі до того часу, коли самі зберетеся поговорити може й ліпше, ніж готовий сотрудник в готовій статті... паче всього не політикуйте... починайте зразу з ясного напрямку. Можете не писати осібної програми, але робіть так, щоб у кожній статті чулось, що у Вас вона єсть, і принципи й система проводу їх”...

Виходячи із соціальної структури, М. Драгоманов підніс засади національного визволення, нерозривно зв'язуючи їх з соціальним визволенням шляхом національної політичної самоорганізації. Були це засади, до яких тогочасне українське суспільство в переважаючій більшості ставилося не лише із застереженням, але часом і відверто вороже. Тому вони не могли знайти місця на сторінках української преси того часу. Для поставлення і розгорнення їх потрібні були нові органи.

Увага М. Драгоманова звернулася до молоді, що видавала в той час свій орган під назвою „Друг”. Був це орган

„Академічного Кружка”. Почав він виходити з 13 квітня 1874 р. двічі в місяць як „Письмо для белетристики і науки” за редакцією Ієрона Кордасевича, а потім Алексія Зофівського та Л. Павлиша.

Серед співробітників були тут такі представники москвофільства як Осип Марко, О. Авдиківський, І. Наумович, тут були М. Павлик, який виступив з поезіями та статтями на теми літературні та етнографічні та І. Франко (Мирон Джеджалик), з творів якого появилися тут такі як „Наймит”, оповідання „Борислав”, „Казка”, повість „Петрії і Довбушуки” та інші, як також кілька розвідок та нотаток.

Зв’язавшись з І. Франком та М. Павликом, як з надійнішими і найактивнішими представниками цього органу, М. Драгоманов опублікував на його сторінках три листи, в яких зо всією силою аргументації виступив проти москвофільства і рутенства. Наслідком цього сталося те, що українська молодь почала відходити від москвофільства, а серед неї в першу чергу І. Франко і М. Павлик. З 1877 р. зі сторінок „Друга” зникли імена представників москвофільства, натомість з’явився тут лист М. Драгоманова до редакції „Правди”, та на її сторінках не знайшлося місця. Був це лист під заголовком „Опізнаймося”, в якому М. Драгоманов виразно сформулював своє національно-державне становище та шляхи національного визволення.

Цей рік був останнім для „Друга”, після якого, при активній праці І. Франка і М. Павлика, народжується українська радикальна і соціалістична преса..

„Громадський Друг” та його спадкоємці. Збірник „Дзвін” і „Молот”. Нездійснений часопис „Основа”

Першим таким органом стає літературний і політичний місячник під назвою „Громадський Друг”. Цю назву запропонував був М. Драгоманов, як би нав’язуючи до попереднього „Друга”. Він же організував для нього і ту фінансову базу, що дала змогу почати видання. З фінансовою допомогою прийшли „Київська Громада”, Олена Пчілка, українці з Одеси, Драгоманов та інші.

Пристаючи до видання, І. Франко і М. Павлик поставили завданням створити часопис типу товстого журналу. Та не так сталося, як гадалося. Появилось всього двоє чисел.

Перше — 13 квітня 1878 р. в шість аркушів друку, в кількості 600 примірників і друге — 11 травня того року.

Серед співробітників, крім М. Павлика, який одночасно був видавцем і відповідальним редактором, і який опублікував тут між іншим свою „Регенщуківу Тетяну”, оповідання „Юрко Куликів” та вірш „Плачуть сестри ревне”, були М. Драгоманов, який дав низку дрібніших нотаток, переважно під різними криптонімами та статтю за підписом К. В. (Кирило Василенко) під заголовком „Пригода Д. Іловайського в Галичині”, маленька картина із слов’янської патології та інші, Євген Борисів („Самогубство російського ряду на Україні”, „Дещо про релігійні секти на Україні”, „Як живеться українському народу” та інші). Хв. Вовчок, Ф. Василевський (Софрон Круть), що був добровольцем у Сербії, дав більшу працю про Сербію та кілька дрібних нотаток про балканську справу, О. Терлецький, І. Франко (Мирон), що дав низку поезій.

Тут же початок його „Voа Constrictor” та нотатки про життя і побут селянства в Україні і у Франції та інші. Врешті кілька перекладів праць на громадсько-політичні теми та бібліографічні нотатки.

Як було зустрінuto вихід „Громадського Друга”, можна довідатися з листів М. Павлика і І. Франка до М. Драгоманова: „Всі лютяться на ч. І „Громадського Друга”, — писав М. Павлик, — і настрашилися того, що за нами все більше йде молодіжі”...

По виході другого числа він же писав: „Самого „Громадського Друга” рвуть та читають: молодіж з прихильності, старі і „народовці” зі злості, а крім того народ”...

Те ж писав І. Франко: „Молодь горнеться до нього („Громадського Друга”), читає, подає з рук до рук.... Молодіж, котра досить радо горнеться до „Громадського Друга”, взяли в крипи, грозять ексклюзіями та арештами всякому, хто з нами перестає, тягнуть по канцеляріях та допрошують — но пекло та й годі”.

Не обійшлося і без критичних зауважень з боку прихильників, від молоді — віденців, які закидали виданню відсутність виразної програми тощо.

Гірше була справа з передплатою. Повідомляючи Драгоманова про вихід першого числа, М. Павлик подає кількість передплатників на цей час. Було їх... 12. Не ліпше і по виході другого числа: „Таких, що можуть заплатити — 15, — писав він, — іншим треба давати даром”...

Так само писав і Франко: „Передплатників у нас до 15, котрі поплатили по 50 крон або 1 гульден, що дорівнював 10 кронам”.

Підбиваючи потім підсумок для цілого видання (разом зі зб. „Дзвін” і „Молот”) Павлик зазначав, що з передплати і розпродажу поступило найбільш 100 гульденів.

Обидва числа „Громадського Друга” підпали конфіскації. Перше – частково, друге – в цілості. У першому сконфісковано було повністю вірш І. Франка (Мирона) під заголовком „Товаришам з тюрми”, у двох місцях – статтю М. Драгоманова (К. В.) „Пригоди Д. Іловайського”, редакційну дописку до неї та редакційну вставку до статті Ж. Борисіва (Е. Б-ва) „Дещо про релігійні секти на Україні” разом із „Попівським сумлінням”, записаним, буцім то з уст народу – сатиричний вірш Анни Павлик.

Друге число підпало конфіскації за вірш І. Франка „Невольники”, оповідання М. Павлика „Регенщукова Тетяна” та за уривок з повісти Золя: „Провина абата Мура” під назвою „Природа церков”.

Редактора М. Павлика засуджено на шість місяців гострого арешту. Постало питання перетворення часопису на двомісячні збірники. Ця форма позбавляла від безпосередньої цензури та забезпечувала від можливої конфіскації. Перший такий збірник вийшов під назвою „Дзвін”. Появився він замість „Громадського Друга” чч. 3 і 4, в розмірі 7 друкованих аркушів. Другий під назвою „Молот” – замість чч. 5–7 розміром в 13,75 аркушів друку.

Тут було позакінчувано розпочаті в „Громадському Другові” матеріали та опубліковані нові: І. Франка „Каменярі”, „Критичні письма о галицькій інтелігенції”, „Література, її завдання і найважливіші ціхи” та популярний виклад соціалістичних думок – „Моя зустріч з Олексою” та інші, М. Павлика, Старицького „До молодіжі”, О. Пчілки та інші. Зокрема принесли ці збірники низку розвідок та статей про соціально-економічне становище українського селянства і робітництва.

На „Молоті” видання збірок припинилося. Натомість гурток студентської молоді, що купчилася навколо цих завдань на чолі з І. Франком, задумав видавати двотижневик під назвою „Нова „Основа””. До реалізації не прийшло. На перешкоді стали дві причини. Першою була відсутність особи, що взяла б на себе функцію відповідального редактора, зв’язану не тільки з неприємностями поліційними, але й з неприязню з боку ширших кіл, головню старшого громадянства, яке неприхильно дивилося на подібні ви-

дання. А серед самих ініціаторів ще не було нікого, хто міг би цю функцію перебрати на себе з огляду на вік (треба було мати не менше 24 роки). Другою причиною було появлення часопису „Батьківщина”, що зменшило зацікавлення запроєктованим часописом на місцях.

„Громада”, її завдання. Перехід „Громади” на періодичне видання. Відгуки та їх наслідки

Рівночасно старанням М. Драгоманова, при безпосередній підтримці київської та одеської громад, приступлено в Женеві до видання збірника під назвою „Громада”, що поставила своїм завданням: „1) описувати життя українських людей в Росії й Австро-Угорщині, теперішнє і минуле, а найбільше життя чорноробів, селян, в яких уся сила України...; 2) передавати українським громадам здобутки всесвітньої науки й праці громадської; і 3) списувати подібне українському життю, життя найближчих до українців сусідів найподібніших їм долею”...

Вийшло п'ять книжок цього збірника. Опубліковано було в них низку програмових, публіцистичних та інформативних праць. В першу чергу з них звертає увагу „Передне слово до „Громади”. Дає воно критичний огляд становища українського народу та засади його визвольних змагань. З інших праць: М. Драгоманов „Україна і центри”, „Шевченко, українофіли й соціалізм” та „Народні школи в Україні”, його ж низка інформаційно-публіцистичних статей, що визначаються гострою критикою умов, в яких перебував український народ. Тут же праці Хв. Вовка, В. Навроцького та інших.

По четвертій книжці стає „Громада” періодичним виданням (двомісячником) за редакцією М. Драгоманова, М. Павлика та С. Подолинського. Головним ініціатором переходу „Громади” на періодичне видання був С. Подолинський. Син поміщика на Чернігівщині, був він учнем українського економіста М. Зібера. Опинившись за кордоном, став він близько до М. Драгоманова і „Громади”. Бере на себе фінансування і перевід збірника на періодичне видання. Таким чином на початку 1881 р. появилoся перше число „Громади”, вже як журналу з програмою, підписаною М. Драгомановим, М. Павликом і С. Подолинським. Обіймала вона справи політичні, господарські та освітні. В справах політичних ставилося змагання за самостійність для вільної спілки на всіх українських землях;

в господарських зверталася увага на розвиток кооперації; в освіті — позитивна наука в питаннях природничих і господарських.

Розвинутися цьому журналу не пощастило. Появилася тільки два числа. З опублікованих тут праць звертає на себе увагу стаття М. Драгоманова під заголовком „Мужицькі бунти й письменні бунтарі”. Принесла вона чимало гострої критики російських революціонерів за їх централізм і соціалістичне неуттво, що викликало вибух гніву з боку їх представників.

Та не лише серед російських революційних кіл викликала „Громада” гнів. Солідаризувалися з ними і найреакційніші російські кола на чолі з „Киевлянином” і його патроном Київським генерал-губернатором Чертковим.

Завзяту боротьбу почато було „Киевлянином” з кінцем 1880 р. З переходом на періодичне видання — виступи „Киевлянина” скеровано також персонально і проти С. Подолинського. На його сторінках почали з’являтися відверті заклики до батьків Подолинського.

Акція мала успіх для „Киевлянина” й інших. С. Подолинський опинився в тяжкому матеріальному становищі, а разом із тим відбилася це і на його моральному стані. Відбилася це і на його здоров’ї, що привело до передчасної смерті.

„Громада”, як журнал, перестала виходити. Було після того ще видано одну (п’яту) книжку збірника, на якій видання було припинено остаточно...

Українське ширше суспільство не підтримало цього видання. Засади, які висунула „Громада”, не зустріли відгуку, бо ґрунтувалися на соціалістичних ідеях національного визволення, що характеризувалися такими рисами як нерозривність національного і соціального моментів, розуміння українства як національно-політичного руху в протигагу виключному, стислому культурництву, радикалізм національної політики і врешті практичне всеукраїнство чи соборність, оперте не на словах, гаслах чи побажаннях, а на ділі.

„Світ”. Його характер, співробітники і зміст. Упадок і його причини. Нові спроби

Тоді ж, коли женеvська „Громада” почала виходити як періодичний орган, у Львові І. Франко з І. Белеєм, колишнім співробітником „Друга” (пізніш ре-

дактором „Діла”) та з деякими іншими молодими, як Данилович, Олеськів, приступили до видання ілюстрованого літературно-політичного часопису під назвою „Світ”.

Був це місячник, що почав виходити у Львові з 10 лютого 1881 р. за редакцією І. Белея. Програмово намагався він йти шляхом попередніх видань. Різноманітний своїм змістом, відбивав він радикальну думку представників всіх українських земель.

Серед співробітників його, крім вже згаданих, були М. Драгоманов, О. Терлецький, В. Коцовський, Хв. Вовк, Є. Борисів. Тут же виступив на літературну ниву Б. Грінченко (псевдонім І. Перекотиполе), був тут і О. Кониський, який надіслав початок своєї праці про історію української літератури, в якій подав недруковані ще тоді твори Гулака-Артемівського, Куліша, Костомарова у супроводі літературної характеристики письменників.

З красного письменства перше місце займає тут повість І. Франка „Борислав сміється”, що, на жаль, не була скінчена. Далі сатиричні нариси О. Кониського та І. Белея („І ми – люде”), так само сатиричний нарис Р. Розмарина (І. Белея) під заголовком „В один час” та інші.

З поезій – твори і переклади І. Франка, твори В. Лашанського, Є. Борисіва, О. Кониського, Перекотиполя (Б. Грінченка) та інших.

На теми науково-публіцистичні появились тут „Мислі о еволюції в історії людства” І. Франка, в яких автор подав синтез свого соціалістично-політичного світогляду. Його ж праці з шевченкознавства, в яких особливу увагу присвячує поемам „Сон” і „Кавказ”.

„Сон”, – каже він, – це велике оскарження „темного царства” за теперішні і минувші кривди України... „Кавказ” – це огниста інвектива..., се, може, найкраще свідоцтво щирого людського чувства поета”. Тут же – його „Огляд української літератури за 1880 рік”.

Під заголовком „Знадоби до вивчення мови й етнографії українського народу” подав І. Франко чотири монографії, з яких одна звертає особливу увагу. Це – „Дітські слова в українській мові”. Він дав статистичну студію „Промислові робітники в східній Галичині в р.1870”. На подібну тему подано було тут статтю О. Терлецького „Робітницька плата і рух робітницький в Австрії в послідніх часах”. М. Драгоманов дав кілька статей („П’янство, штука і свобода”, „Війна з пам’яттю Шевченка”). Врешті, праця Костомарова, опублікована без підпису, що викли-

кало огірчення автора. Кілька рецензійних праць В. Кочовського, Корженка та інших. Цінним вкладом були автобіографії І. Нечуя-Левицького, М. Лисенка та О. Кониського, як також біографії: Міклошіча (написані І. Онишкевичем), Яна Неруди (примаса Сobotки, редактора чеського часопису „Светозор”, Прага), Достоевського (Хв. Вовка).

В цілому часопис заповідався бути свіжим, цікавим і різноманітним. Це дало підставу в червні 1881 р. часопису „Зоря” дати йому таку оцінку: „На місце „Правди”, – писала „Зоря”, – виходить тепер „Світ” – газета справді більше радикальна, але безперечно з великим таланом редагована”.

Але зустрівся „Світ” і з іншою оцінкою. Дав її М. Драгоманов. Визнаючи початок часопису добрим, він все ж гостро критично поставився до його редагування. Хибою вважав випадковість матеріалу та поділ статей на дрібні шматки.

„Світа” добрий початок, – писав, наприклад, він улітку 1881 р. до І. Франка, – але дуже вже кружковий, народнього і сучасного в ньому мало”. А в листопаді 1882 р. в листі до нього ж відповідав: „Питаєте мене про „Світ”. Звісно, коли б можна було його вдержати, то добре б, тільки треба його до коріння змінити. Не розумію я, яка нужда набивати газету¹ манісінькими клаптиками великих статей. Я, наприклад, кинув читати навіть „Борислав сміється”. Як скінчите, тоді за разом прочитаю. Далі треба якось оприділити собі, для кого і для чого газета видається, щоб не були статті такі случайні... Прикро бачити майже у всіх статтях „Світа” фактичні помилки”.

Та вдержати „Світ” на новий 1883 р. не пощастило. Причиною тією, за свідченням І. Франка, з одного боку, був відхід І. Белея до „Діла”, а з другого – вживання часописом фонетичного правопису, що вважалось тоді революційним чином і відстрашувало передплатників. Про цю другу причину згадує П. Куліш у листі до К. Сушкевича, як до голови Товариства ім. Шевченка. Закликає в ньому вплинути на Товариство, щоб воно „навіть само, позичаючи для себе грошей, уділяло з них на підтримку „Світові” не менш 60 гульденів щомісяця... Бо коли б, писав він, найкраща книга не появилася на світі, це була б

¹ Термін „газета” треба розуміти, як часопис, а не в тому характері, як прийнято сьогодні. „Світ” мав характер тижневих чи двотижневих видань журнального типу.

така шкода, як упадок періодичного видання. Так як у Галичині цураються фонетики, так само цураються у нас етимології в правописі.

Заклик не мав позитивних наслідків. А брак більшої кількості передплатників стояв уже загрозою перед дальшим існуванням часопису.

Вже на самому початку І. Франко вказував на тираж і на кількість передплатників. „...У нас вже дуже мало примірників, — писав він до Драгоманова, — так як ми друкували його всього 250 (тепер далі друкуємо по 300). Передплатників у нас досі около 150, т. є. хоча і більш, ніж ми зразу надіялися, але все-таки замало на покриття навіть коштів друку”.

Наприкінці 1882 р. з ч. 20/21, виданим лише в кількох примірниках і в неповному вигляді, видання було припинено.

Настала перерва. Представники радикальної течії пішли до співпраці в народовецькій пресі. Не легко це давалося, а іноді кінчалось і прикрими наслідками. Саме до цього часу належить, наприклад, відмова у співробітництві в „Ділі” І. Франкові з іронічною фразою, киненою йому на прощання: „Йди і не признавайся, що ти Русин”...

Тоді ж було відібрано від М. Павлика „Бібліотеку найзнаменитіших повістей” — додатку до „Діла”.

Відновлення своєї преси для радикалів було ділом „животрепещущим”, як висловлювався М. Павлик. Виникають проекти. Вже 1883 р. один з таких проектів опрацьовує студент Віденського університету В. Полянський. Мав це бути літературно-науковий журнал при найближчій участі І. Франка, О. Терлецького, В. Коцовського, Н. Кобринської та інших. Зі східних українських земель розраховували на О. Пчілку та інших. Через брак коштів, що їх не пощастило, як то сподівалися організатори дістати в потрібній кількості, залишився цей проект нездійсненим. Не пощастило здійснити і пізніші проекти видання „Нової Науки”, „Прапору” та „Поступу”.

„Товариш”. Програма. Відгуки, становище молодшої групи радикалів. Упадок часопису

Щойно в середині 1888 р. появляється у Львові перше число органу університетської молоді радикального напрямку під назвою „Товариш” — письмо

літературно-наукове, за фактичною редакцією І. Франка і з підписом відповідального редактора С. Козловського. Виходити мав двічі на місяць. Перше число, як оказове, появилось 10 липня розміром 20×13,5 в 116 сторінок. В статті від редакції в першому числі подано основні напрями, якими мав іти часопис. Зводилися вони до твердження, що стоячи на широ-національному ґрунті, як писала редакція, „не сходячи ані на хвилю з ґрунту народного русько-українського, ми бажаємо по змозі прикладати до пізнання того ґрунту сучасні європейські методи наукові і літературні, а заразом прояснювати дальшу нашу роботу показом на ті дороги, якими йде тепер наука і література в других, освіченніших краях Барони”...

Зміст цього числа склався як з творів красного письменства, так публіцистичних і наукових статей. Щодо перших, то передусім треба згадати „Домашній промисл” І. Франка. Далі – поезії Гетьманця „З України”, що малюють українську біду, та О. Маковея – „На самоті”, переклад Мирона (І. Франка) „Із епіграм К. Гавличка-Боровського” та інших. Тут же дві статті М. Драгоманова. Одна з них – критична під назвою „Науковий метод в етнографії”, присвячена „етнографії Слов’янщини”, написаної О. Стодольським (О. Кониським) (Л., 1887). Стаття відзначається цікавою, гострою критикою способу визначування різниці поміж українцями та руськими, якого вжив О. Стодольський. Друга, не менш цікава і не менш гостра, під назвою „Сміх і горе” вказує на хиби історичного і географічного характеру, якого допускається українська преса.

Безпощадною критикою тогочасної публіцистики визначається стаття І. Франка під назвою „Наша публіка”. З інших треба згадати М. Павлика, який дав цінну своїми даними розвідку „Русини в Америці”, Н. Кобринську, В. Будзиновського, який виступив тут з обговоренням робітничої справи.

Врешті, вісті, матеріали, серед яких: лист Т. Шевченка до О. Герцена, лист Ю. Федьковича до Д. Танячкевича та інші.

Першим відгуком на вихід „Товариша” була більша стаття О. Борковського, що появилася в кількох числах „Зорі”. Подавши програму, автор зазначував тут, що „потреба таких видавництв по правді давно давалася чути, о тім нема що й казати... Тим більше радіти треба, що найшлись раз люде, що почули вже в собі силу, потрібну

до так важного і віддавна потрібного діла, і то, щоб говорити о „Товаришу”, навіть між молодіжею. Правда, що в 1-му числі „Товариша” бачимо тих молодих сил зовсім небагато, але надіятися треба, що даліше виявиться їх більше. А все ж і те буде великою заслугою, коли зуміють для своєї прехорошої програми винайти хоч би і старших людей. Не хочу молодому видавництву вказувати, що в дечім може зарозево дивиться поперед себе, а зичу йому щиро якнайкращої долі на розпочатій дорозі”.

Реферуючи далі зміст часопису, підкреслював особливо оповідання І. Франка, статтю М. Павлика та статті М. Драгоманова. Вказавши на цікавий зміст і гостроту останніх, звернув увагу редакції на те, що заголовок однієї з них („Научний метод в етнографії”) значно більше обіцює, ніж дає.¹ І закінчував: „Рад би я на закінчення додати видавництву охоти до дальших трудів з тою увагою, щоби, не відступаючи від своєї хорошої програми, користало більше з праці молодіжі”.

Діставши „Товариша”, Драгоманов дав йому таку оцінку: „Вернувшись кілька днів тому до Женеви, застав „Товариша”. Усе легеньке й поверховненьке, але свіженьке й зачіпливе, так що мусить розворушити трохи Вашу публіку”...

Обіцяє незабаром надіслати свої праці і між іншим першу частину „Австро-руських споминів” та запитує про вихід другого числа. За короткий час знову запитує: „Коли Ви почнете печатити ч. 2 „Товариша”? І повідомляє, що першу частину споминів уже надіслав.

А тим часом з „Товаришем” вже було зле. Спочатку провід доручено І. Франкові і Павликові. По виході першого числа Франко почав підготовлювати матеріал до другого числа. Сюди між іншим мала ввійти стаття Коцолевського „Про партійні відносини між русинами”, Франка про село Добрівляни. Також сподівався дістати кореспонденцію про німецькі колонії на українських землях.

Так було на початку вересня. А в жовтні зайшли зміни. Серед молоді під проводом В. Будзиновського виявилось незадоволення часописом. Хиби, на думку опозиції, були в тому, що він майже не мав праць „молодших”, та що „часопис був занаціоналістичний, реакційний”, що дещо в ньому було „не на місці” і т. д. До всього того, на її дум-

¹ У своїй автобіографії М. Драгоманов згадує про цю працю, кажучи, що редакція сама дала заголовок, який він вважає претензійним.

ку, часопис мусив би бути менше практичний, а більш теоретичний, науковий, європейський. Внаслідок всього цього редакцію було від Франка відібрано. Перейшла вона до рук так званих „радків”, як назвав молодих політиків М. Драгоманов по імені малої доньки Радки. Це спричинилося до того, що „Товариш” завмер і зійшов зі сцени суспільного життя.

Ще одна спроба співробітництва радикалів із народовецькою пресою

Літературно-журналістичні сили радикалів після того зробили ще спробу співробітництва з народовецькою пресою („Правда”, „Батьківщина”). Але розбіжність у поглядах на зміст українського національного відродження та на завдання в ньому преси стала на перешкоді і спроба ще раз скінчилася не щасливо.

Консервативні погляди не могли погодитися з радикальними думками, речниками яких на сторінках народовецької преси виступили І. Франко, М. Павлик та інші. Все це привело до нового розриву, що особливо виразно виявився у зв'язку з відходом М. Павлика з редакції „Батьківщини”, який стався під натиском свято-юрських кіл і викликав гострий протест радикальної молоді на чолі з В. Стефанюком, Л. Мартовичем та Даниловичем.

Відновлення радикальної преси. „Народ” – офіційний орган радикалів. Програма. Співробітники. Передплата. Відгуки. Смерть Драгоманова. Припинення „Народу”. Часопис „Хлібороб”

Разом із цим протестом висловлено думку про необхідність власної нової газети. В скорому часі такою газетою став двотижневик „Народ”. По створенню Української радикальної партії (УРП) став він офіційним органом партії.

Перше число цього часопису появилось 1 січня 1890 р. У вступній статті редакція, що була в руках І. Франка та М. Павлика (на початку як видавця), зазначила, що „за

підвалини всяких заходів... маємо того, хто нас усіх своєю кєрвавицею згодував — народ, простих робітних людей”.

Зміст „Народу” складався з таких відділів: 1) справи суспільно-економічні; 2) селянсько-робітничє життя в Європі; 3) соціалістичний рух; 4) просвітянський рух; 5) життя на східноукраїнських землях та українське життя за океаном.

З’явилося на його сторінках чимало цінних праць і статей публіцистичного характеру. Опубліковано тут М. Драгоманова „Австро-руські спомини”, як також його „Листи на Наддніпрянську Україну”, „Чудацькі думки про українську справу” та інші. Звертає на себе увагу праця В. Охримовича про Карпатську Україну („Угорська Русь”). Тут же огляди соціалістичного і робітницького руху Ганкевича, праця І. Франка про Я. Коляра, праці молодого тоді радикала О. Колесси (пізніш університетського професора і ректора Українського університету за кордоном), К. Студинського, низка публіцистичних статей М. Павлика, „Спомини” Повестюка з часів арешту його в Росії, „Волинські образки” Л. Українки та низка дописів співробітників селян.

Відгукуєчись на кожний прояв національно-політичного життя, особливо гостре опозиційне становище зайняв „Народ” до так званої „Нової ери”.

Думки і слово „Народу” знаходили гучний відгук в народних масах, але разом з тим викликали проти нього виступи з боку народовців. Поруч з ними виступило проти „Народу” і вище духовенство, забороняючи ширення його з огляду на „шкідливий” зміст. Подібне виявилось на східноукраїнських землях та в українській колонії в Петербурзі. Активно вороже становище зайняли москвофіли в Галичині і за океаном.

Але проти ворожого фронту витворився і фронт прихильників, які вважали, що такого часопису „Русинам давно було треба”. Прихильно відгукнулася на вихід „Народу” Чернівецька „Буковина”. Із східноукраїнських земель чується кваліфікація його, як „газети єдино розумної в Червоній Русі” (П. Куліш), а певні кола поспішають звідти через М. Ковалєвського з матеріальною допомогою.

Симпатії „Народу” здобув, головним чином, завдяки ясно поставленій меті та поважному становищу щодо національних інтересів народу.

У першому році мав „Народ” 251 передплатників, а це було, як каже І. Франко, „на таку еретицьку газету аж надто багато”. Крім передплати розходився „Народ” ще й в дрібному продажі і то в поважній кількості, наприклад, на березень першого року такий продаж дійшов до 200 примірників.

Цікаво, як розподілялася передплата. З 251 передплати припадало:

<i>на західноукраїнські землі</i>	197
<i>на східноукраїнські землі</i>	22
<i>поза океаном</i>	16

Це було рекордною кількістю в порівнянні з передплатою інших часописів. Врешті, в кількості 15 примірників пробивався „Народ” до своїх земляків і прихильників поза українські землі в Росії, ба, навіть на заслання (Якутська область). Коли взяти на увагу, що в українські землі під Росією й до Росії „Народ” ішов нелегально, стає зрозумілим його популярність, що при нормальних умовах могла б дати далеко більшу кількість передплатників.

Проіснував „Народ” до 1895 р. Дня 15.4.1895 р. вийшло число 12 в жалобі і з повідомленням про смерть М. Драгоманова. Три місяці по тім всі свої числа присвятив він пам’яті покійного, закінчуючи його праці, публікуючи незакінчені, друкуючи вислови жалю і співчуття, що зі всіх кінців надходили до редакції, як відгук на невіджалувану втрату. А на третій місяць ч. 17 принесло таку звістку від редактора М. Павлика:

„Через смерть небіжчика М.П. Драгоманова, головної підпори моєї і „Народа”, а також через мою недугу — я отеє мушу перестати видавати „Народ”.

Тут же він дав оцінку значення „Народу”, вказавши, що при всіх своїх хибах він все ж не промине в житті українського суспільства безслідно. Не помилився. Дав він взірець доброго часопису, доступного для широких мас і цікавого для інтелігенції. Кладучи основи національного і соціального визвольного світогляду, вказував він той реальний напрям українського масового руху, на службу якому одночасно з ним стали такі часописи, як популярний „Хлібороб”, що виходив в 1891–1893 рр. в Коломиї у веденню д-ра С. Даниловича — М. Павлика і за редакцією І. Франка та І. Герасимовича, і двомісячний журнал „Житте і слово”, що виходив у Львові за редакцією І. Франка.

„Життє і Слово”. Зміст. Співробітники. Молодь і „Життє і Слово”. Припинення журналу

На початку І. Франко, приступаючи до видання нового журналу, мав на думці дати йому назву — „Русалка”. Зміст його мав би складатися з творів красеного письменства, критичних статей та матеріалів літературно-історичних. В другій половині мали б бути матеріали фольклорного характеру. Але під впливом М. Драгоманова, як назву, так, до певної міри, і програму було змінено. На пропозицію Драгоманова журнал названо „Життє і Слово”, а до програми додано відділ суспільного життя і політики.

Перше число появилoся 1.ІІ.1894 р. в розмірі 10 аркушів у виданні О. Франкової. Впродовж трьох років опубліковано в цьому журналі багато надзвичайно цінних матеріалів, розвідок, листування та визначних творів красеного письменства.

Вперше появилися тут такі твори І. Франка як „Основи суспільности”, „Для домашнього вогнища” та „Зів’яле листя”, що дали авторові славу лірика. Тут же твори Л. Українки („Давня казка”), М. Коцюбинського, А. Кримського та інших. Чимало матеріалів на історичні та літературні теми М. Драгоманова, О. Терлецького та інших. Багатий відділ суспільно-політичних праць та статей на політичні теми („Нова ера”, москвофільство, польсько-українські стосунки тощо), що їх подавали І. Франко, В. Гнатюк, М. Павлик та інші. Тут же низка цінних листів М. Драгоманова, Огоновського, Куліша, С. Руданського, Костомарова, В. Барвінського, Борковського. Не менш багатий відділ етнографічний і врешті критика.

Особливою увагою журнал користувався серед молоді. Проф. В. Сімович в одній зі статей, присвяченій І. Франкові, свідчить, що політичні явища молодь оцінювала крізь призму „Життя і Слова”, що находилося в кожній нелегальній середньошкільній громаді; що його передплачував кожний, хто тільки збирав бібліотеку.

Серед старшого громадянства журнал такою увагою не користувався. Через це в першому році кількість передплатників сягала ледве 220, що було недостатньою для самооплатності такого видання. Та незважаючи на це, журнал вступив до другого року видання. Але в цьому році відчув він тяжку моральну втрату — смерть М. Драгоманова.

ва. По цій втраті, закінчивши рік, „Житте і Слово” вступило до третього року вже не як періодичне видання, лише як збірник.

Цей збірник, як і сам журнал, відіграв роль гідного попередника такого органу як „Літературно-Науковий Вісник”.

„Радикал”. Програма. Злиття з „Життем і Словом”

Після припинення „Народу” якийсь час поруч з „Життем і Словом” виходив під веденням В. Будзиновського часопис „Радикал”. Як ціль, часопис ставив: „Усвідомити і зорганізувати в боеву політичну армію руський народ, котрий в головній часті становить кляса селянська, а в меншій — неспольонізована ще жменька міщанства і пролетаріят інтелегенції”.

Вказавши на те, що український народ галицьких земель є лише часткою українського народу, що в головній масі живе під Росією, „Радикал” вважав своїм обов’язком брати діяльну участь у визвольній праці й боротьбі українського народу східних земель.

„Тому ж „Радикал” буде також органом України, — підкреслювала ця ж стаття, — а власне тих українців, котрі у себе дома прямують до тої цілі, до котрої змагаємо ми”...

Виступаючи проти централістичних змагань російських політичних партій, клав він своїм обов’язком провадити з ними боротьбу, не зважаючи на їх консерватизм, чи радикалізм, чи навіть революціонізм. В цій боротьбі часопис ставав на захист української національної самостійності під охороною федеративного устрою Східної Європи. По припиненню „Радикала” його спадщину перебрало „Житте і Слово”, поширивши свої рамки на справи політичні по лінії, що її було визначено „Радикалом”.

„Громадський Голос”. Редактори й видавці. „Громада”

Спадкоємцем „Народу” з 20.III. 1895 р. став також „Громадський Голос”, що розвинув та ще більш конкретизував основи українського національно-соціального визволення. На початку виходив він місячними газетними випусками. З 1906 до 1909 рр. — двічі в тижні; в 1910–1915 рр. — як тижневик, 1916 р. — як декадник, а по

першій світовій війні знову як тижневик, ставши центральним органом Української радикальної партії (УРП).

Видавцем і редактором спочатку був В. Будзиновський, по ньому М. Павлик і врешті (по війні) спілка „Громада” при редагуванні О. Павлова і М. Стахова.

З 1 червня 1896 р. в Коломиї почав виходити місячник у виданні та за редакцією д-ра К. Трильовського „Громада”. Появилось п'ять чисел, причому за жовтень і грудень 1896 р. не вийшов. Припинив своє існування цей часопис в 1897 р.

Народження української соціалістично-демократичної преси

Робіч з „Громадським Голосом” та іншими соціалістичними органами Української радикальної партії та часописами, що стояли на радикальному ґрунті, з 1 січня 1897 р. почав виходити у Львові часопис групи, що, ставши на засадах марксизму, вийшла з УРП (Української радикальної партії). Була це група на чолі з М. Ганкевичем, Ю. Бачинським та Р. Ярославичем. Їх першим часописом був „Robitnyk”, що виходив двічі на місяць. З огляду на те, що українське робітництво в містах, для якого часопис був призначений, в значній мірі було спольщене, виходив він латинкою. За видавця і відповідального редактора підписував його І. Глинчак. Коли ж було остаточно оформлено течію в Українську соціалістично-демократичну партію (УСДП), що сталося 18.ІХ. 1899 р., було започато видання офіційного органу партії. Став цим органом часопис „Воля”, що почав виходити з 1.І.1900 р. за редакцією М. Ганкевича та С. Вітика. Виходив з невеликою перервою до 1907 р.

Преса РУП (Революційної української партії)

Уа східноукраїнських землях так само назрівало вже оформлення молодого соціалістичного руху в одну українську політичну незалежну партію. Стала нею Революційна українська партія (РУП), що 1900 р. почала свою працю, в якій її пресові органи та інші видання зайняли одне з поважніших місць.

Першим її органом з 1902 р. (березень) став часопис під назвою „Гасло”. З огляду на те, що під Росією виклю-

чена була всяка можливість легального існування української преси, а тим більше революційної, орган цей (як пізніш і інші органи цієї партії) почав виходити поза Росією, а саме в Чернівцях. Всього вийшло 17 чисел (з них в 1902 р. 12 чисел, а в 1903 р. 5 чисел).

Перша редакція складалася з Д. Антоновича (Муха), С. Голіцинського, П. Канівця і В. Козиненка, що перебували у Києві. У Чернівцях видання і редакцію провадили В. Сімович і Л. Когут. Належали вони всі до симпатиків соціалізму і в цьому дусі провадили часопис. На початку виразної диференціації в рамках соціалістичних часопис не мав. Це робило його ніби органом політичної дискусії. Щойно пізніш, 1905 р. обличчя „Гасла” набрало вже виразного соціалістично-демократичного характеру.

Одним з найактивніших співробітників був Д. Антонович. У січні 1903 р. переїхав він до Львова і почав сам провадити часопис, подаючи в ньому свої статті за підписом С. Войнилович, або просто С. В. Багато працював в ньому М. Русов (огляд європейського соціалістичного руху, за підписом М. Т-кий). Серед активних співробітників був також М. Лозинський та інші.

Крім провідних статей, оповідань, віршів тощо „Гасло” (як і пізніші органи) звертало велику увагу на хроніку життя на українських землях, на бібліографію соціалістичних видань та інше.

В грудні 1902 р. у Києві відбувся перший з'їзд РУП. Ухвалено на ньому приступити до видання другого часопису, призначеного для сільського робітництва. Став ним „Селянин”, перше число якого вийшло 1.1.1903 р. Спочатку виходив у Чернівцях, а потім у Львові. Офіційним видавцем львівського „Селянина” був М. Ганкевич, а редактором С. Вітик.

Цікаву згадку подає у зв'язку із заснуванням цього часопису Є. Чикаленко. У своїх „Споминах” він пише: „Задумав я з д-ром Модестом Левицьким подати прохання до міністра внутрішніх справ, щоб дозволили нам видавати тижневик „Селянин”, гадаючи, що коло першої української газети об'єднуються всі українські елементи різних політичних напрямків. Але заходи наші zostалися марними; тоді ж таки я через студентів М. Порша чи О. Скорописа передав партії РУП, здається, тисячу карбованців на видання української газети за кордоном. Досадував я потім на РУПістів, бо вони свою газету теж назвали „Селянином”, що дало привід людям говорити: не дозволили Чи-

каленкові видавати „Селянина” тут, то він видає його за кордоном”.

У провідних статтях звертав часопис увагу на організацію боротьби з визиском, справи війни, займаючи негативне до неї становище. Серед творів красною письменства — оповідання В. Винниченка (В. Деде) „Салдатки”, „Щастя”, „На пристані”.

Як і „Гасло”, звертав „Селянин” увагу на хроніку селянського і робітничого життя та на огляди революційного руху в Росії.

Того ж 1903 р. РУП придбала ще один орган, присвятивши його інтересам промислового робітництва. Був ним „Добра Новина”, що виходив у Львові і був перед тим популярним органом Української Соціалістичної партії, заснованої 1900 р. Б. Ярошевським.

Після того, як ця партія в грудні 1903 р. зірвала з РУП, орган цей перестав виходити. Замість нього з 1.III.1904 р. РУП почала видавати інший часопис з тією ж метою під назвою „Праця”, що одночасно став загальнопартійним органом (1904—1905). Виходила „Праця” у Львові. На сторінках її чисел, побіч з хронікою та оглядами і дописами, з’явилося чимало ґрунтовних статей, як також статей дискусійних, що мали завданням в’яснити становище партії в тих чи інших питаннях, зокрема в питаннях національному і аграрному. Таке саме знайшла тут місце і стаття С. Войниловича (Д. Антоновича) на тему національного українського питання з характеристичним і недвозначним заголовком „Неіснуюче питання”.

Преса соціал-демократичної Спілки

Но розколі РУП, коли одна частина членів створила Українську соціал-демократичну робітничу партію, друга створила була окрему організацію, як частину загальноросійської соціал-демократичної партії (РСДРП), назвавши її Українською соціал-демократичною Спілкою. Мала вона за завдання зорганізувати робітництво, що говорить українською мовою. Органом для реалізації цього завдання з січня 1905 р. стала „Правда”, що мала більш-менш характер „Селянина” і друкувалася спочатку фонетичним правописом, а потім перейшла на російський офіційний, що звався „ярижкою”.

Буковина. Москвофільство та його органи. Народження української преси. Часопис „Буковина”

Тоді як в Галичині початки української преси сягають половини ХІХ ст., на Буковині ще майже чверть століття після того панує москвофільство. Його органом був журнал „неполітичеській, посвященній науце й розвеселенію” під назвою „Буковинская Заря”, перше число якої появилoся у Чернівцях 2.II.1870 р. Був це тижневик у виданні і за редакцією І. А. Глібовецького.

За короткий час з’явилися в ньому поезії та розвідка про „Свирговського, гетьмана козаків українських...”, поезії О. Левицького, дещо з праць А. Петрушевича, етнографічні матеріали Гр. Купченка. Врешті, окремих відділ під заголовком „Из древних документов молдавских й волоских.”

Підкреслюючи значення цього відділу, „Правда” зазначила: „На Буковині та в Молдавщині хорониться багато пам’ятників і літописів дотичних нашої історії. Тож прислужилася шановна редакція нашій історії не мало, коли б вона, намість бавитись недоречною схоластиком, зайнялась публікуванням тих забитків нашої старовини”.

Там же „Правда”, давши характеристику напрямку і змісту часопису, зазначила, що вона далека від того, щоб вважати його виразом народного життя Буковини, та висловила жаль, що не може привітати. „Закінчуючи наше коротке слово, — писала вона, — бажаємо тільки від щирого серця, щоб шановні видавці пішли іншою, путнішою, дорогою.”

Не повелoся. 30.V. 1870 р. на 16 числі припинила „Буковинская Заря” своє існування.

Подібне ж сталося і з іншими часописами такого ж характеру: „Сельській Господарь”, „Родимый Листок”.

Лише в половині 1880 рр. на Буковині помічається пробудження української національної думки. Знаходить вона своє оформлення в Товаристві „Руська Бесіда”, що в цей час переходить до рук народовецьких. Тоді ж при активній праці С. Смаль-Стоцького та О. Поповича появляється і перший орган української думки під назвою „Буковина”. Був це політичний і літературний часопис, що з 1.I.1885 р. почав виходити у Чернівцях двічі на місяць. Як редактор, перші річники підписував Ю. Федькович, а потім С. Дашкевич і П. Кирчів. Фактичним редактором пер-

ші шість років був О. Попович, активну участь в редакції брав С. Смаль-Стоцький.

Появлення цього органу С. Смаль-Стоцький згадує такими словами: „Я саме тоді був у Відні..., одержавши перше число „Буковини”, цілував його, як щось рідне, як щось таке, що від нього серце віщувало кращу долю народів”...

З тижневика часопис став щоденником. Одним із визначніших його редакторів був О. Маковей.

Виходив до світової війни, коли був перенесений до Відня, де виходив знову за редакцією О. Поповича. Впродовж 30 років служила „Буковина” пробудженню української національної думки.

В перші роки співробітниками „Буковини” були такі місцеві сили як С. Винницький (суддя), В. Михальський (суддя), проф. Е. Пігуляк, пізніш посол, І. Тимінський (урядовець), що давали вступні та провідні статті.

Крім них бачимо тут твори Ю. Федьковича, С. Воробкевича (Данило Млака), Г. Воробкевича (Наум Шрам), К. Устияновича, Є. Ярошинської, не кажучи вже про писання О. Поповича, який одночасно провадив „Бібліотеку для молодіжі”, що 1885 р. виходила раз на місяць (до 1893 р.), як видання „Руської Бесіди”.

Мала „Буковина” і додатки, як наприклад, „Зерна” та „Неділя”. Перший був літературно-науковим збірником, якого вийшло два випуски в 1887–1888 рр. за редакції С. Смаль-Стоцького. „Неділя” була фактично продовженням „Зерна”. Почала виходити з 1893 р. за редакцією Осипа Маковея, як ілюстрований літературний тижневик.

Розвиток української преси Буковини

Часопис „Буковина” став тим дороговказом, за яким пішов розвиток української суспільно-політичної преси. Та 1893 р. появляється новий орган, що вже самою назвою промовляє за своє національне обличчя і становище. Була це газета „Україна”.

Впродовж 1890-х рр. з’являються тут часописи, розраховані на масового читача. Одним з перших був місячник під назвою „Селянин”, що в 1895–1896 рр. виходив у Нових Мамаївцях за редакцією Г. Савчука. Він же 1899–1900 рр. видає там же місячник під назвою „Народний Вістник”. Заходами В. Будзиновського у Чернівцях в 1897 р. виходить

двотижневик „Праця”, що стояв на ґрунті радикально-соціалістичних ідей. За рік „Праця” з’єдналася з „Громадським Голосом” (Львів). Врешті, популярний двотижневик „Руська Рада”, що 1898 р. починає виходити старанням С. Смаль-Стоцького.

З 1900-х років розвиток української преси Буковини стає ще виразнішим. З цього часу появляються поруч з фахово-професійними органами часописи суто політичного характеру. Так народжується преса української соціал-демократії, як тижневик „Земля і Воля”, що з 1.III.1906 р. починає виходити в Чернівцях за редакцією М. Огородника. З 1907 р. переходить він до Львова. Так само місячник „Боротьба”, що з ч. 3 йде до Львова. Довше на Буковині протримався часопис „Борба”, який упродовж 6 років (1908–1914) виходив двічі на місяць, спочатку в Глибокій, а потім у Чернівцях за веденням О. Безпалка. За його керування 1907 р. у Чернівцях було видано „Письмо маєве для українських робітників” під назвою „Виробець”, а 1910 р. за його участю і керуванням почав в Чернівцях виходити орган централістичної організації залізничників під назвою „Залізничник”, що пізніше перенісся до Львова.

Врешті, в 1909–1911 рр. виходить орган Української радикальної партії на Буковині під назвою „Громадянин” та просвітньо-політичний місячник „Грім”, що його видавав Хлопський комітет та інші.

В цілому з часу виходу „Буковини” (1889) і до світової війни 1914 р., отже, за 30 років, українська преса Буковини розвинулася в 34 назв (крім додатків) різного роду часописів, що охопили всі галузі українського суспільного життя, остаточно зліквідувавши таке протиприродне явище, яким до 80 років було москвофільство зо всіма його проявами і наслідками.

Преса Карпатської України (Угорської Русі). Мовний характер. Розвиток. Діячі

Довше затрималося, підтримуване впливами зовнішніх політичних сил, москвофільство в бувшій Угорській Русі (Карпатській Україні). Не могло воно оминати і такого барометру суспільного життя, як преса. Вже з самого початку, що сягає другої половини 70-х років минулого століття відбилося воно на її сторінках, як по лінії національно-культурній, головно мовній, так і соціальній.

Був це час, що його чи не найліпше характеризують слова редактора „Карпат” М. Гомичкова, який писав, що „Драгоманов хочет от нас, чтобы мы писали языком слуг, — но литература пишется везде для господинов”.

Тим „язиком господинов” стала штучно вироблена мішанина церковнослов’янщини з мовами: російською і мадярською. Це було те ж саме „язичіє”, що вже конало в Галичині під смертельними ударами розвитку української мови і культури.

Першим часописом, що в цей час почав виходити в Карпатській Україні (бувшій Угорській Русі), був „Свет”, видаваний в Ужгороді в 1867–1871 рр. Товариством св. Василя Великого. Виходив за редакцією гімназійного професора Ю. Ігнатка, К. Сабова та В. Кимана.

Побіч з літературними творами, що переважно були передруком творів російських письменників, були тут статті історичного, господарського, релігійного та печатей загальноінформативного характеру.

Серед співробітників були такі представники москвофільства, як вже згадуваний редактор „Церковної Газети” І. Раковський та ідеолог А. Добрянський. Але тут же і такі імена, як місцевий поет О. Павлович, етнограф і поет М. Злоцький та А. Кралицький — історик-письменник, який такими словами окреслив національне обличчя свого народу в одному з неопублікованих в той час віршів:

*„Мой отець рускій дякъ
И мамка, мні мили,
В Вишних Чабинах
Хрестити велели.
Там бо суть ті чесни люде,
Руски-Українці,
Котри в той честности мене
На дальше учили”...*

Популярності цей часопис не здобув. Причиною того була його мова та пропаганда ідей, далеких від інтересів, що могли б захопити своєю життєвістю місцевого читача. Вже через рік кількість передплатників (на 1868 р.) впала з 410 на 200.

Один з дописувачів (підп. Верховинець) такими словами пояснює цей факт: „Першою причиною упадку „Свету” має бути „письменний язык”. Здається, що „Свет” пише незрозумілою публіці мовою, писателі... не вживають

мови, якою говоримо, чи слова, які кожний читач розуміти може без словаря”...

Переходячи до змісту, той же автор підкреслює: „Нащо маємо шукати чогось в чужині... ходимо по Москві по Куліковим полям, а дома горить нам власна будова... ані від Дону, ані від Кулікова ніхто не прийде гасити”...

За рік тут же з’являються такі рядки, що характеризують зміст часопису: „Не маємо нічого для свого простого народу і хочемо славитися літературою своєму народові неприступною”.

З початком 1871 р. „Свет” було зреформовано. Почав виходити „Новий Свет” за редакцією В. Гебея, який у першому числі приобіцяв змінити характер часопису в напрямі наближення до народу як мовою, так і змістом. Проте часопис продовжував традицію попередника. Виступи з вимогою народного напрямку залишилися без наслідків. Преса ще довгий час була глухою до таких вимог. Не мала вона сил вирватися з ланцюгів мови і культури, ідей і поглядів „Господинов”.

По упадку „Нового Свету” (1873 р.) виходить заснований гімназійним проф. М. Гомичковим часопис „Карпати”.

Протримався він до 1886 р., продовжуючи традицію своїх попередників, помалу наближаючись до мадярської орієнтації своїм змістом. Популярності не здобув. Можна це бачити з кількості передплатників. Року 1873, як свідчить редакція, було 330 передплатників, у 1874 р. середньо за рік 217, на початку ж наступного 1875 р. – передплата впала до 169, а за цілий рік – лише 183. Тому, ще перед припиненням його, заходами Е. Фенцика з 14.IX.1885 появляється новий часопис під назвою „Листок”, який опинився ще в тяжчому становищі. Кількість передплатників щораз зменшувалася, впавши вкінці до 25.

Все це вказувало на потребу рішучих змін. До цього і взялося Товариство Св. Василя Великого, почавши з 1897 р. видавати часопис під назвою „Наука” за редакцією віце-ректора Духовної семінарії Ю. Чучки. Після нього редакторами були д-р В. Гаджега, а потім А. Волошин, який провадив її в усіх наступних роках (з 1903 р.). За редагування А. Волошина, крім В. Гаджеги, послідовного і непохитного захисника українського народного напрямку, історика, пізніш дійсного члена Наукового Товариства ім. Шевченка, були співробітниками: В. Желтвай, пізніш визначний громадський діяч і журналіст (Вишнявський),

І. Дем'ян, Д. Григаший, Ом. Невицький, Г. Стрипський, відомий в українській літературі та науковій праці під іменем Біленький та інші.

До кінця 1903 р. була „Наука” двотижневиком, а з січня 1904 р. стала тижневиком. Розвивалася вона в народному напрямі, й підкреслювала окремішність свого народу від російського та вказувала на справжнє українське ім'я, що йому належить. Так, наприклад, 1904 р. на її сторінках читаємо, що назва „Українець” не є чужою для русинів”.

„Ви маєте знати”, — пише на цю тему один із співробітників (Угрорусин) в одному з чисел, — „же велика розлука єсть между народом великоруським і малоруським. То не я маю доказати, то доказує білий світ. То дуже давно доказала історія.”

Це становище відбилосся і на змісті часопису, сторінки якого все частіше починають приносити новіші твори тогочасного українського письменства. Разом з тим підкреслюють, що „не треба нам великорущини, но нужно писати по нашому милому малоруському языку”.

Так еволюціонуючи, „Наука” поволі здобувала симпатію народних мас. Відкидаючи все неприродне і чуже народові, вона ставала провідником української культури.

Виступивши проти неприродного явища — москвофільства, „Наука” одночасно борювала всякі асиміляційні зазіхання, звідки б вони не йшли. Це викликало напади на неї. У відповідь часопис більш починає звертати увагу на всі прояви народного життя, на організацію просвітньої праці, кооперації, на ширення господарських відомостей чи порад і т. д. Врешті, 1907 р. „Наука” починає видавати популярний ілюстрований додаток під назвою „Село”.

Так протрималася „Наука” до першої світової війни, яка перервала її існування.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ УКРАЇНЬКА ПРЕСА ЗА ОКЕАНОМ

Початки й розвиток преси в З'єднаних Державах Америки. Характер. Діячі

Гноблені соціально-економічно і політично упосліджувані українські народні маси західних українських земель вже в другій половині 1860-х рр. починають шукати виходу у виїзді до ЗДА, а пізніш до Канади і Бразилії. Але властива еміграція на ширшу скалю почалася щойно в другій половині 1870 рр. і то головним чином з Карпатської України та Лемківщини і тільки в 1890-х рр. в більшій кількості з Галичини й Буковини.

Коло половини 1880-х рр. в Північних ЗДА було вже до 100000 душ нашої еміграції. Дехто взявся за ґрунт, дехто за промисл, а багато до найманої праці на ферми, до копалень, на фабрики тощо.

Була це маса національно і соціально малосвідома. Розпорошена, була вона безсила в боротьбі з тим же лихом, від якого втікала з батьківщини, надавалася вона до визиску і асиміляції. Досить минуло часу, поки українська еміграція за океаном стала на шлях самозахисту та національно-культурного піднесення.

Зв'язано це було з початками преси української, а перші відомості про Україну і український народ у пресі в'яжуться з іменем українського політичного емігранта із східних українських земель (Київщина), священника Агапіта Гончаренка, що прибув до Америки десь коло 1865 р.

Року 1868 почав він видавати англійською і російською мовами часопис під назвою „Аляска Геральд”, в першому числі якого в англійській мові було поміщено статтю під назвою „Curious ideas of the Poet Taras Shevchenko”.

Був це вільний переказ поеми Шевченка „Кавказ”. Потім було вміщено також інші твори Шевченка. По припиненні цього часопису о. А. Гончаренко заходився видавати у Сан-Франціско часопис (в російській мові) під назвою „Свобода” (1873), в якій відбилася його глибока любов до України і до свого народу та ненависть до його ворогів. „ Козакуючи по світу вже скільки літ, — писав він тут, — я не бачив ще нічого кращого, як тебе, українська земле! Ой, люба моя, мамо моя! Я не піду жити з тобою, бо там москаль-сквернивець панує... Підемо світом — і побачите, що козацьке ім'я славніше зо всього слов'янського люду... Україно, ненько моя! Москаль ще не опоганив міцних дітей твоїх, — козацький люд ще й до цього часу порядніший зо всього слов'янського люду; не забувай того, ненько моя, і научай так діточок своїх.”

Був це голос попередника української преси, української журналістики за океаном. Ті початки зв'язані з іменами інших двох священиків з західноукраїнських земель: о. І. Волянського та Г. Грушки.

Першим українським органом стала газета під назвою „Америка”. Почала виходити заходами І. Волянського в Шенандоа з 15.VIII.1886 р.

Виходила вона двічі на місяць за редакцією того самого І. Волянського, а пізніш В. Сіменовича, якого спровадив І. Волянський 1887 р. із краю до Америки, де він, скінчивши медичні студії, практикував в Шенандоа. Про початки цього часопису І. Волянський розповідає в „Свободі” (1912) такими словами: „В короткім часі по моїм приїзді, — пише він тут, — почало зголошуватися до мене багато людей з інших місць для заспокоєння своїх духовних потреб, так що незабаром зародилася в мене гадка, щоб для вдержання єдності нашого народу видавати газету рідною мовою. Але як до того взятися, коли не було ані редактора, ані якого письменника, ані друкарні з нашим письмом у всій Америці. Зачав я проте сам учитися друкарства, спровадивши собі спершу малу ручну пресу з англійським письмом; опісля спровадив я українські черенки кирилицею з друкарні ставропигійської... Тою кирилицею зачав я друкувати першу газету, котру я назвав “Америка”... Першими моїми помічниками в друкарні були: Гр. Дольний, молодий дяк нашої церкви, і молодий хлопець Вас. Сарич. Ми складали черенки у себе, а друкували зразу на якійсь старій ручній прасі, котру я купив у Нью-Йорку. Газета виходила на чотирьох сторінках невеликого

формату. Редакцію провадив я сам. Газета виходила два рази на місяць, але... і на те не ставало часу. Деколи помагала мені в редагуванні моя покійна жінка, особливо в так званому „редагуванні ножичковим” під заголовком „Вісті зі старого краю”.

Виходила „Америка” впродовж трьох з половиною років. Року 1890 розіслано було з Риму заборону перебувати в Америці жонатому духовенству. Отця І. Волянського було відкликано до краю.

По його від'їзді припинилося і видання часопису, останнє число якого вийшло 22.II. 1890 р.

Місце „Америки” заступило „Руське Слово”, яке почав 1881 р. видавати о. К. Андрухович, виходило один рік. Тоді ж о. Грушка почав видавати „Новий Свет”, що появлявся двічі на місяць. Вийшло кілька чисел, після чого з 15. IX. 1893 р. він же приступив до видання в Джерсі-Сіті нового часопису-газети під назвою „Свобода”.

Про початки „Свободи” розповідає в споміні з нагоди 20-ї річниці її існування о. Г. Грушка такими словами: „Якась туга, якийсь сум стискав серце, коли українець з браку своєї газети довідувався про самого себе чи то з польських, чи словацьких газет, де наші справи не раз дуже брехливо представлено. Отже, в тих обставинах зродилась у мене мрія видавати власний часопис, писаний українським серцем, українською мовою, навіяний українським духом. Незважаючи на всякі труднощі й перешкоди, постановив я видавати українську газету, називаючи її „Свобода”, бо український народ від віків бажає свободи. Врадуваний, що маю вже назву газети (ініціатором цієї назви був Денис Пирч — співробітник перед тим москвофільського угорського „Американсько-Руського Вестника”, а потім „Свободи” — А. Ж.), замовив я у фабриці за 25 дол. заголовок „Свобода”... Але що далі почати?... Нова розпука, що зачата робота скінчиться нічим, що ослабі мої сили довершити задуману ціль. Але тоді прийшов мені несподівано з поміччю Дионісій Салай, котрий, як знавець, завів мене до торгівлі друкарських причандалів, де за 100 дол. за його вказівкою справив я все потрібне для друкування газети”...

Проте, які початки були самого випуску „Свободи”, довідуємося з таких рядків на її сторінках за 1901 р.: „Початки були трудні. Трохи черенок, замовлених за грубі гроші в Нью-Йорку, та нікому було знати, скільки їх треба, щоб зложити маленьку газету. Складачів не було. Охо-

чі хлопці вчилися і складали, як уміли. До друкарні воже-но форми на тачці. Бувало так, що злобний вуличник перевернув тачку, та й бувай здоров з газетою”...

Почала виходити „Свобода” як двотижневик. Ступне-во розвиваючись, через тижневик і тричі в тижні, з 1921 р., стала вона щоденником.

Хоч в 1894 р. перша Конвенція Українського народно-го союзу визнала цей часопис за свій орган, власниками його аж до 1908 р. залишилися о. Грушка, о. Дмитрів і І. Ардан. Серед співробітників були в перших річниках: І. Ардан, Л. Пирч, А. Цурковський, Н. Дмитрів та інші. З українських земель – М. Павлик, М. Лозинський, Ю. Бачинський, а з 1905 р. дописував з-під Росії Д. Дорошенко.

Напрямо часопису було визначено, як український радикально-національний. Став він у захист економічних інтересів української робітничої еміграції. Звернув увагу на москвофільство, ведучи полеміку з його органами. Зв'язувалася „Свобода” і з українською еміграцією в інших країнах за океаном, зокрема в Бразилії, в Канаді. До появи місцевої преси в Канаді була вона тим органом, що ніс національно-освідомлюючу думку та зв'язував канадійських українців з українською еміграцією в США. Давала вона інформації про життя на українських землях. Поважну увагу звертала на культурно-національний рух на українських землях під Росією, організуючи допомогу. Зокрема започаткувала вона збірку на Революційну Українську партію (РУП).

Ставши на ґрунт всеукраїнства, вважаючи, що розв'язання української справи може бути лише на східноукраїнських землях з центром у Києві, зустрілася „Свобода” зі спротивом з боку певної частини членів Союзу. Ішов він у першу чергу від його москвофільствующого крила, а потім і з боку консервативно-клерикальних членів, які впливали на першого єпископа в Америці Ортинського в напрямі перебрання Союзу і обмеження його в рамках греко-католицьких. Ця спроба здобула перевагу на конвенції, внаслідок чого поступовіші члени відійшли і заклали свою організацію. Залишаючи якийсь час попередню назву організації, змінено було її на „Український Робітничий Союз”. Органом цієї нової організації на печатках 1910–1911 рр. став часопис під назвою „Шершень”.

Був це літературно-просвітній та політичний тижневик за видавництвом В. Грушки, редактора перед тим сатирично-гумористичного часопису, що виходив під тією ж

назвою („Шершень”). До співробітництва стають члени Союзу: Е. Гвоздик, М. Беля, І. Ардан та інші.

У першому числі, ставши органом нового Союзу, часопис цей підкреслив загальну позицію українського народу та поставив своїм завданням організацію українських мас за океаном, її освідомлення та зв'язок і допомогу старому краю. Присвячує свої сторінки полеміці з так званним греко-католицьким Союзом. Починає засновувати різні фонди і, зокрема, фонди допомоги українським землям. Містить статті на просвітні теми та твори українських письменників з українських земель.

У травні (в днях 15–18) 1911 р. відбулася головна Конвенція цього Союзу. На цій конвенції ухвалено купити друкарню та почати видання своєї газети. Мала вона „ширити ідею українську, оперту на народних принципах”. На внесення М. Семенюка (обраного потім на голову) ухвалено дати цій газеті назву „Народна Воля”. Під цією то назвою і почала своє існування газета в м. Оліфант, з 15.IV того ж року за редакцією Е. Гвоздика.

Головну увагу звернула вона на організаційні та просвітні справи. Чимало було в перших роках тут полеміки з іншими українськими часописами Америки, а головне з „Свободою”. Поза полемікою присвячує вона увагу старокрайовим справам, огляду світових подій, економічному становищу українського робітництва. Тут же відводила місце для популярних викладів з української історії. Літературний відділ скидався в цей час головне з передруків творів визначних українських письменників (Васильченко, Куліш, Шашкевич, Левицький та інші), та з перекладів. Часом траплялися твори і місцевих авторів, переважно вірші, часом новели.

З бігом часу ведення газети удосконалювалося, а зміст починав набирати виразнішого характеру поступового органу.

З 1912 р. в ЗДА починає виходити новий орган. Був це тижневик (газета) Запомогового товариства „Провидіння” під назвою „Америка”. Виходив за редакцією о. Павляка. Видавала Католицька спілка. Як і попередні, з деякими перервами, дійшов він до наших часів.

З інших часописів, що виходили в ЗДА до 1917 р., треба згадати такі як газета під назвою „Хлопський Параграф”, яку двічі на місяць у 1908–1909 рр. видавало в Сейлем Масс українське соціалістичне Товариство „Поступ”. Одним з найдіяльніших працівників був М. Галько. Реда-

ктором був І. Слюзар. Крім них М. Хаврюк (Г. Чалий) та Ю. Гласко, обидва — вчителі з-під Росії, далі — Г. Лесюк, В. Мацьків та інші.

Присвячена була ця газета в першу чергу захисту інтересів українського робітництва та політичному освідомленню його.

Врешті, такі газети як „Робітник” в Нью-Йорку (1906), „Гайдамаки”, що виходила в 1909—1916 рр. Спочатку раз в місяць, а пізніш тижнево за редакцією фабричного робітника М. Хандоги, пізніш редактора „Народного Слова”, яке з 1920 р. почало виходити у Пітсбурзі.

В цілому, за добу від 1886 р., коли появилася перша „Америка”, до першої світової війни в ЗДА було 32 назви різних часописів. Одні з них виходили довший час, інші коротший. Деякі пережили світову війну і дійшли до наших днів („Свобода”, „Народна Воля”, „Америка”, та інші). За першої світової війни крім того виходили в ЗДА ще три часописи: „Робітник” (Детройт), „Слово”, що виходило у Скрентоні за редакцією співробітника і редактора „Шершня” і „Народної Волі” Е. Гвоздика та орган Запomoгового товариства — „Вільна Україна” під назвою „Україна”, що виходить тижневе у Вільке Беррі.

Українська преса в Канаді. Її початки. Характер. Діячі

До Канади українська еміграція масово почала йти пізніше, а саме десь у 1890 роках. Тому і початки української преси тут датуються пізнішими роками. Першим українським часописом, що появилася у Вінніпегу 1903 р. (5 листопада), був тижневик „Канадійський Фармер”. Була це газета, що, властиво, служила інтересам англійської ліберальної партії. Редакція її однак завжди була в руках українських. Наскільки було сил, можливостей та уміння, провадила вона як захист місцевих інтересів української еміграції, так і національно-культурне освідомлення її мас. Перейшла ця газета роки першої та другої світової війни й перестала існувати 1981 р., злившись із „Українським Голосом”.

З ліберальної партії взяли приклад і політики консервативної партії, засновуючи подібний часопис українською мовою під назвою „Слово”, що почав виходити у Вінніпегу в 1904—1905 рр., а пізніш „Канада”...

Довший час канадійські українці неспроможні були мати своєї, самостійної і незалежної від сторонніх по-

літичних чинників, преси. Щойно в початках 1910-х років починає вона з'являтися, спираючись на українські організації чи установи. Першим такого роду часописом стає „Український Голос”, що з 1910 р. почав виходити у Вінніпегу. Як просвітньо-економічна, політична і поступова газета-тижневик, проіснувала вона до наших днів. Побіч з оглядами місцевого характеру, організаційних справ чи полеміки, орган цей з перших же років присвячує свої сторінки змаганням на українських землях та світовим подіям. Провадить регулярно відділи: просвітньо-організаційний, господарський і лікарських порад. Має куток для дітей. Містив упродовж усього часу різного роду дописи, що подавали ширші інформації з історії та сучасного життя українського народу (зокрема З. Кузелі про Буковину). Щодо літературного відділу, то на початках і довший час пізніше тут містилися, як то можна бачити і в інших за-океанських часописах, головним чином передруки творів старокрайових письменників.

Тоді ж (1911 р.) у Вінніпегу почав виходити тижневик греко-католицької церкви (єпископ Будка) під назвою „Канадійський Русин”.

Відтак постає тут соціалістична преса. Першим з'явився 1907 р. у Вінніпегу тижневик соціалістичної партії Канади під назвою „Червоний Прапор”. Своє завдання формулював він словами: „Наша газета ставить собі завданням роз'яснювання та оборону інтересів робочої кляси й ідейне керівництво нею”... Найактивнішим співробітником цього органу був М. Стечишин.

По припиненню „Червоного Шляху” (8.III.1908) за редакцією М. Стечишина з 1909 р. у Вінніпегу почав виходити раз на місяць орган українських соціалістів у Канаді та ЗДА під назвою „Робочий Народ”. З 1910 р. став він органом української соціал-демократії, а з 16.II.1911 р. в Едмонтоні „Робітнича Видавнича Спілка” почала видавати свій центральний орган федерації української соціал-демократії в Америці під назвою „Нова Громада”, що виходила за редакцією Кремаря, а потім Томашевського до 1913 р.

Упродовж часу до першої світової війни виходило в Канаді 24 назви різних часописів. Крім згаданих, решта мало чим різнилася від себе, хіба що більш чи менш виразніше відбивала на своїх сторінках ті чи інші напрямки місцевих груп, а тим часом і поодиноких осіб, що намагалися взаємно себе поборювати.

Українська преса в Бразилії

Приблизно в тих часах, як і в Канаді, появляється українська преса в Бразилії. Першим органом стає двотижневик „Зоря”, який 1907 р. почало видавати Товариство „Просвіта” в Курітібі. У першому числі зазначував цей часопис, що його програма є „ніщо інше, як моральна, просвітня й економічна робота..., ніщо інше, як єдинити і просвіщати, через то назвалисьмо товариством „Просвіта”.

Своїм змістом цей перший українсько-бразилійський часопис мало чим різниться від своїх побратимів Канади і ЗДА. Серед літературних творів (переважно поезії) приносив він твори таких місцевих авторів як Г. Тандри, М. Бірецького, Г. Чорнія та передруки творів українських письменників зі старого краю.

Часопис вживає всіх сил до свого поширення серед бразилійської української еміграції. Як йшло це поширення, можна бачити з руху передплатників, що їх „Зоря” регулярно подавала на своїх сторінках.

Так, на 1908 р. цілорічних передплатників було 113, піврічних і чвертьрічних та інших часткових — 36. Хоч на місцеві умови спочатку кількість ця була ніби і поважною, але, як видно з тих же сторінок часопису, не була вона достатньою, щоб часопис міг фінансово утриматися.

Піднести кількість передплатників не пощастило і в 1909 р. „Зоря” примушена була припинити своє існування, її місце зайняв „Прапор”. Був це так само двотижневик, що його впродовж двох років видавав „Комітет Народної Друкарні” спочатку в Курітібі, а потім в Придентополісі за редакцією колишнього редактора „Зорі” С. Петрицького та Кліма Гутковського (1910—1911).

Врешті, 1913 р. в Придентополісі „Видавнича Спілка” почала видавати просвітній двотижневик під назвою „Праця”, що з деякими змінами в напрямі та деякими перервами пережив до першої світової війни.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ РОКИ 1905–1914

Революція 1905 р. в Росії і народження національної української преси на східноукраїнських землях

Революція 1905 р., що охопила всю Росію, викликала серед українського суспільства надію на створення національної преси українською мовою. Дехто вже планував видавати тижневик для селянства (Є. Чикаленко), інші думали про перетворення „Киевской Старини” на журнал українською мовою під назвою „Київська „Основа”, беручи за зразок колишню „Основу” петербурзьку. Тим часом почали надходити до Києва вимоги з провінції, щоб кияни взялися за видання щоденної газети. Внаслідок цього Є. Чикаленко заручився обіцянкою фінансової підтримки з боку відомого мецената українського культурного руху В. Симиренка і почав підготовчу працю з тим, щоб з нового 1906 р. приступити до видання української щоденної газети.

Маніфест 17 жовтня. „Хлібороб” – перший національний часопис українською мовою

Революційні події в Російській державі розгорталися. Це привело до оголошення Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Разом з іншими свободами оповіщав маніфест також волю друку. Цензурні обмеження відпадали. Не треба було, як давніше, питати дозволу на видання газети. З цієї точки маніфесту скористалася Лубенська (на Полтавщині) українська „Громада” на чолі з братами Шеметами. Приступила вона, як то казали, „явочним поряд-

ком” до видання першої під Росією національної газети українською мовою, назвали її „Хлібороб – селянський часопис”.

Перше число появилось 25 (12 ст. ст.) листопада 1905 р. На самому часопису помічено було датою „12 грудня”. Сталося це тому, що на східних українських землях в той час затрималася ще назва місяців: листопада – груднем, а грудня – студнем, що відповідало церковно-слов'янським назвам.

За відповідального редактора підписував наймолодший з братів Шеметів, що покінчив життя під час другої (1917 р.) революції. Фактичним редактором був старший – В. Шемет, колишній член „Братства Тарасівців”, пізніш посол до 1-ої Державної Думи від Полтавщини, а з 1919 р. – співробітник Української Академії наук. Переслідуваний советською владою, вмер з голоду.

Була це невелика, на дві картки, газетка. У першому числі подано було Маніфест 17 жовтня та статтю „Про волюнності громадянські”. З матеріалів у дальших числах треба згадати статтю про Переяславську умову (1654). Та чи не найцікавішими були тут відомості про те, як прокидалося українське життя та про український рух на західноукраїнських землях.

Взагалі зі сторінок цієї газети пашіло сміливим і гострим словом, виразною національно-революційною думкою. Появлення її все національне свідоме українське суспільство зустріло з ентузіазмом. Розходилася в кількості 5.000 примірників, а на вулицях кожне число просто виривалося з рук продавців.

Довше проіснувати „Хліборобові” не довелося. Після ч. 5, якого видав, як стверджувала влада, 80.000 примірників, було його заборонено. Та незважаючи на це, „Хлібороб” встиг і в такий короткий час виконати важливе завдання будителя й організатора ще недавно розпорочених українських сил.

У вересні 1905 р. Українська народна партія (УНП) почала видавати свій часопис під назвою „Самостійна Україна”. Появилася тільки одно число. Було в ньому опубліковано між іншим проект української конституції, зладжений М. Міхновським.

Цей проект проф. С. Дрістряньський у своїй праці „Загальна наука права” називає „основним законом самостійної України”. Говориться тут про спілку народу українського в межах етнографічної території як вільних самоуправних земель.

Нові правила про друк. Перші спроби дістати дозвіл на видання українських часописів. Тижневик „Рідний Край”

Нові правила про друк було оголошено 24 листопада 1905 р. Зараз же по різних містах роблено спроби дістати формальний дозвіл на видавання українських часописів. Але влада спочатку відкидала ці прохання. Так, не було дано дозволу на видання щоденника „Вільне Слово” у Києві, потім – на „Нове Життя”, що мало виходити за редакцією С. Єфремова, далі – на „Працю” за редакцією Дятлова та інші. Щойно з 24.XII у Полтаві починає виходити другий український часопис під назвою „Рідний Край”. Був це політично-економічний і літературний тижневик, який привітали українські кола із захопленням. Відбивав він настрої і думки української радикальної інтелігенції. У своїй програмовій статті він заявив: „Виходимо на широкий світ, щоб укупі з народом боротися за кращу долю для всіх трудящих, покривджених, обідраних, щоб визволити людей наших і цілий наш милий край з неволі”...

Ініціатором і першим головним редактором-видавцем „Рідного Краю” був популярний у Полтаві український діяч М. Дмитрієв. Співредактором – Панас Рудченко (відомий письменник Панас Мирний), який і редагував, головню, літературно-художню частину часопису. Другим редактором (він же і секретар) був Г. Коваленко. Серед співробітників – О. Пчілка, О. Коваленко, І. Нечуй-Левицький, Д. Дорошенко та інші.

З ч. 16 за 1907 р. видання „Рідного Краю” було адміністрацією заборонено. М. Дмитрієву довелося зазнати чимало неприємностей. Причиною переслідування був, зокрема, виступ його на суді в ролі оборонця селян, що брали участь у революційних подіях 1905 р.

З 20.X. 1907 р. видання перенесено було до Києва, де й виходив цей часопис до 31.VII.1910 р. за веденням О. Пчілки (О. Косачевої). По перенесенню видання до Києва перший його редактор-видавець М. Дмитрієв брав якнайактивнішу участь до самої трагічної смерті, тобто до 6.VII. 1908 р., коли він, рятуючи дівчину, що потопала, утонув у ріці Пслі біля містечка Яресьок.

Перший український щоденний орган під Росією „Громадська Думка”

У зв'язку з оповіщенням нових правил друку Є. Чикаленко подав до Київського губернатора заяву про проект видання з 1.І.1906 р. української щоденної газети під назвою „Громадське Слово”. Разом з тим було випрацьовано і оповіщено друком і програму газети. Ознайомившись з програмою, цензура повідомила губернатора, що з таким напрямком видання газети дозволити не можна. Губернатор повідомив Є. Чикаленка, що „на підставі п. б. ст. 4 від VII Височайше затвердження правил про періодичні видання йому, Чикаленкові, не можна видати свідоцтва на видання згаданих („Громадського Слова” і „Нового Життя”. — А. Ж.) органів друку через те, що з оголошення добродія Чикаленка, яке знаходиться в моїй канцелярії... видно, між іншим, що видання ці домагатимуться переміни існуючого державного ладу Росії, утворення автономних країв на окраїнах держави і перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуться переходу всієї землі у власність народу, які вчинки забороняються карним законом”...

Треба було здобувати новий дозвіл і подбати й про запасовий дозвіл. В. Леонтович (родич Симиренка) подав заяву на газету під назвою „Громадська Думка”, а Б. Грінченко — на „Раду”. Приблизно за два тижні В. Леонтович дістав дозвіл. А 31 грудня вже появилось ч. 1 щоденної української газети „Громадська Думка”.

Щодо програми, то в головному залишилася вона такою ж, як було прийнято для „Громадського Слова”, але на цей раз її вже не публіковано. Видавцями були Є. Чикаленко, В. Симиренко та В. Леонтович. На редактора запрошений був Ф. Матушевський, а на секретаря — В. Козловський. До редакційного комітету ввійшли: Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Левицький, В. Дурдиковський, М. Грінченкова (М. Загірна). До співробітництва запрошено було низку осіб, що визначилися вже на літературному полі. Були тут поети, письменники, наукові сили з різних кінців України. Але, як в редакції, так і серед всіх співробітників, майже не було підготованих журналістичних працівників, а тим більше в щоденному органі. „Єдиний між нами чоловік, котрого можна було вважати за справжнього журналіста, — каже в спогадах Є. Чикаленко,

— був С. Єфремов”. Другою людиною, якій завдячували існування газети з цього погляду, був фактичний редактор Ф. Матушевський (пізніш посол УНР у Греції).

„Якби не Ф. Матушевський, то ми напевно не змогли б видавати газети: по совісти треба сказати, що він сам її тоді виніс на своїх плечах”, — так визначає місце Ф. Матушевського в першій українській щоденній газеті Є. Чикаленко.

„Коли наша преса матиме будуччину, — пише в спогадах Є. Чикаленко, — вона розів’ється так, як у людей, то ім’я Ф. П. Матушевського повинно нею величатися на вічні времена як нашого першого мученика преси, який не шкодував свого здоров’я, можна сказати, свого життя, для її існування... У мене нема такого хисту, щоб змалювати заслуги цього чоловіка перед нашою газетою”.

Решта співробітників щойно починала журналістичну кар’єру і дехто з них вибився пізніше на доброго журналіста.

Крім щоденних вісток, дописів (К. Лоського, М. Лозинського, О. Маковея та інших), а також телеграм та бібліографічних заміток, містила „Громадська Думка” значну кількість статей популярно-наукового характеру. Між ними в першу чергу — статті проф. М. Грушевського і зокрема його огляд поступу української політичної і громадської думки за минуле ХІХ ст. Далі низка статей Б. Грінченка на теми української історії, української території і людності та зокрема „Якої нам треба школи”, що як окрема брошура пізніш набрала широкої популярності. Ту ж саму справу порушено було ним в статті під назвою „Народні вчителі і українська школа” та інші.

Низка статей В. Доманицького мали історичний, громадський і літературний характер.

Зі статей історично-літературного характеру були тут такі, як замітки до нового видання Шевченкового „Кобзаря” або „Святе Письмо українською мовою” (підпис — В.), де подано історично-літературний огляд перекладів від другої половини ХVІ ст. Тут же статті на теми журналістичні: огляд української преси в Росії або дві статті В. Доманицького про „Украинский Вестник” (Петербург).

У відділі красного письменства появилися тут поезії В. Сивенького (В. Самійленка), Хр. Алчевської, М. Чернявського та ін. З прози — В. Винниченка, Б. Грінченка, П. Капельгородського, Є. Чикаленка та інших.

Перші організаційні кроки.

Ширші кола українського суспільства і „Громадська Думка”. Відгуки. Передплата

Цікаву згадку про початки організації „Громадської Думки” залишив М. Левицький у своїх „Причинках до біографії Є. Чикаленка”. „Року 1905, — пише він, — після тої першої революції в Росії, коли на-стала змога видавати українські часописи, у Є. Чикаленка раз-у-раз відбувалися наради організаційного характеру... На одній з таких нарад комбінувалися прерізні можливості щодо тиражу і ціни газети (тоді — „Громадської Думки”). Ніяких певних даних для тих міркувань не було; все то були гіпотези, у молодших — оптимістичні, у старших — песимістичні. Я більше нахилився до молодших, Є. Х. (Є. Чикаленко) — до старших. Молодші пропонували можливо більший тираж, щоб можна було поставити ціну якомога меншу. Одні пропонували 10.000 примірників і ціну 3 копійки, були такі, що воліли б 50.000 тиражу і ціну 2 копійки. С. Єфремов з олівцем в руці обрахував усі ті можливості. Тоді Є. Х. сказав: „А обрахуйте скільки дефіциту буде, коли друкувати одну тисячу, а ціну покласти 5 коп.” Пам'ятаю, що ця песимістична комбінація зробила прикре враження на більшість присутніх. Та невже ви думаєте, що на всю Україну не набереться більше тисячі передплатників, спитав хтось із молодших. „Думаю, що не набереться, — з гіркою усмішкою відповів Є. Х. — „Гарячих патріотів і „ширих” українців у нас багато, та біда в тому, що люблять вони неньку-Україну до глибини серця, але не до глибини кишені. Рахуйте, Сергію Олександровичу, на тисячу примірників — менше розчарування буде”.

Життя незабаром показало, наскільки рації мав Чикаленко. Правда, на початку „Громадська Думка” зацікавила ширші кола громадянства. В першу половину 1906 р. вона навіть збрала в цілому 4.093 передплатників. Але в дальшому виявилось, що зі всіх тих, на кого часопис міг опертися, отже, річних передплатників ледве назбиралося до 500. Решта передплачувала на місяці (в ліпшому випадку на півроку), після чого відпадали.

Які причини були відпадання передплатників? З одного боку, газеті закидувано, що подає запізнено відомості, з другого — читач ще не звик до української газетної мови, термінології та фонетичного правопису, вимагаючи, щоб в газеті писалося так, „як у нас на селі говорять”. Для читача,

що звик читати в українській мові лише твори красного письменства, дивним ще виглядала мова публіцистики, газетної інформації. Редакцію засипали листами з вимогою писати „мовою Шевченка”, якої, до речі, самі автори цих листів часом добре не знали. Перехід на український фонетичний правопис викликав іноді щире обурення у тих, хто звик до „Ярижки” — урядового російського правопису. І довго ще доводилося поборювати всі ці вимоги.

Врешті, чимало поміркованих чи консервативних людей, заляканих радикалізмом „Громадської Думки” в соціальних справах, вважали її за орган, скерований головно проти заможної частини українського народу. Це, до певної міри, відбилося навіть на внутрішньому житті газети та спонукало відійти від неї В. Леонтовича, після чого видання перейшло цілком до рук Є. Чикаленка.

Репресії і закриття „Громадської Думки”

Щойно вийшло перше число „Громадської Думки”, як було його skonфісковано. В дальшому безперестанно сипалися на неї конфіскації, грошові карі, тимчасові відкладання терміну тощо, аж поки прийшло найбільше лихо — заборона. 18.VIII. 1906 р. в редакції була переведена поліцією ревізія, знайдено „компрометуючий” матеріал, серед якого були відозва членів розпущеної 1-ої Державної Думи (Виборзька), протоколи Московського з’їзду „Селянського Союзу”, різні відозви тощо. С. Єфремов, який у цей час заступав редактора Ф. Матушевського, та ще дехто із співробітників (Хохлич, Квасницький та інші) були заарештовані. Секретареві редакції В. Козловському пощастило сховатися і втекти за кордон (пізніше був він одним з працівників Спілки Визволення України, а в 1918 р. членом Українського посольства в Берліні). На вимогу уряду видання газети було припинено. По всій Україні в багатьох передплатників зробила поліція ревізії, багатьох заарештовано. Є. Чикаленко спробував був клопотатися про відновлення газети, але дозволу не дістав.

„Рада”

Тим часом у запасі був дозвіл на ведення щоденної газети під назвою „Рада”, даний свого часу на ім’я Б. Грінченка. Рішено було його тепер використати. Через місяць (з 15.IX. 1906 р.) стала „Рада” спадкоємцем

„Громадської Думки”, стоячи на засадах, покладених в її програмі. До неї ж перейшли і передплатники, яких нараховувалося десь коло 1500. Кількості цієї не вистачало для забезпечення щоденного органу. А вже підходив кінець року. Треба було шукати засобів. Як і раніш, разом з Чикаленком, що продав для цієї мети частину своєї землі і вніс на видання 10.000 рублів, приходять на допомогу В. Симиренко та кілька інших громадян. Це дало можливість продовжувати видання газети в наступному 1907 р.

Вступивши в 1907 р., редакція в програмовій статті першого числа зазначила, що надалі більш братиме на увагу українську інтелігенцію. Коли ж знайшовся б ширший круг читачів, що потребували б популярного викладу, стане при „Раді” виходити окреме популярне видання по дешевій ціні.

Свою програму визначила „Рада” такими словами: „Будучи одинокою щоденною газетою російської України, вважаємо корисніше... не зв'язувати себе програмою чи тактикою якоїсь одної політичної партії, а старатися освітлювати і питання дня, і загальніші, більш принципіальні, питання українства з погляду різних поступових партій. Ставлячи своїм ближчим завданням служити культурним, громадським і політичним інтересам України під Росією, газета наша заразом буде старатися держати своїх читачів у крузі інтересів всеукраїнських”.

Деяку реорганізацію було переведено й у внутрішньому житті газети. Саме на цей час припав приїзд до Києва М. Грушевського, який став до активної праці в ній. Фактичним редактором став М. Павловський, людина не менш працьовита, як Ф. Матушевський. Був він редактором до 1913 р., коли заступив його А. Ніковський (засуджений 1930 р. в процесі Спілки Визволення України). На секретаря редакції запрошено С. Петлюру (пізніш — голова Директорії, головний отаман військ УНР), який в цей час одночасно був редактором органу Української соціал-демократії під назвою „Слово”. Пізніш секретарем став В. Королів-Старий. Сталими співробітниками, що вели постійні відділи, були Д. Дорошенко, М. Старицька-Черняхівська, М. Лозинський, Б. Грінченко та інші. Фахових, вироблених журналістів як і „Громадська Думка”, так і „Рада” не мали. Щойно тут вони помалу виховувалися, здобували досвід і вже пізніше дехто ставав видатним журналістом. Найближче зв'язаний був з „Радою” С. Єфремов. Як публіцист, виступив тут С. Петлюра. Та-

лановиті огляди й фейлетони давав С. Черкасенко. Красне письменство заступлене було В. Винниченком, С. Васильченком, О. Олесем, М. Левицьким та іншими. Зрідка давав статті В. Липинський. Передові статті звичайно писали С. Єфремов, Ф. Матушевський, іноді М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Павловський та інші.

При помочі цих сил ставала „Рада” речником і дзеркалом українського життя на всіх землях. Стежила за його розвитком, формувала національну думку. Здається, ні одне питання дня не уникало її сторінок. Найменший прояв культурного чи політичного життя знаходив тут той чи інший відгук.

Є. Чикаленко та його співробітники. В. Смиренко, Л. Жебуньов та інші

За всім тим стояла людина, яка, взявши весь тягар видання на себе, свідомо і віддано понесла його, як свій національний обов'язок. Був нею Євген Чикаленко¹, для якого видання єдиної української щоденної газети під Росією стало справою національної честі. Віддав він їй всього себе. Навколо неї скупчив він свої життєві інтереси, вкладав свої кошти, щоб покрити постійні дефіцити, пересічна сума яких виносила річно до 20.000 золотих рублів. Та й не самі дефіцити. Постійні клопоти з адміністрацією, постійна небезпека закриття, брак коштів, брак передплатників та різного роду вимоги читачів, непорозуміння між співробітниками — все це лягало на нього, все це купчилося навколо його особи як видавця. Під вагою всього цього відчував він іноді втому, резигнацію.

„Остогидло мені вже це, — записує він на восьмому році видання, — хочеться заховатися від людей, щоб не мати того клопоту й не чути за нього. Але, коли я відійду від газети, вона загине, бо поки що нема кому за неї взятися. Бо вона ще дає дефіцити... А загибель газети від браку передплатників, від недокровності — це ж велика радість ворогам нашим (хоч їм відомо, що неуспіх газети залежить від терору передплатників); це ж страшний удар для справи відродження нашої нації! ...Поки що кажу собі: „А ти, Марку грай!”

¹ Євген Чикаленко був також фундатором „Академічного Дому” у Львові, заохочував наддніпрянську молодь їхати на студії до Львова, в січні 1919 р. виїхав до Галичини, 1925 р. був головою Термінологічної комісії при Українській господарській академії в Подєбрадах. Помер 20 червня 1929 р.

І „грав” цей Марко української преси, поборюючи безправства, конфіскати, кари, загрози, арешти. Понад вісім років ніс він увесь тягар видання „Ради”, що стояло великою і незабутньою його національною заслугою.

У цій праці не був він сам. Велику моральну підмогу давала йому його родина. Зокрема гарячу підтримку мав він від старшого сина Левка.

„Крутись, батьку, мотай головою”, а „Ради” не покидай”, – писав він 1909 р., коли треба було покривати дефіцит в 12.000 золотих рублів. І батько крутився, заставляв дім, покривав дефіцит, записуючи до свого щоденника: „Не покину її, поки не загину”.

Крім родини, мав Чикаленко й інших приятелів, з яких в першу чергу треба згадати В. Симиренка, який упродовж усього часу не залишав видання без фінансової підтримки. Був він піонером модерної цукроварної промисловості в Україні, людиною з творчим і великим організаційним хистом. Скромний, привітний у поведженню і взаєминах. Всі, хто знав його, кажуть у своїх згадках про нього, про його милий, привітний вигляд, веселу, хоч де-що стриману, вдачу, про його змістовну, ділову бесіду, про його глибоку культурність, вроджену скромність та нехіль до розголосу, що особливо виявлялося в його допомозі громадсько-національній справі.

Констатувавши, що після покладеної праці, його господарські справи в цукроварні стали на міцний ґрунт, завітав він одного разу до В. Антоновича в Київ і повідомив, що з цього часу передаватиме через його руки кожного року 10% зі своїх прибутків на українські справи та на початок зараз же передав перший даток. І від цього дня впродовж майже 40 років до самої смерті виповняв точно свою обіцянку, збільшуючи часом значно її висоту та докладаючи іноді понад зазначений даток великі квоти.

Був це, як каже у своїх споминах О. Лотоцький, з натури „український Никодим, що свою чинність переводив не на людських очах і не для людського ока”, а з почуття обов’язку і глибокої любові до Батьківщини, що була змістом усього його життя. Впродовж багатьох років допомагав він „Киевской Старине” та іншим виданням. Та найбільша допомога його на національні цілі була після 1905 р., коли впала заборона українського писаного слова. До цього часу припадає його поміч Науковому Товариству в Києві, „Літературно-Науковому Віснику”, „Громадській Думці” і „Раді”, не кажучи вже про допомогу письменни-

кам та діячам і то так, що вони не знали, від кого ця допомога.

Не мав він часу на якусь іншу діяльну участь в українському громадянському й культурному житті. Був лише за молодих літ членом київської „Старої Громади”, в засіданнях якої брав участь хіба що тоді, коли вона потребувала його ділової поради. Інакше залишався в тіні, заробляючи, як він казав, для України гроші бо „кожен повинен робити те, що найкраще вміє”, говорив він часто.

Мав ще Чикаленко підтримку від Леоніда Жебуньова, який увесь свій час і всю енергію вкладав на те, щоб поліпшити матеріально становище газети, придбати якнайбільше передплатників. В найтяжчі часи для „Ради” не вагався він віддати останній свій гріш, бо „упадок „Ради” вб’є мене швидше, ніж хвороба”, на лікування якої той гріш був призначений.

Врешті, добрим помічником і порадником була ще одна людина, а саме М. Синицький, що перші роки провадив адміністрацію „Ради”.

Ширше громадянство і „Рада”. Відгуки. Передплата

Ала „Рада” чимало щирих приятелів і серед ширших кіл суспільства. Чим далі, тим міцніше зв’язувалася вона з читачами по всіх українських землях. Наприкінці 1910 р., опинившись в черговому скрутному матеріальному становищі, звернулася вона до читачів з особливим закликком приєднувати нових передплатників.

„Щорічні доплати... знесли нас з матеріального боку до кінця... Ми не в силах видавати газети надалі, коли наші передплатники не прийдуть нам на поміч”, — писала вона і вказувала, що в противному разі „з великим жалем на серці” мусить припинити „Раду” з кінцем 1910 р.

Українське громадянство відгукнулося на заклик. Незабаром прибуло кілька сот нових передплатників. До редакції почали надходити листи з проханням не припиняти газети, з обіцянками допомоги хто чим зможе. Відгукнулися і західноукраїнські землі.

„Звертаємося до нашої суспільности, — писало „Діло”, — щоб вона... прийшла з матеріальною допомогою нашому київському щоденному органу в його нерівній боротьбі з наслідками і теперішніми змаганнями обрусительної по-

літики російського правительства”. Тут же закликала до передплати, вказуючи на національний обов’язок.

Згадавши про те, що українці з-під Росії свого часу „не раз подавали поміч нашому національному розвиткові в Галичині”, закінчувало „Діло” свій заклик такими словами: „Тепер на нас черга прийти їм на поміч і піддержати єдиний український щоденний орган в серці України — в Києві!”

Наприкінці 1912 р. довелося знову звернутися із закликом, який так само не залишився без відгуку. Наслідком його було збільшення кількості передплатників понад 600.

Перед першою світовою війною „Рада” мала вже коло 4.000 передплатників. Поборюючи перешкоди, почала вона доходити і до ширших народних мас.

Початки територіального розгалуження преси під Росією в 1906 р.

Крім згаданих часописів почалося видання ще багатьох інших, як у Києві, так і по інших містах. Але з огляду на адміністративні репресії не могли вони довго втримуватися. Із загальної кількості 34, чимало припадало на провінцію. Так, в Одесі у січні 1906 р. появився тижневик під назвою „Народное Дело”, що за редакцією І. Луценка почав був виходити в мовах російській та українській, як орган місцевої групи українців. По виході першого числа був заборонений владою. Натомість 8.І. 1906 р. за редакцією того ж І. Луценка виходить тижневик „Народна Справа”, який спіткала така сама доля зразу ж після першого числа. Приблизно за місяць з’являється новий тижневик під назвою „Вісті” у виданні і за редакцією Л. Шелухинової. Появилось п’ять чисел, після чого з наказу генерал-губернатора Карангозова були „Вісті” так само заборонені.

Така ж доля часописів і в інших містах. У Катеринославі з 24.ІІ. 1906 р. почав виходити тижневик „Добра Порада” за редакцією М. Викова, а потім К. Дзяконова. У вступній статті редакція повідомляла, що стає часописом усього українського народу, який майже виключно складається з селян-хліборобів, та хотіла, щоб „Добра Порада” зробилась „осередком думок усіх тих, хто чесно і щиро бажає стати на поміч робочому народові, хто вважає необ-

хідним боротися з лихоліттям, що чорною хмарою огорнуло народні маси”...

Число це було конфісковано. Друге число вийшло 17.III. 1906 р. Після того появилось ще два числа, відтак з наказу генерал-губернатора часопис припинено. Одночасно в Катеринославі за редакцією проф. Д. Яворницького 26.II. появилось перше число тижневика під назвою „Запорожжя”, яке зараз же було конфісковане, а часопис заборонений. Не минула така ж доля і двотижневика – органу соціал-демократії під назвою „Боротьба”.

Врешті, з 26.III. у Харкові за редакцією М. Міхновського почала виходити щоденна газета під назвою „Слобожанщина”. Перше число появилось з портретами Гонти і Залізняка. На цьому і стала. А 15.IV редакція розіслала таке повідомлення: „Редакція „Слобожанщини” оповіщає читачів, що через незалежні обставини редакція вважає необхідним часово припинити видання часопису, аж поки не почне функціонувати виключно українська друкарня... Уся передплата і комісійні повертаються”.

Сподівання редакції в скорому часі не оправдалися. Щойно 1912 р. почав М. Міхновський видавати у Харкові тижневик під назвою „Сніп”, що протримався до 1913 р.

Не ліпші умови, в яких довелося існувати українській пресі, були і в наступних роках.

Партійна преса. „Слово”: виникнення, співробітники, зміст, завдання

Після згаданої вже „Боротьби” довше пощастило протриматися тижневику „Слово”. Був це центральний орган Української партії соціал-демократів. Почав він виходити з 11.IV.1907 р. при матеріальній підтримці Петербурзької української соціал-демократичної організації (головно одного з її членів – М. Шадлуна) і за фактичним редагуванням колегії в складі: С. Петлюри, М. Порша, В. Садовського та Я. Міхура. До кінця 1907 р. офіційним видавцем-редактором була О. Королева, після якої підписував часопис як відповідальний редактор С. Петлюра. Сили були обмежені. Головний тягар лежав на згаданій колегії, серед якої вправним журналістом був, власне, тільки С. Петлюра. Решта щойно починали свою журналістичну роботу. Серед постійних співробітників були: Г. Коваленко (Сьогобочний) і Д. Донцов. До найакти-

вніших належав також А. Жук (А. Вовчанський). З інших – І. Мазепа (псевдонім Андрієвський), В. Дорошенко (В. Білоцерківський), Л. Юркевич (Л. Рибалка), Д. Дорошенко, В. Чехівський, В. Степанківський (В. Коваль). З поетів та письменників: С. Черкасенко, Г. Чупринка, Дніпрова Чайка, П. Теняно та інші. Основна праця лежала на членах редакційної колегії. Так, М. Порш (псевдоніми М. Гордієнко, М. Чацький, Полуботок) писав на політичні, економічні та національні теми, що пізніше вийшли під назвою „Про автономію України”, С. Петлюра (С. Сімон, П-ра) спинявся на темах національно-культурних і літературних. Я. Міхура (Хв. Кучерявий) дав низку статей на робітничі теми, врешті В. Садовський писав головним чином на теми економічного і політичного характеру.

На початку „Слово” ставило своїм завданням політичне і соціальне усвідомлення ширшого читача, вважаючи, що національна свідомість прийде разом із соціальною. Прихильником такого становища був М. Порш. Іншої думки були С. Петлюра, В. Садовський та Я. Міхур. Вважали вони потрібним, щоб „Слово” жвавіше реагувало на прояви української дійсності, виразно виявляючи свою позицію у визвольній українській боротьбі. Перевагу згодом взяла ця остання думка, що й повела часопис в напрямі захисту українських національних потреб по лінії інтересів українського робітництва.

Розходилося „Слово” в кількості приблизно тисячі примірників. Для українського політичного партійного органу на ті часи була ця кількість чимала. Але була вона невстачальна, щоб покрити всі сподівані і несподівані витрати.

Передплатниками спочатку були, головним чином, члени партійних груп. Пізніше коло читачів поширилося безпартійним учительством і селянством. Не останнє місце мала і студентська молодь.

Українська преса поза українськими землями в Росії

З початком 1906 р. появляється українська преса і поза українськими землями в Росії – в Москві і Петербурзі. Першими з її органів були журнали „Зоря” і „Вільна Україна”. „Зоря” почала виходити у Москві на-

прикінці березня 1906 р. Був це тижневий журнал, що виходив за редакцією адвоката І. Опокова з гаслом: „Українці! Єднайтеся у братерській згоді!” Крім творів красного письменства часопис під проводом Кримського почав практичний курс для вивчення українського слова. Тут же, на його сторінках, давалися ілюстрації. Були це фотографії образів таких малярів як С. Васильківський, М. Мавковський, М. Гармашів та інших. Всього появилoся вісім чисел у чотирьох зшитках.

У лютому того ж року в Петербурзі почав виходити місячник „Вільна Україна” – літературний, політичний і науковий журнал за редакцією А. Шабленка.

Перші числа принесли твори Лесі Українки („Одне слово”), Х. Алчевської, М. Чернявського, М. Вдовиченка, А. Шабленка, оповідання І. Личка та інших. Із статей К. Не-я (К. Арабажин) „Дещо про націоналізм і соціалізм”, І. Стешенка „Український національно-громадський рух і 1906 р.”, Л. Бича „Революція й органи самоуправи”; далі стаття П. Смутка (П. Стебницького) „Краєва автономія України”. Стаття ця викликала деяку полеміку з російськими соціал-демократами і відповідь їм М. П. (Порша) – „Краєва автономія України в світлі „соціал-демократичної критики”, що була опублікована в ч. 4 „Вільної України”. З третього числа журнал прийняв виразний напрямок українських соціал-демократів. Склад редакції та співробітників змінився, при чому редакція устами М. Порша знімала з себе відповідальність за першу книжку та особливо за статтю П. Смутка про автономію України.

Довго протриматися журналу не пощастило. По конфіскації чч. 3 та 5–6 редакція примушена була припинити видання, звернувшись до читачів на сторінках „Громадської Думки” з таким характеристичним для часу повідомленням: „Редакція місячника „Вільна Україна” сповіщає своїх передплатників і читачів, що дякуючи тяжким репресіям „ліберального” міністерства п. Столипіна проти вільного, незалежного слова друкарського, вона не має можливості випускати в світ у свій час чергових чисел журналу. Книжка „Вільна Україна” за май–юнь „в свій час” була сконфіскована. Редакція місячника сподівається при першій умові озватися з своїм словом до читачів”.

Сподівання не здійснилися. А тим часом вже в березні того ж 1907 р. в Петербурзі почала виходити газета, присвячена інтересам міського і сільського робітництва під назвою

„Наша Дума”. Був це орган Петербурзької організації Української соціал-демократичної робітничої партії, що почав виходити за редакцією Д. Донцова. Два числа, що появилися, присвячені були справам 2-ї Державної Думи. Виступив він із критикою праці Думи, захищаючи інтереси робітництва („Бюджет в Думі”, „Безробіття” тощо), давав фейлетони на думські теми та перебіг засідань. Утриматися цьому часопису так само не пощастило. По виході другого числа 25.III. 1907 р. газету було владою заборонено.

Трохи довше протрималася „Рідна Справа” (думські вісті). Почала вона виходити в Петербурзі з 12.IV. 1907 р. двічі на тиждень. Був це орган української фракції 2-ї Думи (українські громади — радикал-демократичного напрямку), видання якого популяризував був між послами студент-медик, пізніш відомий журналіст В. Піснячевський. На фактичного редактора запрошено В. Доманицького, а офіційним видавцем-редактором став посол С. Нечитайло.

„Наша газета, — писалося тут, — буде тим телеграфічним дротом, що з’єднуватиме український народ з його депутатами для спільної праці і боротьби за землю і волю”.

Співробітниками були члени 1-ї і 2-ї Думи та дехто з петербурзької колонії. Подавано тут перебіг думських засідань, промови послів та статті і фейлетони на актуальні теми. Тут між іншим була опублікована серія фейлетонів П. Смутка (Стебницького), що потім вийшли відомою книжкою під назвою „Під стелями Думи”.

Зустрінуто було „Рідну справу” прихильно, особливо на українських землях. Серед селянства мала успіх, чому чимало прислужилася добра мова і популярний виклад.

На початку червня (3.VI. 1907 р.) розв’язано було Думу. Мусила припинити своє існування і „Рідна Справа”. Останнє 12 число вийшло 12.VI. 1907 р. з останнім словом до читачів, в якому редакція висловлювала надію знову появитися, коли збереться 3-тя Дума. Сподівання не здійснилися. Політичні умови, що запанували з приходом 3-ї Думи, тому не сприяли.

Популярно-народні органи на українських землях під Росією: „Село”, „Засів”, „Маяк”

Щойно більше як за два роки при найактивнішій праці М. Грушевського починає в Києві виходити популярний народний ілюстрований тижневик під

назвою „Село”. Перше число появилось 3.IV. 1909 р. Своїм завданням „Село” ставило „подавати відомості, новини і всяку науку в справах, потрібних нашому селянинові або робітникові, і про всякі важніші справи з життя українського, російського й заграничного, цікаві для всіх, про які кожному треба знати”.

До співробітництва запрошено було визначніші сили. Були тут О. Олесь, В. Самійленко, Г. Чупринка, Я. Щоголів, що містили тут свої поетичні твори, як також В. Винниченко („Кузь та Грицунь” та інші), А. Тесленко („Страчене життя” та інші), С. Черкасенко („Земля” тощо). Тут же – твори західноукраїнських письменників: О. Кобилянська, В. Стефаник, Л. Мартович, Т. Бордуляк з його популярним оповіданням „Дай, Боже, здоровля корові” і тут же вперше з’явилися оповідання Виборного Макогоненка (Мод. Левицького) про мову в школі, у суді тощо, що потім здобули широку популярність.

Огляди світових подій та внутрішнього життя, як також літературно-критичні замітки давав Микита Шаповал. Крім нього подібні ж статті містив тут Ю. Сірий (Т-о, Тищенко). Але найбільш звернено було увагу на популярні статті з життя світу, природи, з життя села та його культурно-просвітньої праці.

Регулярно подавав огляди з діяльності Думи та уряду П. Смуток. Про українське культурно-наукове та громадсько-політичне життя на західноукраїнських землях писав до „Села” М. Залізник. На господарські теми писали А. Терниченко (пізніш редактор „Рілли”), А. Гиленко, В. Королів-Старий, О. Мицюк (громадське землеволодіння та переселення).

Врешті, добре поставлена була хроніка. Все це робило часопис цікавим і поважним органом. Здобув він собі глибоку симпатію серед широких кіл, став вітаним гостем під селянською стріхою.

В легкій, приступній формі, формуючи й організуючи думку читача, провадив цей часопис його до лав українського суспільства вже як свідомого його члена. І читач це цінив. Були села з цілими гніздами передплатників – до десять і більше. Заходило „Село” в найдальші закутки, де трудно було навіть припустити, щоб там коли була газета.

Але все це дуже добре оцінила й адміністрація. Тому не дивно, що по півторарічному існуванню з’явилися на сторінках „Села” слова М. Грушевського до читачів, що характеризують умови, в яких доводилося цьому часопису існувати:

„Жодне українське видавництво не було так високо отаксоване: крім явних репресій і кар, часом заборонювано „секретно” всяким начальством та відомствами, на різні і всякі способи, включно до наказу з волостей не видавати його адресатам, а відсилати до канцелярії губернатора... Тяжко видавати тепер справедливу часопись взагалі, а ще тяжче українську, а ще гірше — селянську українську. Не знають люди, як тяжко... Нема ні одній газеті такої тісноти, як нашій. І тому припиняємо її — може на час тільки, може й навсіди — як полегшає”.

Не полегшало. І „Село” ніколи вже не появилось. Наступником його став з 4.III. 1911 р. ілюстрований тижневик під назвою „Засів”. Почав він виходити за тієї ж самої редакції та з тим самим складом співробітників і тією самою програмою, як і „Село”. Зміна назви однак не змінила становища до нового часопису з боку адміністрації. Кари і заборони продовжували робити своє діло. За якийсь час ведення часопису перейшло до інших людей, гуртка письменників. Нова редакція не порвала зв'язків з колишніми співробітниками і керманичами. Бажаючи якнайліпше забезпечити часопису існування та поширити його, редакція задумала зробити низку реформ. А в зв'язку з цим вирішила провести серед передплатників анкету. Анкета дала дуже цікавий матеріал. Показала вона обличчя читача та його оцінку і становище до часопису.

Особливо цікавими були відповіді на питання „Чому передплачуєте „Засів”? З низки відповідей згадаємо декілька: „За її святу правду”, „тому, що ми з неї тільки чуємо правду по селах”. До них прилучалися інші: „Тому, що вона при своїй дешевій ціні дає відповіді на різні питання і написана гарною і простою мовою”, „за її щиро народній напрямок”. Секретар одного хліборобського товариства відповів за всіх членів: „Того, що на неї великий спрос (попит), як на підходящу газету для малоросів.”

А от відповідь передплатників із робітників: „Тому, що ця газета українська, глибоко народна, обстоює рідний край убогих селян і робітників. Я ж сам тілом і душею українець... шукаю кращої долі, як і „Засів”. Ось чому я виписую „Засів” і лічу його своїм вірним другом-порадником”. Так писав один з них. „Тому, що це цілком народна газета, як по кошту, так і по змісту, хоч усього потроху в ній пишеться, але все, що неодмінно потрібно для робітників”, — писав другий. „Тому, що бачу в ній щирий по-

гляд робітника”, — подавав третій і т. д. А дехто просто відповідав: „Бо вона нам по нутру”.

Червоною ниткою проходить у цій анкеті думка, що передплачувався „Засів”, як свій орган, міцними зв’язками зв’язаний з народом. Та незважаючи на все це, пощастило „Засіву” проіснувати лише трохи довше року. Року 1912 мусив припинити своє існування. Причини — матеріальне виснаження постійними грошовими карами та іншими витратами, що не могли покритися низькою передплатою, а також і всі інші умови, в яких доводилося редакції часопису працювати.

„...Нелегко було нам провадити діло своє, — писала редакція за півроку праці. — Шлях до народу поріс тернами та бур’янами, перепони та заборони стоять на ньому. Багато митарств проходить друковане слово, поки дійде в руки читача... Штрафи, кари цензурні та адміністративні завжди висять над головою редакторів та співробітників. А тут ще кругом добровільні темні сили завивають вовками, скиглять, щоб припинити наше діло”.

Приблизно за рік після „Засіву” почав виходити новий популярний літературно-громадський тижневик під назвою „Маяк”, перше число якого появилось 20.XII. 1912 р. Виходить за редакцією В. Шевченка і А. Терниченка. Склад співробітників був дещо відмінний від попередніх. Багатьох не було. Їх місце зайняли молодші і нові, які щойно виступали на сторінках преси. Присвячений, головно, сільській та робітничій інтелігенції, зустрів він серед неї не меншу увагу і симпатію. Натомість в журналістичних колах оцінка була розбіжна.

Деякі органи зустріли появлення цього часопису виразно негативним, ба, ворожим відгуком („Дзвін”). Інші, навпаки, дали прихильну оцінку появленню часопису.

„Числа нового журналу, що появився, вказують, що навколо видання згуртувалася низка осіб, які ясно уявляють завдання народного журналу і вміло їх виконують”, — писала в спеціальній статті за підписом В. С. „Украинская жизнь”. Вказавши на деякі хиби та піддавши доброзичливій критиці зміст журналу, закінчувала вона свій відгук такими словами: „В цілому новий журнал робить корисне враження, і не підлягає жодному сумніву, що, коли йому пощастить побороти адміністративні Сцілли і Харібди, він знайде свого читача... Рекомендуючи увазі кіл, близьких до нас, новий журнал, ще раз бажаємо „Маяку” існування довшого і щасливішого, як те було в його попередників”.

Прихильною оцінкою відгукнувся також і „Літературний Вісник”, зазначивши, що „Маяк”, широко розходячись між селянством і робітництвом, „робить своє важливе діло поширення національної свідомости”...

Не пощастило. Напередодні світової війни 1914 р. на ч. 28 було цей часопис, як і всю іншу українську пресу того часу, владою заборонено.

Популярно-народні та інші часописи на провінції: „Дніпрові Хвилі”, „Світова Зірниця” та інші

Крім згаданих органів, що мали на увазі масового читача і виходили в Києві, в ті ж часи виходило кілька подібних органів і на провінції. Одні з них протрималися довше, інші коротше, а ще інші припинили своє існування на перших числах, не знайшовши відгуку серед мас.

До перших належав ілюстрований тижневик „Дніпрові Хвилі”. Почав він виходити у Катеринославі (тепер Дніпропетровське) з ініціативи М. Богуславського. Перше число появилось 1.Х. 1910 р. Фактичним редактором був Д. Дорошенко, а на відповідального редактора запрошений був К. Котов (поміщик і домовласник). Згадуючи про це запрошення, Д. Дорошенко, між іншим, розповідає, що К. Котов згодився взяти на себе відповідальність з умовою, що будуть друкуватися його вірші бодай двічі на рік.

„Звичайно він, — оповідає Дорошенко, — давав вірші на новий рік і на Великдень. Розуміється, з тими віршами було багато мороки, доводилося їх прати і гладити, і тут було немало і редакторської творчості”...

Під досвідченою рукою Д. Дорошенка стали „Дніпрові Хвилі” одним з поважніших органів подібного роду, на сторінках якого, крім статей інформаційного характеру, з’являлися твори визначніших письменників і цінні праці на історичні теми.

Літом 1913 р. Д. Дорошенко покинув Катеринослав і „Дніпрові Хвилі” мали припинитися, але до кінця року довів їх В. Біднов за допомогою своєї дружини і д-ра Ю. Павловського.

Користувалися „Дніпрові Хвилі” симпатією і популярністю не тільки на Катеринославщині, але і далеко за її межами.

Популярним тижневиком була також „Світова Зірниця”, що почала виходити 1906 р., змінившись пізніш на двотижневик.

Видавав її гурток польських поміщиків під проводом І. Волошиновського. Виходила спочатку в Могилеві-Подільським, а потім у с. Пеньківка і вкінці з 1911 р. перейшла до Києва.

Побіч з інформаційним матеріалом звертала увагу на сільське господарство і кооперацію. Року 1913 перестала виходити і відновилася була з початком революції 1917 р.

Робилися спроби видавати й інші часописи, але вони не зустрілися з прихильним відгуком і підтримкою, а тому хутко зникали. До таких належить, наприклад, „Порада”, перше число якої появилось у Харкові в 1906 р., офіційним російським правописом („ярижкою”) і досить чудернацькою мовою з не менш дивним змістом за редакцією М. Лободовського. Після першого числа часопис цей вже не появлявся.

Теж саме сталося з виразно соціально-реакційним часописом, що його в тому ж 1906 р. почав видавати у Хотині, як місячник, під назвою „Хата” доктор І. Немоловський.

Літературно-наукові органи. „Нова Громада”. Перехід до Києва „Літературно-Наукового Вісника”

Уа початку 1906 р. появляється у Києві літературно-науковий орган під назвою „Нова Громада”. Був це місячник, історія якого тісно в’яжеться з особою Є. Чикаленка та виходом „Громадської Думки”. Прохання на дозвіл подано було разом з проханням на „Громадське Слово”, причому назву журналу було подано як „Нове Життя”. Дозволу не одержано. Після того В. Леонтович, подаючи прохання на „Громадську Думку”, разом з тим просив дозволу і на літературно-науковий журнал, на цей раз вже під назвою „Нова Громада”, який і дістав. Таким чином, з початку 1906 р. появилось перше число за редакцією Б. Грінченка і В. Леонтовича. Впродовж року, внаслідок різних внутрішніх непорозумінь, редакція мінялася тричі. По Б. Грінченкові перейшла вона до С. Єфремова, а потім до Є. Чикаленка. Проте ці зміни, як щодо програми, так і змісту, завдяки вмілому поводженню Є. Чикаленка, майже не відчувалися.

Вже з перших чисел „Нова Громада” виявила себе речником національно-культурних змагань. На її сторінках почали з’являтися найновіші твори В. Винниченка, М. Коцюбинського, А. Кримського, М. Вороного, В. Самійленка (В. Сивенького), С. Черкасенка, Х. Алчевської. Леся Українка дає тут свої драматичні шкіци („Три хвилини”, „В дому роботи, в країні неволі”) та цікаву розвідку „Утопії в белетристиці”. Тут же — статті та огляди на теми поточного життя (Б. Грінченка, С. Єфремова), рецензії, бібліографія. З журналістів західноукраїнських земель взяли тут участь М. Лозинський і В. Кушнір.

Незважаючи на те, що була „Нова Громада” в цей час єдиним літературно-науковим органом на українських землях під Росією, не пощастило їй викликати ширшого зацікавлення. Впродовж року придбала вона лише 400 передплатників, що не могли забезпечити видання. Наприкінці року Є. Чикаленко порушив справу необхідності з нового 1907 р. сполучення „Нової Громади” з „Літературно-Науковим Вісником”, який з цього року мав розпочати своє видання вже в Києві. Думку цю було реалізовано. З нового 1907 р. „Нова Громада” перестала виходити, її місце зайняв „Літературно-Науковий Вісник”, який у збільшеному форматі під веденням М. Грушевського та його ближчих співробітників (В. Гнатюк, О. Олесь, Ю. Тищенко, П. Лавров) числив на ширшу підтримку. Але на перших часах зустрівся він із застереженням та неохотою деяких частин суспільства. Одною з причин такого явища було те, що в ньому вбачали вплив так званого галицизму, що виявлявся у правописі. Але більша частина української інтелігенції зустріла „Літературно-Науковий Вісник” з глибокою симпатією, а подекуди навіть з ентузіазмом.

Сприяло тому, з одного боку, вже усталена традиція журналу, з другого — той прекрасно підібраний зміст і багатство матеріалу, що охоплював інтереси і потреби всіх українських земель.

„Органом, в котрім відбивається спільнота цілого нашого народу по сім і по тім боці кордону в теперішніх обставинах, — писало того часу „Діло”, — є один-одинокий „Літературно-Науковий Вісник”. До цього мусить звернутися кожний, кому залежить на збереженню і скріпленню національної свідомости, хто хоче користати з найсерйозніших творів української літератури і публіцистики та вдержати контакт з

українською науковою творчістю. „Літературно-Науковий Вісник” є тепер справді єдиним всеукраїнським органом...”

Сповняючи свої завдання, „Літературно-Науковому Віснику” довелося поборювати чимало перешкод як з боку самого суспільства, так й адміністрації. Серед суспільства – за його поступовість і „вільнодумство”. Були і такі, що вважали себе навіть ображеними в своїх „моральних почуваннях” через деякі вміщені в ньому літературні твори. Доходило навіть до закликів бойкотування. Наслідком цього було те, що на всю Наддніпрянщину не міг цей орган зібрати навіть тисячі передплатників. За свідченням завідувача редакційними справами Ю. Тищенка (П. Лаврова, Ю. Сірого) на всіх східноукраїнських землях знайшлося в ці часи лише 812 одчайдухів, що передплачували цей журнал. Приблизно стільки ж передплатників давала Галичина.

В 1912 р. створено було редакційну комісію, до складу якої ввійшли, крім самого М. Грушевського, О. Олесь, Л. Старицька-Черняхівська та Ю. Тищенко, якого, як завідувача редакційними справами, заступив потім І. Лизанівський, та інші.

Так проіснував „Літературний Вісник” до світової війни 1914 р. У жовтні того року вийшла ще остання, подвійна, книжка за дозволом військової цензури.

Спадкоємці „Киевской Старини”: „Україна”, „Записки Наукового Товариства” у Києві та його ж журнал „Україна”

Разом із долею „Нової Громади” наприкінці 1906 р. важилася доля і „Киевской Старини”. Стара київська „Громада”, вже ослаблена на цей час, хотіла зняти з себе видання цього журналу. Користаючи з того, що припадало саме 25 років існування „Киевской Старини”, „Громада” вирішила припинити її на цьому ювілейному році. Але не хотіла залишатися без органу. Виникла була думка злучити „Киевскую Старину” із „Записками НТШ” у Львові, але цей проект не знайшов підтримки. Видавати журнал українською мовою „Громада” не рішилася, бо для багатьох членів і співробітників не легко було відразу перейти на українську мову. Побоювалися також загубити читачів та передплатників, яких і так було не багато (щось коло 300). Ці вагання і породили спадкоємця „Киевской

Старини”, яким з 1907 р. став журнал „Україна” — журнал переходового часу, документ переходу української інтелігенції і наукових сил на нові шляхи.

Був це місячник в 10–12 аркушів друку, що складався з двох частин: наукової й інформативно-публіцистичної, друкованих у двох мовах: українській і російській. Продовжував він традиції „Киевской Старини”. Красне письменство, однак, було тут відсутнє. В передмові редакція заповідала поширити зміст журналу, „не обмежуючись історією минувшого, а розглядаючи критично і всі події в біжучих хвилях суспільного життя”, та надати йому „більш національний характер”.

Однак, упродовж року виявилось, що в такій переходовій формі журнал зустрівся з малим відгуком і не знайшов ґрунту в українському суспільстві. Це привело до того, що вже восени 1907 р. заявив він про своє припинення.

Тим часом розвинуло вже діяльність Українське Наукове Товариство у Києві. Мало воно приступити до видання свого органу. Серед його членів були прихильники того, щоб Товариство перебрало традицію „Киевской Старини” і приступило до видання журналу її типу, однак більшість членів відхилила цей проект з огляду на те, що „Киевская Старина” мала ширший характер, не цураючись популяризації науки і белетристичної творчості, тоді як Наукове Товариство мусить дати суспільству журнал суто наукового характеру.

По довгих дебатах на загальних зборах Товариства, а потім на раді вирішено приступити до видання наукового органу під назвою „Записки Українського Наукового Товариства в Києві”. Спочатку неперіодичне — коло 10 аркушів кожної книжки.

Перша книжка появилася 1908 р. за редакцією М. Грушевського, Г. Павлуцького і В. Перетца. Охоплювала вона собою розвідки, критичні статті, матеріали з різних галузей знання, а передовсім — з українознавства, огляди та інше. Деякі поодинокі випуски присвячені були пам’яті визначніших діячів української науки і національно-громадського життя: (П. Житецькому, В. Антоновичу та іншим). П’яту книжку присвячено М. Гоголю з працями М. Грушевського, П. Петровського, К. Невірової.

Старшій українській письменності київського періоду присвячені були праці Сушицького, Шахматова; середньої доби української літератури торкається праця В. Ад-

ріянова. Чимало праць торкаються XVI-XVII ст. (М. Петров, В. Перетц, І. Франко, С. Гаєвський, Л. Карпович та інші),

З історії української мови — праці Є. Тимченка, І. Огієнка, К. Михальчука. Дослідам українського фольклору присвячені були праці М. Грушевського, Б. Грінченка, І. Каманіна та інших. З історії українського мистецтва появилися праці М. Біляшевського, А. Новицького та інших. Спеціально історії та археології присвячені були праці М. Грушевського, О. Грушевського, О. Левицького, Василенка та інших.

Крім того з питань економіки і статистики були тут праці М. Стасюка („Економічні відносини України до Великобританії і Польщі”), М. Драгоманова, М. Порша та інших. Таким, у загальних рисах, був зміст „Записок”. З початком 1914 р. Товариство приступило до видання другого наукового органу, призначеного для ширших кіл суспільства. Був ним кварталник, названий „Україна”, як орган українознавства. Почав він виходити під безпосереднім проводом М. Грушевського. В 1914 р. появилoся чотири книжки, після чого журнал було припинено. Відновився він в 1917 р., коли появилися дві подвійні книжки, а р. 1918 — одна подвійна.

Доцільно бодай коротенько згадати про зміст цього органу того часу, щоб побачити, наскільки цінним було його появлення.

Крім М. Грушевського, який дав тут довгу низку своїх праць (згадати хоч б такі як „Український рух на Схід: розселення за московською границею до 1648 р.”, „Історія Хмельниччини, списана Силуаном Мугжилтським”, „Велика, Мала і Біла Русь”, „Сполучення України з Московщиною”, „Новий хозарський текст про війни Олега” та інші), появилися тут праці О. Грушевського: „З настроїв і думок Кирило-Мефодіївців”, „Сучасне архівознавство”, „З початків нової української історіографії”, „Шевченківська література за останні роки” та інші, О. Левицького, П. Житецького, О. Богумила „Начерк історії літератури української мови до І. Котляревського”, М. Возняка „Початки української комедії” та інші, В. Степового (В. Біднава) „До історії задунайської Січі”, Е. Перфецького „Угорська Русь-Україна в першій половині XVII ст.”, „До питання про Нестора Печерського” та інші, К. Широцького з українського мистецтва, В. Перетця, М. Василенка та інших. Тут же вперше опубліковано записки В. Білозер-

ського „З ідеології Кирило-Мефодіївців”, що була відома в переказах. Окреме місце займає відділ матеріалів і заміток, де було подано низку цінних розвідок, оглядів, критичних заміток тощо (В. Міяковський, І. Каманін, Є. Онацький, К. Широцький та інші). Року 1918 видання „України” знову припинилося, щоб відновитися вже при інших обставинах і умовах. Сталося це 1924 р., коли по повероті М. Грушевського з еміграції до Києва стала вона органом історичної секції Української Академії наук.

Ідеологічна диференціація та її органи. „Українська Хата”.

Ідеологічна диференціація політичної думки, що виявилася вже з початком революції (1905), вимагала, крім часописів, розрахованих на широкого читача, також ідеологічно-провідних органів. Першу спробу до певної міри в цьому напрямі робить петербурзька „Вільна Україна”. Після того щойно в 1909—1913 рр. появляються журнали, що приносять розроблення ідеологічних основ визвольного руху та національного і соціального світогляду.

Року 1909 з’являється журнал, що займає в цьому питанні виразно радикальне становище. Був ним місячник молодих сил під назвою „Українська Хата” — за редакцією П. Богацького і при найближчій участі Микити Шаповала, що був душею того напрямку, який цей орган зайняв. Виникнення журналу в’яжеться з альманахом „Терновий Вінок” та гуртком, що коло нього скупчився. Були тут крім згаданих (П. Богацького та М. Шаповала) О. Коваленко, В. Скрипник, Ю. Будяк, Ю. Сірий (Тищенко) та інші. Внаслідок полеміки, що в 1908 р. розгорнулася між цим гуртком та передплатниками поміркованих напрямків, речником яких у першу чергу була „Рада”, постало питання створення свого друкованого органу. Спочатку була думка обмежитися альманахом. Потім вирішено використати дозвіл на видання тижневого журналу, що його вже мав Г. Коваленко. Зміну періодичності та назви пощастило перевести без великих перешкод. 24.III. 1909 р. появилася перша книжка журналу під назвою „Українська Хата”.

Становище журналу щодо українського визвольного руху визначено було оцими словами М. Шаповала (М. Сріблянського): „Національність, до якої прагнемо,

має величезний етичний зміст. Ми повинні казати не тільки „так – так”, „ні – ні”, що ми українці та й годі. Ні, треба, щоб українство було ще й цінністю загальною... Українство наше мусить виступити, як вічна цінність. Українство... в етичному розумінні мусить стати і на оборону істини... Українство, як життєва течія, – це емансипація від всіх сторонніх моральних, розумових, соціальних і інших впливів. Воно мусить мати свої подібні елементи в собі, ними жити, їх переформовувати, відкидати, творити і в своєму життєвому процесі мусить спиратися само на себе, в собі мусить знайти ту силу, яка двигает вперед і дає опору в житті..., мусить видвинути виразно свою індивідуальність... ”

Виходячи з цього, „Українська Хата” виступила з гострою критикою традицій дрібних діл та психології решток так званого українофільства з його поміркованим лібералізмом, поверховим демократизмом, лояльністю, угодовством та орієнтацією в національно-визвольній справі на чужі суспільні сили. Натомість висувала вимогу поглиблення національно-політичного світогляду, його викристалізування у формі рішучої боротьби в напрямі соціального і національного визволення, в основу якого клала погодження особи з суспільством. Завершенням цього погодження вбачала вона у відродженій Україні, в якій мусили б знайти свою синтезу соціалізм і індивідуалізм.

Найгарячіші виступи проти „Української Хати” були на сторінках газети „Рада” та в її колах. Пізніш, часом, відгукувався „Дзвін” та інші. Між „Радою” та „Українською Хатою” розвинулася гостра і жива полеміка, що не вгавала впродовж всього часу, витворивши два кола прихильників: „радян” і „хатян”.

Навколо „Української Хати” гуртувалася переважно молодь, чимало народних учителів, подекуди дрібні урядовці. Були це ті, що в перший же рік дали журналу до 400 передплатників, не рахуючи дрібного продажу (до 300 примірників).

З молодих сил склався і перший кадр співробітників. Побіч М. Шаповала та П. Богацького були тут: літературний критик М. Євшан (Федюшка), публіцист А. Товкачевський, а далі такі як О. Олесь, Г. Чупринка, О. Коваленко, Галина Журба. Тут же роблять свої перші виступи М. Рильський та П. Тичина. Книжка за книжкою і журнал міцніє. А в новий рік вступає він вже цілком скріпшим. На його сторінках з’являються такі імена як О. Кобилян-

ська, В. Винниченко, М. Вороний, С. Черкасенко; стають до співробітництва й ті, що ще не так давно поборювали його початки. Зі сторінок журналу линув бадьорий, молодий голос. Літературна і публіцистична праця розгорталася і росла, здобуваючи симпатиків. Але світова війна 1914 р., що так боляче вдарила по всій українській пресі, не минула й „Українську Хату”, обірвавши її існування.

„Дзвін”

Тоді ж, на шостому числі II річника, з наказу начальства київської військової округи припинено й другий літературно-науковий і мистецький ілюстрований журнал, що ставив завданням поширення ідеологічних підстав захисту інтересів робітничих верств суспільства. Був ним місячник „Дзвін”, що почав виходити у Києві з 1 січня 1913 р. за редакцією В. Левинського. Тут, побіч із статтями ідеологічного та тактичного характеру, відведено було поважне місце добре підбраному відділу красного письменства з творами ліпших українських авторів. Позбавлений тенденційності, цей відділ разом з тим гармонізував з цілістю ідеологічних основ світогляду, який журнал заступав. Зміст його складався з творів таких письменників як Леся Українка („Оргія” та інші), В. Винниченко („По – свій”, „Божки”, „Молода кров”), Г. Чупринка (спроба драматичного етюд — „Самогубець”), С. Черкасенко („Казка старого млина”), М. Вороний, Петро Стах (С. Черкасенко), Х. Алчевська (поезії), Ю. Сірий (ескізи) та інші.

Публіцистичний відділ давав чимало матеріалу, що ставив широку програму, висвітлюючи ідеологічне становище в поточному суспільному житті, літературні питання, питання мистецтва тощо. На теми національного і робітничого питання публікувалися тут статті Л. Юркевича (Л. Рибалки), В. Садовського, К. Миргородського та інші. В. Левинський провадив постійний огляд галицько-української політики і робітницького руху в інших країнах. Тут же статті та огляди Д. Донцова („З українського життя”, „Українське студентство і аполітизм”).

Своє становище в українському суспільстві визначив „Дзвін” словами Л. Юркевича. Виступаючи проти погляду української одноцілості, що був поширений серед суспільства, підкреслював він, що „ми ще дуже мало думали і

говорили про себе, як про головного ворога всяких змагань помирити все суспільство і... зв'язати спільною ідеєю, втім випадку ідеєю національною”.

Виходячи з цього, „Дзвін” звертав увагу на прояви „міщанської ідеології” в українській пресі („Рада”, „Літературно-Науковий Вісник”, „Українська Хата”), на її характер та вказував на її небезпеку.

Це становище не могло лишитися без відповіді. Почулися в пресі критичні відгуки, почалася полеміка, але в цілому появлення нового органу зустрінuto було як факт додатній. Зокрема було це підкреслено „Літературно-Науковим Вісником”, який писав про тих, що згуртувалися навколо „Дзвону”, що вони „мають за собою певні здобутки в нашому громадянстві, налічують чимало видатних своїх робітників, тому і появу їхнього культурного органу можна привітати” (А. Ніковський).

Іншими словами привітали російські журналісти, а в першу чергу марксистсько-більшовицького напрямку на чолі з В. Леніним. Головне вістря його виступів проти „націоналістично-шовіністичного органу”, як був ним охрещений „Дзвін”, скеровано було в напрямі основної ідеологічної його сили і провідника Л. Юркевича.

Розгалуження української преси під Росією

Робіч органів суспільно-політичного та літературно-наукового характеру виникають по революції 1905 р. органи, що ставлять спеціальні завдання, зв'язані з вимогами і потребами суспільства. Відбувається розгалуження української преси. Виникають органи: мистецькі, педагогічні, дитячі. З'являється орган українського студентства. Виходять часописи: господарські, природознавчі, кооперативні, медично-санітарні і, врешті, сатирично-гумористичні.

З січня 1913 р. за редакцією О. Корольчука починає в Києві виходити місячник, присвячений українському мистецтву під назвою „Сяйво”.

Про виникнення цього часопису розповідає в „Бібліографічних Вістях” його ініціатор П. К. (Ковжун):

„Починаючи приблизно з 1911 р., я був тісно зв'язаний з А. Терниченком... В розмові я часто скаржився, що немає жодного журналу, який хоча б трохи висвітлював українське мистецтво. „Організуйте свій журнал”, – порадив А. Те-

рниченко, і після того думка ця глибоко запала мені в голову... і в мене виникла думка творити щось подібне до тодішнього російського журналу „Солнце Росии”. Я навіть хотів назвати той новий журнал „Сонце України” та з різних міркувань... назвав його „Сяйво”. Багато старих українських громадян дивилося на це як на утопію... Але було багато теж старих українських діячів, які і підтримували мою думку і обіцяли допомогти... Серед таких найбільше чуло поставилися Іван Матвійович Стешенко, Микола Федотович Біляшевський, Микола Віталійович Лисенко та почасти Микола Карпович Садовський, який переконав О. Корольчука взяти на своє ім'я дозвіл у губернатора на видання журналу „Сяйво”. Сам я не мав права взяти дозволу, бо не мав літ... і я міг бути тільки адміністратором. „А гроші ж у вас є на видання? — запитав мене О. Корольчук. „Знайдуться”, — відповів я... Я запрошував всі культурні українські сили, що були поза Києвом, до участі в журналі і всі вони згодилися, а лише І. Франко не тільки згодився, а надіслав і матеріали для друку; решта ж згодом запитала, по скільки ми будемо платити за їхню працю, але як такої „моди” ми не думали і не мали змоги вводити в журнал, то і творів їх не одержали. Минуло кілька місяців і О. Корольчук одержав дозвіл на видання журналу... Думка була видати перше число в кінці грудня 1912 р. з датою 1 січня 1913 р. М. Лисенко пообіцяв дати даремно для цього числа 2 сторінки оригінальних, ніде не друківаних, нот, але, на жаль, перше число довелося присвятити М. Лисенкові, який не дждав бачити першого на Україні мистецького журналу. Журнал так і вийшов в грудні... і на багатьох зробив велике враження. Після виходу ч. 1 фактичним редактором журналу став І. Стешенко... і громадянство вже не так скептично ставиться до „Сяйва”: починає як не писати, то давати хоч поради”.

У вересні 1910 р. появляється у Києві і перший на українських землях під Росією педагогічний український журнал під назвою „Світло”. Одним з ініціаторів і душею журналу та його першим редактором був народний учитель, автор „Короткої граматики для школи” Г. Шерстюк, а по його смерті (24.X. 1911 р.) видавцем і відповідальним редактором стала його дружина Любов Шерстюкова, яка і довела журнал до 1914 р.

За весь час видання вийшло 36 чисел (по 9 чисел річно), в яких вміщено низку статей педагогічно-методичного і національно-публіцистичного характеру, а відділ

„З біжучого життя” зібрав найповніші дані про становище освіти в Україні.

Серед співробітників були: Х. Алчевська, Никифор Григорійв (Г. Наш), Д. Дорошенко, С. Єфремов, М. Левицький, І. Липа, В. Прокопович, С. Русова, Ю. Слюсаренко, І. Стешенко, С. Черкасенко, С. Шелухин та інші.

Ініціатори вірили, що часопис об'єднає національне свідоме вчительство навколо інтересів національного виховання і не помилилися.

Вступаючи в третій рік видання, редакція вже писала: „Ми не самотні... Український народний вчитель, в руках якого доля рідної освіти, думає однаково з нами, прагне того, чого і ми, незважаючи на які утиски і карі...”

Але й не тільки серед учительства здобув журнал популярність. Впродовж свого існування здобув він її й серед широких кіл українського суспільства.

Ще перед виходом „Світла”, а саме 1906 р., за редакцією Олени Пчілки почав виходити місячник для дітей старшого і молодшого віку під назвою „Молода Україна”, що користувався глибокою симпатією як дітей, так і їх батьків.

Виникає і орган українського студентства. Крім рукописного „Громадянина”, що його видають студенти політехнічного інституту в Петербурзі (появилось двоє чисел) за редакцією Е. Нероновича, у квітні 1913 р. там же починає виходити часопис під назвою „Український Студент”. Був це орган всього українського студентства за редакцією згаданого вже Е. Нероновича. Ставив він своїм завданням „дати активних, бадьорих, свідомих і освічених робітників на громадській ниві”.

З осені 1914 р. мав він стати періодичним органом. На перешкоді цьому стала перша світова війна.

Тоді ж заходами фельдшерського товариства в Полтаві за редакцією Коваленка появляється вісник гігієни, санітарії і природознавства під назвою „Життя і Знання” (з 1914 р. — „Життя і Знання”).

Появляються такі господарські часописи: „Рілля” у Києві та „Українське бджільництво” в Петербурзі, а потім у Києві, за редакцією Е. Архипенка.

Року 1911 часопис „Рілля” відзначений був на сільськогосподарських виставках у Ромні срібною медаллю і в Галичині золотою.

Цікаву згадку присвячує цьому часопису та його редакторові А. Терниченкові А. Н. (Ніковський). Відвідавши редакцію часопису, так описує умови, в яких провадилася праця:

„Вся редакція, контора, експедиція журналу, а також і помешкання редактора містились в одній маленькій кімнатці з єдиним вікном... Уявіть собі кімнату, забиту пачками журналу так, що і повернутись ніде; в кімнаті один невеличкий столик, вкритий газетою, лише один стілець і скромне студентське ліжко, весь простір під яким теж забито пачками „Рілли”. У цій обстанові сидів з вимазаними у клейстер руками, блідий від утоми редактор-видавець журналу і бандеролював свій журнал...

Коли ми вийшли від Терниченка, то в мене від цього побачення було враження, наче б я побував у келії аскета... Треба було мати залізну волю, щоб без ніяких засобів до життя, без ніякої чужої матеріальної допомоги, без ніякого власного досвіду і досвіду попередників і навіть більше — без видимого співчуття з боку громадянства, розпочинати видання журналу, що мав нести в українську масу зерна сільськогосподарських знань..., і в цьому знаходити моральну нагороду за свою працю, бо ж матеріальної й не могло бути від 700 передплатників на початку і навіть 2.000 у 1914 році”.

У січні 1913 р. виходить „Наша Кооперація” — часопис, що його породило саме життя. За короткий час свого існування, бо протримався лише до початку війни 1914 р., виховав він цілу школу українських кооператорів.

Тоді ж почав виходити „Муравейник-Комашня”. За війни матеріали українською мовою тут було заборонено містити, а навіть наказано було назву часопису друкувати лише по-російськи („Муравейник”).

Врешті, гумористичні часописи. Першим з них був „Шершень”, що почав виходити у Києві з 6 січня 1906 р. як сатирично-гумористичний тижневик за редакцією В. Лозинського. Перше число було конфісковано. Протримався півроку. Ще коротший вік був часопису „Хрін”, якого вийшло одно число з 13.IV. 1908 р. за редакцією П. Богацького зі змістом, присвяченим 3-й Державній Думі, та інше.

Загальний образ розвитку української преси під Росією в 1905–1914 рр. Порівняння з пресою інших народів

Всього в 1905-1914 рр. виходило української преси:

Роки:	Назв:	Роки:	Назв:
1905	3	1910	13
1906	17	1911	16
1907	9	1912	16
1908	8	1913	19
1909	10	1914	17

З початком війни 1914 р. українську пресу було заборонено. На 1915 р. пощастило залишитися лише двом легальним часописам, два часописи почали виходити наново, а три виходили нелегально. Отже, з 17 часописів, що виходили в 1914 р., легальних органів було лише 4.

Цікаво порівняти стан української преси з пресою російською за зазначену добу, що знаходилася на українських землях, та з пресою інших народів під Росією. Взявши 1910 р., як середній рік, бачимо, що цього року було 13 назв українських органів на 226 назв російських на українських землях. З цих 226 органів російської преси виходило у Києві – 54, в Одесі – 48, у Харкові – 35 і т. д. Того ж року на 13 органів української преси виходило в Росії: польських – 234, німецьких – 69, жидівських – 31 (в жидівській мові), вірменських – 21, грузинських – 13.

Менше, ніж українці, мали татари – 11, азербайджанці – 6, білоруси – 1 і чехи – 1.

Адміністративна практика. Цензура. Законопроект про друк і українська преса

У минуло і двох місяців після оповіщення Маніфестом 17 жовтня (ст. ст.) 1905 р. волі друку, як показали перші ягідки адміністративної практики супроти української преси. А в наступних роках мобілізована була повна скеля поліційно-адміністративних чинників, починаючи від губернаторів і до сільських стражників включно, покликавши на допомогу місцеву шкільну,

лікарську, поштову та церковну адміністрацію, ба, навіть подекуди представників земства.

Однією з перших адміністративних ягідок стала заборона пропускати на села „Хлібороба”. А коли попадав-таки він на село, то починали діяти стражники, відбираючи його з рук читачів.

У наступних роках ця практика набрала розмірів широкоорганізованого фронту проти читачів та передплатників, вживаючи до того заборон, репресій, переслідувань тощо.

Досить тут спинитися хоч би на кількох фактах із безлічі їх. Одним із перших – обіжник Київського губернатора (1911), яким заборонявся доступ українських часописів до сільських кооперативних товариств Київщини. Мотиви заборони: ідея українського національного сепаратизму та друкування статей „новоствореною, так званою „українською мовою”, з новим українським правописом, з метою привчити грамотну сільську людність і робітників до цієї нової мови і правопису і прищеплювати їм фікцію якоїсь окремішньої з національного і культурного боку України...”

А ось один із засобів боротьби з поширюванням відомостей про українські часописи через оповістки. До газети „Каневская Неделя”, що була прихильна українству, були надіслані оповістки про передплату часописів. Щоб мати дозвіл на їх друк, було подано їх до справника (п. Жежелевського). За кілька днів була відповідь: „Що це за мова у цих оповістках? Я сам малорос, але тієї „мови” не розумію. Що це за „балаганщина”, і що це за акцент такий?”

Так і лишилися ці оповістки (на „ЛНВ”, „Світло”, „Добру Новину”) у п. Жежелевського, не побачивши світу.

У деяких місцях „урядники” (поліційні) збирали відомості про передплатників. Про наслідки говорять листи до редакцій: „... я мушу просити негайно припинити її („Раду”) висилку мені... хочуть звільнити зі служби і викинути з сім'єю на вулицю. Таке горе!”

Або так, наприклад, пише одна з учительок із Таврії: „Через незалежні від мене обставити прещиро прохаю Вас по одержанню цього листа неодмінно припинити мені висилку „Ради”, бо тепер такого дочекалась, що навіть газети не можна одержувати. Прикро, шкода, але... „давление свыше”. Сумно, дуже сумно розставатися...”

В інших місцях інспектори просто ставили вчителям ультиматум: „Або „Рада”, або посада”. Подекуди розпоря-

дження давалися на пошту. „Од начальника нашої пошти, — писали з місць, — ми дізналися, що учителі не мають права вашого шановного часописа одержувати...”

Та не лише вчителі були поставлені в такі умови, а також і лікарі та фельдшері.

„... Нас не пускають до нашого кращого читача — сільського інтелігента, з яким поводяться вже зовсім рішуче...” — писала „Рада” в 1912 р.

Врешті, з ще більшою ретельністю провадилася охоронна акція перед небезпекою, що загрожувала з боку української преси серед учнів різних шкіл. Читання українського часопису, хоч би був він навіть чисто фаховий, але український, в українській мові, загрожувало завжди виключенням зі школи.

Але боротьби з передплатниками та читачами було не досить. Потрібна була відповідна увага і до самих органів. Це припадало, головним чином, на обов’язок цензури, праця якої часом доводила до абсурдності й відбувалася в повній гармонії з діяльністю адміністраційних чинників. Досить згадати хоч би довгу низку конфіскацій, грошових кар та арештів, що безперестанно сипалися на українську пресу й часто досягали своєї мети — часописи примушені були припиняти своє існування, а редактори не тільки відсиджували звичайні арешти, але потрапляли і до фортеці й навіть на заслання.

Грошові кари накладалися не тільки за каригідні статті з погляду цензора, але і за „тенденційний склад хроніки” тощо.

Що ж до конфіскацій, то українська преса була в спеціальних умовах, коли порівняти з пресою російською чи інших національностей. Не раз, наприклад, траплялося, що часопис карано за ту чи іншу статтю, яка в перекладі проходила в російському журналі без жодних кар і перешкод. Або ось такий приклад: було сконфісковано чотири книжки „Літературно-Наукового Вісника” за переклад відомого „Острова Пінгвінів”. Конфісковано було той же журнал за статтю М. Грушевського про Мазепу і Виговського, переклад якої одночасно був опублікований в російській газеті і не викликав жадної репресії. Або ще — стаття С. Єфремова під назвою „З громадського життя” цілком вільно публікується в „Русском Богатстве” і конфіскується в українському часописі і т. д., і т. д.

Така була практика цензури і адміністрації в боротьбі з українською пресою.

Року 1914 всі ці способи мали бути узаконені законопроектом про друк, поданим міністром внутрішніх справ Держави й Думи. Проект було передано комісії, яка виголовила власну редакцію, що позбавляла пресу будь-якої гарантії вільного існування і розвитку. Зокрема залишала вона органи спеціального догляду в центрах, вводила нові обмеження для редакторів, санкціонувала карну систему, заведену вже адміністративним шляхом, зміцнюючи її новими засобами.

Українську пресу законопроект бив, головним чином, двома точками. Однією з них передбачалося підпорядкування провінційної преси місцевій адміністрації зі всіма наслідками необмеженого її самовільства. Друга точка — це норми, що робили можливим існування преси, організованої на капіталістично-комерційній основі — за системою грошового забезпечення й відповідальності. Українська преса не мала ні одного часопису, організованого на комерційній основі. Всі вони видавалися шляхом ідейної підтримки і ледве щастило зводити кінці часто ціною неймовірних зусиль. Коли б за законопроектом була введена згадана система, то ставала загроза, що в короткому часі українська преса зовсім зникла б з українських земель.

Проти законопроекту виступило з протестом „Всеросійське Літературне Товариство” та Київське товариство періодичної преси, до якого прилучилися провінціальні члени Товариства зі всіх українських земель.

Збори цього Товариства (12—13.IV. 1914) винесли спеціальні постанови та ухвалили спеціальну резолюцію в справі української преси та преси інших недержавних народів такого змісту: „Загальні Збори, вислухавши доклад про становище української преси..., визнаючи за кожною національністю право мати пресу в своїй мові або наріччю, вважають, що законопроект комісії Державної Думи особливо тяжко відіб’ється на становищі цієї преси, і що інтереси її треба так само захистити, як і інтереси преси в російській мові”.

Законопроект мав прийти на пленум Державної Думи десь на осінь 1914 р. Але в цей час настали вже воєнні часи зі своїми законами і умовами.

Українські органи в чужих мовах: „Украинский Вестник” і „Украинская Жизнь”

Потреба в українському органі, який би мав своїм завданням інформувати російське суспільство і пресу про українську справу, стала на порядок дня зараз же, як тільки настали деякі цензурні полегші. Першою спробою було видання в Петербурзі тижневого журналу під назвою „Украинский Вестник”. Почав він виходити з 21.V. 1906 р. за редакцією М. Славінського і при активній участі Д. Дорошенка, як секретаря редакції.

Свої завдання орган цей сформулював так: „З’ясувати українське національне питання з історичної, побутової, соціальної й економічної сторінки, визначити місце і значення України поміж іншими областями нової демократичної Росії, сприяти справедливому вирішенню національного і обласного питання взагалі”.

На час виходу журналу приїхав до Петербурга М. Грушевський і взяв у ньому активну участь. Його перу належать найвідповідальніші передові статті. Більшість їх пізніше ввійшла до збірника під назвою „Освобождение России и украинский вопрос”.

Журнал мав тісний зв’язок з українськими послами 1-ї Державної Думи, з яких брали в ньому участь: П. Чижевський, В. Шемет, І. Шрам, М. Біляшевський, як також член Державної Ради Д. Багалій. З інших — проф. Д. Овсяннико-Куликовський та М. Туган-Барановський. Врешті, члени петербурзької української колонії, серед яких О. Лотоцький, П. Стебницький, М. Могилянський, Олександр та Софія Русови, Ф. Вовк, С. Бородаєвський та інші. Із західноукраїнських земель — І. Франко та інші.

Бадьорий тон, цікавий зміст, виразне накреслення перспектив — все це приваблювало увагу до цього органу як українців, так і деяких російських груп. Та не довгий був його вік. Вже через три місяці стала перед ним загроза припинення. Довідавшись про те, О. Русов так писав в одному з листів до Л. Жебуньова:

„Я повернувся з Чернігівщини до Петербурга, а там мені кажуть: припинити „Український Вісник”, бо грошей нема на що видавати. Звісно, українці — які це передплатники? Як зробив я статистику, то вийшло всіх передплатників 198 (на всю Україну!), а „Основа”, як знаєте, за два роки видання придбала 180, значить поступ на 10%... а

з цих 198 передплатників „Українського Вісника” з 8 українських губерній було тільки 96, та й то тільки 76 — справжніх, 20 таких, яким „Український Вісник” висилали замість „Свободи і Культури”... Закриємо, кажуть, шкода праці! Та ні ж. На зло землякам, хоч для тих 102, що з Великої Росії, Сибіру, Польщі та з-за границі передплачують — будемо таки видавати! Ну, днів 3—4 на біганину за грішми витратили, а таки спромоглися і 12 ч. ... випустили... Здобули 2.000 карбованців, а ще 1.000 треба здобути, тоді і до кінця року додержимося”.

Не пощастило. Встигло вийти всього 14 чисел. Вмер „Український Вісник” разом з Першою Думою.

Минуло з того часу майже шість років, поки пощастило знову виступити з подібним органом, але на цей раз уже в Москві, де з січня 1912 р. почав виходити за редакцією С. В. Петлюри місячник „Украинская Жизнь”.

Упродовж п’яти років перехрещувалися тут українські погляди і змагання з поглядами російськими та зрусіфікованих земляків. Крім інформативних завдань ставила „Украинская Жизнь” також критику та розкриття псевдонаукових теорій, скерованих проти українських національних прав та захист українського руху від наклепів та інсинуацій, що сипалися з боку певних кіл російського суспільства.

Притягнула вона до співпраці ширші кола українських журналістів та наукових сил, а також представників поступової частини російського суспільства, серед яких був відомий оборонець прав українського народу акад. Ф. Корш. З представників польської наукової думки був тут проф. Л. Васілевські та інші.

Свою позитивну роботу в добу розквіту російського великодержавницького шовінізму виконував цей журнал, непохитно стоячи на захисті інтересів українського руху, аж до перших днів російської революції 1917 р.

Зрозуміло, що вже з першої книжки підпав він під особливий догляд московського цензора Сідорова. Пильно стежили за „Украинскою Жизню” також і київські „спеціалісти” українського руху, серед яких одно з перших місць займав лихої пам’яті україножер С. Щоголев. Зокрема чутливо прислухалася до журналу газета „Киев”, що постійно сипала добірні лайки і прокльони на його редактора С. Петлюру.

„Ruthenische Revue”

У квітні 1901 р. за редакцією молодого журналіста Р. Сембратовича почав у Відні виходити часопис німецькою мовою під модерною в той час назвою „Strahlen”. Виходив тричі на місяць. Присвячений був українським справам в Австрії та Росії. Проіснував щось з півроку. Натомість також у Відні Р. Сембратович почав видавати інформативний двотижневик під назвою „Ruthenische Revue”.

Найбільше уваги в цьому часописі присвячено було польському пануванню на українських землях та забороні українства 1876 р. під Росією. Тут же переклади творів українських письменників, їх характеристика тощо. Часопис зацікавив чужинців. Передруки з нього почали з'являтися в чужинецькій пресі (німецькій, французькій, італійській, іспанській, шведській, норвезькій, ба, навіть часом в японській).

З відгуків досить згадати хоч би такі імена: Г. Брандес, Ж. Жорес, Момзен, Бернстерне Бернсон та інших. Б. Бернсон, між іншим, писав: „З усіх починів сучасного життя Ваш почин видається мені найграндіознішим. Піднести до рівня свідомого культурного народу 30 мільйонів українців, збудити їх від вікового гніту — це повинно одушевляти! З того часу, як мене це почуття захопило, до появи „Ruthenische Revue” я нічого не знав про це, моє життя стало багатшим, моя віра в людство посилилась. Я уважно слідкую за Вашим словом. Воно таке свіже, нове, справедливе і різке, — це захоплює”.

В р. 1904 „Ruthenische Revue” провело анкету в зв'язку з указом 1876 р. Відгукнулися згаданий Б. Бернсон, проф. Кембріджського університету О. Броунінг, шведський посол до парламенту А. Гедін, проф. А. Леруа-Болие, соціолог Ф. Опенгаймер, Ф. Герц, І. Гижйо і багато інших.

„Ukrainische Rundschau”

Наприкінці 1905 р. Р. Сембратович на 30-му році життя вмер. Спадкоємцем „Ruthenische Revue” став місячник „Ukrainische Rundschau”, який придбав у світі ще більше признання. До співпраці стали послі західноукраїнських земель: С. Дністрянський, О. Колесса, Є. Левицький та В. Кушнір. В. Кушнір був і редактором

впродовж всього часу існування часопису. Почали з'являтися тут праці визначніших представників українського журналістичного, наукового, культурного та громадсько-політичного життя. Це були такі співробітники: Ю. Романчук, О. Турянський, В. Щурат, І. Крип'якевич, М. Кордуба, С. Дністрянський, Б. Лепкий, М. Лозинський, І. Макух, Д. Дорошенко та інші, з чужинців – Б. Бернсон, Маріяно де Кавія, С. Ляндау, д-р І. Фекете де Нагнівані та інші.

З самого початку часопис вислався даром світовим редакціям, дипломатам і письменникам. Помітний був інтерес до цього і серед ширших кругів чужинців, що можна бачити з передплат. Наприклад, сама Німеччина дала понад 200 передплатників. Були вони і в інших країнах.

З метою пожвавити інформаційну службу з почину В. Кушніра почав виходити ще один орган, а саме „Ukrainische Korrespondenz”. Проіснували обидва ці органи до першої світової війни. В час війни заступив їх новий орган під назвою „Ukrainische Nachrichten”, який виходив з вересня 1914 до 1916 рр. за редакцією О. Бачинського і В. Біберовича.

Українська преса західноукраїнських земель перед першою світовою війною. Загальний стан

Уа початках ХХ ст. аж до першої світової війни розвиток української преси на західноукраїнських землях йшов прискореним темпом. Разом із тим відбувався дальший процес розгалуження і спеціалізації та народження нових органів на провінції. Виявляється це таким числовим образком. На західноукраїнських землях виходило друкованих органів:

Рік	Кількість
1900	39
1905	52
1910	72
1911	78
1912	78
1913	80
1914	73

Були тут органи, присвячені питанням господарським, правничим, педагогічним, часописи для дітей, жіночі, просвітні, мистецькі, релігійні і врешті сатирично-гумористичні.

Господарсько-кооперативна преса

Першим часописом, присвяченим господарству та промислу, треба вважати часопис під назвою „Господар” („письмо практично-наукове по части господарства рільного, огородництва, садівництва, розплоду худоби і промислу”). Почав він виходити у Львові 10.VII. 1869 р. за редакцією С. Шеховича. Виходив до 1872 р. двічі на місяць (від половини 1871 р. — латинкою).

Року 1879 появляється „Господар і Промисленник” у Станиславові (1879–1882), а потім у Львові (1883–1887) за редакцією А. Ничая, А. Глодзинського, В. Нагірного. Року 1881 у Львові виходить „Бескид” з додатком „Листок виігришей”. У Львові 1886 р. появляється „Провідник рільничих кружків” („рільнича часопись”), що проіснував до 1914 р. Від 1898 р. о. І. Негребецький видає в Перемишлі часопис „Господар”, що виходив до 1913 р. з додатком від 1902 р. під назвою „Економіст”, а В. Король в 1901–1902 рр. видає у Львові „Газету Господарську”. На ці ж роки припадає вихід органу Наукового Товариства ім. Шевченка під назвою „Часопис правнича і економічна” (1902–1914).

Далі з’являються такі часописи: „Молочарська Часопись” (Львів, 1914), „Рільничі Відомості” (Львів, 1906–1914), „Торговельно-промислові Відомості” (Львів, 1908), „Земледілець” (Львів, 1912), „Торговельно-промисловий Вісник” (Стрий, 1912–1913), „Вісти Промислової Комісії” (Львів, 1913), що його видає Міщанське Братство. Врешті, з січня 1914 р. Крайове Товариство Українських Пасічників у Тернополі приступило було до видання органу під назвою „Український Пасічник”, що виходив до липня того ж 1914 року.

Були всі ці часописи переважно ділом приватної ініціативи. Довго не утримувалися. Впродовж 1890-х років та на початку теперішнього століття виступає кооперативна організація, що оформлюється в „Народню Торгівлю”. Появляється господарське Товариство „Сільський Господар”, організується „Дністер” і низка кредитових та іншого роду кооператив з Крайовим Союзом на чолі.

З ініціативи цього Союзу з січня 1904 р. починає виходити „Економіст” („місячник економічно-господарський, орган стоваришень заробкових і господарських”).

У цьому ж часі основується Крайовий Ревізійний Союз і „Економіст” стає його офіційним органом. Був це перший теоретичний орган, присвячений економічним справам взагалі, а кооперації зокрема, присвячуючи місце і справам рільничим. Першим його редактором (1904–1908) був Кость Панківський, який і заповнював переважну частину часопису. Писав він під власним іменем і під псевдонімом Кость Федьків, або К. Ф., чи просто – Ф. Постійним співробітником був І. Петрушевич – секретар „Народньої Торгівлі”. З інших – Кость Левицький, М. Коцюба, А. Глодзінський, О. Саєвич та інші. З січня 1908 р. постійним співробітником стає А. Жук, який з лютого 1909 р. перебирає редакцію і провадить часопис до вибуху війни 1914 р. Тоді ж починає виходити популярний додаток під назвою „Самопоміч” (редактор А. Жук).

Тоді як сам „Економіст” призначений був для управ кооператив та інтелігенції, і наклад якого виріс на 1.000 примірників, „Самопоміч” мала стати часописом широким мас, чого вона і досягнула, довівши вже 1910 р. свій наклад до 10.000 примірників.

В цих же роках (1909–1910) з провінціального зав'язку в Олеську постає велика станова організація „Сільський Господар” у Львові. З 1910 р. починає він видавати свій часопис під назвою „Господарська часопись”, присвячений сільському господарству. Протримався він до 1918 р. Тоді ж (1904–1921) у Львові виходить „Часопис для Спілок Рільничих” як орган Крайового Патронату для рільничих спілок. А з 1909 р. виходить „Господар і Промисловець” як орган Крайового Союзу молочарського у Стрию (1909), а потім у Львові (1910–1911).

Правничі органи

Першим українським правничим часописом був Орган Наукового Товариства ім. Шевченка під назвою „Часопись Правнича” (1889–1899). З 1900 р. заступає його „Часопись Правнича і Економічна” за редакцією С. Дністрянського. Участь у цих органах, крім К. Левицького та С. Дністрянського, які дали цінні праці й розвідки („Правда Руська” – пам'ятник законодавчий з XI в.,

„В справі нашої термінології” К. Левицького, „Права руської мови у Львівському університеті”, „Причинки до теорії соціології” С. Дністрянського та багато інших). Далі брали участь А. Горбачевський, О. Огоновський, Є. Олесницький, П. Стебельський, М. Шухевич, Д. Стахура, А. Гошовський, М. Новаківський, І. Франко, І. Макух та багато інших.

В 1910–1914 рр. Товариство Українських Правників за редакцією С. Дністрянського видавало кварталник „Правничий Вістник”.

Часописи педагогічні та дитячі. Станові органи українського вчительства

Українське Товариство Педагогічне майже одночасно починає видавати два часописи „Учитель” (1889–1914) з додатком „Шкільний Порадник” та ілюстрований часопис для дітей і молоді під назвою „Дзвінок” (1890–1914). Обидва здобули широку симпатію. „Дзвінок” став популярним серед дітей і батьків як на західноукраїнських, так і на східноукраїнських землях. Один з його редакторів – Катря Гриневичева – по двадцяти роках каже про пройдений ним шлях: „Розпочинаючи двадцять перший рік існування, „Дзвінок” може з вдовolenням глянути на успіхи своєї праці... Чимраз кріпшаюче зацікавлення „Дзвінком” із боку нашого патріотичного загалу і щирість та признання, з яким відносяться до нас родичі та вихованці, переконують нас, що двадцятилітній труд не пішов на марне...”

Був це часопис, що давав літературно вартісні речі побіч із історичною повістю, цікаво опрацьовані речі наукові, поезію, веселий кутик та відомості з поточного життя. Все це в супроводі ілюстрацій талановитого артиста-малюра Косинина.

З 1909 р. Товариство „Учительська Громада” видає у Львові науково-педагогічний кварталник під назвою „Наша Школа”. Виходив до 1915 р.

Року 1911 „Учительська Громада” об’єднується у виданні цього часопису з Товариством ім. Сковороди у Чернівцях. З праць і статей, опублікованих в цьому кварталнику, звертають увагу зокрема такі: з історії українського шкільництва С. Томашівського; з історії видавництва українських шкільних книжок К. Лучаковського, про

шляхи до тілесного виховання І. Боберського, про національне виховання і школу В. Панейка та інших.

Крім названих, брали участь в журналі І. Раковський, В. Левицький, А. Жук („Статистика українських бурс в Галичині”), А. Крушельницький, Н. Даниш („Життя молоді української гімназії в Коломиї”), М. Кордуба та інші. Тут же дописи з українських земель під Росією.

З липня 1911 р. у Станіславові почав був виходити двічі на місяць становий орган учительства під назвою „Український Учитель” з педагогічним додатком „Рідна Школа”. Появилось лише п’ять чисел. Довше протрималося „Учительське Слово” – орган станової організації „Взаємна Допомога”. Почав він виходити з 15.IX. 1912 р. двічі на місяць і виходив до війни 1914 р. Так само і суспільно-науковий орган галицько-буковинського вчительства „Промінь”, що виходив у Вашківцях (Буковина) з 1904 до 1907 рр. З інших того роду органів слід згадати ще часопис під назвою „Луна”.

Преса української молоді. Січові та пластові органи

З початком 1900 р. появляються органи української молоді. Крім рукописних та відбиваних часописів, починають виходити друквані.

В першу чергу треба згадати місячник під назвою „Молода Україна” (Львів 1900–1906) при ближчій участі В. Старосольського, А. Крушельницького та при співробітництві І. Брика, С. Чарнецького, Л. Цегельського та інших. В 1912–1914 рр. виходить „Житє”, як неперіодичний орган, що ставив своїм завданням „не обмежуватись на поглядах якоїсь одної групи... давати місце всім здоровим та хосенним напрямам української поступової думки”.

Виходив цей орган при участі М. Павлика, О. Безпалка, Р. Заклинського та інших.

Проти „Житя” в 1913 р. виступив новий орган під назвою „Відгуки”, відмовляючи йому рацію існування з огляду на його пропагандивний шлях замість організації фізичної сили.

Врешті, орган студентства під назвою „Шляхи”, що його в 1913–1914 рр. видавав Український Студентський Союз за редакцією Р. Заклинського і Ю. Охримовича.

В 1912–1914 рр. появляються січові та пластові органи. З перших – „Січові Вісті” (1912–1914) за редакцією

Д. Катамая при „Громадськiм Голосi”, другим був „Пласт”, що почав виходити в 1914 р. в Скалi, як гектографiчне видання.

Просвiтянська преса

Розвивається i просвiтянська преса. Беручи початок з мiсячника „Письмо з Просвiти”, що виходив ще в 1877–1879 рр. за редакцiєю О. Партицького та А. Вахнянина, проходить вона через часопис „Читальня” (1893–1894), а 1907 р. вiдновлює попередню назву („Письмо з Просвiти”) за редакцiєю Я. Весоловського, Є. Озаркевича та Ю. Бачинського. Спочатку – лiтературно-науковий орган, пiзнiш – орган теорiї i практики просвiтянської працi. В такому виглядi дає багато вказiвок для органiзаторiв i робiтників на просвiтянському полi.

Органи українського мистецтва

Робить спробу видання свого органу i Союз Спiвацьких та Музичних Товариств у Львовi. Стає ним iлюстрований мiсячник пiд назвою „Артистичний Вiстник”. Перше число його появилoся в сiчнi 1905 р. при найближчiй редакцiйнiй участi С. Людкевича, I. Труша та О. Бережницького. Спробi цiй не повелося. Вже у другому числi редакцiя змушена була зазначити, що „нема в нас численної iнтелiгентної публiки, яку iнтересували б спецiальнi питання з обсягу музики i пластичних штук”, а тому „щоби бути корисними для нашої громади та пропагувати серед неї свої iдеї, мусимо... передовсiм iнтересуватися загальними культурними справами, актуальними в нашiй суспiльностi”.

З виходом подвiйного числа за вересень–жовтень часопис цей, як мiсячник, перестав iснувати з тим, щоб перейти на рiчнi випуски, що i виходили до 1907 р.

Народження преси українського жiноцтва

Народжується в цi часи так само преса українського жiноцтва. Її попередниками були „Жiночий Альманах” (1887 р.) та три випуски „Жiночої Долi” (1893, 1895 та 1896 рр.) за редакцiєю Наталi Кобринської. Щой-

но 1908 р. появляється у Львові перший часопис українського жіноцтва під назвою „Мета”. Видає його „Кружок Українок” за редакцією Дарії Старосольської.

Поява цього часопису оживила організаційний рух жіноцтва, що вилився у великий з'їзд у грудні 1908 р. По з'їзді часопис перестав виходити.

Церковно-релігійна українська преса

Розгорнулася перед війною 1914 р. преса релігійно-церковна. Крім органів адміністративного характеру, як „Відомости Львівсько-Архієпархальні”, „Вістник Перемиської Єпархії” та „Вістник Станіславівської Єпархії”, появляються станові органи дяків, як наприклад: „Голос Галицьких Дяків” (Львів), „Дяківський Голос” (Станіславів), орган православних церковних співців під назвою „Дяківські відомости” в Лукавцях на Буковині та „Ранок” в Мареничах тощо; місійні часописи: „Вісті Місійного Товариства”, „Місячний Листок”, часопис для дітей – „Малий Місіонарчик” (Жовква). З органів наукового характеру: „Богословський Вістник” (Львів, 1900–1903 р.) та кварталник богословської молоді під назвою „Католицький Вхід”, де містилися праці з історії церковних відносин на українських землях. Тоді ж (1904 р.) почав виходити часопис, присвячений справам суспільно-церковним під назвою „Нива”.

Народження лікарсько-санітарного органу

Року 1913 Українське Лікарське Товариство почало видавати свій орган, присвячений справам санітарії і гігієни під назвою „Здоровля”, що виходив за редакцією Є. Озаркевича.

Сатирично-гумористичні часописи

Врешті, низка сатирично-гумористичних часописів, як наприклад, „Комар”, „Дзеркало”, „Жало” та інші.

Розвиток преси суспільно-політичного характеру. 25-ліття „Діла”. Преса УСДП. Преса УРП

З органів, що відбивали національно-демократичні та християнсько-народні змагання, крім „Діла” та „Руслана”, народжується перед війною 1914 р. низка нових. Крім Львова, де видаються в цей час такі органи як „Свобода”, щоденна газета „Нове Слово” (з 1912), „Основа” та інші, з’являються подібні органи в низці провінціальних міст: Тернопіль, де в 1904–1907 рр. виходив орган Тернопільської Народної Організації під назвою „Подільський Голос” (тижневик); Перемишль — тижневик „Селянська Рада” (1907–1909); Калуш — двотижневик „Калуський Листок”, Станіславів, Яворів та інші. Центральними і провідними органами цих двох напрямів залишалися „Діло” і „Руслан”.

На цю саме добу припадало 25 років існування „Діла”. Було це в час революційного зрушення 1905 р. в Росії, коли там український рух вийшов з підпілля. Отже, двоє свят заповнюють „Діло”. Робиться тут підсумок пройденого газетою шляху та уважний відгук на прояви українського руху під Росією.

Не менш уважний відгук знаходять події за Збручем і в „Руслані”. Відгукуються ці органи і на такі явища, як слов’янські з’їзди 1908–1909 рр., піддаючи ґрунтовній критиці їх тенденції і становище з погляду українських національних інтересів.

Крім інформації національно-політичного життя та обговорення в більших чи менших статтях, не останнє місце займають тут у цю добу також історичні розвідки, опублікування історичних матеріалів, літературні критичні статті, літературні силуети (сильветки), спомини тощо. Так, наприклад, у „Ділі” публікуються праці І. Крип’якевича, О. Левицького та інших, літературно-критичні статті та замітки О. Грицяя, О. Турянського, М. Сріблянського (М. Шаповала) та інших. Тут же — листування, зокрема листи М. Драгоманова до редакторів російського соціал-революційного видання „Вперед”, або переписка М. Драгоманова з д-ром Т. Окуневським.

Ще більш у цей час публіковано такого матеріалу в „Руслані”. Досить згадати хоч би „Матеріяли до історії зносин Галичини з Буковинцями”, „Матеріяли до історії Буковинської Ради” (зокрема про альманах „Руська Ха-

та”), „Матеріали до політики русинів від часу т. зв. „Нової Ери”, що подав А. Вахнянин, листи В. Антоновича до О. Барвінського, листування О. Огоновського з П. Кулішем, листи А. Вахнянина до П. Куліша, що дають чимало цінного в зв’язку з виданням „Правди” 1869 р., як також цікаві спомини А. Вахнянина, О. Барвінського та інших.

Незважаючи на певний антагонізм між цими двома органами, вони доповнювали один одного як з боку політичного, так культурно-наукового, залишивши чимало того, що не втратило цінності в довгих пізніших часах.

З інших часописів цієї доби можна згадати ще такі, як „Боевий Прапор”, що почав виходити з 19 січня 1906 р. у виданні й за редакцією А. Яновського (вийшло чотири числа); християнський часопис „Основа” (Львів 1906–1914) за редакцією о. Я. Левицького та о. М. Горникевича, „Народне Слово”, що в 1907–1911 рр. виходило тричі на тиждень за редакцією А. Шестака, „Покутське Слово” (з 7.III. 1912–1913) за редакцією Е. Кульчицького та чимало інших.

На цей час припадає також розвиток преси української соціал-демократії. Року 1899 з Української радикальної партії виступили прихильники марксистського напрямку. З січня 1900 р. за редакцією М. Ганкевича, а пізніше С. Вітика, почали вони видавати свій орган під назвою „Воля”. Виходив двічі на місяць і з перервою (1904) протримався до 1907 р., коли його місце заступила „Земля і Воля”, яка перейшла до Львова з Чернівців і виходила до 1913 р. Був це тижневик (газета), що за редакцією В. Левинського продовжував завдання організації та національно-політичного усвідомлення українського робітництва. Крім програмово-провідних статей ці органи давали поважне місце оглядам професійного та соціалістичного руху, селянським рухам (1902 р.) в Галичині, боротьбі українського селянства за землю під Росією, перебіг нарад Сейму та Державної Думи (Росія). Тут же — голоси із-за Збруча, як М. Порша та інших.

Не останнє місце займали виступи проти радикалів та революційної організації „Оборона України”, що виникла під Росією та влилася до Української партії соціалістів-революціонерів (1907). Врешті, твори з красного письменства, що відбивали соціальні теми. У 1911 р. у Львові відбувся IV конгрес Української соціал-демократичної партії, на якому позначився був розділ партії на ґрунті рішучого від-

сепарування від ППС (Польської партії соціалістичної). Саме на цей час припадає вихід спільного органу української Соціал-демократичної партії Австрії із-під Росії під назвою „Наш Голос” (1910-1913), що став на бік прихильників відсепарування: Л. Ганкевича, Ю. Бачинського та інших.

Тоді ж у Львові почала виходити і тижнева газета „Вперед” (1911) за редакцією В. Левинського. Пізніше виходила вона тричі на тиждень, а в 1914 р. — раз на місяць. З інших часописів цього напрямку були: „Робітник”, „Праця”, „Добра Новина” тощо, що виходили у Львові. Подібні ж часописи появилися і поза Львовом. У Збаражі 1906 р. Я. Остапчук почав видавати двічі на місяць, а потім тижнево „Червоний Прапор”, що пізніш перенісся до Тернополя; у Дрогобичі за редакцією С. Вітика 1907 р. виходив „Підкарпатський Голос”, а в 1911–1912 рр. там же за редакцією Б. Скибинського „Голос Підкарпаття”.

Українська радикальна партія (УРП) продовжувала видавати „Громадський Голос”. Стояв він на захисті інтересів українського селянства, підносив ідею боротьби за визволення і державність, пропагував організацію серед селянства Товариства „Січ”, рішуче виступав проти угодних нахилів та піддавав критиці поступування народоців. В 1904–1906 рр. замість „Громадського Голосу” за редакцією І. Макуха виходить „Новий Громадський Голос”, а з 1907 р. знову відновлюється „Громадський Голос”, виходячи двічі на тиждень в кількості 1300–1500 примірників. У зв’язку з розвитком січового руху в 1912–1914 рр. при „Громадському Голосі” виходять місячними випусками „Січові Вісті”. Врешті, в 1903 і 1909 рр. за редакцією К. Трильовського виходив двотижневик „Хлопська Правда”.

Літературно-наукові органи перед першою світовою війною на західноукраїнських землях

Розвиток суспільно-політичної преси в передвоєнну добу йшов у парі з розвитком преси літературно-наукового характеру. Одним з перших таких органів треба згадати місячник під назвою „Руська Хата”, що ставив своїм завданням „бути приступним родинам широких кіл, де „Літературно-Науковий Вісник” був затяжкий, ідучи шляхом вселюдських ідеалів добра і краси”.

Був це невеличкий ілюстрований журнал, що виходив у 1905 р. за редакцією Сембратовича при співробітництві молодших літературних сил. Крім поетичних творів В. Пачовського, П. Карманського та інших і оповідань чи новел В. Бірчака, М. Яцківа, В. Будзиновського публіковано тут дещо з наукових розвідок та оглядів, як також огляди політичного життя на західноукраїнських землях, новини, інформації. Тут же, між іншим, М. Павлик подав листування М. Драгоманова з Н. Кобринською.

Проте широкі кола зустріли „Руську Хату” досить холодно. За півроку видавництво робить такий підсумок „нечуваних зусиль”: „Число читаючих і розуміючих потребу такого видавництва у нас ще дуже маленьке, та й то не всі читаючі вважають своїм обов’язком заплатити за побирану часопись... Боремося від першого і до нинішнього числа з недоборами”.

Не ліпшим був підсумок і по закінченні року. Надії, що в наступному році „суспільність підопре наші змагання ширіше, як в минулому році”, як писав часопис, — не здійснилися. І вже на початку 1906 р. він перестав виходити. Його місце заступив новий місячник під назвою „Світ”, що його з 26.ІІ почав видавати В. Будзиновський. При редакції в складі В. Бірчака, М. Яцківа, О. Луцького та П. Карманського створено було спеціальний інститут артистичних дорадників з В. Щурата, Б. Лепкого та В. Пачовського. „З бадьорістю молодечою і сильною вірою... приступаємо до нового діла”, — заявляв цей часопис у першому числі.

Попередній склад співробітників „Руської Хати” поповнено новими силами. Звернуто було увагу на зв’язок з силами з-під Росії. На сторінках часопису появилися поруч з поезіями Б. Лепкого, В. Пачовського, О. Маковея твори М. Вороного, В. Сивенького (В. Самійленка), О. Коваленка та інших. Тут же друкують „Ніобу” О. Кобилянської, оповідання, нариси В. Бірчака, К. Гріневичевої, М. Коцюбинського, М. Яцківа. Приносить „Світ” цінні розвідки, огляди, наприклад, „До історії культу Шевченка” та інші. Давав він багатий матеріал із літературної критики, статті на мистецькі теми (С. Людкевича та інших) та переклади (Е. Амічіс, Мопассан, Метерлінк). Все це робило часопис живим, бадьорим і безперечно цікавим культурним органом, що, здавалося, мусив би заімпонувати. Однак так не сталося. З кінцем року редакція писала:

„Мимо даремної праці редактора і співробітників, передплата покриває половину коштів видавництва”.

Щоб запобігти лихові, „Світ” рішився змінити програму та покликати нову редакцію, збільшити об’єм та ілюструвати зміст. Але і це не допомогло. В новому році прийшов „Світ” без порівняння біднішим, вже менш багаторим. До всього того – неточність у випусках, чому спричинилося старе лихо – гостра фінансова криза, яка і привела його до смерті, що наступила з ч. 16–17, яке появилось аж в наступному 1908 р.

Не довго продержалися і інші часописи – місячник „Бджола” (1908) за редакцією М. Венгжина і „Будучність” за його ж редакцією, що як двотижневик почав був виходити з 1.І. 1909 р. Була це спроба наймолодших літературних сил, яку вже спочатку було зустрінuto досить холодно, а подекуди навіть неприхильним голосом тодішньої преси.

Зокрема вістря неприхильності скероване було в бік М. Євшана (М. Федюшки), який тут щойно починав свою літературно-критичну працю. Того самого М. Євшана, якого по його смерті (1919) в р. 1920 в „Громадській думці” (Львів) було М. Струтинським схарактеризовано такими словами: „В особі Євшана тратить українське письменство молоду надійну силу, що могла зробитися першорядним європейським літературним критиком”.

По Євшанові прийшов В. Бірчак, праці якого висміювано в пресі. Така зустріч, однак, не збентежила тих, хто згуртувався навколо цього часопису. Навпаки, виступи ці додавали енергії до праці. Поширено було коло співробітників, нав’язано зв’язки з літературними силами за Збручем і зокрема з групою „Української Хати”. А з липня того ж року перетворено цей часопис на місячник під назвою „Будуччина”, в якому брало участь чимало нових сил. Були тут твори О. Олеся, Г. Чупринки, Х. Алчевської, Н. Кибальчич, Б. Лепкого, І. Липи, Г. Барвінок та інших. Не бракувало тут праць на літературно-критичні теми, розвідок, споминів. Врешті, літературні новини, рецензії тощо.

Бідненькі на вигляд зошити визначалися старанним доббором матеріалу та змаганням влити свіжу струю в сучасне літературне життя. Проте й цьому журналу не пощастило довше проіснувати. Уступив своє місце, і так само не надовго, тижневику, що його в 1911–1912 рр. видавала видавнича спілка „Діло” за редакцією В. Щурата та Я. Весоловського під назвою „Неділя”.

Не довгий вік був і інших спроб літературно-наукової журналістики цієї доби („Дзвін”, „Ідея”, „Критика” тощо), як і такого видання як тижневик „Ілюстрована Україна”.

Був це журнал, що звернув на себе увагу та викликав симпатію по обох боках Збруча. Почав він виходити у Львові у січні 1913 р. за редакцією І. Крип'якевича. Зробився зразком літературно-наукового часопису для ширших кіл суспільства. Ведений вправною рукою редакції, приносив він поруч з ліпшою продукцією в сучасному письменстві чимало цінних розвідок, історичних та літературно-критичних праць, як також праць із історії мистецтва. Досить пригадати хоч би такі з них як праці М. Євшана про Гавптмана, Р. Заклинського про суспільні ідеали та національно-політичні погляди І. Франка, І. Крип'якевича про Шевченка-маляра, М. Шумицького про архітектурний стиль та багато інших. Добрі ілюстрації гармонійно поповнювали собою добірний зміст. Крім ілюстрацій до тексту праць розкидано було тут багато образів з минулого і сучасного українського життя. Були це фотографії пам'ятників минувшини, старих будов, фресок, фотографії мистецтва, з'їздів, віч і т. д. Охоплювали вони всі українські землі, сягаючи часом найдальших закутків у супроводі більших чи менших заміток про них. Знаходив тут місце і відгук на перебіг українського політичного життя, а також літературного руху у формі рефератів, оглядів чи рецензій. Все це робило „Ілюстровану Україну” одним із культурніших проявів українського журналістичного життя останніх років доби перед першою світовою війною. Проте й цей часопис мусив скінчити своє існування напередодні війни.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917–1920)

Перша світова війна і українська преса. Доля української преси на східних українських землях під Росією

1.VIII. 1914 р. почалася війна. Другого ж дня російська влада заборонила видавати „Раду”. Невдовзі по тому припинено журнал „Українську Хату”, редактора якої П. Богацького заслано на Сибір, далі припинено „Маяк” та інші. Коли редакція „Ради” звернулася до командуючого військами Київської воєнної округи з проханням про відновлення видання газети, генерал Бухгольц написав на проханні: „Не дозволяю. Нехай ліпше не просять”.

Тим часом у грудні ще появився був у Києві новий часопис – ілюстрований тижневик літератури, політики і культу під назвою „Згода”. Перше число вийшло 11 грудня 1914 р. за редакцією А. Авраменка з поміткою „Дозволено воєнною цензурою”. Фактичним редактором був А. Терниченко. Змістом часопис цей мало чим різнився від „Маяка”. Друге число було вже набране, але під час верстання з наказу влади часопис був припинений. На початку січня 1915 р. з наказу начальника Київської воєнної округи Київським губернатором було видано розпорядження: „Припинити на весь час воєнного стану всі періодичні видання на малоросійським наріччі, старожидівській мові та жидівському жаргоні”. Тоді перестали виходити журнали: „Літературно-Науковий Вісник”, „Дзвін”, „Світло”, „Сяйво”, „Україна”, „Рідний Край”, „Молода Україна”, а також – „Рілля”, „Наша Кооперація”, ба навіть „Записки Українського Наукового Товариства”. Витягнуто було відомий указ 1876 р.

Начальник штабу Київської воєнної округи Ходорович таємно повідомив губернатора (Київ) про те, що „головний начальник Київської воєнної округи не визнав можливим забороняти періодичні видання в малоруській мові до в'яснення напрямку, через що наказав: 1) періодичні видання на „малорусском наречии” дозволити до випуску у світ за виключенням двох — „Літературно-Наукового Вісника” і „Світла”, про які виникло спеціальне листування, що закінчилося розпорядженням його високочесного начальства про їх закриття і 2) при видаванні дозволів на періодичні видання на „малорусском наречии” зобов'язувати видавців під розписку, щоб видання, що їх випускатимуть у світ, були друковані згідно з невідмінним височайшим велінням 18/30 травня 1876 року, яким заборонено друкувати „произведения тиснений” з будь-яким відхиленням від загальноприйнятого російського правопису”.

Крім „Рідного Краю” (1915—1916 рр.) українська преса не знайшла можливим скористуватися цим дозволом. Натомість почала шукати можливостей поза київською воєнною округою. В Одесі пощастило було в половині серпня 1915 р. за редакцією А. Ніковського налагодити видання вісника письменства, науки і громадського життя під назвою „Основа”.

Мав цей місячник заступити закритий „Літературно-Науковий Вісник”. Його появу зустрінуто було широким відгуком симпатії, так що перша книжка в короткому часі вся розійшлася... Але не довго довелося проіснувати „Основі”. Третя з черги, жовтнева книжка, що через цензурні умови появилася за чотири місяці (у лютому 1916), була й останньою. Незважаючи на те, що була вона дозволена цензурою, її сконфісковано, а видання припинено. Матеріали з красного письменства, що залишилися після цього в редакції, ввійшли пізніше до окремого збірника під назвою „Степ”.

У Харкові в 1915 р. почала бути виходити тижнева газета під назвою „Слово”, завданням якої було ширення української національної ідеї серед робітництва та захист його інтересів. Почали його видавати В. Винниченко та Ю. Тищенко (Ю. Сірий).

Ю. Тищенко, під іменем Гарах, жив у цей час під Харковом (с. Карачівка під Борками). В порозумінні з Катеринославською групою українських соціал-демократів приїхав до нього з Москви В. Винниченко під іменем Іван Довгаль. Тут

відбулася нарада, в якій, крім названих, взяли участь члени харківської групи соціал-демократів (Довбищенко та інші). Нарада ця і ухвалила видавати газету під назвою „Слово”. Видання фінансувало видавництво „Дзвін”, а фактичне редагування доручено Ю. Тищенкові.

Перше число появилось 25.X. 1915 р. До співпраці притягнуто ліпші журналістичні сили на чолі з С. Петлюрою та В. Садовським. У вступній статті, даючи огляд робітничого життя з національного становища, редакція писала: „Здається, ніяке робітництво так не покривджене, так не знесилене, як українське. Здається, ні одна нація так не упосліджена, як українська... Але це тим паче не повинно спиняти нас. Навпаки... міцніше зціпити ми повинні зуби і з незломною, освяченою болем рішучістю, боротися з тим, що дає нам і біль, і образи, і страждання... Робітничий рух кожної держави розвивається в своїх національних формах. Що краще розвинені національні форми, то більше простору для розвитку робітництва... Тільки будучи українцями, ми зможемо в усій повноті примножити нашу соціальну силу”.

З бадьорими думками звертається в статті „Будемо спокійні” С. Петлюра за підписом П²: „Будемо спокійні, — писав він, — і не станемо серед погроз на нашу національну культуру гасити свого духа! Ми не діти, щоб никнути додолу головою..., не будемо гасити нашого духа!... Не гасити нам духа перед погрозами, а зустріти їх, як мужам сили...”

Вихід „Слова” викликав серед робітництва широкий і радісний відгук. „Ми стомилися, ждучи свого часопису, свого органу... Звістка про „Слово”... вразила нас як промінь сонця в темряві. Ми радіємо, нам життя здається яснішим...”, — так писала група робітників з Петербурга.

„Ми, українці, — писали інші, — долею закинуті на Берестово-Богодухівську рудню, з різних кутків дорогої України... щиросердечно вітаємо вихід рідної газети „Слово”...”

Та не пощастило. Наступне, друге, число було конфісковане в друкарні. А незабаром віддано за діяльність під час революції 1906 р. редактора газети під військовий суд і заарештовано.

Така ж доля спіткала і тижневик „Гасло”, що почав був виходити у Харкові з 19.XI. 1915 р. за редакцією В. Коряка і розсилався також передплатникам закритої „Згоди”. По кількох числах був закритий.

На цьому і скінчилися спроби щодо легальної преси. Залишався шлях нелегального видання. Першим з цих видань був неперіодичний орган Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) під назвою „Боротьба”, що почав виходити 19.II. 1915 за редакцією М. Ковалевського. Був це перший орган партії, ідеологічні зародки якої сягають 1885–1886 рр. і в’яжуться з організацією, відомою під назвою „Гуртка 13” в Петербурзі.

Стоячи на ґрунті національно-державного визволення українського народу, виходив цей орган нелегально, відбиваний на міміографі, зшитками від 20 до 54 сторінок. Всього появилось п’ять чисел. Шосте число, хоч і було вже підготовлене, але не появилось. Серед співробітників, крім М. Ковалевського, як редактора, були – С. Єфремов, Л. Ковальов, Л. Полянський та інші, що підписувалися прибраними іменами та криптонімами.

Другим органом національно-політичної думки, так само нелегальним, був писаний від руки і відбиваний на міміографі орган Радикальної демократичної спілки під назвою „Вільна Думка”. Появилось одно число з 1.XII. 1915 р.

Того ж року виходило ще кілька нелегальних органів української молоді. З них в першу чергу – „Зоря Київська”, а з ч. 2 – просто „Зоря”, місячник середньошкільників, об’єднаних у Всеукраїнську Юнацьку Спілку (Київський відділ). Виходив з 9. II. 1915 р. писаним від руки і відбиваним на шапірографі. Появилось три числа, зшитками в 20 сторінок кожне. Останнє число з 7.IV. 1915 р. Серед співробітників були В. Ігнатієнко – пізніш відомий бібліограф української преси, І. Лизанівський – пізніш фундатор і керівник видавництва „Рух” у Харкові та інші.

З інших рукописних і відбиваних на шапірографі чи гектографі часописів, що появлялися в цей час, можна згадати ще такі: „Дзвінок” – часопис учнів Київської духовної семінарії; „Слово”, що його видавали з лютого 1916 р. фельдшері (лікарські помічники) та учні військової фельдшерської школи за редакцією В. Нагорного, якого вийшло двоє чисел; „Праця” – журнал учнів агрошколи в Умані (ч. 1–37 сторінок, ч. 2–133 сторінок і ч. 3–129 сторінок); „Юна Україна” – видання учнів Миргородської художньої керамічної школи, якого появилось одне число в 170 сторінок. У Миргороді у грудні 1915 р. появилвся був ще журнал учнів гімназії мовами українською і російською.

Українські пресові органи за межами України

За межами України, а саме в Петербурзі та Москві, в 1915–1916 рр. виходили: „Наше Життя” (Петербург) та „Тепла Роса” і „Промінь” (Москва). „Наше Життя” виходило впродовж 1916 р. Був це орган української Соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), писаний на машинці в кількості 300 примірників. Найближчу участь в цьому журналі брали: В. Винниченко, С. Вікул, Л. Чикаленко, П. Феденко, М. Авдієнко та інші.

„Тепла Роса” почала була виходити двічі на місяць з 15.III. 1915 р. за редакцією Л. Красівського. Але не встигли видати і двох чисел, як з наказу командуючого генерала Адріанова, за статтю в ч. 2 під назвою „Галичина” часопис закрито.

Більш пощастило тижневику під назвою „Промінь”. Був це часопис літератури, мистецтва і громадського життя. Почав виходити з 20. XI. 1916 р. за редакцією В. Винниченка, який перебував у Москві під чужим прізвищем. Поява цього часопису у Москві давала можливість уникнути примусової „ярижки” (російського офіційного правопису). Але цензурні утиски і тут давали себе відчути. Це між іншим підкреслювала редакція, звертаючись до передплатників з проханням „не дивуватися, коли часопис виходить з опізненням” та інше... „Нинішні обставини, — писала вона, — творять кожної хвилини несподіванки, котрих не потрапить угадати і запобігти їм і найбільш досвідчений журналіст”.

Серед співробітників були: П. Тичина, О. Слісаренко, К. Поліщук, Г. Чупринка, М. Філянський, А. Постоловський, О. Журлива, В. Винниченко (ред.), який дав тут початок роману „Записки Кирпатого Мефістофеля”, п'єсу „Пригвожені”, оповідання „Баришенька”, М. Івченко („Хутір”), М. Могілянський, М. Грушевський (статті про галицько-українські землі), С. Єфремов та інші. Були тут також статті до питання про українські народні школи, про становище робітничого ринку, про українське мистецтво (К. Широцького), на літературні теми, огляди преси, бібліографія тощо.

Такий був зміст часопису, який на його сторінках В. Винниченко характеризує такими словами: „Передо мною тоненький зшиток, в жовтій, скромній обкладинці. Це майже єдиний український журнал тридцятьох мільйо-

нів України... І всього тільки цей тонесенький зшиточок! Він нагадує мені дітей, що ростуть десь у підвалах, без сонця, без повітря, в злиднях, в поневірянню, з синіми, зацитьканими, заляканими і скорбно-розумними очима. Так і вчувається, що от-от він тоненько-тоненько скаже: „Їсти хочу! Мамо, папи! Хіба не моторошний, не правдивий символ нашого народу цей більше ніж скромний наш „Промінь”... — цей жовтенький символ нашого горя?

Преса на західних українських землях під час першої світової війни

Захопило це горе преси і західні українські землі. За Збручем, під Росією, з українством, здавалося, було покінчено вже в перших же днях війни. І в першу чергу з його речником — пресою. Лишалися західні українські землі. Довго чекати не довелося. Брутальна і безоглядна ліквідація українського життя вдерлася на західно-українські землі під гаслом „визволення” та об'єднання під „скипетром русского царя всех ветвей русского народа”.

Роздавити раз назавжди осине гніздо мазепинства! Стало це завданням російської влади, що прийшла разом з російським військом. Прийшла вона 21.VIII. 1914 р. на чолі з графом О. Бобринським. Прийшла й негайно приступила до „визвольної” акції. Перші кроки позначилися в напрямі нагінок на українську пресу, на яку й було скеровано головний удар. Упродовж перших же „визвольних” днів закрито було всі українські часописи. Останніми були „Свобода” (останнє число з 27. VIII) і „Діло” з датою 23. VIII.

Дня 25. VIII. 1914 р. до редакції „Діла” з'явився помічник військового губернатора Шереметьєва підполковник Фатіанов і заборонив надалі випускати газету. Друкарню опечатано, а за деякий час забрано з неї заголовки „Діла” і „Вістей з Запоріжжя” та заповіджено, що тут друкуватиметься газета під назвою „Военное Слово”. Спроба дістати дозвіл на видання української газети зустрілася з боку губернатора з категоричною відмовою. Тим часом часописи москвофільські і польські впродовж цілої доби окупації продовжували виходити, ставши на послугу російській владі.

Українська преса примушена була шукати можливостей для свого існування на чужині. Так „Діло” почало виходити у Відні. Там же за якийсь час почала виходити і „Свобода”.

Щойно в червні 1915 р. повертається українська преса додому. З поворотом австрійських військ перед українським суспільством у Львові стає справа видання свого часопису. На нараді 21. VI. 1915 р. під головуванням д-ра А. Чайковського, що відбулася в приміщенні „Сільського Господаря”, висунено було думку видавати нову газету в двох мовах (українською і німецькою) під назвою „Український Листок”. Проти цього виступив редактор Ф. Федорців, який настоював на відновленні „Діла”. Прихильників не здобув. Тоді він же запропонував дати новій газеті іншу назву, бо, мовляв, назва „Український Листок” не личить столичному органу. Ліпше було б, на його думку, дати назву „Українське Слово”. Але нарада і це внесення відкинула, запропонувавши йому взятися-таки за видання „Українського Листка”. Ф. Федорців погодився, але, приступивши до праці, сказав-таки зложити назву — „Українське Слово”. Та через те, що для видання нового органу треба було мати на нього концесію, що вимагало певного часу, довелося уступити від цієї назви, а використати назву одної з газет, що виходили перед окупацією. Так було взято назву часопису, власником якого був о. Т. Войнаровський, — „Нове Слово”.

Перше число появилось 23. VI. 1915 р. за редакцією Ф. Федорціва та С. Чарнецького. А тим часом було подано прохання на дозвіл „Українського Слова”. Дозвіл було дано і вже 12. VII. 1915 вийшло останнє число „Нового Слова”, а 13. VII. появилось „Українське Слово”. До редакційного складу крім Ф. Федорціва ввійшли С. Чарнецький, О. Когут і Калина Величківна. Постійними співробітниками стали І. Крип’якевич та М. Яцків, з Відня дописував Г. Микитей.

Був це орган, що стояв на позиціях Народного комітету та більшості Загальної Української Ради.

Появу „Українського Слова” зустріло суспільство з певною симпатією. Здобуло воно власний круг читачів та передплатників, кількість яких з бігом часу збільшувалася. Почалося з накладу в 2.000 примірників, який незабаром піднісся до 5.000 примірників. Приступлено було до створення спеціальної видавничої спілки. Саме в цей час приїхав до Львова о. Т. Войнаровський з вимогою передачі

йому газети, бо, мовляв, є вона фактично продовженням „Нового Слова”, на зміну назви якого і було взято дозвіл у влади, а не на новий орган.

Видавці („Український Комітет”) погодилися задовольнити цю вимогу. „Українське Слово” почало далі виходити за редакцією С. Чарнецького та С. Голубовича, відбиваючи становище „опозиції” в Загальній Українській Раді (Є. Петрушевич).

Невдовзі по тому повернулося до Львова „Діло”, а за ним і „Свобода”.

Тоді ж появився у Львові журнал, який почав видавати, по виході з „Українського Слова”, Ф. Федорців в porozумінні з Д. Донцовим та кількома з січового стрілецтва. Був це ілюстрований півмісячник літератури і громадського життя під назвою „Шляхи”, перше число якого вийшло у грудні 1915 р. Перебувши воєнну хуртовину, протримався цей журнал до 1918 р. Зміст його складався з відділів красного письменства, в якому взяли участь Р. Купчинський, В. Атаманюк, П. Карманський, Ю. Шкрумеляк, М. Підгірянкa та інші (поезія). На історичні теми містив тут свої твори В. Бірчак, М. Яцків, що опублікував тут „Танець тіней”, Є. Олесницький дав спомини („Тернопіль... в другій половині ХІХ ст.”). Тут же переклади з Р. Тагора, Гавптмана, О. Мірбо, М. Конопницької, Д. Мережковського та інші. В публіцистиці — Д. Донцов („Народ бастард”, „Національні святощі”, „Дещо про орієнтації”) і багато інших.

Тут же статті В. Старосольського, В. Залізняка, О. Назарука, Федорціва, силуети сучасних українських політичних діячів, що їх подав Б. Молбіт. У відділі критики, науки — велика праця С. Балея „З психології творчості Шевченка” та інші. В галузі мистецтва — праці М. Голубця, І. Крип’якевича, музики — О. Залеського. Врешті, багатий інформаційний матеріал, рецензії тощо.

Під оглядом політичним „Шляхи” займали становище студентського з’їзду: захист українсько-державних змагань шляхом сепарації українських земель від Росії. В культурній сфері — орієнтація на західну культуру і розрив з культурою сходу. У внутрішньому житті — опозиційне становище супроти української офіційної політики. Бувши незалежним органом, як виразно зазначив свого часу Ф. Федорців, були „Шляхи” під оглядом політичного напрямку та українського універсалізму співзвучні з групою „Українські Хати”, що виходила перед війною у Києві.

Фінансовий бік справи. До війни не було майже ні одного українського журналу, що оплачувався б передплатою. Тим більш під час війни, та ще й при тому революційно-національному становищі, що його займали „Шляхи”, які не тішилося великою прихильністю широких кіл українського суспільства. До серпня 1916 р. дефіцит покривав Стрілецький пресовий комітет. Коли ж більша частина членів того комітету в одній з битв загинула або опинилася в полоні, журнал опинився без фінансової опори. Це відбилося на його дальшому існуванні. До всього того технічні умови ставили часто непереборні перешкоди: брак складачів, друкарських машиністів, брак паперу тощо. Проте, поборюючи все це, „Шляхи” все ж проіснували до 1918 р., виконавши немалозначну роль в тяжку добу української журналістики.

Преса Українських січових стрільців (УСС)

Особливої уваги заслуговує преса Українських січових стрільців, видавана в ці часи на бойових фронтах. Були це часописи, писані від руки або відбивані на гектографі. Виходили за дозволом стрілецької команди на власні стрілецькі кошти та на кошти з продажу. Найвищий наклад сягав 100 примірників.

Крім „Вісника Пресової Кватири УСС”, були це гумористичні часописи.

Звідомлення, літературні твори, статті на теми мови, літератури, громадського життя і національних змагань — такий був зміст „Вісника”.

Нотатки з українського політичного життя в сатирично-гумористичній формі, сатира та стрілецький побут, взаємини, легкий гумор тощо — зміст гумористичних часописів.

Місячник „Вісник Пресової Кватири УСС” почав виходити у травні 1916 р. в Коші УСС за редакцією М. Угриня-Безгрішного й А. Лотоцького. Своім завданням ставив „бути дзеркалом стрілецької „новітньої” Січі, де попри звідомлення з життя в Коші та в полі, містилися б і літературні твори, що були б також дзеркалом життя стрілецтва, його думок, ідей, змагань шляхом сонця і краси”.

Появилось двоє чисел. Останнє число — за червень-липень — присвячене І. Франкові з нагоди його смерті.

Довше протрималися сатирично-гумористичні часописи. Першим з них був „Самохотник”. Перше число, пи-

сане від руки, появилось 21.VII. 1915 р. у Камінці біля Скельного в кількості 8 примірників. Друге — за чотири дні в кількості 3 примірників. Починаючи з третього числа, — відбиваний на гектографі. З ч. 15 виходив вже в кількості 200—300 примірників. Був ілюстрований: карикатури артистів-малярів стрільців.

Другим був журнал під назвою „Бомба”, що його почала видавати „Артистична Горстка УСС”. Перше число появилось в полі (на позиціях) над Стрипою в березні—квітні 1916 р. Старанно писане рукою, з багатьма ілюстраціями. Почав виходити в одному примірнику. Зміст присвячений був внутрішньому життю стрільців та українській політиці. Як і попередній часопис, зустрінуто було „Бомбу” із зацікавленням і симпатією.

Не меншу симпатію здобув і „Самопал”, що „стріляє сам... всяку нечисть, лінь, гніль, безхарактерність та подібне хрунівство”. Було це видання гектографоване в 16 сторінок. Перше число появилось у Свистильниках 15.V. 1916 р., ч. 2 — за червень 1916. З третім числом було забороно „стріляти” і часопис вже більше не появился.

Велике зацікавлення і признання зустрів у стрільців, але тільки у стрільців, часопис під назвою „УСС” (Усу-сус), як стрільці вимовляли літери УСС і як звали себе. Появилось сім чисел. Останнє число — у Відні (1917).

Врешті, — „Тифусна Одноднівка”, що вийшла в одному примірнику, як пам’яткова гумористична збірка карантинників, в 44 сторінки, писана від руки чорнилом.

Всі ці видання свідчать про той здоровий, бадьорий дух Українського січового стрілецтва в жорстоких часах, що поклав міцні основи в його боротьбі за українське визволення.

Союз Визволення України (СВУ) та його „Вістник”

Новажної уваги заслуговує видавнича і пресова діяльність Союзу Визволення України. Заложений безпосередньо по вибуху війни переважно українськими емігрантами з-під Росії, підніс він гасло української державності. Його органом став „Вістник Союзу Визволення України”, який у 1918 р. був перейменований на „Вістник Політики, Літератури й Життя”.

Почав виходити у жовтні 1914 р. Виходив двічі—чотири рази на місяць, а з 21.X. 1915 р. як тижневик. Редакція

складалася з В. Дорошенка, О. Бачинського та М. Возняка. В міру того, як розвивалося українське національне життя і події на українських землях, став він своїм змістом щодалі різноманітнішим і всебічним. Побіч статей, що впливали з політичного становища Союзу, „Вістник” присвячував увагу всім проявам національно-визвольного руху і життя. Зо всією докладністю обговорювалися тут політичні, культурні та економічні справи українського народу в Австрії. Старанно інформовано про життя на окупованих українських землях (Волинь).

Присвячувано увагу життю українців у російській армії, полонених в Австро-Угорщині й Німеччині та українському життю під Росією. Тут же багатий матеріал про погляди чужинців на українську справу. Врешті, чимало місця займало красне письменство. Давав цей орган різноманітну, всебічну і цікаву лектуру в супроводі багатого ілюстрованого матеріалу. Все це зустрінuto було українським суспільством з признанням і прихильністю, що відбилося і в тодішній пресі. Так, „Діло”, звертаючи увагу на цей орган, підкреслювало, що його „змагання заслуговує на якнайбільшу прихильність і діяльне підпертя”.

Преса полонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини

Та найщиріший відгук викликав СВУ і його „Вістник” серед полонених українців. Під його впливом незабаром почали з’являтися і свої власні таборові органи. Були це „Просвітний Листок”, що пізніше перетворився у „Громадську Думку” у Вещлярі, „Розвага” у Фрайштадті, „Розсвіт” в Раштадті, „Вільне Слово” у Зальцвельді тощо.

Що звертає увагу в цих часописах, то це спільна всім їм риса культурності і щирого, теплого тону поруч із зрозумінням завдань, висловлених такими словами: „Наша мета була б в деякій мірі досягнена, коли б наші земляки тут, в полоні, не марнували даремно часу... бо ми ж тепер перед тою хвилею, коли скинемо ярмо темноти, ярмо рабства...”

Однозвучний у всіх цих органів був і зміст, що відбивав, з одного боку, змагання редакції виконати своє завдання національного усвідомлення, а з другого — найглибші думки відірваних від рідного краю, яким жили і

долею якого вболівали. Чулися тут туга і сподівання та певність в майбутнє.

Початок цій пресі поклав „Просвітний Листок”, який почала в 1915 р. видавати пресова секція СВУ з полонених українців у Вецлярі як неперіодичний орган. Перших чотири числа вийшли писаними на машинці. З числа п'ятого почав виходити друком (типограф), спочатку двічі на місяць, потім тричі і, врешті, як тижневик. 1917 року назву змінено на „Громадську Думку”, що виходила шість разів на місяць, а з квітня 1917 р. — двічі на тиждень.

Чимало співробітників містили свої твори під прибраними іменами. Менше — за своїм підписом. Були тут поезії О. Кобця, К. Очерета, Чумака, М. Чалого та інших, а також зразки таких сучасних поетів, як Б. Лепкого, В. Пачовського. Були тут новели, оповідання, спомини, статті на національно-політичні та культурні теми. Тут же добре ведений історичний календар („Розвага”), огляд громадського і політичного руху („Просвітний Листок”), вісті з Росії і світу, хроніка таборового життя і т. д. Окреме місце займають тут листи полонених з висловами признання праці СВУ, листи, що знайомлять з умовами життя і праці полонених і т. д. Врешті, кутик смутку — посмертні згадки, без яких майже не бувало числа. І все ж, з кожної сторінки тих чисел, з кожного рядка пробивалася та бадьорість думки і настрої, що формувалися, наприклад, в таких рядках напередодні великого зриву.

„Коли скінчиться війна, — писало „Вільне Слово”, — то нас жде друга війна, наша хатня війна, жорстока війна з нашим клятим повсякчасним ворогом — з російським правительством”.

Інші органи, що виходили ноза українськими землями під час першої світової війни

Нід гасло цієї ж війни з російським правительством і царатом виходив у Женеві в 1915 р. часопис „Боротьба”. Був це неперіодичний орган закордонної організації української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). На чолі з колишнім видавцем „Дзвону” (Київ) Л. Юркевичем (Л. Рибалкою) виступив цей орган, з одного боку, з критикою „оборончеської” політики українців під Росією, а з другого, проти діяльності СВУ. Вказуючи на деякі ознаки впливу російських патріотичних кли-

чів на певну частину українського суспільства, „Боротьба” звертала увагу на утиски та на „азіятське поводження царських посіпак в Галичині і на Буковині” і ставила своїм завданням „піднести голос проти цих явищ і показати, що українське робітництво й усі повинні тепер з подвійною енергією готуватися до рішучої боротьби з царськими порядками за політичну волю, за Вільну Україну”.

Проте бій за вільну Україну „Боротьба” не вбачала в створенні Української держави. Вважала, що український народ ще не доріс до ідеї державності. Звідси гострі і часом необережні виступи її проти СВУ та його органів. Виступи ці викликали відгук в російській, польській та українській пресі. Скористалися тими виступами дехто з російських представників політичної думки. Покликуючись на український орган, посилювали вони свій похід проти українства. Одним із перших був Алексинський, який виступив у місячнику „Современний Мир”. Його виступ раз же підхопили чорносотенні органи на чолі з „Новим Бременом”, а в товаристві з ним і „*Slowo Polskie*”.

З українського боку, крім „Вістника СВУ”, який гостро скваліфікував поведінку „Боротьби” й її редактора (Л. Юркевича-Рибалки), відгукнулася Буковинська організація українських соціал-демократів. Так само запротестували один із поважніших представників УСДП в Галичині — В. Левинський, журнал „Украинская Жизнь” (С. Єфремов) та „Робітничий Прапор” у Софії.

Буковинські соціал-демократи опублікували за підписом своїх уповноважених (О. Безпалка, В. Мороза та інших) заяву, в якій зазначили своє становище в напрямі боротьби за державність та запротестували словами: „Мусимо рішуче запротестувати проти ширення очорнюючих, а при тім несправедливих вісток, як наприклад, Троцького (російські соціал-демократи), Бронштейна про „Союз”, до яких і „Боротьба” прилучається”.

Колишній редактор „Дзвону” (Київ) В. Левинський надіслав з Лозанни до „Украинской Жизни” (Москва) листа, в якому дав гостру, негативну оцінку „Боротьби” і Л. Рибалки (Л. Юркевича), зазначуючи, що „своїм виступом зібрав п. Рибалка в московській українофобній пресі добре заслужені признання й тріумфи. Він гордий на них! Він радіє ними! Але ми скажемо словами співця Антея з безсмертної „Оргії” покійної Лесі Українки: „Тріумфи в Римі — то для Грека ганьба!”... І закінчував: „Ми можемо тільки підкріпити кваліфікування п. Мілюкова „Бороть-

би” як мутного „источника” („Речь”, 8.V. 1915); так є, брудного джерела,... за що готові взяти всю відповідальність на себе, маючи на це незбиті докази... Зокрема солідаризуємося вповні з прекрасною статтею С. Єфремова, поміщеною в „Украинской Жизни” з приводу п. п. Алексинського й Рибалки”.

Відповів і „Робітничий Прапор”. Був це не періодичний орган соціал-демократичного напрямку, що виходив в 1915 р. в Софії за редакцією М. Меленевського і П. Вензи. Давав він чимало цінного матеріалу, зокрема огляди робітничого життя за кордоном та українського робітництва під Росією, вияснив українське становище супроти війни (В. Темницький) та супроти більшовиків. Призначений був, головню, для поширення на українських землях під Росією і користувався поважною симпатією серед полонених українців.

Українська преса в чужих мовах під час першої світової війни

З вибухом війни перед українськими громадсько-політичними чинниками постала справа інформації чужинців про українські змагання. Одним із засобів реалізації цього завдання було створення української преси в чужих мовах. Наслідком цього вже на початку війни почали виходити два органи в німецькій мові. Одним з них був тижневик під назвою „Ukrainisches Korrespondenzblatt”, який почала видавати у Відні Головна Українська Рада (пізніш — Загальна Українська Рада). Другим — згадувана вже тижнева газета під назвою „Ukrainische Nachrichten”, орган СВУ. Цей останній почав виходити у Відні з жовтня 1914 р. На початку виходив на правах рукопису і для вжитку преси, а потім вже як друкований тижневик-газета. Виходив цей орган в кількості 4.000 примірників. Розповсюджувано його серед редакцій чужинних пресових органів, серед парламентарів, учених та політичних діячів Австрії, Німеччини та нейтральних держав.

Подібне ж завдання виконував журнал у французькій мові під назвою „La Revue Ukrainienne”. Був це гарно ілюстрований місячник, що з липня 1915 р. почав виходити в Лозанні за редакцією А. Зеліба, а потім Є. Бачинського. Перші дві книжки видано було в кількості 7.000 примірників і широко поширено по всьому світі. Спочатку жур-

нал доходив навіть до Росії. Року 1916 стало вже тяжче. Так, англійська цензура перестала журнал пропускати для приватних осіб і для редакцій. Діставали лише члени обох посольських палат. Так само Італія почала повертати і не тільки числа, вислані до Італії, але й відмовляла перепускати журнал до Греції.

Тут же, в Лозанні, в 1916 р. у виданні В. Степанківського почав виходити орган в англійській мові під назвою „The Ukraine”.

Врешті, з початку того ж 1916 р. у Будапешті почав виходити за редакцією діяча і наукового робітника Угорської України Г. Стрипського орган під назвою „Ukraina”, присвячений питанням українсько-мадярських взаємин.

Революція 1917 р. і відродження української преси під Росією

Пютнева революція 1917 р. в Росії принесла свободу друкованого слова. Протягом уже перших місяців українська преса стала на шлях широкого розвитку. Відроджується в українських містах, появляється в різних провінціальних осередках, народжується в найдальших кутках української землі і, врешті, охоплює собою українські колонії, частину фронту тощо.

З кожним днем шириться її мережа, поширюється її об'єм і завдання. З шести органів, що виходили напередодні революції, зростає вона до 106 органів, досягаючи на 1918 р. 212 пресових органів.

„Нова Рада”

Першим українським органом в цей час стає щоденна газета під назвою „Нова Рада”. Починає вона виходити з 25.III. 1917 р. за редакцією А. Ніковського. Видавало її Товариство підмоги літературі, науці і мистецтву, яке було закладено ще перед революцією. Були тут М. Грушевський, Є. Чикаленко, С. Єфремов, І. Шрам та інші.

По смерті В. Смиренка (1915 р.), добродія української преси, згідно з його заповітом Товариство дістало на українські цілі 300.000 рублів. На ці кошти і було розпочато видання „Нової Ради”, спадкоємниці попередньої „Ради”.

Випускаючи перше число, редакція писала: „Пристаємо до видання щоденної газети в дуже й дуже тяжких та невідрадних умовах технічних. Ясно, що тепер не можна задовольнити українське громадянство ні цим розміром, ні цією технікою видання, отже, випускаємо газету в надії, що зовсім незабаром пощастить організувати ширше й з технічного боку краще періодичне видання”. Дійсно, незабаром пощастило видавництву купити у Києві велику друкарню (Барського). Це сприяло ліпшій постановці видання. Але залишилося ще безліч перешкод, а в першу чергу — брак паперу. Була це перешкода, що часто приводила до того, що поважні часописи видавалися на найгірших гатунках паперу, доходючи до пакувального. Не могла уникнути цього і „Нова Рада”. Так було щодо зовнішнього боку видання. Інакше було щодо внутрішнього змісту.

Газета чим далі, тим ставала ліпшою. Під вмілою редакторською рукою А. Ніковського¹ не уступала вона, зрештою, перед старшими російськими органами, що виходили в цей час у Києві, стаючи небезпечним конкурентом хоч би навіть такій російській газеті як „Киевская Мисль”, не кажучи вже про інші.

Крім добре веденого інформативного відділу та оглядів преси, як також широко поставленого відділу дописів, немало спричинився до змісту газети самий склад співробітників. Працювали тут М. Грушевський, Є. Єфремов, Є. Чикаленко, В. Прокопович, Ф. Матушевський, Л. Старицька-Черняхівська, С. Шелухин, С. Русова, М. Левицький, П. Христюк та багато інших.

Поважність обговорювання тем, натхнення переживаної хвилі, добра поінформованість і, врешті, взагалі культурне ведення органу — так можна характеризувати цей перший орган цієї доби, побіч якого незабаром стають інші, що викликають до себе меншу увагу.

„Робітнича Газета”

З 30.ІІІ за редакцією В. Винниченка почала виходити у Києві друга щоденна газета. Був це орган ЦК Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) під назвою „Робітнича Газета”. Ставила вона

¹ Пізніше засуджений у процесі СВУ.

своїм завданням організаційну працю серед українського робітництва та політичне освідомлення його. Звертаючи увагу на становище недержавних народів під Росією, остерегала їх словами: „Недержавні народи повинні з великою опаскою підходити до представників пануючого народу й до їх „великих слів великої сили”. Закликала газета „розрубати ті пута, які сковували їх довгими віками...”

„Треба, — казала вона, — прямо глянути у вічі, треба запам'ятати, що росіяни, починаючи з деяких крайніх соціалістів і кінчаючи хисткими кадетами, — всі вони одним духом на нас дихають і ніколи не погодяться на тому, щоб недержавні народи самі собі вирішили свою долю”. А тому, на думку „Робітничої Газети”, перед українським робітництвом і народом у цілому стоїть завдання „самоу, своїми силами... визволитися від національного гніту”. Спиняючись на розбіжності політичних світоглядів між угрупованнями та між політичними партіями, „Робітнича Газета” формулює тактику в боротьбі за спільну національну мету такими словами: „Нарізно йти, разом бити”.

Так поставлені завдання відбилися на цілому змісті газети. Сторінки її якнайяскравіше віддзеркалюють характер часу. Дають огляди визвольного руху на місцях. Містять популярні статті на теми громадсько-політичного та культурно-освітнього характеру. Свідчать вони про ступінь підготовки ширших мас в цю добу до національно-творчого життя. Крім популярних статей на теми самовизначення, Установчої Ради, автономії тощо мусили з'явитися тут статті ще й на такі теми, як наприклад, „Яка нам потрібна мова для освіти?” і подібне.

Зверталось тут увагу також на справу організації професійного руху та на огляди робітничого руху в інших країнах.

І, врешті, голос у справі організації українського війська. Було їй присвячено кілька статей та уваг, серед яких у першу чергу треба згадати голос самого редактора В. Винниченка та полковника С. Долинського, який дав спеціальну статтю про військовий вишкіл і творення військових кадрів.

„Боротьба” і „Народня Воля”

За якийсь місяць по виході „Робітничої Газети” появляється у Києві ще один щоденник, а саме „Народня Воля”, що його з 4.V почав видавати Централь-

ний комітет Української Селянської Спілки. Присвячений був організаційним справам селянства та захисту його інтересів. Свої завдання і напрямки погоджувала вона з тим політичним напрямом, що його займала Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), яка з 1.V почала видавати свій офіційний орган під назвою „Боротьба”.

Випускаючи перше число „Боротьби”, редакція писала: „Коли наша партія задумала видавати свою газету і назвала її „Боротьба”, дехто запитував: яка тепер може бути „боротьба”, за що, з ким? Адже ж революція скинула царське правительство і самого царя і тепер, мовляв, запанувала в Росії свобода... Українська Партія Соціалістів-Революціонерів завше боролася не тільки за свободу політичну, але і за свободу будувати новий громадський та економічний лад... І от організувати народ для одностайної боротьби за трудові інтереси — наша задача”.

Цьому завданню — конкретному розв’язанню та розробці цього питання — присвячувано в „Боротьбі” статті М. Шрага, М. Салтана, М. Сріблянського (М. Шаповала) та інших.

Містилися тут інформаційні матеріали з життя партії, огляди соціалістичного руху, статті на теми національно-визвольного руху тощо.

Спинаючись у першому числі на питанні державного ладу, часопис стояв на ґрунті ідеї української державної самостійності. Не виключав можливості федеративного устрою Росії шляхом угоди самостійних держав, що виникли б унаслідок самовизначення недержавних народів, що входили до складу Росії. „В теперішню відповідальну хвилину самовизначення нації... є великою помилкою побоювання виявити себе самостійниками”, — підкреслювала „Боротьба” своє становище.

З переходом на щоденне видання зміст „Боротьби” поширено як інформативним матеріалом, так і статтями на політичні теми, оглядом преси, фейлетоном тощо. Як щоденна газета, виходила вона спочатку за редакцією М. Шрага. Серед співробітників були: М. Шаповал (М. Сріблянський), Н. Григоріїв, А. Терниченко (аграрні теми), Гнат Михайличенко (пізніш розстріляний денікінцями) та багато інших.

Року 1918 в УПСР стався розкол. За якийсь час „Боротьба” стала органом лівої течії партії, що оформилася в самостійну політичну партію, прибравши собі назву за органом „Боротьбісти”.

Територіальне розгалуження суспільно-політичної преси

Роза Києвом в 1917 р. народжується українська преса суспільно-політичного характеру в таких осередках як Харків, Катеринослав (Дніпропетровськ), Полтава, Чернігів. Перекидається вона і до цілої низки менших осередків, як Біла Церква, Сквиря, Бердичів, Павлоград, Золотоноша, Канів і т. д.

У Харкові починає виходити „Робітник”. Видає його харківська організація Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Своїм завданням ставив він продовжування лінії, що її намітило закрите владою в 1915 р. „Слово”, якого вийшло п’ять чисел. Тут же під час виборів до міської Думи тією ж організацією видано було одно число „Виборчого Листка до Городської Думи”. Року 1918 видає тут УСДРП „Голос Робітника”, якого появилoся 25 чисел. Під час повстання проти гетьманату ця ж організація видає в Катеринославі двічі на тиждень „Нашу Справу”, якої вийшло 48 чисел. У Полтаві того ж року почала виходити щоденна газета „Вільний Голос”. У Кам’яниці на Поділлію 1919 р. УСДП Галичини і Буковини видає тижневу (потім тричі на тиждень) газету „Боротьба”.

Українська партія соціалістів-революціонерів мала в Полтаві „Соціаліста-Революціонера” (1917), а у Катеринославі — „Землю і Волю” (1918). Тоді ж у Харкові почала виходити щоденна газета під назвою „Рух”. У місяці лютому у Вінниці ЦК центральної течії УПСР почав видавати свій орган під назвою „Трудова Республіка”, яку замінила щоденна газета „Трудова Громада”, що виходила в 1919–1920 рр. під веденням В. Голубовича.

Видають свої органи й інші політичні партії. Так, Союз автономістів-федералістів випускає в Умані за редакцією В. Камінського свій тижневик під назвою „Вільна Україна”.

У Києві з 7.IV. 1918 р. починає виходити тижневик Української партії самостійників-соціалістів (раніш Українська народна партія), організований М. Міхновським під назвою „Самостійник”.

З інших політичних органів треба ще згадати щоденник повстанців (махновців), що почав був виходити в 1919 р. на Катеринославщині під назвою „Шлях до Волі”. Вийшло дев’ять чисел.

Крім органів політичних партій виходять у цей час органи загального суспільно-політичного характеру. Переважно все ж на них діють впливи тієї чи іншої партії. До таких органів, крім „Нової Ради” (Київ), на яку мала вплив Українська радикально-демократична партія (пізніш Українська партія соціалістів-федералістів), належала також „Нова Громада”. Був це щоденник Ради Слобідської України, що виходив у Харкові під впливом коаліції УПСР і УСДРП. По заняттю Харкова советськими військами і з приходом більшовицького так званого ЦИКУКа (Центрального Исполнительного Комитета Украины) газета ця намагалася ще сказати своє слово, але незабаром була закрита.

Ось як розповідає про це один з більшовиків (Д. Ерде) в статті під назвою „Пусть говорят факты” („Літ. Рев.” 1928): „Я працював у тісному контакті з ЦИКУК і зокрема з Е. Бош. З наказу останньої була закрита петлюрівська газета „Нова Громада”... Коли „Нова Громада” спробувала після її закриття воскреснути під новою назвою, вона відчула на собі тяжку руку пролетарської диктатури, причому на мене випала честь остаточно прикрити цього петлюрівського „ублюдка”.

До центральних органів належали ще такі як „Відродження” (1918 р., Київ) та „Трибуна”, яку в 1919 р. почав видавати З. Біський за редакцією О. Саликівського.

До центральних органів можна також віднести щоденники, що виходили в таких осередках як Вінниця, Кам’янець-Подільський тощо, що деякий час були осідком уряду та центром цілого українського національного життя. Були це такі органи як „Нова Україна”, яку з 5.VIII. 1919 р. видавала Прескватира Штадарму (штабу дієвої армії) у Кам’янці-Подільському та „Україна”, яку там же видавало Інформаційне Бюро, „Республіканські Вісті” у Вінниці та інші. У Кам’янці-Подільському в цей же час виходило „Життя Поділля”. Там же почала була виходити „Громада” як орган Селянського Робітничого Клубу ім. Франка. По кількох числах (вийшло дев’ять чисел) перебрала її місцева організація українських соціалістів-революціонерів перейменувавши на „Трудову Україну”, яка потім стала центральним органом УПСР за редакцією В. Голубовича. На сторінках цього часопису, між іншим, вперше виступив популярний пізніш гуморист-сатирик Остап Вишня, який писав тут під псевдонімом П. Грунський. Тут же (Кам’янець-Подільський) виходили в той же

час ще „Трудовий Шлях”, перше число якого появилось 26.VI. 1919 р. при активній співучасті професури Українського університету, „Наш Шлях”, що в 1919–1920 рр. виходив за редакцією І. Косенка, „Новий Шлях” за редакцією Л. Білецького і секретаря редакції С. Шишківського та „Слово” за редакцією Котляренка і при найближчій участі П. Богацького, Н. Григорієва та інших. Крім матеріалів політичного та інформативного характеру цей часопис („Слово”) подавав чимало матеріалів характеру історичного, літературно-критичного тощо. Між іншим, в одному з його чисел подані були П. Богацьким цікаві матеріали під назвою „Ленін в освітленню його партійних товаришів” (з жандарських шпаргалів); тут же було частково опубліковано цінні спомини Ерастова про М. Драгоманова та інші.

Врешті, виходили щоденні та інші органи і в інших місцях, що мали місцевий характер. Так, у 1917 р. виходили ще такі органи: „Чернігівщина” (Чернігів), двічі на тиждень, та „Чернігівський Листок” (тижнево), як продовження традицій Л. Глібова 1863 р., „Звенигородська Зоря” (1918), „Вільний Голос” (Полтава), „Вільне Слово” (Жмеринка), „Дзвін” (Здолбунове) та інші.

За періодичністю в 1917–1920 рр. переважав тип тижневика. Були це головним чином популярні інформаційні часописи, серед яких чимало було видаваних Інформаційним Бюро Армії. Чимало було такого ж характеру органів, що виходили двічі або тричі на тиждень. Найменше було літературно-наукових місячників.

Окреме місце займають щоденні органи. Впродовж цієї доби кількість їх сягала до 30 органів, причому найбільше в 1919 р.

Дальший розвиток за змістом і місцем видання

Упродовж 1917 р. і в наступних роках українська преса розгалужується за її змістом. В першу чергу шириться видання преси Української Селянської Спілки. Крім центрального органу в Києві, яким була згадана вже „Народня Воля”, виходять ще „Вісті Української Селянської Спілки” та „Селянська Спілка”. У Катеринославі (Дніпропетровськ) виходить „Селянська Спілка”, що перетворилася в „Крестьянського Союзу”. У Полтаві появляється тижневик „Селянська Спілка”, у Сквирі — тижне-

вик „Спілка” та „Вісті Комітету”, у Бердичеві — тижневик „Селянська Думка”, у Чернігові — „Народне Слово” і т. д. Поруч виходять органи рад селянських депутатів.

Разом з тим розвивається преса, що її провадить Товариство „Просвіта”, кооперація та народні управи (земства). З центру перекидається на місця, вкриваючи країну мережею інформативно-просвітніх та кооперативних органів. Так, 1917 р. у Катеринославі починає виходити „Вістник Товариства Просвіти”, якого появилось 22 числа, у Павлограді — „Степ”, у Вовчанську (Харківщина) — „Вістник Товариства Просвіта”, у Золотоноші — „Вільне Слово” та „Світло” (1918 р. двотижневик), у Херсоні Товариство „Українська Хата” видає „Вісник” (неперіодичний), у м. Широкому (Катеринославщина) Товариство „Просвіта” видає часопис „Зоря” (1917 р. — тижнево, 1918 — місячно), в Одесі з 31 березня 1917 р. „Просвіта” видає „Вільне Життя”. Між іншим слід згадати також часопис під назвою „Гуляй-Польський Просвітянин”, що за часів махновщини виходив у Гуляй-Полі, друкований на машинці з обкладинкою з друкарні загонів Махна.

Врешті, 1918 р. Київське Товариство „Просвіта” почало видавати журнал під назвою „Просвітянин”, як центральний орган, але утриматися йому не пощастило.

Не менш розвинулася преса української кооперації. Згадаймо хоча б такі її органи як „Українська кооперація”, що виходила в Києві в 1917—1918 рр., „Кооперативна Зоря” (Київ), двотижневик „Сільський Господар” там же та інші. На місцях найбільший розвиток цієї преси припадає на 1918 р. Крім загальнокооперативного та інформаційного матеріалу, знаходять тут місце матеріали літературного та громадянсько-політичного характеру. Досить згадати хоч би такі органи цієї преси як „Наша Спілка”, яку в 1917 р. видавав тричі на тиждень Союз Кредитових і Споживчих Товариств у Ромні, тижневик „Союз” в Умані, „Будуччина” у Сквирі, „Кооперативний Листок” у Таращі, двотижневик „Полтавський Кооператор”, „Споживач”, що виходив у Катеринославі з 1918 р., а з 1920 р. прийняв советський напрямок, змінивши назву на „Кооперативне Життя”, тижневик „Наша Хата” в Єлисаветі та інші.

З преси народних управ (земств) у першу чергу треба згадати „Київську Земську Газету”, що виходила в 1917 р. за редакцією В. Прокоповича, та „Народну Справу”, що виходила в 1918—1919 рр. з участю С. Петлюри, В. Садов-

ського, Н. Григорієва, В. Ігнатієнка, М. Добриловського та інших. Був це тижневий журнал, що виходив у накладі 2.000 примірників. Побіч добре поставленої інформаційної частини мав він не менше добре підібраний матеріал літературно-історичного характеру та переклади.

Находилася преса народних управ (земств) і на місцях. Були це такі органи: щоденник „Звенигородська Зоря”, „Канівські Вісті” (тижневик), катеринославське „Народне Життя” тощо.

Трохи з історії цього останнього органу („Народне Життя”). Губернська народна управа в Катеринославі видавала часопис російською мовою під назвою „Народная Жизнь”. Року 1918 провела вона серед читачів та громадських інституцій анкету: в якій мові ліпше видавати земську газету? Висліди, що їх управа опублікувала, були такі: 1) за видання виключно українською мовою висловилося 1079 читачів і 44 громадські інституції, 2) в мовах українській і російській — 4 читачі і громадські інституції, 3) в мові російській — 3 читачі.

У Кам’янці-Подільському губернська народна управа в 1918–1919 рр. видавала популярний журнальчик під назвою „Село” за редакцією М. Бутовського, а 1919 р. почала видавати за редакцією Кондрацького журнал „Освіта”, присвячений питанням освітнього і педагогічного характеру.

Полтавська губернська народна управа 1917 р. почала видавати „Педагогічний Журнал” для читачів початкових шкіл. Участь у цьому журналі взяли педагогічні та культурно-освітні діячі, з яких треба згадати С. Русову, В. Черденченкову, Чайківського та інших. Заведено було тут педагогічну хроніку, бібліографічний відділ із рецензіями, покажчик книжок для дітей та підручників. Усе це викликало до журналу більший інтерес серед учительства.

Крім власних видань народні управи в багатьох місцях давали ініціативу та підтримку в організації видання того чи іншого громадського часопису. До таких випадків, як характеристичний, належить, наприклад, організація в 1918 р. газети в Кам’янці-Подільському. Почала вона виходити з 15. XII. 1918 р. з ініціативи Подільської губернської народної управи за головування В. Приходька і при підтримці Товариства „Просвіта”. Названо було її „Життя Поділля”. Першим редактором був проф. Л. Білецький, а секретар редакції В. Січинський. На початку 1918 р. газету перебрано було місцевим соціалістичним комітетом, а фа-

ктично місцевою організацією УПСР. Користуючись перебуванням у цей час у Кам'янці проф. М. Грушевського, запрошено його стати на чолі редакції. Проф. М. Грушевський погодився і близько став на початку до тяжкої, в умовах того часу, редакційної праці органу, що опинився відтятим воєнними подіями від світу. Секретарем редакції став А. Животко. Поборюючи всі перешкоди, "Життя Поділля" намагалося підтримувати нормальний вигляд часопису та орієнтувати читача в надзвичайно складних і тяжких обставинах. З приходом до Кам'янця советської влади (16.IV. 1919) часопис спробував був далі виходити. Але рішуче і непохитне становище, яке він зайняв у захисті української культури і прав українського народу, привело до виразного поденервовання советської влади, що не раз довелося відчувати редакції. В одному з чисел на це було дано належну відповідь статтею С. Іваницького (директора учительської семінарії та члена губернської народної управи) під назвою "Юпітере, ти гніваєшся, значить ти не прав". Стаття ця була останньою краплиною в переповнений келих. Через день – наказ голови ревкому М. Барана¹ та секретаря Самулевича про припинення газети. У наступному числі наказ цей було подано на місці передової статті в жалобних чорних рамцях. Число це було конфісковано. Газета перестала виходити. Але й советська влада пережила його лише кількома тижнями. Під натиском українських військ примушена була звільнити Кам'янець-Подільський, усе Поділля і податися далі, після чого знову відродилася українська преса.

Поза розгалуженням, що йшло вказаним шляхом, охопило воно також різноманітні галузі потреб суспільного життя. В першу чергу це була ціла низка органів урядового характеру, починаючи з органу Центральної Ради „Вісти з Української Центральної Ради”. Упродовж 1917–1920 рр. виходили у Києві такі органи: „Вістник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки”, „Вістник Українського Військового Комітету”, „Вістник Української Народної Республіки”, що його почало видавати Міністерство преси і пропаганди з 17. XII. 1918 р. у Вінниці, „Вістник Міністерства Здоров'я й Опікування”, „Вістник Міністерства Ісповідань”, „Вістник Державних Законів” і т. д.

¹ Бувший УСС, інструктор кооперації на Поділля, колишній український соціал-демократ, потім комуніст, пізніш науковий співробітник Української Академії наук. Засланий советською владою за націоналізм.

Чимало інформативних органів Українського Інформативного Бюро Армії УНР (1919–1920 рр.), як наприклад, „Ставка” (Фастів, за редакцією Григорієва), пізніше змінила назву на „Українська Ставка” (Вінниця), „Новини”, що виходили в місці перебування передових частин армії, та інші.

Врешті, органи губернських комісарів, громадських комітетів. Видають свої часописи централі професійних організацій, наприклад, „Згода”, що її видавала Всеукраїнська Фельдшерсько-Акушерська Спілка; „Наша Праця” – тижневик Всеукраїнської Ради поштових службовців, замість якої в 1918 р. виходив „Бюлетень Головної Ради поштово-телеграфічної Спілки”. Тоді ж у Києві виходив „Вістник Всеукраїнської Спілки лікарських помічників, помічниць і акушерок”. Всеукраїнська Учительська Спілка з вересня 1917 р. при найближчій участі С. Русової, С. Черкасенка, Я. Чепіги, О. Дорошкевича видавала свій місячник під назвою „Вільна Українська Школа”, що продовжував традицію і завдання свого попередника з передвоєнних часів, яким було „Світло”. Появляються часописи молоді – студентів („Стерно”) та середньошкільників („Юнак” у Переяславі, „Каменярі” у Києві) та інші.

Про один з цих часописів згадує д-р Харитя Кононенко¹ такими словами: „Видавали ми свою газету „Каменярі”, де самі писали всі статті, самі були і кольпортерами та майже друкарями, бо всі друкарні були завалені роботою... Скрізь нас, осередчан, було повно, всім ми цікавились, на все живо реагували...”

Врешті, часопис для дітей під назвою „Волошки”, який звернув на себе увагу і викликав симпатію як серед дітей, так і серед дорослих своїм змістом і гарними ілюстраціями.

Народжується перший на східноукраїнських землях двотижневий часопис українського жіноцтва під назвою „Жіночий Вістник” як орган Українського Жіночого Союзу. Поставивши завданням координувати жіночу громадську працю, часопис попереджував: „Хто надіється знайти які-небудь феміністичні, суфражистські тенденції, нехай не передплачує „Жіночий Вістник”, бо у ньому цієї поживи не знайде”.

З 1.VI. 1917 починає виходити тижневик, присвячений військовим справам під назвою „Українська Військова Справа”.

¹ Розстріляна німцями в м. Рівному.

Виходять „Українські Медичні Вісті” (двотижневик за редакцією С. Лукасевича) та правничий орган під назвою „Закон і Право”. Справам агрономічним присвячує свої сторінки „Вістник Громадської Агрономії”, що його з 1918 р. почав видавати Всеукраїнський Союз Земства за редакцією В. Мацієвича.

Появляється церковно-релігійна преса, як тижневик „Віра й Держава” або „Церковний Вістник Запоріжжя” (Катеринослав).

У 1918 р. за редакцією П. Зайцева у Києві виходить історичний журнал під назвою „Наше Минуле”. Думка про видання такого часопису виникла ще в 1917 р. серед осіб, що гуртувалися навколо видавничого товариства „Друкар”, яке восени того року було перенесено з Петербурга. Завданням журналу редакція ставила освітлювати „невинну боротьбу українського народу за його політичні права, а також національну своєрідність його традицій у письменстві, культурі й мистецтві”. Розгорнувся цей журнал у багатий і різноманітний змістом орган, в якому знайшли місце цінні праці та розвідки з історії України, письменства, культури і мистецтва, спомини і листування, матеріали з побуту та з історії національно-політичного руху. Перше число появилось в серпні 1918 р. в 13 аркушах друку накладом в 6.500 примірників. Усього за 1918 р. вийшло три книжки в 13–15 аркушів кожна. З них друге число було видане в кількості 5.000 примірників. Участь у журналі взяли найвидатніші наукові й літературні сили того часу. Обкладинку виконав Юрій Нарбут. Вміщено було в цих трьох числах 1918 р. багато цінних праць історичних, дано докладну хроніку культурного життя та силу архівного матеріалу.

Наступна (подвійна) книжка появилася на початку 1919 р. (за советської влади) в кількості 4500 примірників. У цьому числі, особливо цінному і цікавому, знайшла місце низка праць шевченкознавства П. Зайцева, П. Филиповича, С. Єфремова та інших. Тут же опубліковано було текст часопису „Помийниця” (1863 р.), згадку про „Київський Телеграф”, автобіографію М. Шрага та інше.

Цінними виявилися тут відділ „Архів літературний”, в якому подано літературні матеріали, листування, матеріали щодо чинності цензури, та „Архів історичний” з матеріалами з архівів російських цивільних і військових урядів, що стосуються українського руху тощо.

Появляються органи, присвячені книзі. У вересні 1917 р. виходить у Києві перша книжка критико-бібліографічного журналу під назвою „Книгар”, який починає видавати видавниче товариство „Час” за редакцією В. Старого (Королів-Старий). У вступній статті журнал цей писав: „Раніш критико-бібліографічну роботу більш-менш виповняла наша загальна преса. Тепер же... загальна преса просто не має місця і змоги в потрібній мірі виконувати це завдання. Тому виявляється справді пекуча потреба в спеціальному періодичному органі...”

Журнал цей розгорнувся в книголюбський орган ширшого характеру. Крім широко поставленого відділу „Критики і бібліографії” на його сторінках з’являється довга низка цінних статей на теми книгознавства, журналістики й літератури. Досить згадати тут хоч би такі з них: „З історії книги на Україні” В. Модзалевського, „Свято книги” Г. Дмитренка, „Загальні принципи технічної організації бібліотеки” С. Кондри, „Кольорові папери” (в справі обкладинки) К. Широцького, „Завдання української журналістичної бібліографії” С. Кондри, „Україна в освітленню європейської преси” Г. Гасенка, „Українська преса в Америці” А. Яриновича та інші.

Участь у журналі, крім вже згаданих авторів, взяли ще такі як Д. Дорошенко, М. Левицький, О. Левицький, А. Ніковський, С. Русова, Ю. Тищенко, Е. Пильченко, О. Мицюк, Л. Лобода, О. Кошиць, який дав тут більшу замітку про „Народні мелодії з голосу Лесі Українки, які записав К. Квітка”, П. Зайцев, Старицька-Черняхівська та інші.

Тоді ж у Полтаві Педагогічне Бюро при губернській народній управі починає видавати двотижневик „Книжний Бюлетень”, а в 1919 р. у Києві Всенародна (Всенаціональна) бібліотека за редакцією І. Житецького видає зшитками 4–5 аркушів кварталник, присвячений бібліотекознавству під назвою „Книжний Вістник”. Відновлюється науковий тримісячник українознавства під проводом М. Грушевського, що його видає Українське Наукове Товариство в Києві.

Починають виходити „Театральні Вісті” (тижневик) та „Мистецтво”, що виходить в 1919 р. у Києві за редакцією Гната Михайличенка та М. Семенка.

Поруч з „Літературно-Науковим Вісником”, що по перерві знову починає виходити, появляється ілюстрований журнал під назвою „Універсальний Журнал”. Була це спроба так званого родинного журналу, який починає ви-

давати в жовтні 1918 р. товариство „Грунт” у Києві за редакцією І. Немоловського. Секретарем редакції був П. Ковжун.

Зустрінуто цей новий тип літературного часопису прихильно. „Книгар”, відгукуючись на перше число, підкреслив, що „перша спроба робить цілком приємне враження”. „Центральне місце, — писав він далі, — безперечно належить по формі статті М. Сріблянського (М. Шаповала) „Quo vadis, Україно?”. „Легким стилем, граючись парадоксами, — писав В. Старий (Королів), — дає Сріблянський інтересно скомпонований прогноз сучасного світового соціально-політичного катаклізму і закінчує його бадьорими нотами оптимізму. Це власне не публіцистика, а тема для національного роману”.

Участь у журналі, крім згаданих, взяли П. Тичина, Я. Савченко, який крім поезій дав тут цінну статтю про український театр („Молодий театр”), К. Поліщук, М. Обідний та інші. Крім літературного відділу, ілюстрованого образками А. Ждахи, О. Кисілевського та інших, мав журнал огляди життя на українських землях і за кордоном, огляди нових видань, літературних та інших.

У квітні 1919 р. появляється літературно-мистецький журнал-місячник під назвою „Музагет” (відразу за три місяці), в якому взяли участь переважно символісти, як літературно-мистецька група.

Врешті, 1917–1919 рр. виходить літературно-науковий місячник під назвою „Шлях”. На початку виходив він у Москві (чотири числа) за редакцією Хв. Коломійченка, а потім в Києві. Продовжував він напрям „Української Хати”. У вступному слові редакція заявила, що „ніколи в історії не було так повно поставлено перед Українським Народом огняне питання: бути чи не бути”. А тому „поширення, звищення і розквіт рідної культури на початках самостійності України при федеративній згоді з іншими країнами — все це мусить об’єднувати українців як всенародне гасло”.

Серед співробітників згадаємо тут хоч би такі імена як М. Вороний, О. Олесь, Г. Чупринка, Х. Алчевська, О. Кобилянська, М. Шаповал, П. Тичина, М. Рильський, які виступили з творами поетичними, оповіданнями, новелами. Тут же статті на теми мистецтва (О. Агієнка, Б. Підгорецького про П. Синицю), на теми літературні (М. Сріблянського-М. Шаповала), охорони історії пам’яток М. Біляшевського. З публіцистичними статтями виступи-

ли тут О. Ковалевський, А. Товкачевський, який в статті „Наші сусіди і ми” дав продовження і розвиток думок, порушених ним ще в „Українській Хаті” (в 1914 р.) в статті під назвою „Великороси та ми” та інші.

Подекуди з’являються літературно-наукові органи і на провінції. Перед веде молодь. Так наприклад, у Кам’янці-Подільському з 31. III. 1920 р. Рада студентських представників Українського університету починає видавати за редакцією Ю. Липи журнал під назвою „Нова Думка”.

Врешті, гумористично-сатиричні часописи. Першим в 1917 р. появився двотижневик під назвою „Гедзь”. Як зовнішнім виглядом, так і внутрішнім змістом дуже відрізнявся він від свого попередника „Шершня” і то не в свою користь. Не більш можна сказати і про „Реп’яхи”, що виходили в 1918 р. Інакше виявив себе „Будяк” — тижневий журнал гумору і сатири, що почав був виходити 1917 р. у Києві за редакцією С. Паночіні. Роблячи огляд цього часопису, „Книгар” (В. Королів-Старий) слушно підкреслював, що перше, що звернуло увагу в цьому журналі, — це досвідченість редактора, чепурність і охайність зовнішнього вигляду. „Судячи по першому числі, — закінчував свою замітку В. Старий, — можна сподіватися, що „Будяк”... має всі дані зробитися цікавим матеріалом для дозвольного читача в інтелігентних українських родинах”.

Преса, що виходила поза межами України

Появляється в цю добу українська преса і поза українськими землями. В Росії були це, в першу чергу, органи, що в 1917 р. виходили у Воронежі, призначені для земель Подоння (українські землі Вороніжчини і Курщини). Було їх два: „Праця та Воля” й „Інтернаціоналіст”. Перший („Праця та Воля”) був органом Українського Бюро і виходив за редакцією Пономаренка. Другий („Інтернаціоналіст”) — Окружного Комітету Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), що виходив під час виборів до Установчих зборів. Зазначаючи становище української нації, як рівної між іншими націями, орган цей виразно підкреслював свій погляд на інтернаціональну ідею саме з цього становища. Обидва ці органи, виходячи у Воронежі, розповсюдження мали фактично в українських повітах Вороніжчини.

Появляється українська преса і в українських колоніях та в інших місцях скупчення українців. У Благовіщенську, на Амурі, Українська Рада видає газету „Українська Амурська Справа”, у Харбині з 5.XI. 1917 р. виходить літературний, політичний і економічний тижневик Маньчжурської Окружної Ради під назвою „Засів”, там же (1922) виходить орган Української Громади під назвою „Вимоги Життя”, у Хабаровську – тижнева газета „Хвиля України” з гаслом „Боротьбою досягнемо права на землю і волю”, там же Українська Рада видає тижневик „Ранок”, у Владивостоці за редакцією Д. Боровика виходить тижнева газета „Українець на Зеленому Клині”, тут же в 1919 р. виходить щоденна газета під назвою „Щире Слово”, а потім „Громадська Думка”, якої появилось тільки троє чисел за редакцією В. Ковтуна. Припинилася через громадянську війну. На Сибірі в 1917 р. виходила газета під назвою „Українець на Сибіру” (Омськ).

Появляються українські часописи і на Кавказі. Першим з них були „Українські Вісті Закавказу”, що в 1917 р. видавала двічі на тиждень Українська Громада в Тифлісі за редакцією А. Дражевського, а 1918 р. тут же виходила двічі на тиждень велика газета під назвою „Українська Народня Республіка”, яку видавала Крайова Рада за редакцією С. Чалого (П. Куцяка) і при найближчій участі Л. Шрамченка, Соколянського та А. Дражевського. У Трапезунді (1917) Українська Громада видавала „Вісті Громади Українців”, що виходили двічі на тиждень за редакцією Хименка.

Виходять в 1917 р. українські часописи в Білорусії (в Мінську). Український військовий комітет Західного фронту видає свої „Вісті”.

В Естонії (Валк) Рада українців XII армії видавала тричі на тиждень „Український Голос”; там же група українців за редакцією Скнара і К. Поліщука видавала двотижневик „Досвід”. Видавали військові українці свої часописи в Ризі та інших містах.

У Москві виходив місячник „Сонце України” (1917), у Петербурзі – „Наше Життя”, що мав свій нелегальний початок ще перед революцією.

Українська преса на Кубані

До революції 1917 р. на Кубані не було жодного українського органу. Лише в 1914 р. були спроби використати сторінки газети „Кубанский Край”, що вихо-

дила в Катеринославі. Тут часом появлялися замітки українською мовою. Так само використовано гумористичний часопис „Кубанець”, де від осені 1911 р. до кінця 1912 р. був український відділ. Щойно в 1917 р. народжується тут українська преса. У Катеринодарі починає виходити тижнево „Чорноморець”, а в Новоросійську за редакцією П. Вороніна – тижнева „Чорноморська Рада”. У вересні 1918 р. там же за редакцією О. Досвітнього виходить щоденна газета „Чорноморський Українець”. Були це газети головно інформаційного характеру, на сторінках яких можна було бачити також популярні статті та фейлетони.

Українська преса в чужих мовах

З органів у чужих мовах поширений був „Столичний Голос”. Була це щоденна газета, яку в 1919 р. видавав у Києві російською мовою З. Біський за редакцією О. Саликівського. Там же в 1917 р. виходив російською мовою орган українських соціал-революціонерів за редакцією І. Маєвського під назвою „Конфедераліст”, що стояв на ґрунті державної самостійності України. Року 1918 в Одесі виходила газета „Молодая Украина”.

В німецькій мові виходили місячники „Die Ukraine” (Берлін, 1918), „Ukrainische Blatter” (Відень, 1918) та інші. „Die Ukraine” виходила за редакцією Акселя Шмідта (1870–1942) – німецького журналіста, основника (з проф. Рорбахом) і генерального секретаря німецько-українського товариства, автора праці під назвою „Ukraine Land der Zukunft”. „Ukrainische Blatter”, до співробітництва в якому запрошено було німецьких публіцистів, мав виходити 8 разів на місяць у накладі 8–10 примірників за редакцією В. Калиновича. З великого розмаху однак з кінцем 1918 р. нічого не лишилося.

У французькій мові – „L’Ukraine” в Лозанні 1919 р., а в Парижі 1920 р. – „France et Ukraine”. В останньому брали участь французькі журналісти. З українців – д-р І. Борщак та ін. З чужинців – Е. Hins („L’arf Ukrainien”), F. Forestie („La Tactique Moscovise”), F. Fesser.

Подавано тут також переклади з творів українських письменників.

З лютого 1919 р. у Римі почав виходити італійською мовою двотижневик „La voce dell ’Ukraina” – поважний

інформаційний орган, який давав також і більші праці на історичні, літературні, мистецькі та економічні теми.

На початку 1920 р. в Атенах, старанням М. Левицького, який заступав місце голови Української Дипломатичної Місії після смерті Ф. Матушевського, почав виходити інформаційний часопис грецькою мовою під назвою „Епітеоресіс Елліно Україніке”.

У редагуванні та в поборюванні ворожих виступів багато допоміг поважний грецький історик проф. Атенського університету Каролідіс, який, між іншим, дав для першого числа огляд історії України та її стосунків до Візантії.

Врешті, 1919–1920 рр. у Софії виходили два органи болгарською мовою. Були ними: „Українско Слово” — неперіодичне інформативне видання в формі журнальчика і „Українско-Български Пръгледъ”. Обидва почали виходити в другій половині 1919 р. Брало в них участь такі представники болгарської суспільної думки і науки: проф. Д. Шишманов, Д. Страшмиров, Никола Балабанов, д-р Ст. Младенов та інші.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ РОКИ 1920–1939

Початки комуністичної та офіційної советської преси на українських землях. Три доби розвитку

З приходом в Україну советської влади приходить ступнева, але рішуча ліквідація національної української преси. Залишається і в дальшому розвивається лише преса комуністична, що стоїть на ґрунті советському. Початки цієї преси сягають ще кінця 1917 р., коли (19. XII) появилася перший орган советської влади, утворений Москвою в Харкові під назвою ЦИКУК (Центральный Исполнительный Комитет Украины). Був це „Вістник Української Народної Республіки”, назву якого друковано в мовах українській і російській, а зміст переважно в мові російській.

В міру захоплення українських земель советською владою в зайнятих нею місцях з’являлася і советська преса. Розвиток і стан її творить нову сторінку в історії журналістики на українських землях. Можна її поділити на *три виразні доби*.

Перша — коли ліквідуються органи української національної і соціалістичної думки, що не стояли на ґрунті советської дійсності. Залишається ще на короткий час преса, що приймала цю дійсність у надії знайти в ній розв’язку національних вимог українського народу. Були це кілька органів „боротьбистів” та незалежних українських соціалів і демократів, що об’єдналися і створили Українську комуністичну партію. Органами „боротьбистів” у першу чергу був центральний щоденник під назвою „Боротьба”, якого 1920 р. за редакцією В. Еланського (Блакитного) вийшло 75 чисел; „Трудове Життя”, що виходило в Києві до

25.III. 1920 р., та декілька назв на провінції. Незалежна УСДРП мала в Києві своїм центральним органом щоденник під назвою „Червоний Прапор”, що виходив у 1918 р. і став в 1920 р. органом організаційного комітету Української комуністичної партії (УКП). Виходило в цей час кілька органів цієї партії і на провінції, як „Червоний Шлях” у Кам’янці-Подільському та інші. Незабаром УКП примушена була влитися до новоствореної КП(б)У (Комуністична партія більшовиків України), як до територіальної партії, і ліквідувати свої органи.

Початки преси КП(б)У українською мовою припадають на березень 1919 р., коли у Києві губернський комітет цієї партії почав видавати щоденну газету під назвою „Більшовик”, а у Харкові — Центральний і Харківський комітет — щоденник під назвою „Комуніст — Коммунист”.

Побіч починає виходити центральний орган советської влади під назвою „Вісти — Известия Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад”. Як щоденна газета, виходить вона спочатку в мовах російській і українській, а з ч. 131, коли редакцію перебирає В. Блакитний (Еланський) — тільки в українській мові. З цього моменту стають „Вісти” фактично на той час єдиним органом, що гуртує дійсно українські сили, що пробували пристосовуватись до радянської системи.

Стан української преси в порівнянні з російською пресою в Україні 1919—1922 рр. можна бачити з числових даних, що їх подають В. Ігнатієнко і А. Русанов. Року 1922 на 222 органів російською мовою, органів в українській мові було 173, з яких на комуністичну пресу припадає 21 назва.

У наступних роках відбувається різкий упадок загальної кількості органів. Але одночасно зростає кількість органів комуністичних. Так, у 1920 р. на 73 українських органів припадає вже 63 органи комуністичних (російських органів виходило в цей час 151, з яких 120 комуністичних). А 1922 р. на 77 українських органів — 75 комуністичних. З цього ж року починає зростати російська преса, даючи вже 188 органів, з яких 169 комуністичних (на 75 комуністичних органів українською мовою). Врешті, 1922 р. українська некоммуністична преса цілковито зникає. Залишається преса лише партійно-коммуністична та офіційна советська, що поступово взаємно покриваються. Українською мовою цього року виходить 56 органів. За місцем

видання розподіляються вони так: Київщина – 22, Харківщина – 20, Полтавщина – 7, Катеринославщина – 3, Поділля – 2 і Херсонщина – 2. Переважна кількість органів припадала на центри. Так, Київ мав 16, Харків – 18, Полтава – 3 органи.

З 1923 р. кількість преси українською мовою збільшується. Головно збільшується кількість газет. Поширюється їх видання на місцях (села, фабрики тощо). Це підводить розвиток советської преси до другої доби.

Друга доба визначається національною політикою советської влади, відомою під назвою „українізації”. Тягнеться вона від 1924 до 1930–1931 рр. На цю добу припадає переведення багатьох центральних і місцевих органів на українську мову та збільшення їх кількості.

Тоді ж відбувається розвиток щоденної газети „Вісти” в напрямі скупчення визначніших українських літературних, наукових і журналістичних сил. Це ж становище затримується у „Вістях” якийсь час і по смерті В. Блакитного (Еланського, 1925 р.), наступником якого в редакцію приходять Є. Касьяненко. На сторінках додатку до „Вістей” під назвою „Культура і Побут” з’являються відомі памфлети М. Хвильового, де підносить він історичне гасло „Геть від Москви”. Тут же праці М. Шрага, П. Христюка, М. Чечеля з економіки, історії, техніки тощо. Врешті, сторінка гумору і сатири О. Вишні (П. Губенка – П. Грунського), що спричинюється до особливої популярності часопису серед ширших кіл громадянства.

До цього ж часу належить народження і розвиток таких літературних, наукових, мистецьких органів як „ВАПЛІТЕ” (Вільна Академія Пролетарських Літераторів) під проводом Хвильового, а пізніш, як спадкоємець „ВАПЛІТЕ”, – знаменитий „Літературний Ярмарок” і потім „Пролітфронт”, „Червоний Шлях” за редакцією Гринька (1923), „Життя і Революція”, „Радянська Література” та інші органи, що принесли в українську літературу чимало добірного зерна, порушили чимало проблем літературного, національного та соціального світоглядного характеру. Це ж саме відбилося на сторінках літературно-критичного органу під назвою „Критика”. Не меншого значення здобуває освітньо-педагогічний орган під назвою „Радянська Освіта”. Народжується високоцінний своїм завданням і змістом бібліологічний орган під назвою „Бібліологічні Вісти”, перших двоє чисел якого виходять у кількох примірниках, друкованих на машинці,

після чого розгортається він у солідний друкований орган. Врешті, відновлюється, з поворотом з еміграції проф. М. Грушевського, науковий орган українознавства „Україна”, як орган історичної секції Всеукраїнської Академії Наук.

Тим часом советська влада, виявляючи і студіюючи розвиток української думки, праці і творчості через відповідні чинники, що поволі проходили в усі його клітини, готує свій перехід до нової національної політики, що настає з 1930—1932 рр. як третя доба.

Приносить вона рафіновані, цинічні методи ліквідації української національної думки і характеризується двома основними моментами:

1) фаворизування жаргону в пресі, як шлях до мовної асиміляції і

2) протиставлення до ідеї українства — ідеї советської батьківщини („советского отечества”) і братання української культури з російською на користь останньої.

Як наслідок — широке розгорнення ліквідації всіх органів, що крізь советську дійсність змагали до збереження чистоти української мови і розвитку української культури, письменства, науки.

Був це час, коли прозвучали постріли Хвильового і Скрипника. А за ними — довга низка визначніших журналістів, письменників, наукових робітників та громадських діячів їде до північних концентраційних таборів і на смерть.

Досить згадати тут хоч би такі імена найближчих співробітників та редакторів преси перших двох діб: Г. Гринько, О. Шумський („Червоний Шлях”), О. Дорошкевич, М. Терещенко, Е. Черняк, Антоненко („Життя і Революція”), Г. Косинка („Нова Громада”), М. Ірчан—А. Бабики („Західна Україна”), М. Семенко, Г. Шкурупій („Нова Генерація”) та багато інших, не кажучи вже про проф. М. Грушевського як редактора „України”. Року 1930 журнал цей з наказу влади перестав виходити. Відновлено було його через 10 місяців, на цей раз вже за редакцією колеги в складі П. Шурана, М. Іваненка, С. Скомського та М. Качеровського.

Беручи свій початок у 1930—1932 рр., ця третя доба преси советської України тягнеться до другої світової війни, розгортається і поглиблюється в повоєнні сорокові роки.

Українська преса на західноукраїнських землях по першій світовій війні

По першій світовій війні українська преса на західноукраїнських землях виступає речником національних інтересів у боротьбі з польським змаганням до опанування цих земель. Одночасно з тим стоїть вона на ґрунті об'єднання всіх українських земель і національно-культурного всеукраїнства, що вилилося і оформилося в акті 22 січня 1919 р.

У житті української преси ця доба визначається в першу чергу припиненням старшого щоденного органу, яким було „Діло”, що сталося по відступі зі Львова українських військ і влади 29.IX. 1918 р. Цього ж дня до редакції з'явилися польські військові жандарми з писемним припорученням генерала Розвадовського: газету закрити, редакторів придержати до дальшого зарядження, друкарські черенки забрати в користь польських військ, а машини здемонтувати.

Щойно в 1920 р. замість „Діла” починає виходити „Українська Думка”, а 1921 р. за редакцією М. Струтинського — „Український Вістник”. Року 1922 виходить „Громадський Вістник”. Виходить він за редакцією О. Кузьми до 31.VIII. 1922, а з 1.IX. 1922 відновлюється „Діло”.

„З теперішнім відновленням, — писала редакція, — вступає „Діло” в 40-й рік свого існування, вступає з гордістю на свою минулу працю”... Та не довго довелося протриматися. Всього два місяці. З кінцем жовтня 1922 р., незважаючи на тяжкий стан здоров'я головного редактора Ф. Федорціва, який мав гострий катар легенів, було його заарештовано. За ним пішли до арештів та в'язниць його заступники і ближчі співробітники: М. Струтинський, М. Голубець, Р. Голяян та інші. А 3.XI. 1922 р. „Діло” закрито. З 2.I. 1923 р. його знову заступив „Громадський Вістник”, який виходив до 3.IX. 1923 р., коли відновлено знову „Діло”.

На цю ж добу припадає вихід таких органів як газета „Вперед”, що виходила тричі на тиждень як третій річник соціал-демократичного напрямку, перше число якого за редакцією проф. Буняка появилось у Львові ще 27.XI. 1918 р.; щоденник „Добра Новина” як орган теж української соціал-демократичної партії, що виходила в мовах українській і польській; тижневик громадського життя

„Будуччина” і врешті побратим „Діла”, що 1918 р. вступив в 32-й рік свого життя, а саме — „Свобода”, яка виходила за редакцією М. Струтинського.

З переходом української влади до Станіслава, перейшла туди і „Свобода” як тижневий орган Народного Комітету. Тоді ж у Станіславі почав виходити „Народ”, як щоденник Української радикальної партії, при участі М. Шаповала, М. Євшана, В. Пачовського і за редакцією М. Балицького. Другим щоденником була тут „Республіка” за редакцією І. Кревецького. Тут же виходили ще щоденник „Нове Життя”, тижневик „Воля” та „Станиславівський Вістник”.

З провінціальної преси цього часу можна згадати в першу чергу „Золочівське Слово”, що визначалося широко поставленою, як на той час, інформацією. Виходило двічі на тиждень з листопада 1918 р., передавши на початку 1919 р. редакцію до рук М. Голубця. У Бережанах виходить тижневий „Бережанський Вістник”, як орган повітової Національної Ради, за редакцією М. Західного; у Чорткові — селянський часопис під назвою „Наша Земля”; у Коломиї — „Покутський Вістник”, що появлявся двічі-тричі на тиждень, та „Січовий Клич” — тижневик Українського Січового Союзу, у Перемишлі — тижневик українського робітництва під назвою „Українська Робітничка Газета” та „Український Голос”, що протримався до пізніших часів; у Тернополі політично-економічний щоденник „Українські Вісті” за редакцією Ф. Булата та інші.

Всі ці органи чутливо прислухалися до проявів національно-політичного життя доби. Крім згаданих оглядів політичного життя на українських землях і за кордоном такі органи як „Громадський Вістник” і „Діло” звертали пильну увагу на місцеве життя, даючи йому спеціальні додаткові сторінки, назвавши їх „Вістниками”. Так появилися „Станиславівський Вістник”, „Тернопільський Вістник”, „Чортківський Вістник”, ба, навіть „Волинський Вістник”. Тут же були заведені сторінки-вісники: літературний, економічний, спеціально — жіночий. Крім того появилася тут чимало цінних праць та оглядів на теми історичні, літературні, шкільництва, музейництва, мистецтва, української журналістики, національно-політичні тощо. Досить згадати з них хоч би кілька таких: „Українська справа на міжнародному конгресі двісті років тому (1728)” І. Борщака; „У справі методики національно-визвольної

боротьби” О. Бочковського; „Літературно-Науковий Вістник” М. Рудницького та багато інших.

Умови, в яких довелося існувати українській пресі з перших же днів польської влади на українських землях, характеризуються низкою фактів ліквідації поодиноких органів та ув’язнення редакторів і тими конфіскаціями, що сипалися з боку прокуратури. Але цього не було досить. На сторінках поодиноких органів залишилися факти, що свідчать про те, наскільки була утруднена стежка українській пресі до її читачів і передплатників.

Та незважаючи на всі труднощі, українська преса Галичини щодалі тим все міцніше ставала на ґрунті захисту національних змагань і народних інтересів. Упродовж часу від історичного дня, коли Радою амбасадорів вирішено долю галицько-українських земель (1923), до приходу советської влади 1939 р., поруч з органами національно-політичними та інформаційного характеру, пощастило українській пресі охопити собою всі галузі українського життя.

Крім вже згаданих національно-політичних органів („Діло”, „Вперед”, „Земля і Воля” та інші) народжуються нові та відновлюються старші, що стають речниками поодиноких політичних угруповань, партій чи течій. Разом із політично-інформативними органами приступають вони до видання також часописів ідеологічного характеру, як також додатків чи окремих видань, що ставлять своїм завданням організацію суспільної думки в дусі своєї ідеології. Так, Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), стоячи близько до „Діла”, продовжує видання тижневої „Свободи”. Українські соціалісти-радикали відновляють „Громадський Голос”, а потім починають видавати такі ідеологічні органи, як „Проти Хвиль” (1928–1929) та „Живе Слово” (1939). При „Громадським Голосі” починають виходити, як додаток, „Молоді Каменярі”, що пізніше стають органом руханково-спортової організації „Каменярів”. При ньому ж („Громадському Голосі”) починає в тридцятих роках виходити літературний додаток під назвою „Сніп”.

Міцно стоячи на засадах, покладених М. Драгомановим, продовжують традицію своїх попередників „Громадський Друг”, „Народ”, „Життя і Слово” та інші. Під вправною редакторською рукою М. Стахова та О. Павлова здобули ці органи популярність серед ширших кіл українського селянства та поступової молоді.

Роблять спробу відновити свою пресу також і українські соціал-демократи, що після розбиття партії і захоплення комуністичним крилом її органів „Вперед” та „Земля і Воля” опинилися у тяжкому організаційному становищі. Ці спроби виявилися в появленні кількох органів, що мали короткий вік. Були ними „Вперід” та „Робітнича Трибуна”, як також одноднівки „Робітнича Думка” (1924) та „Робітниче Слово” (1938), якого вийшло двоє чисел.

Українські націоналісти, згуртовані в „Українській Військовій Організації” (УВО), а потім в „Організації Українських Націоналістів” (ОУН) та групи, що ближче стояли до них, приступають у 1923 р. до видання часопису „Заграва” як органу Української партії національно-робітничої. Пізніш виходять такі органи націоналістичного напрямку як „Вісті”, „Наш Клич”, „Голос Нації” і, врешті, тижнева газета „Голос” у виданні Б. Кравціва, змінюючи один одного внаслідок адміністративних впливів.

Під час виборчої кампанії до Сейму 1935 р. почала виходити у Львові газета „Рідний Грунт”. Був це тижневий орган націоналістичного напрямку, що в гострій, а часом і в нестриманій формі, виступив проти всього політично-організованого українського суспільства. Його наступником пізніше виявив себе „Авангард”, що виходив у Коломиї в 1937–1938 рр., і своїми виступами, як формою, так і змістом, перевищив свого попередника. В цих же роках (1936) почав був виходити, подібний згаданим, декадник-газета під назвою „Фронтом”, що голосився до націоналістичного напрямку та ставив своїм завданням „боротьбу з комунізмом, марксизмом і матеріалізмом”.¹

Поруч з цими органами з 1935 р. починають виходити часописи організації, що виникла під проводом Д. Палієва, колишнього члена УНДО під назвою Фронт Національної Єдності (ФНЄ). Були це щоденна газета „Українські Вісті” за редакцією Д. Гладилевича та тижнева газета „Батьківщина”. Пізніш появилася кілька чисел ідеологічного органу ФНЄ під назвою „Перемога”, одним з визначніших співробітників якого став Іванейко (псевдонім Шлемковича).

З органів національно-клерикальної думки першою була „Нова Зоря”, що почала виходити з 1926 р. двічі на тиждень як орган Української католицької організації,

¹ Орган націоналістів „Голос Нації” (38. XI) присвятив цьому часопису статтю О. Бойдуника, в якій автор, торкаючись способу ведення його, зайняв гостро негативне становище.

редактором якої став О. Назарук. Своїм політичним настановленням орган цей часом консолідувався з напрямком сучасного гетьманського руху. З 1927 р. починає виходити тижнева газета під назвою „Правда”, яку видає Інститут Непорочного Зачаття.

Обидва ці органи відбивали національно-політичне становище, що його займав єпископ Хомишин. В 1928 і 1931 рр. поруч з цими органами народжуються органи, що йдуть під впливом і за допомогою митрополита А. Шептицького, відбиваючи його національно-політичне наставлення і думки. Були це ілюстрований тижневик під назвою „Неділя”, що під вправною журналістичною рукою Р. Голіяна здобув в українській журналістиці одно з поважних місць, та „Мета”, що стала тижневим органом „Української Обнови”. Разом з цими органами йшов по лінії національно-релігійній орган українських евангеліків-лютеран під назвою „Стяг”, що виходив у Станіславові.

Думки і національно-політичні наставлення сучасного гетьманського руху почала була заступати газета „Хліборобський Шлях”, яка одного часу злилася була з „Батьківщиною”, а пізніш перетворилася в журнал під тією ж назвою. Поодинокі члени цього руху співпрацювали і в органах ФНЄ.

Розвинули свою пресову акцію впродовж тридцятих років, головним чином, також течії, що відбивали соціалістичне і комуністичне наставлення частини українського суспільства. Були це такі газети: „Наша Земля”, „Сель-Роб”, „Світло”, „Наше Слово”, „Сила” тощо. Врешті, тижнева газета новоутвореної Української партії праці під назвою „Праця”; тижневик, а потім двотижневик політичної незалежної думки „Рада” (орган послідовників Петрушевича-диктатора); тижнева газета українського міщанства „Слово” та ін. Із загальноінформаційних часописів цього періоду треба згадати спробу видання таких як щоденник „Час”, що в 1931–1932 рр. виходив у Львові за редакцією М. Голубця, та „Як на долоні” — двотижнева газета, що в кінці 1937 р. почала була виходити у Львові за ред. Ю. Шкрумеляка та О. Боднарівича. Розвинутися і довше вдержатися цій газеті не пощастило, незважаючи на добре задуманий план подавання інформацій для своїх читачів. З причин матеріального характеру вже по кількох числах вона мусила припинити своє існування.

Крім цих часописів з 1930 р. виходила селянська тижнева газета під назвою „Нове село” з додатком „Колосся”,

як також такі: „Прапор” (1923–1924), „Українська Рада” (тижнева) за редакцією Струтинського, „Слово правди” (1932) та інші.

Окреме місце в житті і розвитку української преси західноукраїнських земель займає створене І. Тиктором видавництво „Українська Преса”, оперте на комерційний ґрунт і розраховане на масового читача. До 1933 р. стояло це видавництво в тісному зв’язку з УНДО. Пізніш відійшло з метою зайняти незалежне, як думалося, загальноукраїнське становище.

Найстаршим часописом цього видавництва був „Новий Час”, перше число якого появилось 1.XI. 1923 р. Спочатку виходив двічі на тиждень, потім що другий день, а з 1.I. 1932 р. став щоденною газетою. Розвинувши видавничу акцію, почав давати цінні додатки, з яких особливо значення придбала „Історична Бібліотека”, в якій появились такі цінні видання: „Велика Історія України”, „Історія української культури”, „Історія українського війська”, що починаючи з 1934 р., виходила місячними випусками, та „Велика всесвітня історія”, яку не дали закінчити події, що наступили з кінцем 1933 р.

Другим масовим часописом цього ж видавництва була ілюстрована тижнева популярна газета під назвою „Народня Справа”, що почала виходити з 21.X. 1928 р. За короткий час став цей часопис одним із найбільш поширених, зібравши понад 30.000 передплатників. Прислужилася цьому, до певної міри, нова практика у виданні часописів, а саме — видача точним передплатникам допомоги за впаду худобу та погорільцям. Цим здобула „Народня Справа” в широких колах жартівливої назви — „коров’ячої газети”. Але й крім цих допомог, за час від 1929 р. часопис дав читачам низку добрих книжечок, а з 1937 р. почав видавати бібліотеку під назвою „Рідне Слово”.

З кінцем 1932 р. (29.XII) те ж видавництво видає третю газету: ілюстрований двотижневик під назвою „Наш Прапор” з щомісячними книжками „Українська Бібліотека”. Від 1935 р. починає виходити при „Нашому Прапорі” кварталник „Аматорський Театр” (драматичні твори для вистав тощо), а в 1937 р. — „Музична бібліотека”. Розгортаючи свою діяльність і давши ще часописи для дітей („Дзвіночок”) та гумористичний („Комар”), видавництво „Українська Преса” накреслило широкий план на майбутнє, якого з приходом подій кінця 1939 р. вже не судилося здійснити.

Крім згаданих центральних органів, що появилися у Львові, чимало газет інформаційно-громадського характеру виходило впродовж цієї доби також на провінції. Згадати хоч би таку з них як „Український Голос”, що виходив у Перемишлі. Там же виходив „Український Бескид”. Обидві були подекуди під впливом національно-клерикальних кіл українського суспільства.

У Коломиї, крім згаданого „Авангарду”, виходили ще такі тижневі газети: „Радикальний Голос” (1932), „Право Народу”, як орган Української народної партії, та „Голос Покуття”, який видавала група колишніх членів Радикальної партії, створена в тридцятих роках для поборення діяльності УСРП (Українська соціалістично-радикальна партія) і для внесення до її рядів розладу.

У Тернополі в 1928–1930 рр. виходив „Подільський Голос”, народна двотижнева газета для політики, освіти і господарства, яку видавав С. Баран, так само двічі на місяць 1928 р. почав був там же виходити „Громадянин”.

У Станіславові почала виходити тижнева газета під назвою „Громадські Вісті” як часопис українського працюючого народу (К. Трильовський). Там же виходив популярний ілюстрований тижневик Українського Народного Союзу під назвою „Селянський Прапор” (1925–1928).

Далі виходили: в Яворові – місячна газета „Українське Слово” (1929–1937), у Бродях – місячна газета „Брідські Вісті” (з 1936 р), у Сокалі – двотижнева газета під назвою „Голос з-над Буга” за редакцією П. Стефанишина (1936–1937), що продовжував традицію органу Ради повітової і виходив під тією ж назвою; у Зборові в 1933–1938 рр. філія Товариства „Просвіта” видавала двічі на місяць „Зборівські Вісті”; Городенка мала свою щомісячну газету, присвячену освітнім і господарським справам, під назвою „Городенські Вісті” (1930) і т. д.

Врешті, мала свій орган Лемківщина, що виходив у Львові двічі на місяць у 1934–1939 рр. під назвою „Наш Лемко” за редакцією історика Лемківщини Ю. Тарновича.

З органів, що виразно стояли на ґрунті чужонаціональних чи угодових інтересів, продовжуючи традиції „Рідного Краю”, що виходив в 1920–1923 рр. за редакцією М. Яцківа, виходили такі як господарсько-політична газета табору Пiлсудського під назвою „Селянин” та „Недільна Газета” для села і міста.

Не бракувало в цю добу і органів москвофільства. Переживши свій розквіт у минулому столітті, виявило воно

себе лише двома органами. Покинувши так зване „язичіє”, один з них прийняв для підтримки і ширення ідей „русскости” літературну російську мову. Була це тижнева газета „Русской Народной организации” під назвою „Русский Голос”, що почав виходити з 1922 р. Друга — для ширення тієї ж ідеї примушена була прийняти... українську літературну мову. Це тижнева газета „Рус. Сел. Организации”, що з 1928 р. почала виходити під назвою „Земля і Воля”.

Літературно-наукові та наукові органи

Разом з органами політично-інформаційного характеру охопила українська преса різноманітні галузі культурного і господарського життя. В першу чергу були це органи літературно-наукового характеру. Хронологічно першим з них виступає журнал під назвою „Митуса”, що почав виходити у Львові з січня 1922 р. за редакцією В. Бобинського, Р. Купчинського та П. Ковжуна. Був це місячник літератури і мистецтва. Серед співробітників були: О. Бабій, Ю. Шкрумеляк, А. Павлюк, М. Обідний, Б. Гомзин, Ю. Липа, Д. Загул, М. Семеренко та інші, крім згаданих вже вище. Тут же — відділ „Мистецької Трибуни”, в якому П. Ковжун дав свої „Записки маляра”, М. Рудницький — статтю про модерну музику, В. Січинський — уваги з приводу історії мистецтва М. Голубця і постановок в українському Львівському театрі та ін. Кожне число приносило репродукції мистецьких творів Г. Нарбута, О. Архипенка, П. Ковжуна, автора самої обкладинки журналу. Журнал збуджував сподіванки на його розвиток. Але так не сталося. З травня того ж року (1922) заступив його другий журнал. Був це „Літературно-Науковий Вісник”. Перше число його появилось за редакцією Д. Донцова у виданні „Української Видавничої Співки” у Львові.

У вступній статті під назвою „Наші цілі” редакція повідомила, що є це відновленням „Літературно-Наукового Вісника” з минулих літ. „Відновлюючи видання „Літературно-Наукового Вісника”, — писала вона, — редакція свідомо величезної трудности зачатої справи... Вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить згинуть, очистити від сміття і болота, дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртуватиметься

ціла нація — ось завдання до розв'язання котрого, разом з іншими, хоче причинитися і відновлений „Літературно-Науковий Вісник”.

Пристапивши до реалізації цього завдання, редакція розгорнула його в напрямі безоглядної боротьби з традиціями й ідеями, якими жив „Літературно-Науковий Вісник” у минулих роках. Зокрема виступає проти ідеї демократизму в українському житті, висуваючи натомість ідеологію так званого українського націоналізму.

Редакція „Літературно-Наукового Вісника” минулих літ, на чолі з проф. М. Грушевським запротестувала проти вживання старої назви та проти твердження про відновлення старого „Літературно-Наукового Вісника”. Вказувала, що новий журнал не має нічого спільного з „Літературно-Науковим Вісником” минулих літ, навпаки — суперечить його світогляду, традиції і становищу.

Протест цей реальних наслідків не мав. Викликав він тільки деякі відгуки, з яких варто згадати хоч би той, що появився в часописі „Книжка”. Усупереч твердженню М. Рудницького в „Громадським Вістнику” (1923, ч. 29), що „чимало із старих, довголітніх співробітників „Літературно-Наукового Вісника” поставилося вороже до нового редактора”, „Книжка”, обговорюючи перші чотири книжки журналу, зазначала, що він „співробітників згуртував у себе всіх, які ще живуть на землях соборної України”, з таким дивним додатком: „...за виїмком комуністующих, в тім числі Олеся і Грушевського”(!)

Виходив новий „Літературно-Науковий Вісник” до 1933 р., коли його засади і завдання перебрав журнал під назвою „Вістник”, як безпосередній продовжувач „ЛНВ”, проіснував „Вістник” до 1939 р. як орган Д. Донцова.

Поза публіцистичною сторінкою, що принесла низку статей з-під гострого пера самого редактора, скерованих ним на „очищення” національної ідеї від „сміття і болота”, якими вважав він ідею демократизму і соціалізму, обидва ці органи, одначе незважаючи на це, принесли чимало цінних творів із красного письменства, зокрема молодших письменників.

Поруч зі згаданими журналами розгорнула діяльність низка інших, що так само відбивали те чи інше ідеологічне становище. Так, з квітня 1931 р. за редакцією П. Ісаєва починає виходити у Львові місячник „Дзвони”, який так визначає своє завдання: „Будемо змагати до того, щоб да-

вати нашим читачам якнайбільш здорову творчість, оперту на християнський світогляд”...

Упродовж дев'яти років журнал цей зумів згуртувати чимало поважних літературних та наукових сил.

Рівночасно з оригінальною творчістю появилось тут чимало матеріалів, що знайомили читача з європейською літературою. Порушувано всі актуальні в науковому світі питання. З 1932 р. при журналі почала виходити „Бібліотека „Дзвонів”, що дала низку цінних праць, з яких згадати хоч би такі: Є. Ю. Пеленського „Бібліографія української бібліографії”, О. Мицюка „Тадей Рильський як хлопоман і економіст”, С. Смаль-Стоцький „Українська мова” та інші. З красного письменства: У. Самчук „Волинь” (II т.); Ю. Косача „Чарівна Україна”, Ю. Липи „Вірую”; Н. Королевої „Інакший світ” та „Во дні они”; Б. Антонича „Книга лева” (поезії) та інші.

В цілому виявили себе „Дзвони” як виразно культурний і цікавий, живий своїм змістом орган, що міг привабити увагу читача, незалежно від його того чи іншого світогляду чи політичного переконання.

В 1929—1932 рр. виходив у Львові журнал під назвою „Нові Шляхи”, що за редакцією А. Крушельницького був речником советофільських змагань на галицько-українських землях. Давав він обґрунтування та ширення настроїв прихильних советській дійсності на східноукраїнських землях. Велика частина вміщеного тут матеріалу належала перу самого редактора та його сина Івана і лише подекуди траплялися твори інших авторів.¹

В тих же роках і з тією ж метою виходив у Львові другий місячник літератури, мистецтва і критики під назвою „Вікна”. Видавцем і редактором спочатку був В. Бобинський, а потім С. Олексюк. Журнал був ілюстрований багатьма образками з життя советської України.

Під впливом націоналістичної течії були такі часописи як місячник „Дажбог”, двотижневик „Напередодні”, тижневик „Обрії”. Всі вони виходили старанням і при ближчій участі Кравціва. Перший був більш публіцистичного характеру і менше літературного. Два дальші були часописами літературно-мистецькими. Відбивали думки і настрої молодих творчих сил. Виходили в 1936—1938 рр., взявши за зразок зовнішній вигляд двотижневика літератури, мистецтва,

¹ В році 1933 А. Крушельницький виїхав до советської України, де після ув'язнень і знущань загинув. Загинули там і його сини.

науки і громадського життя під назвою „Назустріч”, що почав виходити у Львові в 1934 р. в газетному форматі за редакцією В. Сімовича, а потім С. Гординського.

Цей багато ілюстрований часопис був живим відгуком на кожний прояв літературно-мистецького життя і творчості. Під вправним редакційним веденням здобув він одне з поважних місць в українській журналістиці, піднісши її на європейський рівень.

Крім згаданих часописів літературно-наукового та мистецького характеру цієї доби, виходили ще такі як „Наука і Письменство” – місячник української молодшої генерації, перше число появилось в 1927 р. за редакцією Я. Церківського; „Поступ”, що був речником християнської моралі і виходив у 1921–1930 рр. за редакцією О. Моха та інших.

З органів наукових у першу чергу треба згадати „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка”, що хоч і не точно продовжували появлятися під проводом К. Студинського, В. Сімовича, І. Крип’якевича та „Записки чина св. Василя Великого” (Жовква), що приносили багато праць історичного характеру, з археології, архівництва, музейництва тощо. В 1924–1925 рр. виходив у Львові за редакцією І. Кривецького місячник історії і культури під назвою „Стара Україна”, що його видавала книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка.

Поставивши завданням розбудження свідомості індивідуальності про теперішнє й минуле, журнал цей приніс чимало цінного матеріалу, що конкретно виявився в працях: а) про історичну культуру та історичні традиції в Україні; б) з історії і культури старої України з увагою до національно-державних змагань та побутових особливостей українського народу; в) з історії поодиноких українських земель; г) про поодинокі історичні інституції України, як також біографії, мемуари як українців, так і чужинців, описи пам’яток України та важніші документи та інше.

Все це – старанням і працею таких наукових сил як В. Барвінський, В. Карпович, Я. Гординський, І. Крип’якевич, М. Возняк, К. Студинський, І. Свенціцький, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, І. Борщак, В. Липинський, В. Заїжин, П. Зайцев, П. Богацький, В. Січинський та інші, став цей журнал в ряди цінних українських наукових видань.

Поважне місце здобуло також „Слово”, журнал слов’янської філології, що його в 1936 р. почав видавати „Семинар Слов’янської Богословської Академії” за редакцією

К. Чеховича. Виходив двічі на рік. Своїм завданням ставив „...не тільки науково досліджувати і побільшати наукові здобутки в усіх ділянках слов'янської філології, а також оцінювати давні і новіші наукові славістичні праці, не промовчуючи і їхнього ідеологічного забарвлення”.

Перша книжка журналу принесла праці членів „Семінару”. Прихильно зустрівши „Слово”, преса висловила побажання бачити в ньому праці ширшого кола „також із світських науковців”.

Побажання не залишилося без наслідків. Вже з другої книжки появляються тут цінні праці таких представників наукової думки як С. Смаль-Стоцький, М. Возняк, М. Гнатишак, В. Щербаківський та інші.

Року 1939 почав виходити у Львові новий журнал українознавства під назвою „Сучасне і Минуле”, який почало видавати Наукове Товариство ім. Шевченка за допомогою Центросоюзу. Головним редактором став д-р І. Раковський, а фактичну редакційну працю поділено між членами колегії референтів поодиноких відділів під головуванням д-ра В. Сімовича.

Програмою і змістом перших чисел та вправним редакційним веденням заповідався цей журнал на поважний науково-культурний орган. Однак, воєнні події, що незабаром наступили, не дали вже змоги йому розгорнутися. Появилось лише троє чисел, з яких одно подвійне, присвячене Т. Шевченкові.

Органи краєзнавчі

Робіч зі згаданими науковими органами з 1931 р. в Самборі почав виходити „Літопис Бойківщини”, присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені. Видавало його раз чи двічі (1935, 1936) на рік Товариство „Бойківщина” за редакцією д-ра Гуркевича. Появилось одинадцять книжок, що стали вкладом великої вартості до краєзнавчої літератури, принісши багато цінних матеріалів, праць, розвідок, вказівок для краєзнавчих дослідів тощо.

Цілям краєзнавчим присвячений був також часопис „Наша Батьківщина”, який почав виходити в 1937 р. за веденням Українського Краєзнавчо-туристичного Товариства „Плай” (Львів) за редакцією М. Таранька.

Вже в перших же числах приніс цей часопис кілька цінних нотаток про завдання українського краєзнавства (М. Гавдяка), про краєзнавство і музейництво (І. Свенціцького), про археологію і краєзнавство (Я. Пастернака) та інші. В дальшому заповів був поруч з актуальним матеріалом присвячувати кожне число окремій країні Батьківщини. Поруч з цим, щодо технічної сторінки, так і щодо змісту, дбайливим виданням визначаються часописи „Рогатинець”, „Око” в Рогатині та інші.

Книгознавчі органи

Слабшим виявив себе на початку цієї доби перший репрезентант, орган книгознавчої журналістики, що появився у червні 1921 р. як орган видавництва „Бистриця” в Станіславові під назвою „Книжка”. Був це неперіодичний вісник українського книжкового руху, назвавшись „новою небувалою появою”. З 1922 р. стає місячником, помалу розвивається і притягає ширші кола співробітників. З 1923 р. стає органом „Союзу Українських Книгарень і накладень”. Довше протриматися не пощастило. Щойно в 1927 р. цей же Союз приступив до видання нового свого органу під назвою „Книжник” (редактор М. Матчак), що ставив завданням реєструвати всю українську видавничу продукцію на західноукраїнських землях на зразок „Літопису українського друку” (Харків). Та не вдалося довше втриматися і цьому органу. Натомість у 1937 р. Бібліологічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка приступає до видання місячника бібліографії та бібліофільства під назвою „Українська Книга”.

Під веденням досвідченого редактора і знавця д-ра Є. Пеленського журнал цей з перших же книжок звернув на себе увагу суспільства й преси, яка відгукнулася на його появу якнайкращою оцінкою. Впродовж трьох років поклав цей журнал до книгознавчої скарбниці чимало цінних внесків з історії української книжки й преси, з бібліотекознавства, бібліографії тощо.

Вкінці годиться згадати тут ще й такий спеціальний орган, що в цю добу почав виходити, як „Бібліотечний Порадник” (1925).

Педагогічні часописи

З органів педагогічних та українського шкільництва в 1921 р. появилася місячник Товариства „Учительська Громада” під назвою „Світло”. Присвятив цей журнал свої сторінки обговоренню справ дошкільного та позашкільного виховання, народної освіти, суспільної опіки тощо. Подавав найважливіші події з національного і суспільного виховання в краю і поза краєм, містив бібліографію тощо. Врешті, звертав увагу на тісний зв’язок між національно-культурним і економічним життям. Наслідком цього з’являлися тут також статті з кооперації в зв’язку з загальним національно-культурним рухом, з кооперації і виховання молоді і подібне.

Одночасно зі „Світлом” продовжував виходити у Львові орган Товариства „Взаїмна Поміч Українського Вчительства” під назвою „Учительське Слово”, присвячений справам Товариства та питанням педагогічної практики. По припиненні „Світла” виходив цей часопис аж до війни, даючи при тому спеціальний додаток під назвою „Методика і шкільна практика”.

Це ж Товариство з 1927 р. видає поважний педагогічний кварталник під назвою „Шлях виховання і навчання”. З 1938 р. почав був виходити спеціальний орган, присвячений теорії і практиці дошкільного виховання під назвою „Українське Дошкілля”. Врешті, справам організаційним в українському шкільництві, як також шкільній праці, присвячені були такі органи як „Українська Школа” та „Рідна Школа”, яку видавало Товариство тієї ж назви, як ілюстрований двотижневик.

Часописи для дітей і молоді

Роруч з цими часописами виникають нові органи, присвячені потребам української дитини і молоді. З них у першу чергу треба згадати „Світ Дитини”.

Видавництво „Світ Дитини” почало працю в листопаді 1919 р. у Львові. Основником був М. Таранько, колишній учитель і знавець дитячої душі та її потреб. Про виникнення часопису так він розповідає у своєму споміні про школу ім. Бориса Грінченка у Львові: „В холодні дощові дні діти залишалися у шкільних залах, де провідники поодиноких гуртків читали дітям казки, історичні оповідання...,”

з найстаршими дітьми підготовляли сценічну виставу... Матеріалів до читання було дуже мало, тому провідники радили собі, як уміли, — виписуючи з різних книжок та старих річників „Дзвінка” всякі підходящі матеріали. Саме тоді прийшла мені думка про конечну потребу дитячого журналу, яку я постановив зреалізувати і почав видавати від 1 листопада 1919 р. двотижневик „Світ Дитини”.

Журнальчик розвинувся в багатоілюстрований часопис. Його популярність серед дітей та їх батьків зростала з кожним роком. Від українського суспільства не раз діставав він вирази признання і симпатії. А п'ятнадцятий рік існування його зустріла низка органів щирим привітом і підкресленням, що ведення часопису було поставлене на належну височінь педагогічних вимог і національно-виховних завдань.

При цьому часописі виходила „Дитяча Бібліотека”. Спершу видання неперіодичне, а з січня 1934 р. почала виходити щомісяця окремими випусками, досягши поважної кількості назв.

Це ж видавництво приступило до видання такого ж часопису для старшої молоді під назвою „Молода Україна”. Був він поставлений так само сумлінно і так само набув популярності, принісши чимало цінних творів, що клали міцну основу національного виховання молоді.

Слідом за „Світом Дитини” пішли інші видавництва. Так появляється „Наш Приятель”, що його видає Товариство Молоді, „Молоді Каменярі”, що з 1928 р. починають виходити як додаток до „Громадського Голосу”, а з 1932 р. перетворюються в самостійний місячник під назвою „Каменярі” і виходять за фактичною редакцією І. Луцишина (до 1935 р.) і П. Костюка.

З 1 листопада 1931 р. видавництво „Українська Преса” (І. Тиктор) починає видавати за редакцією Ю. Шкрумеляка місячник для української дітвори під назвою „Дзвіночок”. З січня 1937 р. при ньому виходить бібліотека для молоді під назвою „Ранок” (щомісяця).

Користувався „Дзвіночок” успіхом, що відбилося і на сторінках преси. Так, „Рідна Школа” в замітці під назвою „Наші гордощі” словами одного з батьків дає таку його оцінку: „Не дивуйтеся дітворі, що з таким зацікавленням і нетерпеливістю вичікує появи кожного чергового числа „Дзвіночка”... Бо й ми, старші, взявши в руки будь-котре число..., відчуваємо якесь невидиме вдоволення, втіху, а навіть гордість... Яка краса, яке багатство, яка різноманіт-

ність, а одночасно з нею і легкість змісту!... Ніякий дитячий садок не може нині обійтися без „Дзвіночка”..., а дівора прямо пропадає за ним”.

З інших часописів згадаємо „Юні Друзі”, що його в 1934–1935 рр. видавало видавництво „Українська Реклама”. Крім того, з 1938 р. виходить „Українське Юнацтво” за редакцією В. Глібовицького; далі – „Шлях Молоді”, що його видає „Рідна Школа”; місячник „Вогні” (1931–1934), де з’являлися твори молодших авторів; „Ми молоді” у Рогатині, одним з головних завдань якого була боротьба з алкоголем; „Молода Громада” (двотижневик), що в 1922 р. виходив у Коломиї, „Молоді Робітники” у Львові та „На Сліді”, що присвячував свої сторінки пластовому та руханково-спортовому руху.

Розвинулася спеціальна руханково-спортова та пластова преса, з якої згадати хоча б ті її органи, що виходили друком (поза низкою рукописно відбиваними): „Луговик”, а потім „Вісті з Лугу” за редакцією Р. Дашкевича, „Сокільські Вісті”, згадані вже „Каменярі”, „Пластовий Шлях” та „Український Пласт” у Станіславові, що його з 1923 р. видавало Товариство охорони дітей і опіки над молоддю та інші. Врешті, українське студентство, що брало участь у загальних органах, мало також свій спеціальний журнал під назвою „Студентський Шлях”.

Загальноосвітні органи

З органів загальноосвітніх треба в першу чергу згадати відновлення часопису під назвою „Письмо з Просвіти”. Початки цього органу Товариства „Просвіта” у Львові сягають 1877–1879 рр. Через брак фондів сталася перерва, що тяглася 15 років. Року 1894 приступлено до поновлення видання просвітнього органу, на цей раз під назвою „Читальня”. Та недовго протримався і цей часопис. По двох роках мусив припинитися. Нова перерва тяглася 10 років. Щойно з початком 1907 р. пощастило відновити „Письмо з Просвіти” як літературно-популярний ілюстрований місячник за редакцією Я. Веселовського, а від 1910 р. – Ю. Балицького. Виходив двічі на місяць аж до 1914 р.

З вибухом першої світової війни завмерла вся діяльність Товариства „Просвіта”. „Письмо з Просвіти” пере-

стало виходити, а його редактора, при обсадженню Львова російським військом, вивезено на Сибір.

Спроба продовжувати видання цього часопису була 1916 р. Появилось тоді одно число у місяці липні. Було воно інструктивного змісту. У грудні 1919 р. Товариство ухвалило видавати ілюстрований орган під назвою „Живописна Україна” за редакцією Ф. Федорціва. Однак знову брак фондів став на перешкоді. Щойно з 15 грудня 1921 р. щастить знову приступити до видання „Письма з Просвіти” як літературно-просвітнього тижневика за редакцією В. Дорошенка. З 1923 р. перетворюється цей часопис у місячник, присвячений позашкільній освіті під назвою „Народня Просвіта”.

Тим часом відчувалася потреба в популярно-науковому органі, подібному до колишньої львівської „Зорі”. Незважаючи на тяжкий матеріальний стан, що переживала „Просвіта”, головний відділ все ж рішився приступити до видання такого часопису.

Перше число цього часопису під назвою „Життя і Знання” появилось у жовтні 1927 р. за редакцією М. Галущинського. Початки були досить тяжкі. Перший і другий роки принесли дефіцит. Щоб орієнтуватися у вимогах і бажаннях суспільства й читачів, редакція вирішила перевести анкету. У липні 1929 р. розіслано було понад 1.500 анкетних листків з 20-ма питаннями. Редакція дістала... 104 відповіді. Не багато. Але цінні і цікаві своїм змістом.

Пізніший редактор (1931–1933) І. Брик подає такі висліди: „Відповіді надійшли від поодиноких читачів, від читалень — 6, кооператив — 2 та від однієї гімназії. Були це відповіді вчителів — 21, селян — 19, священників — 10, решта — інших станів.

Щодо освіти: з високою освітою — 25, учительські семінарії — 19, з середньою освітою — 2, решта з менше, ніж середньошкільною освітою. В цілому часопис усім подобався. Одним — без застережень, іншим — з деякими застереженнями. Але всі, майже одногосно, стверджували, що часопис дуже потрібний і корисний.

Наслідком цієї анкети було те, що „Просвіта”, не вважаючи на недобір, рішилася видавати журнал далі в надії, що усунувши хиби і взявши на увагу справедливі замітки читача, вивести його на гладку стежку.

Минули так ще два роки. Вмер перший редактор М. Галущинський, який вкладав до часопису все своє серце і душу. Його наступником став І. Брик (з листопада

1931 р.). Поставив він такі засади ведення часопису: „Ясний, популярний виклад, якнайкоротші і найрізномірніші статті, зв'язок із життям минулим і відзивчивість на життєві питання, обмеження статей із техніки тощо”.

Помалу пощастило зробити журнал популярнішим, з 1932 р. приніс він уже і рівновагу матеріальну, а в дальших роках почало „Життя і Знання” давати вже навіть деякий прибуток.

У листопаді 1933 р. редакцію перебрав проф. В. Сімович. Журнал ставав все більш популярним серед суспільства, здобув зрозуміння і прихильність. За одинадцять років став він скарбницею, до якої внесла свої вклади довга низка наукових сил, письменників, громадських діячів, згорнувши їх у таких відділах: 1) українська культура, письменство, національне життя; 2) українське минуле; 3) українські діячі — їх життя і праця; 4) старий і новий побут. Архівництво і музейництво; 5) українська історія; 6) давні люди і давні часи у світі; 7) українське краєзнавство; 8) мова і зокрема українська; 9) чужі краї, народи, культура, побут, діячі; 10) природознавство; 11) господарство; 12) медицина, гігієна; 13) техніка; 14) мистецтво; 15) педагогіка; 16) соціологія; 17) поезія і оповідання; 18) посмертні згадки, рецензії та дрібніші нотатки.

З квітня 1936 р. Товариство „Просвіта” приступило до видання нового місячника освіти, виховання і культури під назвою „Просвіта”. Було це розгорненням попередньої „Народної Просвіти”. Завданням своїм цей місячник ставив „створити постійний і безперервний зв'язок із усіма просвітніми працівниками в краю”. Розгорнувся цей часопис в орган провідництва в просвітянській праці. Добре підібраний матеріал, поважність і любов до поставленої мети — все це пробивалося з кожного числа, з кожної сторінки. Цілий зміст розкладено в поодиноких відділах, що охоплювали все життя і працю Товариства „Просвіта” та його читалень на місцях.

Були тут відділи: 1) „Читання” — матеріал для читання масового і одиночного; 2) „Молода Просвіта” — організація та виховання молоді під прапором „Просвіти”; 3) Бібліотека; 4) Мистецтво — організація зборів, театру тощо; 5) Порад („Наука і поради”) при влаштуванні просвітянських свят, освітніх занять, провадження зборів, розподіл обов'язків і т. д. З цим же відділом в'яжеться „Календарець праці” за порою року та огляду життя і праці „Просвіти” і 6) Відділ забав і розваги та листування з читачами.

Був це зразково поставлений журнал-порадник, журнал-виховник, цінність якого було підкреслено низкою органів преси як центральної, так і провінціальної. Всі вони підкреслювали поважність і корисність лектури, надзвичайно цікавий, різноманітний зміст, висловлювали надію, що часопис знайде дорогу „до сердець численних читачів”. Таким відгуком зустріли цей орган „Діло”, „Українські Вісті”, „Новий Час”, „Батьківщина”, „Наш Прапор”, „Шлях виховання і навчання”, „Обрії”, як також „Зборівські Вісті”, „Думка” в Стрию, що писала про цей журнал як про „приятеля – інформатора, фахового дорадника і знаменитого учителя”. Дуже сердечно зустрів вихід часопису і весь край, що виявилось в низці листів, якими відгукнувся він до редакції.

Подібно до видань „Просвіти” з метою прислужитися українській молодій селянській та робітничій масі на шляху освіти і знання, в 1937 за редакцією Р. Паладійчука видавництво „Дешева Книжка” почало видавати часопис масової освіти під назвою „Самоосвітник”.

Був це новий тип журналу лекційного характеру з контрольними вправами. Виходив спочатку раз на місяць, а з ч. 9 став двотижневиком.

Лекції під заголовком „Університет суспільної освіти” обіймали такі галузі знань як землезнання, історія народів, українські землі, українське письменство, українська мова, історія української нації, суспільні рухи і течії і т. д. Тут же і практичні відомості з математики. Крім того — провідні статті на актуальні теми політичного і культурного характеру, статті з літератури, спомини і т. д. Все це надавало часопису різнобарвності, робило його цікавим. Цьому ж сприяло і добре оформлення його з багатьма ілюстраціями, фотографіями, карикатурами.

З інших освітньо-інформаційних органів треба згадати ще такі: ілюстрований двотижневик „Світ” та „Українська Ілюстрація”.

Журнал „Світ” видавало видавництво „Друкар” у Львові в 1926–1927 рр. Ближчу участь в ньому брали М. Рудницький, М. Возняк, М. Галушинський, Р. Купчинський та інші. Крім оригінальних творів та статей на освітньо-інформаційні теми, знайомив він читача також з творами українських письменників з-під советської України та інформував про культурне життя на українських землях під советами.

„Українську Ілюстрацію” почав із січня 1934 р. видавати І. Тиктор як місячник, що ставив завданням „рятувати з минулого те, що ще є до врятування, а з сучасного закріплювати в картині те, що на увагу живих і пам’ять грядучих поколінь заслуговує”.

Реалізуючи це завдання, часопис почав приносити крім фотографій барвну ілюстрацію з відповідним текстом. На жаль, доброму наміру не пощастило і часопис невдовзі перестав виходити.

Часописи українського жіноцтва

Близько до всіх щойно згаданих органів стоять жіночі часописи. Ставили вони завданням організацію українського жіноцтва відповідно до світогляду і шляхів національно-визвольних змагань та кіл, з яких часопис виходив.

Першим із них треба згадати часопис робітничого жіноцтва під назвою „Наша Мета”, перше число якого появилось у Львові 1.ІІ. 1919 р. за редакцією Дарії Старосольської. Був це наступник „Мети” (1908 р.). Виходив спочатку двічі на місяць, а потім тижнево до 16.ІІІ, коли польською владою припинено було діяльність Комітету, що видавав цей часопис, і видавництво замкнено. Щойно 24 серпня пощастило його знову відновити, а разом з тим дня 31 серпня відновлено було і „Нашу Мету”.

Незважаючи на добре ведення і цікавий зміст, що охоплював всі галузі національно-культурного життя жінки, як рівноправного члена суспільства, опинився часопис при кінці року в дуже тяжкому матеріальному становищі.

З тяжким трудом дотягнувши видання до кінця року, „Наша Мета” вступила в другий (1920) рік видання як двотижневик, а потім раз на місяць з такими словами редакції: „Коли ми розпочинали наше видавництво, ми рішили звернутися до всього жіноцтва... „Наша Мета” мала бути органом всього жіноцтва без огляду на суспільні чи партійні різниці. Ми звернулися передовсім до образованого жіноцтва... Але успіхи показалися далеко не такі, як ми надіялися. Ми не зустріли завзятих ворогів... Але ми не нашли також багато прихильниць... Загал жіноцтва остався глухий на наш голос...”

Тому, зрезигнувавши із загалу жіноцтва, видавництво вирішило перейти на обслугу жіноцтва-робітниць і пере-

дати часопис до рук УСДП (Української соціал-демократичної партії). Та не довго пощастило протриматися „Нашій Меті” і в цьому характері.

Дальшим часописом українського жіноцтва стає місячник, а потім двотижневик під назвою „Жіноча Доля”, що 1925 р. почав виходити у Коломиї за редакцією О. Кисілевської. Протримався без перерви до 1939 р. З 1932 р. почав при ньому виходити додаток для сільського жіноцтва-господиць під назвою „Жіноча Воля”.

Був це часопис, що відбивав у собі становище, яке займало в національному житті і праці Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО).

Про початки організації часопису так розповідає на його сторінках основниця і довголітня редакторка О. Кисілевська з нагоди десятиліття існування (1.IX. 1935 р.): „Десять літ... А так здається, було це недавно, коли то в кімнатах жіночого кружка зійшлося не тільки жіноцтво, але й чільніші представники мужчин на нараду: як взятися до організації сільського жіноцтва. Прийшли до переконання, що без преси, без газети не дасться цієї справи по-сунути як слід уперед. Але чи вдержать жінки свою газету? Були оптимісти, які казали, що так. Міркували, що сам коломийський повіт дасть до тисячі передплатниць... Виринуло друге питання: хто підійметься до редагування газети? Загальна думка звернулася до мене... Я здавала собі справу, що складкою, як це пропоновано, не дасться видати більше як одно-два числа. Здавала собі справу, що вдержання жіноцтвом газети — це поки що мрія, а не дійсність. Тому... звернулася по пораду до найбільшого свого приятеля... до брата свого, д-ра Сімоновича... У невдовзі дістала я відповідь: „Берись до роботи. Буду помагати в редагуванню, беру відповідальність і за матеріальну сторону...”

Так „Жіноча Доля” почала виходити, а в рядах її ближчих співробітниць стали О. Кобилянська, С. Русова, Марійка Підгірянка, К. Малицька, Ірина Вільде та багато інших. Не бракувало тут і чоловічих імен як А. Чайковський, Д. Николишин, В. Королів-Старий.

Часопис здобув признання і підтримку. По десятиох роках відгукнулися до нього зі словом привіту з різних кінців.

„Люблю її читати, цю дрібну з об’єму газету з її ясною ціллю...” — писала в цей час О. Кобилянська. — Здорове зерно... дасть добрі жнива, хоч би навіть і погода не зовсім

добре сприяла... Люблю цю „Жіночу Долю” за її сміливий тон і за її вказівки на будуче в практичному характері”.

Поруч з „Жіночою Долею” з 1936 р. почав виходити у Львові за редакцією Ф. Стахової „Жіночий Голос”, що з додатку до „Громадського Голосу” розвинувся у самостійний часопис. Як такий, спочатку виходив раз на місяць (1936—1937), а потім як двотижневик соціалістично-радикального напрямку. Протримався до другої світової війни (1939), принісши чимало добірного матеріалу. Близькими співробітниками цього часопису впродовж всього часу були І. Блажкевичева, Г. Мазуренко, О. Чернова та інші.

Крім творів з красного письменства приносив він чимало матеріалів, що своїм завданням мали національно-громадське усвідомлення та організацію селянок і робітниць, обговорювано тут справи виховання і здоров’я, хатнього господарства тощо.

В тих же часах (червень 1934 р.) відбувся у Станіславі Український жіночий конгрес, скликаний „Союзом Українок”. Одним з його висловів було появлення часопису „Жінка”. Був це двотижневик газетного формату, що почав виходити 1 січня 1935 р. як орган „Союзу Українок” у Львові за редакцією М. Рудницької та Федак-Шепаровичевої. Виходив до 1939 р. Приніс чимало цінного матеріалу з-під пера таких представниць українського жіноцтва як С. Русова, Х. Мірна, К. Гріневичева, М. Струтинська, І. Невицька, С. Нагірна та інших. Добре редагований, був він оздоблений творами видатніших жінок майстрів-малюрок, різьбярток тощо. Досить згадати хоча б твори таких митців як О. Кульчицька, майстра емалі М. Дольницьку, О. Павленкову, О. Сахновську, С. Калітинську-Бойчукову та інших, як також таких майстрів як О. Новаківський, В. Масютин та майстрів-жінок чужинок.

Все це разом з добре підібраним змістом творів чи національно-освітніх статей та зі смаком веденими поодинокими відділами, вводило читача до культурного життя.

У 1938—1939 рр. поруч з „Жінкою” видавнича кооператива „Союз Українок” почала видавати ще два часописи, а саме: „Громадянка” та „Українка”.

„Громадянка” була часописом громадсько-політичної організації під назвою „Дружина кн. Ольги”, що виникла після розв’язання „Союзу Українок”. Перше число його, як двотижневика, появилося 1 жовтня 1938 р. за редакцією М. Рудницької.

„Українка” виходила за редакцією О. Федак-Шепаровичевої (1938) та М. Струтинської (1939).

Подібно до „Жінки” і „Громадянки”, мав значення часопис під назвою „Нова Хата”, що почав виходити 1925 р. і протримався до 1939 р. Було це видання кооперативного видавництва „Українське Народне Мистецтво” у Львові. До 1934 р. виходив як місячник для плекання домашньої культури, а з 1934 р. і до 1939 як двотижневик за редакцією М. Громницької та Л. Бурачинської-Рудик.

Мистецьке оформлення і добре підібраний зміст часопису звернув увагу не лише українського суспільства, але і чужинців. Року 1933 у Празі відбулася виставка ілюстрованих часописів, на якій, старанням Українського Історичного Кабінету, українські часописи мали свій окремий відділ. По закінченню виставки спеціальним журі відзначено було, поруч з іншими часописами, також „Нову Хату” і в спеціальній публікації рекомендовано її для публічних книгозбірень, кав'ярень, салонів тощо.

Часописи українського мистецтва

З часописів українського мистецтва в першу чергу треба згадати такі органи: місячник під назвою „Українське Мистецтво”, що його в 1926 р. почав видавати у Львові М. Голубець, та кварталник Асоціації незалежних українських митців під назвою „Мистецтво”, що в 1932–1933 рр. виходив за редакцією П. Ковжуна.

Зміст „Мистецтва” складався з творів визначніших українських та європейських митців, як також з праць істориків українського мистецтва. Крім досконалих репродукцій цілий зміст цього кварталника приніс праці таких авторів: В. Січинського, П. Ковжуна, В. Хмелюка та інших, що давали силуету (сильветку) з життя і творчості М. Дольницької, М. Глуценка, О. Гриценка, Ф. Ємця, Ферручіо, Ферраці, О. Усачова та інших, спомини та огляди українського мистецтва, в яких підносилися проблеми нового мистецтва, його завдання тощо; мистецькі фейлетони (М. Бутович, М. Рудницький), рецензії і хроніка.

Поруч із цими органами образотворчого мистецтва впродовж цієї доби виходили також часописи, присвячені музиці, театру, хору тощо. Були це такі часописи: „Аматорський Театр”, що появився у Львові 1925 р. як додаток до „Народньої Просвіти”; „Музичні Вісті”, що їх ви-

давала 1934 р. „Музична Накладня”; „Торбан”; місячник Союзу українських професійних музик під назвою „Українська Музика”, що виходив (1937) у Львові за редакцією З. Лиська; місячник для організації українських хорів під назвою „Боян”, що його видавало Співоче Товариство „Дрогобицький „Боян” (Львів-Дрогобич, 1929–1930).

До мистецьких органів треба віднести місячник „Світло і Тінь”, що його в 1933–1936 рр. видавало Українське Фотографічне Товариство у Львові, як також і двотижневик, присвячений кіновому мистецтву, що його в 1930–1934 рр. давала у Львові С. Куликівна під назвою „Кіно”.

Гумористично-сатиричні часописи

Визначалася ця доба і цілою низкою гумористично-сатиричних часописів, що деякий час змінювали один одного. Одним з перших був гумористично-сатиричний ілюстрований двотижневик під назвою „Будяк” (1921–1922), що його видавав у Львові Д. Кренжаловський. Року 1922 змінив його популярний гумористичний двотижневик, який видавав у Львові так само Д. Кренжаловський під назвою „Гудз”. У наступному 1923 р. починає видавати двічі на місяць у Львові М. Голубець часопис під назвою „Маски”. Довше протримався двотижневик сатири й гумору під назвою „Зиз”, який виходив в 1924–1933 рр. кілька років за редакцією Л. Лепкого. Його замінив двотижневик (1933–1934), а з 1935 – тижневик „Комар”, що його видавала до 1939 р. „Українська Преса” (І. Тиктор). Від 1933–1934 рр. виходив у Львові ще один двотижневик того ж характеру – „Жорна”.

Лишається ще згадати органи, присвячені справам господарсько-кооперативним і торговельно-економічним, як також воєнним, релігійно-церковним, професійним та інші.

Українська кооперативна преса

Начатки господарсько-економічної преси, що охоплює різні галузі господарського життя на західноукраїнських землях сягають, як то було вже згадувано, 1869 р. („Господар”, Львів). По першій світовій війні

розгорнулася вона в низку органів, з яких одно з перших місць зайняли кооперативні органи. Першим з них став „Господарсько-Кооперативний Часопис”. Почав він виходити з 1 травня 1921 р. як місячник Комітету Організації Кооперативів за редакцією Ю. Павликовського. Видавцем був „Сільський Господар”. Появилися числа до грудня 1921 р., після чого часопис перестав виходити.

Наступного 1922 р. 10 серпня на засіданні ради Ревізійного союзу було ухвалено відновити „ГКЧ” вже як двотижневик з тим, щоб потім перевести його на тижневик. До редакційної комісії ввійшли Ю. Павликовський, М. Корчинський та А. Гаврилко. Почав виходити з вересня за редакцією А. Гаврилка.

З 1925 р. перетворився на тижневик і таким залишився. За два роки став ілюстрованим часописом, в якому брав участь Е. Козак своїми рисунками. З формату великої чвертки 1929 р. за редакції З. Пеленського, переходить на газетний, а потім на журнальний.

Поруч кооперативної пропаганди та інструктування управ кооперативів, звертав „ГКЧ” увагу на національно-культурне усвідомлення.

Від 1929 р. при „ГКЧ” почав виходити додаток під назвою „Ощадність”. Центральним і теоретичним кооперативним органом, в якому взяли участь визначніші українські економісти, кооператори, став з 1928 р. за редакцією К. Коберського місячник Ревізійного союзу під назвою „Кооперативна Республіка”. Незважаючи на цінний матеріал та добре редакційне ведення, журнал цей чомусь зустрічався з малим розумінням його ваги в провідних кооперативних колах. Лише завдяки енергії і настирливості редактора протримався він до другої світової війни.

З 1925 р. відновило свій орган Товариство „Сільський Господар” під тією ж назвою, при якому виходила популярна ілюстрована стінна газета „Сільський Господар”. А від 1928 р. починає видавати свій орган Молочарський союз під назвою „Кооперативне Молочарство”. На початку виходив цей часопис як додаток до „ГКЧ”, а потім як самостійний орган.

Крім того виходили ще такі часописи як „Кооперативна Родина” у Львові, „Вістник Повітового Союзу Кооперативів” у Станіславові та інші.

Врешті, треба згадати ще один орган — це кооперативний часопис сучасних москвофілів, що виходив в українській мові під назвою „Кооперативний Вістник”, як орган „Ревізійного Союзу Руских Кооперативів”.

Господарські та торговельно-економічні часописи

З інших господарських та торговельно-економічних часописів цієї доби треба згадати ще такі як „Український Пасішник” у Львові, „Купецькі Вісті” у Львові, „Український Купець” та „Торгівля й Промисл” у Коломиї, торгово-промислому одноднівку під назвою „Наше Завтра” (Г. Гануляк, у Львові, 1931) і врешті — „Фаховий Вістник”, там же. Цей останній був органом філії Товариства українських ремісників, промисловців і торгівців „Зоря” в Станіславові. Нав’язуючи до традиції часопису „Господар і Промисленик”, що в 1879—1882 рр. виходив у Станіславові, ставив цей новий орган своїм завданням „...звертати увагу на новий наростаючий стан серед українського народу, а саме на стан ремісничий, промисловий і торговельний”.

Часопис мав бути поширений і поза кола ремісничі, а то серед інтелігенції та селянства, подаючи важніші відомості зі світу й політики.

Та незважаючи на ці завдання і добру постановку справи, виданню часопису не пощастило довго існувати.

Часописи, присвячені історії збройної боротьби українського народу

З органів, присвячених історії збройної визвольної боротьби українського народу, почав виходити у Львові з жовтня 1929 р. ілюстрований місячник за редакцією Л. Лепкого і В. Софронова-Левицького під назвою „Літопис Червоної Калини”.

Почало цей часопис видавати видавництво „Червона Калина” у Львові. Впродовж десятих років зібрав він на своїх сторінках багато цінного матеріалу, серед якого і найменша, з першого погляду, дрібничка, що може кинути промінь на події минулого, знайшла відповідне місце. В цілому зміст цього часопису охопив собою історію поодиноких бригад, образки рухів українських військ, спогади, воєнний побут, історію флоти і т. д. Крім того, тут же історичні праці, нариси, оповідання на тлі воєнних подій. Врешті, дав „Літопис” надзвичайно цінну бібліографію визвольних змагань.

Був це часопис, що зайняв визначніше місце серед органів преси, до чого спричинилося його художнє оформлення (Е. Козак, М. Бутович, Р. Чорний) та багата ілюстрація.

Інтересам українських воєнних інвалідів присвячений був кварталний журнал під назвою „Український Інвалід”. З інших військово-громадських часописів — „Український Комбатант”, що в 1936 р. почав виходити в Косові.

Релігійно-наукові та релігійно-церковні органи

Роважне місце належить органам релігійно-наукового характеру. Охопили вони, головним чином, церкви греко-католицьку й євангельську. В першу чергу треба відзначити поважний кварталник „Богословіє”, який з 1923 р. почало видавати Українське Богословське Наукове Товариство у Львові за редакцією Й. Сліпого (пізніш, в 1944 р. — наступник митрополита А. Шептицького). У вступній статті редакція подавала завдання в таких словах: „Піднести і зосередити наукову богословську творчість, виховати нові сили... й передусім науково піддержати та скріпити уніоністичну акцію на Сході”.

Згуртував журнал визначних теологів та світських учених. Поруч з „Богословієм” Товариство Св. апостола Павла у Львові продовжує видавати свій місячник, посвячений церковним і суспільним справам, при найближчій участі о. Г. Костельника під назвою „Нива”. Так само виходять згадувані вже, цінні своїми матеріалами з історії церкви, краєзнавства, архіво-музейництва тощо „Записки чина св. В. Великого”.

З 1930 р. у Станіславові за редакцією о. д-ра Бойчука починає виходити другий кварталник, присвячений церковним і богословським питанням під назвою „Добрий Пастир”, на сторінках якого можна бачити часом праці чи огляди на теми з історії української церкви та взагалі національно-українського життя.

Там же, починаючи з 1925 р., виходить декілька органів української євангельської церкви. Року 1925 появляється тут часопис, присвячений духовному і економічному життю українського народу під назвою „Віра і Наука”, що з місячника пізніш перетворюється на двотижневик і переходить до Коломиї. Натомість, у 1929 р. починає тут виходити релігійно-освітній місячник української еван-

гельської церкви під назвою “Українська Реформація”, що з 1931 р. так само переходить до Коломиї як двотижневик. У Коломиї ж виходить євангельський часопис „Сіяч”, що спочатку появляється раз на місяць, а 1934 р. стає додатком до „Віри і Науки”.

У Жовкві продовжував виходити місячник ЧСВВ (Чину Св. Василя Великого) під назвою „Місіонер. Преса Серця Ісусова”, а з 1927 р. у Раві-Руській виходить місячник під назвою „Післанець Правди”. Крім того, такі органи католицької акції, як кварталник під назвою „Католицька Акція”, що містив статті з теорії і практики католицької акції та релігійний тижневик під назвою „Христос — Наша Сила”, що розвинувся з популярного додатку до „Мети” (1933). Обидва ці часописи припоручалися митрополитом-ординоматом греко-католицькому духовенству для поширення, при чому вказувалося, що наприклад, „Христос — Наша Сила” в деяких парафіях розходився від 50 до 200 примірників (1936 р.).

Станові часописи

Зі станових часописів, зв’язаних з церковним життям, були такі: „Дяківські Відомості” — орган Товариства взаємної помочі дяків. Виходили раз на місяць у Львові в 1925—1932 рр.

„Дяківський Шлях” — ілюстрований становий орган, що виходив так само раз на місяць, в 1929—1930 рр. і, врешті, „Дяківський Прапор”.

Проти двох цих останніх виступив митрополит-ординоматор, забороняючи дякам не тільки передплачувати, але і читати їх взагалі. Повідомляв: „Хто з дяків єпархії поважився б читати даліше той орган („Дяківський Прапор”, як продовження „Дяківського Шляху”), тим самим наразив би себе на втрату посади церковного півця”.

До останніх органів належав також часопис Союзу українських приватних урядників Галичини (СУПРУГА) під назвою „Службовик”. Виходив він у Львові в 1920—1939 рр. за редакцією (хронологічно) В. Цмайла-Кульчицького, П. Подлевського, В. Полянського, О. Навроцького, А. Нивинського та інших. Розвинувся в добрий інформаційний орган з цінним і цікавим змістом.

Спеціальні часописи: музеєзнавчі, правничі та інші

З спеціальних часописів цієї доби в першу чергу треба згадати „Літопис Національного Музею”, далі — „Вістник теорії права”, що його з 1928 р. чвертьрічно видавав Союз українських адвокатів та Товариство Українсько-руських правників у Львові за редакцією К. Левицького під назвою „Життя і Право”, як також популярний місячник під назвою „Правні Поради”, що з 1933 р. почав виходити у Коломиї.

Року 1935 у Львові почав виходити двічі на місяць „Практичний Порадник” для українських ремісників, що його видавало видавництво „Батьківщина”.

Українське протиалкогольне Товариство „Відродження” видавало з 1927 р. свій часопис під тією ж назвою.

Разом з ним Українське гігієнічне Товариство в 1937 р. почало видавати у Львові ілюстрований місячник під назвою „Наше здоровля”.

Врешті, Товариство опіки над українськими емігрантами, що виїждять за океан, з 1927 р. видавало у Львові свій часопис під назвою „Український Емігрант”. Поруч з питаннями переселенчого характеру відгукувався цей часопис і на поточне національно-господарське та культурне життя краю.

Українська преса на Волині та Холмщині

Року 1920 підписаний був договір між ССРСР і Польщею, згідно з яким Холмщина, Полісся, Підляшся та частина Волині підпали під владу Польщі. Перебуваючи в цьому становищі до 1939 р., ця частина українських земель довго залишалася замкнутою в собі, зберігаючи в той же час свій національний характер, що відбилося і на пресі. Побіч з деякими рукописними часописами, що їх видавала молодь, наприклад, „Перші Кроки” (Кременець, 1921–1922), та „Хвиля” (там же, 1923) при найближчій участі У. Самчука (В. Данильченка), вже з 1920 р. народжується тут преса, розвиток якої іде по лінії суспільно-політичній, господарсько-кооперативній, церковно-релігійній та загальноосвітній.

При активній участі місцевих українських громадських діячів набирає ширшого розвитку преса суспільно-політичного характеру. Першими її органами стають „Гро-

мада”, щоденна газета, що її в 1920 р. починає видавати Волинська „Громада”, та „Наше Життя”, крайовий тижневик у справах політичних, культурних і суспільних, що в 1921–1928 рр. виходить у Холмі за редакцією Войтюка, а потім інженера С. Маківки.

В наступних роках аж до 1939 р. появляється ціла низка подібних органів, що ставили завданням задоволення потреб національно-політичних і культурних змагань та захисту господарсько-економічних інтересів.

Перед веде м. Луцьк („Українське Життя”, „Селянська Правда”, „Селянська Доля”, „Наш Стяг”, „Голос Праці”, одноднівка „Волинське Життя”, „Вільна Думка”, „Громада” – 1925–1926 р., „Волинське Слово”, „Українська Громада”, „Поступ” та інші). Окреме місце займає газета „Українська Нива”, що в 1926–1928 рр. виходила у Варшаві для волинського населення, а з 1929 р. – у Луцьку. Редактором був П. Певний. З 1936 р. стає органом Волинського Українського об’єднання і виходить за редакцією інженера Тимошенка як перший рік видання.

Від початку і до кінця цей часопис заступав місцеві українські інтереси, стоячи на ґрунті співпраці з поляками та так званого блоку безпартійних (ББ).

З інших треба згадати ще такі: тижневик „Українське Слово” (Рівне, 1920), двотижневик „Дзвін” (там же, 1923–1927), як також „Селянський Шлях”, що в 1927–1928 рр. видавав у Холмі посол П. Васильчук як тижневик Українського соціалістичного об’єднання „Селянський Союз”.

Серед найближчих і активних діячів усіх цих органів, крім вже згаданих, були такі представники громадсько-політичного волинсько-українського життя як сенатор М. Черкавський, посол М. Приступа, С. Маківка, А. Нивинський, В. Богацький та інші.

Так само представники господарського життя вже з 1922 р. приступили до організації своєї преси.

Почин в цьому зробила українська кооперація. Року 1922 Кременецький повітовий союз кооператив на чолі з К. Панькевичем приступив був до видання свого органу під назвою „Зоря Кращого”. Побіч з місцевими силами взяли в ньому участь також такі діячі української кооперації, як М. Трепет, Я. Грабів та інші.

Довше протриматися цьому часопису не пощастило, появилoся лише троє чисел. Після адміністративного вислання польською владою низки українських діячів за ме-

жі Волині до Польщі, серед яких були і згадані кооператори, часопис цей перестав виходити. Його місце зайняли кілька інших господарсько-кооперативних органів.

Так, 1924 р. у Здолбунові почав виходити кооперативно-господарський ілюстрований місячник під назвою „Супряга” як орган осередкового Союзу українських кооператорів.

Філія Товариства „Сільський Господар” у Луцьку з 1933 р. видавала місячник „Нова Скиба”. У тому ж році у Луцьку агроном С. Дибенко починає видавати місячник „Рідний Колос”.

Національно-визвольні почуття і змагання на Волині відбилися також на церковно-релігійному ґрунті в напрямі боротьби за українську мову в церкві та унормування правного становища і внутрішнього устрою православної церкви. Речниками цього руху стали спеціальні органи. Одним з перших був двотижневий часопис під назвою „На варті”, що виходив у Володимирі-Волинському (1925–1926) за редакцією відомого церковного діяча А. Гічинського як орган українського культурного і церковного відродження. Там же з 1927 р. почав виходити місячник „Рідна Церква”, а в Кременці тижневик під назвою „Духовний Сіяч”, що його видавала Волинська духовна консисторія за редакцією А. Вітенка.

З 1935 р. замість цього часопису почав виходити орган Консисторії, двотижневик „Церква і Нарід”. Врешті, для волинських земель видавався ще один двотижневик у Варшаві (1924–1925) під назвою „Духовна Бесіда” за редакцією В. Островського.

Всі ці часописи приносили крім офіційної та інформаційної частин чимало матеріалів з історії Української церкви, з краєзнавства, як також дещо з красного письменства. Досить згадати тут хоч би такі з них: „З історії перекладів Св. Письма на українську мову”, „Старовинні пам’ятки на Волині” священика Ю. Шумовського, „Археологічні пам’ятки на Волині” — його ж, „Церковна музика” М. Тележинського та інші („Церква і Нарід”); „Містечко Орховок Володавського повіту на Холмщині”, „Село Кульна Білгорайського повіту на Холмщині”, „Село Шиховичі Грубешівського повіту” та „Село Хворостита Володавського повіту” („Духовний Сіяч”); „Основний статут... св. Автокефальної Православної Церкви в Польщі”, „Два плебісцити на Волині в справі богослужбової мови” („Рідна Церква”) та інші.

Врешті, було також кілька загальноосвітніх і літературних органів, наприклад, тижневик „Досвітня Зоря” у Володимирі-Волинському (1923–1927) та інші.

Тоді ж, старанням В. Островського у Варшаві, а потім у Луцьку, виходили такі ілюстровані двотижневики: „Наш Світ”, „Наша Бесіда”, що приносили на волинсько-холмську землю почуття та ідею єдності українського народу в його національно-культурних змаганнях.

Українська преса на Буковині

По першій світовій війні 1917–1918 рр. Буковина опинилася під владою Румунії. Залишаючись на ґрунті національної єдності зі всім українським народом, українське населення Буковини це своє становище визначило, в першу чергу, у захисті своїх національно-культурних інтересів та прав як національної одиниці. Одним з виразників цього становища була національна преса. Впродовж доби від кінця першої світової війни до початку другої виявилася вона в 17 суспільно-політичних органах, що з бігом часу змінювали один одного або йшли поруч. З перших органів цього типу була „Громада”, що виходила 1921 р. у Чернівцях за редакцією С. Канюка, як також тижнева газета українських соціал-демократів „Робітник”, що продовжував виходити з 1920 р., „Народній Голос” І. Созанського (Чернівці, 1921) та орган хліборобської партії (румунської) під назвою „Хліборобська Правда” (Чернівці, 1923 р., за редакцією К. Кракалія). Року 1925 за редакцією К. Кракалія виходить тижневик „Хліборобське Слово”.

У наступних роках появляється низка органів, з яких деякі спадкоємці попередніх, як „Боротьба”, в 1925–1928 рр. заступає попереднього „Робітника”, а з 1931 р. передає свої завдання часопису під назвою „Нове Життя”. Тоді ж 1924–1925 рр. народжуються такі органи суспільно-політичної думки як тижневик „Зоря”, що виходить у Чернівцях за редакцією В. Руснака, та „Земля”. 1926 р. починає виходити за редакцією Г. Когута двотижневик „Рідний Край” (1926–1927).

Року 1928 у Чернівцях появляється щоденна газета під назвою „Час”, що протрималася до другої світової війни. Почин до її видання дав Т. Глинський, аптекар з Ламі (містечко в піддонній Буковині), вклавши безповоротно

700.000 леїв. За деякий час, незважаючи на прихильність суспільства, газета починає матеріально підупадати. Тоді за посередництвом провідника української політики на Буковині В. Залозецького було об'єднано з нею тижневик Л. Когута під назвою „Рідний Край” з тим, що тижнево мало появлятися спеціальне „селянське” число, а Л. Когут ставав разом з Ю. Сербинюком редактором газети. Це тижневе „селянське” число якийсь час і тримало газету. Пізніш створено було видавничу спілку „Час”, найбільшим вкладчиком якої став Я. Макогін. Спілка придбала власну друкарню і своїми прибутками почала далі підтримувати газету.

„Час” здобув популярність не тільки на Буковині, але і поза нею серед ширших кіл українського суспільства.

З 1932 р. почала виходити у Чернівцях нова газета під назвою „Народня Сила”, що її організатором був посол Ю. Сербинюк, який відійшов від „Часу”. В 1934–1937 рр. за його ж редакцією виходила тижнева газета української національної думки.

Врешті, були ще такі газети як „Голос Буковини”, „Молода Буковина” тощо.

З 1931 р. починає виходити в Чернівцях за редакцією С. Никоровича журнал літератури, науки та громадського життя під назвою „Самостійна Думка”. Спочатку виходить як місячник, а 1932 р. перетворюється у двотижневик, а потім знову стає літературно-науковим і суспільно-політичним місячником. Першими роками появляється „СД” як зшиток більшого формату з обгорткою В. Залозецького. Пізніш прийняла книжковий формат. В 1931–1932 рр. при журналі були додатки „Самостійна Думка Української Матері” та „Державнотворча Трибуна Буковини”, що виходила за редакцією С. Никоровичевої. З 1933 р. ці додатки перестали виходити. Натомість С. Никоровичева почала видавати окремий народний журнал під назвою „Український Нарід”.

З найближчих співробітників у перших роках „Самостійної Думки” треба згадати І. Карбулицького, С. Лакусту, К. Ластівку та інших. Тут же можна було зустріти такі імена як М. Шаповал, Н. Григоріїв, О. Мицюк, С. Черкасенко, С. Русова, П. Котович, як також Є. Онацький, Д. Андрієвський та інші. На сторінках цього журналу накреслювалося ніби об'єднання суспільно-політичної думки на ґрунті поваги і толеранції, що виявилось і в самому його змісті. Але з 1938 р. „Самостійна Думка” прибрала

виразно протилежний характер, ставши речником єдино націоналістичної течії та притягнувши декого, хто стояв побіч (проф. Л. Білецький, С. Черкасенко); журнал в його літературно-науковій частині з кожним роком зростав і притягав увагу суспільства. Та разом із тим у частині публіцистичній збуджував він серед того ж суспільства нехоть і застереження, що викликалося доволі необережними і часто ризикованими як змістом, так і формою поодинокими виступами.

Це останнє було причиною, що журнал не зміг вийти на широкий шлях як літературно-науковий орган, хоч для того мав всі дані.

Попередником „Самостійної Думки” як літературно-наукового журналу був орган української молоді, організованої в „Українським Академічним Товаристві „Союз” в Чернівцях. Був це місячник, що в 1921–1923 рр. виходив під назвою „Промінь”. Року 1923 змінив його двотижневик під назвою „Життя”, що видавав його Комітет українського студентства. У 1934–1937 рр. виходила тижнева газета молоді під назвою „Самостійність” з додатком сатирично-гумористичного листка під назвою „Чортополох”. Врешті, заслуговує згадки ще один орган, що здобув поважне місце. Це був журнальчик для дітей під назвою „Українська Ластівка”, що почав виходити в Чернівцях з січня 1933 р.

Підкарпатська Русь – Карпатська Україна

Тоді як Галичина і Буковина, в добі по першій світовій війні, фактично вже позбулася москвофільства в пресі, на долю Карпатської України припало впродовж саме цієї доби витримати бій з цією недугою. Початки цього бою в’яжуться зі спробою советизації країни під протекторатом мадярської советської влади на чолі з Бела-Куном в 1918–1919 роках.

Речником цих спроб у Карпатській Україні, названій „Руською Країною”, з початку квітня у Мукачеві стає політична тижнева газета під назвою „Руська Правда” („Урядові Ізвіщання Русько-Країнського Комісарства”). З днем 28.VI назву змінено на „Русько-Країнська Правда”. Був це орган, що визначався особливою неохайністю, політичним і мовним неуктвом та гостро ворожим становленням до українства.

Як виглядала „мова” цієї газети, можна бачити хоч би з такого повідомлення: „Републичной Совет Россійській, нужному держе аби єднородное проваденіє уделем воинским фінанціяльнім, жильзрицким й ужитким подобним деле”. Або: „В Росіи Центральное Советкомисарство великое собрание держав. В Петербург й 1-го юнія появилися Ківети Украински, Летски, Літвански Біл-Руськи. Й сем Ківети общій Россіом: ште они твердий союз хотят между републичной совета”... (число з 1. VI. 1919 р.).

Таких зразків можна зустріти безліч. Проти цього органу стала відновлена „Наука” на чолі з А. Волошиним. З січня 1919 р. змінила була вона назву на „Руська Країна”, але у вересні того року знову повернула до попередньої, що й затрималася до 1922 р., коли була змінена на „Свободу”.

З приєднанням до Чехо-Словаччини під назвою Підкарпатська Русь, примушена була Карпатська Україна вести боротьбу з москвофільською недугою в затяжному і нелегкому бою. Проте крок за кроком український рух здобував позиції.

На 1938 р. вилився він у такі дані щодо кількості органів за мовою видання (від прилучення до реалізації автономії).

1) Українська мова (фонетичний і етимологічний правопис)	62 органи
2) „Язичіє”	25 органів
3) Російська мова	39 органів

Отже, 126 органів на 51 органів чужонаціональних: мадярських — 34, чеських — 13, інших — 4, і врешті, ще 6 органів — у двох чи більше мовах.

За доби автономного існування Карпатської України (X. 1938 — III. 1939) виходило тут 16 органів преси, з яких:

1) українських (в тому і чеською мовою)	11 органів
2) російських (москвофільських)	3 органи
3) чеських	1 орган
4) в двох мовах (українсько-чеській)	1 орган

В тому — 4 органи як продовження з попередніх років і 12 — нових. За змістом українська преса охоплювала всі галузі і вимоги життя. На першому місці — органи суспільно-політичні. Один із старших часописів („Наука”), прийнявши назву „Свобода” став суспільно-політичним, культурним і економічним органом. З 1925 р. під проводом о. А. Волошина стає органом Християнсько-народної партії. Виходив в Ужгороді тижнево, а потім двічі на тиж-

день, як газета, до 1938 р. З виходом щоденника під назвою „Нова Свобода”, „Свобода” припинила своє існування. Засновано було цей щоденник зусиллям всього громадянства, при найактивнішій участі А. Волошина і Ю. Ревая. В добі автономії став цей щоденник органом Українського Національного Об'єднання (1939), здобувши під добрим, умілим редакційним проводом інженера С. Довгаля, а пізніш письменника В. Гренджі-Донського, широку популярність.

При найближчій співпраці В. Гренджі-Донського виходило в Карпатській Україні вже з часу прилучення її до Чехо-Словаччини кілька органів. В першу чергу був це щоденник під назвою „Русин” (Ужгород, 1920—1923 рр). Спочатку виходив двічі на тиждень. Головним редактором був Ф. Жаткович, при співпраці А. Штефана. Року 1923 стає щоденником із тижневим ілюстрованим додатком під назвою „Неділя Русина”.

В цих же роках виходить орган Руської хліборобської партії під веденням М. Бращайка „Руська Нива” (1920—1924) як тижнева газета. Її завданням було: захист і розвиток українських культурних і господарських інтересів та ширення ідеї єдності з усім українським народом.

На початку цієї ж доби народжується орган українських соціал-демократів „Народ” як тижнева газета, найближчими співробітниками якої стають Е. Пуза — старшина УГА, і С. Ключурак — пізніш за автономії міністр автономної влади. З 1922 р. „Народ” заступає тижнева газета під назвою „Вперед”, що і виходить до 1938 р. при участі спочатку С. Ключурака, а потім Д. Німчука і за фактичною редакцією інженера С. Довгаля.

С. Ключурак, відійшовши від соціал-демократів, став одним з активних провідників української групи в Республікансько-хліборобській (аграрній) партії. Органом цієї групи стала суспільно-політична тижнева газета під назвою „Земля і Воля” (Ужгород, з 1934 р.). Головним редактором став С. Ключурак при ближчій співпраці Ю. Лацанича. Року 1935 мала додаток для молоді „Молодий Плугар”.

Виходила „Земля і Воля” до жовтня 1938 р. Так само в цей час припинила своє існування газета „Українське Слово”, що почала виходити з 1932 р. при найближчій участі М. Бращайка, В. Бірчака, В. Гренджі-Донського та інших. Виходила спочатку тижнево, потім двічі на тиждень. Своім гаслом поставила: „Пора, щоб щезло україно-

фільство, москвофільство, а щоб всі пізнали, що ми є один український нарід”.

На тридцяті роки припадає вихід українського національного органу на Пряшівщині (Словаччина). Був ним двотижневик під назвою „Слово Народу” (1932–1932 р.) при участі письменниці І. Невицької.

Врешті, напередодні автономії почав був виходити орган Української національної селянсько-робітничої партії при участі І. Грицяя. Був це двотижневик (газета) „Народня Воля” (В. Бичків), перше число якого появилось 31 серпня. Вийшло двоє чисел. З інших органів, що виходили раніш, а напередодні автономії припинилися, це „Карпатська Правда” — комуністичний орган, що почав виходити 1920 р. під назвою „Карпатська Правда”, місячник „Голос Життя” та інші.

За автономії були в Карпатській Україні, крім „Нової Свободи”, ще такі газети: „Наступ”, що почав виходити в Ужгороді двічі на тиждень як газета, а потім у Хусті як орган націоналістичної думки. Виходив під проводом С. Росохи, перше число вийшло як додаток до „Нової Свободи”, всього вийшло 18 чисел; газета „Карпатська Україна”, що виходила двічі на тиждень в Хусті; тижнева газета „Нація”, що почала виходити з 12.ІІ. 1930 р. у Рахові під проводом С. Юськова.

З органів, що ставили завданням пропаганду русинства (третьій напрям) в 1935–1938 рр., була тижнева газета під назвою „Неделя”, що виходила за підтримкою єпископа А. Стойки штучним язичієм і мала вороже наставлення до українства.

Не менш ворожим до українства були і всі органи москвофілів, з яких згадати хоч би такі газети як найстарша „Русская Земля” (1919–1938), далі — „Русский Народный Голос” (1934–1938), „Карпато-русский Голос”, а потім — „Наш Путь” (органи Е. Фенцика), як також один із найбрутальніших органів так званого „руського” напрямку „Свободное Слово”, що в своїх виступах щасливо конкурував з „Карпато-руським Голосом”, і „Наш Путь”. Врешті, ще „Русский Вестник” Куртяка, що мав нахил до мадярофільства, та чимало інших подібних.

З наукових та літературно-наукових, як також педагогічних органів, у першу чергу треба згадати „Науковий Збірник” з його дуже цінним змістом. Видавало його Товариство „Просвіта” в Ужгороді при найближчій участі В. Гаджеги, І. Панькевича та інших. Другий часопис був

присвячений пізнанню рідного краю під назвою „Підкарпатська Русь”, що в 1924–1936 роках виходила в Ужгороді під проводом П. Яцка і при співпраці І. Панькевича. З літературних органів – „Наша Земля” за редакцією В. Гренджі-Донського та місячник „Говерля” (1939), що його видавав у Хусті І. Роман (вийшло одне число).

Цікава історія виникнення „Нашої Землі”. Влітку 1926 р. у Перечині відбулася нарада літературних і громадських працівників, яка обрала комісію для опрацювання програми журналу та організації збірки фондів. Праця комісії зустрілася з перешкодами з боку однієї особи з українського суспільства, яка вже зарекомендувала себе виступами проти української еміграції і українського руху на сторінках чеської преси. Справу довелося перервати. Тоді перебрав її на власну руку В. Гренджа-Донський. Журнал мав називатися „Українська Земля”. Але Ужгородська поліція на цю назву дозволу не дала. Апеляція не мала успіху. Так довелося замість проектованої назви дати журналу назву „Наша Земля”.

Не бракувало тут і мистецького органу. Зродився він у Хусті 1939 р. під назвою „Нова Сцена”. Був це місячник театрального мистецтва. Вийшло двоє ілюстрованих чисел за фактичною редакцією братів Шерегіїв.

З педагогічних – „Учитель”, що в 1920–1936 рр. виходив за редакцією І. Панькевича, С. Бочека (чех) й Юліяна Ревая у виданні шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі; „Учительський Голос” (1930–1938) – орган Учительського Товариства, що виходив раз на місяць за редакцією А. Полянського (Мукачів) та „Наша Школа”, що його видавала „Учительська Громада” за редакцією І. Баска у Мукачеві в 1935–1938 роках.

У Мукачеві ж в 1933–1938 рр. виходив загальноосвітній і господарський часопис (раз на місяць) під назвою „Світло”, який видавала Філія Товариства „Просвіта” при найближчій співпраці Л. Романюка та В. Куриленка.

Товариство „Просвіта” в Ужгороді 1925 р. при активній участі Т. Павличенка і П. Кукурузи приступило було також до видання літературно-наукового і господарського журналу під назвою „Просвіта”, якого появилася лише двоє чисел. Тим же Товариством було видавано одно число „Просвіта – Шевченкові” з нагоди 65-ої річниці смерті Шевченка за фактичною редакцією А. Животка і з участю визначніших місцевих літературно-наукових сил. Число

це було на другий день поліцією skonфісковано, а на видавництво накладено кару в розмірі 20 крон.

Окреме місце зайняли „Вісті” Етнографічного Товариства як орган товариства, заснованого в Мукачеві М. Обідним при співучасті широких кіл місцевої інтелігенції. Почав цей орган виходити з 1935 р. при фактичному проводі М. Обідного. Виходив до 1937 р., в якому появилося ще сім чисел. По смерті М. Обідного (1938 р.) перестав виходити.

Широко розвинулася преса молоді. Першим був „Віночок підкарпатських діточок”, що виходив в 1920–1923 рр. в Ужгороді за редакцією І. Панькевича і при співпраці В. Бірчака. У 1923–1934 рр. виходив в Ужгороді журнал під назвою „Пчїлка”. Організатором і фактичним редактором його був П. Кукуруза. Виходив цей журнал довгий час етимологічним правописом як орган Товариства „Просвіта”. Добре поставлений як технічно, так і змістом, здобув він широке признання і прихильність, став популярним як серед молоді, так і серед старшого громадянства.

Не меншою увагою користувався і „Наш Рідний Край”, що в 1922–1938 рр. виходив місячно у Тячеві, так само етимологічним правописом під проводом А. Маркуша. Крім літературної частини, приносив відомості з краєзнавства, що їх подавали молоді співробітники-діти.

У Великій Копані 1936 р. виходив місячно під проводом М. Вайди часопис під назвою „Карпатська Молодь”. У Мукачеві самоосвітній шкільний гурток при Торговельній академії „Рідна Нива” в 1927–1928 рр. видавав свій орган під назвою „Тиса”. Розвивався під проводом Л. Бачинського, Ю. Ревая, А. Ворона, А. Шерегія та інших. Також пластова преса, з органів якої „Пластун”, що в 1924–1931 рр. виходив в Ужгороді, а потім у Севлюші (1934–1935), „Береговський Пластун”, „Бичковський Пластун”, „Ватра”, „Севлюшський Пластун”, „Скоб”, „Табір”, „Український Пластун”, „Гуцульський Ранок”, „Пластовий Орган”. В більшості це рукописні часописи, відбивані на гектографі.

Наприкінці 1936 р. разом з „Вістями Етнографічного Товариства” почав був виходити „Молодий Етнограф”. Врешті, виходив орган підкарпатської поступової молоді під назвою „Поступ”. Там же з 1933 р. починає видавати М. Лелекач новий часопис для молоді під назвою „Пробоем”, що пізніш перетворився під веденням С. Ро-

сохи в загальний літературно-науковий орган і виходив до 1939 р.

З господарських органів першим був „Господар”, що його в 1920 р. видавав „Земський Реферат” за редакцією М. Творидла. З кооперативних органів виходили: „Кооператива” (1921–1924) та „Дружественный Вестник” (з 1926 р.) – обидва в Ужгороді. При Товаристві „Просвіта”, при найближчій участі і фактичним керуванні П. Кукурузи, Т. Павличенка та М. Боровського виходили в 1923–1926 рр.: „Пчолярство” і „Подкарпатське Пчолярство”.

Виходили тут також органи церковно-релігійного характеру. В першу чергу – місячник „Благовісник”. Почав його видавати в Ужгороді о. А. Волошин в 1921 р. Проіснував під його проводом до 1939 р. (Хуст). Другим був орган ченців Росвіговського монастиря під назвою „Вісті з Чернечої Гори” (1934–1938, циклостиль). Далі йдуть „Душпастир” (1928–1938); „Місійний Вісник” та інші.

Не бракувало, врешті, і сатирично-гумористичного органу. Був ним журнал під назвою „Сова”, що виходив в Ужгороді в 1922–1923 рр. Часом дотепно фіксував мовну абсурдність, недалеко від дійності. Так, передавав „мову” місцевої інтелігенції під одним з образків таким підписом: „Нашу редакційну матерію додаваючи політики”, що мало означати “політики, що подають до нашої редакції матеріали”.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ ЄВРОПЕЙСЬКА І ЗАОКЕАНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

Українська преса на чужині. Заокеанська преса

Роза межами України по першій світовій війні зріст української преси йде в першу чергу за океаном. Деякі органи тут продовжують виходити з минулих часів. Згадати тут такі як „Свобода”, що від 1920 р. появляється вже як щоденна газета тиражем у 16.500 примірників; „Народна Воля” (тричі на тиждень); „Америка”. Народжуються нові органи, переважно газетного типу. Так, 1923 р. почав виходити тижневий орган поступового, демократичного напрямку як орган Товариства „Оборона України” під назвою „Українська Громада”. Пізніш виходить під проводом д-ра М. Мандрики орган соціалістично-революційного напрямку під назвою „Правда і Воля”, що з газетного типу переходить потім на журнал. У Детройті виходить орган поступово-демократичний під назвою „Пора”, а потім „Нова Пора” (пізніш „Нова Громадська Пора” під проводом Н. Григорієва). Далі — орган націоналістичної думки „Новий Шлях” (Саскатун, Канада), „Націоналіст” (Нью-Йорк) і його продовження — „Україна”; так само „Україна” в Буенос-Айресі, там же — „Наш Клич”, „Січовий Клич” та інші. Органами, що відбивали думки і національно-політичне становище гетьманського руху, були „Наш Стяг” (під проводом О. Шаповала), „Січ” (Чікаго), „Український Робітник” (Торонто). В Бразилії при ближчій участі А. Коршнівського виходить „Зоря” поступово-демократичного напрямку, що пізніш перетворюється в журнал.

Врешті, зазначимо й органи комуністично-советофільського напрямку, такі як „Щоденні Українські Вісті”,

„Українські Робітничі Вісті” (Вінніпег); „Фармерське життя” (Вінніпег).

Виходить також кілька газет церковно-релігійного характеру. Пізніше робляться спроби видавати журнали. Одним із перших треба згадати ілюстрований загальноосвітній місячник під назвою „Заморський Вістник”. Видає його з 1920 р. „Робітнича Книгарська і Видавнича Спілка” в Торонто за редакцією П. Крата. Незважаючи на добре ведення як освітнього органу, що приносив багату і різноманітну лектуру, зміг він протриматися лише рік і припинив своє існування через брак фондів.

Після того з'являється декілька журнальчиків популярно-літературно-громадського характеру: „Воля України”, „Нова Україна”, „Рання Зоря” в Нью-Йорку. Всі вони мали короткий вік.

Більш поважного характеру набирає ілюстрований місячник, присвячений культурним і економічним справам українців в Едмонтоні (Канада) під назвою „Західні Вісти”, що 1928 р. виходять за редакцією Я. Крета. Тоді ж появляється журнал, присвячений для робітничої самоосвіти під назвою „Світло” (1928–1929; Нью-Йорк). Там же (Нью-Йорк) виходить „Вістник ОДВУ” як центральний орган Організації Державного Визволення України націоналістичного напрямку (1923–1933 рр.). У Вінніпегу виходить комуністичний журнал „Робітниця” та того ж напрямку журнал для молоді „Молодий Світ”.

В 1920–1921 рр. в Нью-Йорку виходить місячник для справ промислу, торгівлі і просвіти, що його видає „Січовий Базар” під назвою „Базар” (1934). У Пітсбургу — „Жіночий Світ” (1933–1934), а у Саскатуні з 1918 р. орган „Студенського Кружка” при Інституті ім. П. Могили під назвою „Каменярі”. Органом української молоді був також місячник організації „Мазепинці”. Виходив він латинкою під назвою „Мазепинець” в Чікаго (1931–1932).

З органів церковно-релігійного змісту були такі часописи: „Сіяч” — Української Автокефальної Православної Церкви в ЗДА, що почав виходити в Чікаго з 1921 р., та „Віра та Знання”, часопис євангельського християнства (Торонто, 1923–1924 рр.) Та найширше, здається, розвинулися тут органи гумору і сатири. Крім „Молота”, що виходив у Нью-Йорку в 1919–1924 рр., треба згадати ще такі часописи як двотижневик „Оса” (Чікаго, 1918–1921), „Батіг” (Чікаго, 1921), „Перець” (Нью-Йорк, 1924), „Пугач”

(Нью-Йорк, 1925), „Сміх і Правда”, що заступив “Молот”, та “Око”, що почав виходити у Нью-Йорку 1939 р.

Преса бачванських українців

Першим органом бачванських українців (Югославія) стає тижнева газета під назвою „Руски Новини”, що виходила в 1924–1939 рр. місцевою говіркою в Р. Керестурі-Дякові. Там же (Дяково-Пішкоревці-Р. Керестурі) виходила українською мовою двічі на тиждень газета під назвою „Рідне Слово”, що його видавав о. М. Фірак. Протрималася до 1939 р.

В 1936–1938 рр. в Р. Керестурі виходив місцевою говіркою журнальчик під назвою „Думка”, а з 1939 р. — літературною українською мовою як націоналістичний орган під проводом М. Бучка (Раєво Село). Врешті, Товариство „Просвіта” у Загребі видавало загальноосвітній орган „Вістник”, що виходив в 1936–1939 рр. відбиваним на циклостилі.

Таборова преса

По катастрофі 1919–1920 рр. українське військо примушене було покинути рідні землі. Опинилося воно в таборах Чехії і Польщі. Відірване від світу, в тяжких умовах інтернованих, українське лицарство стало над прірвою розпуки і зневір'я. Утриматися від цієї загрози, захиститися від страшного ворога — деморалізації — таке завдання стало перед українським козацтвом за дротами.

Здійснюючи його, розвиває енергію в напрямі організації культурного, духового життя в таборах. Одне з поважніших місць в цій організації займає таборова преса. Найперше з'являється вона в таборах Галицько-Української Армії в німецькому Яблонному та Ліберці в Чехо-Словаччині. Були це такі органи: „Голос Табора”, що його в 1919–1920 рр. видавав Просвітний Кружок, та гумористичний часопис під назвою „Камедула” у Ліберці. Обидва видавалися відбиваними на гектографі. Там же з 1.ІІ. 1920 р. виходить „Український Скиталець”, а з 15.ХІІ. 1922 р. — „Український Стрілець” як орган „Пресової Кватири” при Українській бригаді в німецькому Яблонному. Обидва розвинулися в нормальні журнали і були популярними серед стрілецтва.

Найактивнішими організаторами і співробітниками всіх цих органів були такі старшини Галицько-Української армії як С. Ріпецький, Я. Ярема та інші.

Подібні органи почали появлятися й у таких таборах в Польщі: Калішівський, Олександрівський, Ланцутський, Вадовицький, як також у Ченстохові, Петрокові, Пікулічах тощо. Були вони переважно тижневого та двотижневого типу, а почасти місячники. За змістом і завданням були це часописи просвітньо-інформативного характеру, літературного, кооперативного, військово-технічного і врешті сатирично-гумористичного. Завдання таборової преси було сформульовано видавничою секцією в Каліші, що видавала часопис „За Дротом”.

„Хай же наш журнал, — писав цей часопис, — вілле нову силу в душі тих, хто під впливом останніх тяжких подій і втоми може був близький до зневіри”. Такий бадьорий голос чувся зі сторінок і інших часописів. Досить згадати хоч би і такий як „Залізний Стрілець”, що його появилося у Каліші 27 чисел, як також сатирично-гумористичні: „Око” (16 чисел з малюнками) та двоє чисел журналу „Сич”.

В Олександрівському таборі появилася низка часописів, що охоплювали різні галузі життєвих потреб табору.

За редакцією Липовецького вийшло шість чисел ілюстрованого часопису кооперації, культури й освіти під назвою „Зірниця”. Тут же виходили „Нове Життя”, що з ч. 40 перейшло на друк, військово-культурний часопис „Український Стрілець”, якого появилося двоє чисел. Врешті, кілька сатирично-гумористичних: журнал карикатур „Характерник” (6 чисел), одне число „Гримаси” за редакцією Левицького та одне число „Комар”, що було конфісковане.

У Ланцуті — дев'ять чисел літературно-військового тижневика „Наша Зоря”. Тут же культурно-освітній відділ табору видавав журнал гумору та сатири під назвою „Будяк” як орган партії БКВ („Бий, куди влучиш”).

У Вадовицькому таборі появилося чотири часописи, а саме: літературний журнал „Запорожець” та „Запорозька Думка”, що виходила двічі на тиждень, і два гумористичні: „Аванс”, якого вийшло за редакцією Гавришка шість чисел, і „Жало”.

Так само у Ченстохові виходила „Військова Думка” та інформаційний орган Війська Запорізького „Думка” (10 чисел) і шість чисел сатирично-гумористичного журналу

„Колючки”. У Петрокові – літературний часопис під назвою „Тернистий Шлях” за редакцією Козловського. І врешті, у Пікуличах – гумористичний „Листок Об’яв”.

Окреме місце займає літературно-мистецький журнал „Веселка”, що виходив в 1922–1923 рр. у Каліші і купчив навколо себе такі літературні сили як Є. Маланюк, О. Карманюк, А. Коршнівський та інші.

„Зустрінути сліпуче завтра” готувався цей журнал і додавав: „Веселка” – це кінець вчорашньої бурі і хвилина спокою перед новим курганом... Словом, фарбою, лінією, жестом, звуками неймовірних – могутніх маршів і гімнів – ви мусите зорганізувати, запалити народні маси, надихнути їх на останній нещадний бій”. Так кликала редакція українських поетів, музик, речників культури і мистецтва.

Врешті, кілька спеціальних органів як „Вістник Спільки Лікарських помічників” (Шипіорно), „Релігійно-Науковий Вістник” та інші.

Майже всі таборові часописи публікувалися шапірографним чи гектографним способом. Пересічний тираж був в 40–50 примірників і лише деякі, що досягали можливості друку, розходилися в більшій кількості, розкриваючи таборові дроти. З зовнішнього боку виглядали всі ці часописи дуже добре. Більшість з них писана на машинці і потім відбивана згаданим способом. Деякі писані від руки. Майже всі ілюстровані. Особливу увагу звертають мистецьким виконанням малюнків „Аванс”, „Окріп”, „Колючки”, „Запорожець” тощо.

Карикатури влучні, зарисовані сміливими рисами, рухливі. Дотепи переважно витримані в пристойній мірі, влучні і веселі, подекуди чується сарказм і терпка усмішка.

Зокрема добрі обкладинки і заставки, виконані від руки, або відбиті на шапірографі. Переглядаючи, пригадуються старі часи, коли якийсь книголюб просиджував довгі години, оздоблюючи візерунками, писану від руки книжку. Багато почуття вкладено в ці малюнки. Збуджують вони думку, викликають відповідні настрої.

Преса української еміграції та інші органи на чужині

Одночасно з військово-таборовою пресою народжується на чужині преса української політичної еміграції. З бігом часу вона поширюється й об’єднується з іншими органами поза українськими землями. Має своїм

завданням ця преса організацію національно-політичної думки, задоволення культурних і наукових інтересів та інформування чужини.

Вже в 1919–1920 рр. виходить в Берліні газета „Український Прапор”, що його видає уряд преси і пропаганди Західно-Української Народної Республіки. Протрималася, як орган галицько-українських змагань, до 1931 р. Тут же за редакцією З. Кузелі виходить тижневик „Нове Слово”, а в 1921–1922 рр. – „Українське Слово”, спочатку двічі на тиждень, а потім (1922) як щоденна газета за редакцією Д. Дорошенка та З. Кузелі, заступаючи думки гетьманського руху. У Відні починають виходити такі органи як „Боротьба” (1920), тижневик, що заступає інтереси робочого люду, та „Нова Доба”, що виходила під проводом В. Винниченка та інших. Року 1919 у Відні починає виходити під проводом В. Піснячевського тижневий журнал під назвою „Воля”, потім „Воля України”. Під вмілим проводом стала „Воля” широкоінформативним часописом. Чимало місця було відведено на його сторінках також публіцистиці, де визначалося гостре перо самого В. Піснячевського.

В цих же роках (1920–1922) закордонна делегація української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) приступає у Відні до видання під проводом М. Грушевського свого органу під назвою „Борітеся – Поборете”. Виходив він при найближчій участі М. Шрага, М. Шаповала, М. Чечеля та інших.

Появилось десять чисел, з яких шоста книжка повністю присвячена проекту програми УПСР. З 1922 р. виходить у Празі центральний орган українських соціал-демократів під назвою „Соціалістична Думка” як продовження „Вільної України”, яка у січні 1921 р. почала була виходити у Львові.

У Варшаві з 1921 р. виходить щоденна газета під проводом О. Саликівського під назвою „Українська Трибуна”. Був це добре поінформований орган, що під вправною редакторською рукою приносив також праці й статті на теми політичні, економічні, історичні, літературні тощо. Найближчими співробітниками були: А. Ніковський, О. Лотоцький, В. Садовський, К. Мацієвич, Д. Геродот та інші, що відбивали думки і політичне наставлення соціал-федералістів (радикально-демократичної партії).

Ідеологічним органом гетьманців став журнал „Хліборобська Україна”, що в 1920–1925 рр. виходив збірниками під проводом В. Липинського.

В перших роках еміграції народжуються також органи літератури, мистецтва, національно-культурного життя, як також присвячені справам військовим, історії визвольних змагань тощо. Року 1920 у Відні за редакцією О. Олеся починає виходити журнал під назвою „На переломі”. Ставив він завданням „стати осередком чистого духового життя за кордоном..., стати висловом національного сумління...”

До здійснення того стали такі літературні, наукові і публіцистичні сили як М. Грушевський, С. Черкасенко, О. Колесса, Б. Лепкий, С. Шелухин та інші.

Другим суспільно-літературним і науковим органом стала „Нова Україна”, що 1922 р. почала виходити з ініціативи Українського громадського комітету в Празі як двотижневик громадсько-культурного та економічного життя при найближчій участі М. Шаповала, Н. Григорієва, П. Богацького та Б. Мартоса. З січня 1923 р. перетворилася вона у товстий журнал-місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя і так виходила до 1928 р. Спочатку за редакцією М. Шаповала і В. Винниченка та секретаря редакції П. Богацького, а пізніш за редакцією Н. Григорієва, М. Галана, С. Довгаля, Б. Залевського. Згуртувала вона найширші літературні, наукові і публіцистичні сили. Дала твори старших і молодих авторів з еміграції. Пролунав тут голос українських письменників з-поза „залізної завіси” (В. Підмогильний та інші), з якими журнал нав’язав зв’язки. Під доброю вправною редакторською рукою розвинувся він в орган, що здобув признание й інтерес в широких колах українського суспільства як на чужині, так і на українських землях, разом з глибоким подратуванням ворожих кіл „по тому боці”.

Зі спеціальних органів у першу чергу треба згадати воєнно-літературний журнал під назвою „Табір”. Почав він виходити 1923 р. у Каліші розміром в 4–6 аркушів друку при найближчій участі генерала В. Куща та полковника М. Садовського і співпраці генерала С. Дельвіга, Колосовського, В. Сальського, П. Шрамченка, Т. Олесюка та інших.

Спочатку видавці мали на думці присвятити цей орган виключно розробці воєнного знання, але вже з третім числом дали місце і „літературі”, а саме — ідеологічним, політичним та полемічним статтям, витриманим у дусі концепції, що її заступав і на яку поклав печать своєї особистості С. Петлюра.

Не меншого значення і популярності здобув другий поважний орган, присвячений історії визвольних змагань

під назвою „За Державність”. Зібрав він на своїх сторінках чимало цінного матеріалу та дав не менш цінних праць до історії боротьби українського народу за державність. Виходив цей орган товстими збірниками і протримався до другої світової війни.

Врешті, популярний громадсько-політичний та інформативний тижневий журнал, що його основником був С. Петлюра, під назвою „Тризуб”. Засновано його 1925 р. в Парижі. Виходив без перерви до 1939 р. як речник і захисник ідей, покладених в основу Української держави в формі Української Народної Республіки (УНР).

Із спеціальних органів цього часу треба згадати ще такі як „Книга” — бібліографічний журнал, якого появилось одне число у Відні 1921 р. під проводом проф. Д. Антоновича; „Український Медичний Вісник”, що почав виходити у Празі 1923 р. і протримався до 1925 р.; „Український Студент” (Прага, 1920—1924) тощо.

Починаючи з 1923 до 1939 рр. преса української еміграції широко розгортається, охоплює різні галузі національно-суспільного життя і вимагає для себе спеціальної сторінки огляду. Зокрема в цей час виходить у різних місцях Європи довга низка „Вістей” та бюлетенів поодиноких організацій, серед яких чимало присвячених інформації чужинців.

З інформаційних органів цього часу в першу чергу треба згадати „Українську Кореспонденцію”, скорочено „УКРАЇНКО”, що виходила в чеській Празі під час пацифікаційних подій на західноукраїнських землях. Почала виходити з ініціативи членів празької групи Української партії соціал-революціонерів за проводом і редакцією д-ра Я. Зозулі та інженера Г. Денисенка. Виходила в двох виданнях: українському й чеському 1930—1931 рр. Здобула популярність. Зокрема чеське видання стало популярним інформаційним джерелом для органів чеської преси.

Подібним же інформаційним бюлетенем пізніше став у Празі „Українськи Пржеглед” в чеській мові, що виходив так само з ініціативи і старанням празької групи УПСР.

Врешті, широку популярність здобув „Український Тиждень”, що довгий час виходив у Празі за веденням П. Зленка.

З суспільно-політичних органів цього часу треба відзначити в першу чергу такі як „Вісник УПСР”, а потім „Трудова Україна”, основником якої був М. Шаповал, а по його смерті (1932) виходила за редакцією Н. Григоріїва та П. Богацького як орган Центрального комітету УПСР;

„Розбудова Нації” як ідеологічний орган націоналістичної течії в українському суспільстві, що виходила місячними випусками в Празі.

З інших такі: „Наша Спілка”, орган Української селянської спілки (Прага), „Шлях Незалежності” (Варшава), „22 січня” (Париж); „Незалежність”, „Український Революціонер” та „Сурма”, призначені для українських земель; „За Конгрес” (Прага), „Інвестігейтор” (Лондон) та інші; орган літературно-мистецького характеру „Літопис політики, письменства і мистецтва” (Берлін); студентські: „Студентський Вісник”, „Життя”, „Спудей” (Прага), „Наша Громада” (Подєбради), „Чорноморя” (Данціг) та інші; бібліографічні: „Книголюб” (Прага); військові: „Військова Справа”, „Вояк”, „Запорожець” (Париж) та інші; господарські: „Господарський Бюлетень” (Париж), „Торговельно-Промисловий Вісник” (Варшава), „Село” (Подєбради); спеціальні: „Український Філетеліст” (Відень) та інші, серед яких преса кубанської української еміграції як „Про Кубань”, „Кубанські Думки”, „Кубанський Край”, „Наш Край”, „Хвилі Кубані”, „Чорноморець” (Прага).

У 1930-х роках у Варшаві почали виходити три часописи, що зайняли в українській журналістиці окреме поважне місце. Першим з них був кварталник, а потім двомісячник під назвою „Ми”. Виходив в 1933–1939 рр. при найближчій участі М. Куницького, А. Крижановського та І. Дубицького та при співпраці Б. Ольхівського, Г. Лазаревського, Н. Левицької-Холодної та інших. Виконав він своє завдання як літературно-мистецький орган чи то своїм змістом, чи то формою видання. З січня 1935 р. почав виходити науково-літературний місячник під назвою „Наша Культура” та місячник для студій української мови під назвою „Рідна Мова”, обидва старанням і під безпосереднім проводом проф. І. Огієнка.

Поставивши своєю метою „всебічне і глибоке наукове висвітлення нашої духової й матеріальної культури”, „Наша Культура” оповістила свою програму, що охоплювала праці з історії, літератури, мистецтва, філософії, мовознавства, етнографії, права, археології, педагогіки і таке інше. Впродовж трьох років під вмілим проводом видавця і редактора, журнал об’єднав широке коло наукових працівників, що в 32 томах дали понад 200 наукових праць з різних галузей. Проте і цей поважний і незалежний орган не уникнув бича української преси. У грудневій книжці

1937 р. редакція примушена була повідомити читачів про тимчасове припинення видання, поки передплатники не виконають свого елементарного обов'язку — поки не заплатять своїх боргів. „Робимо це як демонстраційний протест, — писала редакція, — проти тих неплатників, що стали буденним явищем у нашому громадянстві”.

Тут же попередження, що „неплатство й післяплатство вб'є „Рідну Мову”, і зрештою сподівання, що перерва в праці — тільки тимчасова примусова перерва, яка покінчиться в найкоротшому часі. Але це, додає редакція, залежить від... неплатників і післяплатників.

Сподівання не здійснилися. Тимчасова перерва „Нашої Культури” перетворилася в остаточне припинення і журналу вже не пощастило відновитися.

Натомість „Рідна Мова” проіснувала без перерви до 1939 р., несучи до широких кіл українського народу глибоку любов, пошану і знання своєї мови.

Загальний стан української преси поза ССРСР напередодні другої світової війни

За приблизним підрахунком, українська преса поза ССРСР на 1936 р. нараховувала 202 різних органів (без „Записок” та „Наукових Збірників”) і 3 одноднівки.

За країнами і за типом видання поділяється вона так:

Країна	органів	газет	журналів бюлетенів	
			(назв)	
Галичина-Волинь	97	25	72	—
Буковина	5	3	2	—
Карпатська Україна	19	8	9	2
Югославія	3	2	—	1
Польща	9	—	8	1
Чехо-Словаччина	16	3	7	6
Франція	4	1	2	1
Англія	2	—	—	2
Німеччина-Австрія	5	—	4	1
За океаном	40	29	11	—
Маньчжурія	2	1	1	—
Разом:	202	72	116	14

За змістом:

Органів	Назв
1. Суспільно-політичних	87
2. Літературно-наукових, мистецьких	27
3. Часописів молоді і дитячих	19
4. Професійно-фахових	24
5. Церковно-релігійних	9
6. Жіноцтва	6
7. Спортових	5
8. Гумористично-сатиричних	2
9. Загальноінформаційних	23

За періодичністю:

1. Щоденні газети	7
2. Тричі на тиждень	3
3. Двічі на тиждень	1
4. Тиждневики	38
5. Декадники	1
6. Двотижневики	32
7. Місячники	88
8. Двомісячники	1
9. Квартальники	10
10. Нерегулярних і без означення	21

В чужих мовах з цієї кількості виходило:

1. Журналів	4
	(в англійській – 3, в польській – 1)
2. Газет і бюлетенів	4
	(в мовах: англійській, німецькій, французькій, чеській).

Всі органи в своїй переважній кількості, незважаючи на поділ за політичними течіями, стояли на ґрунті українських національно-визвольних змагань і української державності. Були вони речниками непохитної волі українського народу, висловленої Т. Шевченком: „В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!”

Жовтень 1946 р.

ЛІТЕРАТУРА

А. Н. Аристарх Григорович Терниченко (некролог)// „Бібліологічні Вісті”. 1927. Ч. I (часопис „Рілля”).

Андрусак М. Галицько-український часопис у 1848 р. „Зоря Галицька”// „Життя і Знання”. Львів, 1932 р. Ч. 15.

Бабій О. „Літературні журнали в 1922–1923 рр. //”ЛНВ”. Львів, 1923. VII.

Баб'юк А. Стрілецька преса // „Вістник СВУ”. 1917. Ч. 169–170.

Бачинський Л. Українська таборова преса // „Книжка”. Станіслав, 1921. Ч. 4–6.

Білинський М., Співачевська Н., Кривецький Г. Часописи Поділля // Історико-бібліографічний збірник. Вінниця, 1927/28.

Борковський А. Товариш. Письмо літературно-наукове // „Зоря”. Львів, 1888. Ч. 19–21.

– „Правда”. Місячник за 1888 р.// „Зоря”, Львів, 1888, Ч. 21.

Брик І. Початки української преси в Галичині. Львів, 1921.

В. С. „Маяк”. Українська щотижнева газета // „Українская Жизнь”. Москва, 1913. Ч. 3.

В. С. П'ятнадцять років „Світа Дитини” // „Життя і Знання”. Львів, 1934. Ч. 12.

Верниволя В. Буковина. (У п'ятдесятліття заснування...) // „Життя і Знання”. Львів, 1935. Ч. 2.

Верхратський. З перших літ народовців (1861–1866) // ЗНТШ. Львів, 1915. Т. СХХІІ. („Вечорниці”, „Мета”, „Русалка” та ін.).

Вечерницький А. Українська преса // „Книгар”. Київ, 1917. Ч. 2.

Витанович І. Брати Семиренки // „Кооперативна Республіка”. Львів, 1933. Ч. V–VI.

Власт Юрій. Українська преса на Західні Області Української Народної Республіки // „Український Прапор”. Відень, 1919. Ч. 23–25.

– „Українська преса в Америці” // „Український Прапор”. Відень, 1920. Ч. 8.

Возняк М. Журнальні пляни І. Франка в рр. 1884–1886 // „Україна”. Київ, 1927. Кн. 3.

– Листування Панька Куліша з Ол. Кониськам // „Нова Україна”. Прага, 1923. VII–VIII („Основа” та ін.).

– Громадський Друг // „Червоний Шлях”. Харків, 1929. IV.

– Останні зносини П. Куліша з Галичанами // ЗНТШ. Львів, 1928. Т. СХІ–VII („Правда”, „Народ” та ін.).

– Драгоманов у відновленій „Правді” // „За сто літ”. Київ, 1930. VI.

– З-за редакційних куліс віденського „Вістника” та „Зорі Галицької” // ЗНТШ. Київ, 1912. 1.

– З-зання української преси в Галичині // ЗНТШ. 1912. V.

– Матеріали до життєпису І. Франка // „За сто літ”. Київ, 1927. 1.

– Нездійснений плян українського журналу в 1883 р. // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1927. ч. 2.

– Ол. Кониський і перший том „Записок” // ЗНТШ. Львів, 1929. Т. СІ.

– До початків співробітництва Івана Франка в „Зорі” // „Культура”. Львів, 1924. Ч. 2.

Волошин А. Спомини. Ужгород, 1923. (Преса Карпатської України – початки).

Герасименко В. Українські Альманахи 80–90 років ХІХ ст. в Одесі // „Записки Одеського Наукового Товариства”. 1928.

Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні (преса РУП).

Гнатюк В. Рукописні гумористичні часописи // ЗНТШ. Львів, 1920. Т. СХХХ.

Грінченко Б. Пам’яті Ром. Сембратовича („Ruth. Revue”) // „Нова Громада”. Київ, 1906. Ч. 1.

Григорійв Н. 25 літ назад. („Хлібороб” 1905) // „Українська Кореспонденція”. Прага, 1931. Ч. 3.

Ното Politicus. Два ветерани української преси. (Ант. Горбачевський і о. Лопатинський) // „Краківські Вісті”. 1941. Ч. 4.

Гординський Я. Віденська греко-католицька духовна семінарія в рр. 1852–1855 // ЗНТШ. Львів, 1913. III.

Грушевський М. Мих. Драгоманов і женеvський соціалістичний гурток. Відень, 1922 („Громадський Друг”, „Громада” та ін.).

– 3 нагоди 150-ї книги „Записок” // ЗНТШ. Львів, 1929. Т. СІ.

Грушевський О. З українського культурного і наукового життя в середині XIX в. // ЗНТШ. 1906. Кн. VI („Основа” і російські публіцисти).

Д. Д. Украинская пресса // „Украинский Вестник”. Петербург, 1906. Ч. 3.

Данько М. Украинская Трибуна в Европе // „Украинская Жизнь”. Москва, 1913. Ч. 3. („Ruth. Revue”).

Доманицький В. Показчик змісту „Літературно-Наукового Вісника.” Томи I–XX. Львів, 1903.

Дорош С. Земська преса на Україні // „Нова Рада”. Київ, 1918. Ч. 42.

Дорошенко В. Систематичний показчик до „Київської Старини” і „України”: критика, оцінка, поправки, доповнення (на систематичний показчик, складений І. Павловським, Чигиринським).

Дорошенко Д. „Киевская Старина” та її ближчі співробітники // „Огляд української історіографії”. С. 140–147.

Данилов В. „Киевская Старина” по цензурним документам // „Бібліологічні Вісті”. 1925. Ч. 1–2.

– М. Максимович і журнал „Основа” // ЗНТШ. Львів. Т. С. Ч. II.

Довгаль С. Шляхом поступу („Пчїлка”, Ужгород) // „Учитель”. Ужгород, 1931. Ч 7/10. 1932. Ч. 5.

Драгоманов М. 1875 рік і мій об’їзд австрійської Русі: Австр.-рус. Спомини // „Киевский телеграф”.

Дроздовський В. „Хлібороб” (1905–1930) // „Труды Института Славяноведения АН”. 1934. II.

Dublanski A. Prasa ukraїnska przed rewolucji 1917 roku // „Biul. Pol.-Ukrain.”. Warszawa, 1937. Nr. 29.

Думін О. Українська військова і воєнна література: „Табір” – воєнно-літературний журнал // „Літопис Червоної Калини”. Львів, 1937. Ч. 7/9.

Єфремов С. З нашого життя (мова в українській пресі та вимоги читачів) // „Рада”. Київ, 1907. Ч. 89.

Duminskyj. Der Wirtschaftsteil der ukrainischen Zeitungen // „Ukrainische Kulturberichte”. Berlin, 1934. Nr. 4.

Jefremow S. „Osnowa” // „Ukrain, Rundschau”. 1909. Nr. 2.

Ерофіїв І. Перший журналіст на Слобожанщині (В. Маслович і „Харковский Демократ”) // „Червоний Шлях”. Харків, 1925. Ч. 10.

Животко А. Нарис історії української преси. Подебради, 1937.

– До історії українського радикального часопису „Народ”. Збірник „Народознавство”. Прага, 1930.

– Трудні початки (до історії „Народу”) // Календар Українського Робітничого Союзу (Ам.) на 1934.

– Журнал „Основа”: 1861–1862 // „Українська Книга”. Львів, 1938 (і окреме видання).

– Рукописні часописи української молоді // „Шлях виховання і навчання”. Львів, 1938 (і окреме видання).

– Преса Карпатської України. Прага, 1940.

– Преса на Закарпатті // „Народна Воля”. Скрантон, 1934. Ч. 113, 114.

– Tisk Podkarpatske Rust // „Slov. Prehied”. Praha, 1934. No. 6.

– Альманах „Віра” (Крем’янець, 1923) // „Українська Книга”. Львів, 1937. Ч. 4.

– Українська преса (з приводу книги В. Ігнатієнка „Українська преса”, 1925) // „Самостійна Думка”. Чернівці, 1931. Ч. 5/6.

– Українська преса за сто років // „Самостійна Думка”. 1931. ч. 8/ 10.

– В справі нашої соціалістичної преси („Громадський Голос”) // „Вісті УПСР”. Прага, 1931. Ч. 5/6.

– Українська Партія Соціал-Революціонерів (УПСР) і преса // „Трудова Україна”. 1934. Ч. 11, 12.

– Журнал „Основа” 1861/62 // „Наше Життя”. Авгсбург, 1946.

– С. Петлюра – журналіст // „Українські Вісті”. Н. Ульм, 1946. Ч. 19.

– О. Олесь і українська преса // „Неділя”. Ашафенбург, 1946.

Житецький І. „Киевская Старина” сорок років тому // „За сто літ”. 1928. Кн. 3.

– „Киевская Старина” за часів Лебединцева // „Україна”. Київ, 1925. Кн. IV.

– Перші кроки „Киевской Старини” та М. Костома-рів // „Україна”. Київ, 1926 Кн. IV.

Жук А. Українська господар.-кооперативна преса // „Господ.-Кооперат. Часопис”. Львів, 1931. Ч. 1.

Зленко П. Періодичні видання Наддніпрянщини в 1918 р. // „Українська Книга”. Львів, 1938. VI/VII.

І. Ф. До життєписи і характеристики Северина Шеховича // „Зоря”. Львів, 1886. Ч. 6.

Й. Л. „Український Студент” // „Украинская Жизнь”. Москва, 1913. Ч. 12.

Ігнатієнко В. Бібліографія української преси. 1816–1916. Київ, 1930.

– Українська преса (1816–1923). Іст.-бібл. етюд. Київ, 1926.

– Історія української преси та її вивчення // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1923. Ч. 3.

– Листування в справі української преси в 1915–1916 рр. // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1929. Ч. 4.

– Українська книжка і преса в історичному розвитку // „Книга”. Харків, 1923. Ч. 3.

– Українська преса 1905–1907 рр. // „Життя і Революція”. Київ, 1925. Ч. II.

– Українська преса в 1922 р. // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1923. Ч. 1, 2.

– Розвиток української кооперативної преси // „Кооперативна Зоря”. Київ, 1918. Ч. 9–12.

– Часописи Поділля. (Рецензія) // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1928. Ч. 1.

– Одеська періодична преса... 1917–1921. (Рецензія) // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1930. Ч. 2.

(*Інвестігейтор*): Що зробив „Інвестігейтор” для української справи // „Бюлетень Гетьманської Управи”. Берлін, 1934. Ч. 18.

Ісаїв П. Серед наукових змагань: 10 літ „Богословія” // „Дзвони”. Львів, 1933. Ч. 8–9.

Калинович О. Покажчик авторів та їх творів у тижневику „Воля” за 1919 р. Відень, 1920.

Кириленко О. Українці в Америці. Відень, 1916. (Відомості про українську американську пресу).

Козицький П. Музична преса // „Культура і Побут”. 1926. Ч. 3.

Королів-Старий В. Перший редактор // „Тризуб”. Париж, 1931. Ч. 15.

– Ювілейна згадка. (Лубенський „Хлібороб”, 1905) // „Тризуб”. Париж, 1930. Ч. 48.

Костенко І. Тридцять років від появи першого українського часопису на Наддніпрянщині. (Лубенський „Хлібороб”, 1905) // „Життя і Знання”. 1935. Ч. 11.

Красвий Я. Періодична кооперативна преса на Україні // „Літературно-Науковий Вісник”. 1913. Ч. XI.

Кревецький І. Початки преси на Україні: 1776–1850. Львів, 1927.

– Перша газета на Україні // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1926. Ч. 4. (Окремо – Київ, 1927).

– Українська преса в Галичині в 1918–1919 рр. // „Республіка”. Станіслав, 1919. Ч. 1.

– Часописи Галицького Поділля. Вінниця, 1927/28.

Kotorowycz H. Współczesna prasa ukraińska w Polsce // „Biul. Pol.-Ukraiński”. Warszawa, 1937, Nr. 12.

Куліш П. Обзор української Словесності // „Основа”. СПб, 1861. Кн. III.

Левицький-Лукич В. П. Куліш і „Зоря” // ЗНТШ. Львів, 1929.

Левицький І. Галицько-русская библиографія (1801–1886). Львів, 1895.

– Українська бібліографія Австро-Угорщини. 1887–1900. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, 1909.

Левицький О. Українці в прийомах в чужій часописі // „Наше минуле”. Київ, 1919. Ч. 1–2. („Киевский Телеграф”).

Лисиченко Д. Українська преса в Катеринославі // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1923. Ч. 2.

– Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині // „Бібліологічні Вісті”. Харків – Київ, 1930. Ч. 2, 3.

Литвицький М. Таборова журналістика // „Українська Трибуна”. Варшава, 1921. Ч. 42.

Лукань Р. Вистава української преси Галичини: 1848–1943 // „Львівські Вісті”. 1943.

Лукаевич Л. Наша торговельно-економічна преса // „Промислово-Торговельний Вісник”. Варшава, 1933. Ч. 4.

– 125-ліття преси в службі нації // „Краківські Вісті”. 1941. Ч. 7.

Лукачевський К. Доля „Русалки Дністрової” // „Зоря”. Львів, 1887. Ч. 21/22.

Любенко І. Українські часописи в Канаді // „Український Голос”. Вінніпег, 1934. Ч. 30–31.

(*Масюкевич М.*) Видавництва і преса в підсоветській Україні // „Вісті Українського Наукового Інституту”. Берлін, 1937. Ч. 1.

Masiukewytsch M. Geschichtlicher Leldensweg der ukrainischen Presse // „Ukrain. Kulturberichte”. Berlin.

Міяковський В. До історії „Чернігівського Листка” // „Україна”. Київ. Кн. III і IV.

– До історії журналістики на Україні // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1923. Ч. 1.

– До історії української журналістики // „Наше Минуте”. Київ, 1919. Ч. 3.

– „Помиїниця.” Українська гумористична часопись 1863 р. // „Наше Минуте”. Київ, 1919. Ч. 1–2.

Міяковський Л. Як формувався світогляд українського емігранта в Америці // „Пропам’ятна Книга Українського Народного Союзу”. Д.-Ситі, 1936. (україн.- амер. преса).

Наріжний С. Українська преса. Подебради, 1934.

Науменко В. Думка про українську духовну часопису Києві в 1858 // „Український Науковий Збірник”. Москва, 1916. Вип II.

Ніковський А. Наші потреби і нові журнали // „Літературно-Науковий Вісник”. 1913. Москва, 1916. Кн. IV. Вип. II.

Огієнко І. Наша часописна мова // „Рідна Мова”. Варшава, 1936. Ч. 6.

– Мова наших часописів // „Рідна Мова”. Варшава, 1936. Ч. 9.

Олесницький Є. З-перед четвертини століття // „Літературно-Науковий Вісник”. 1904. Ч. IX.

Павловский и Чигринцев. Систематический указатель журнала „Киевская Старина” (1882–1906). Полтава, 1911.

П. Б. „Вістник” і ідеологія Д. Донцова // „Дзвони”. Львів, 1933. Ч. 3, 5–7.

П. К. Журнал та видавництво „Сяйво” // „Бібліологічні Вісті”. 1927. Ч. 1.

П. М. К. Полеміка про „Літературно-Науковий Вісник” – всеукраїнський журнал // „Руслан”. Львів, 1908. Ч. 42–50.

П. Р. До 25-річних роковин зо дня виходу українського часопису „Рідний Край” // „Червоний Шлях”. Харків, 1931. Ч. 3.

П-ський Л. Українська періодична преса // „Громадська Думка”. 1906. Ч. 159.

Пеленський Є. Ю. Українська преса до світової війни // „Альманах Нового Часу” на 1938 р. Львів, 1937.

Подкарпатська Русь // „Учитель”. Ужгород, 1923. Ч. 7/8.

Р. Ю. Примітки на „Наш Рідний Край” // „Учитель”. Ужгород, 1932. Ч. 1.

Ревакович Т. З переписки письменників 1860 рр. в Галичині // ЗНТШ. Львів, 1914. Т. СХVII. („Вечерниці”, „Мета” та ін.).

Reychman I. „Solo” 1866–1867 // „Biulet.-Pol.-Ukrain.”. Warszawa, 1937. Nr. 41.

Романовський Д. Періодичні видання в Одесі рр. 1917–21 // „Праці Одеської Центральної Наукової Бібліотеки”. 1927. Т. 1.

Рубінштейн С. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917–1921. Одеса, 1929.

Русанов А. Газетна справа на Україні // „Нова Книга”. Харків, 1924. Ч. 1.

С. Р. Харьковская журналистика начала настоящего столетия // „Киевская Старина”. 1892. Кн. VIII.

– Українська жіноча преса в Галичині // „Нова Зоря”. Львів, 1934. Ч. 46, 47.

Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Київ, 1930.

– В. Б. Антонович і перша редакція „Киевской Старини” // „Україна”. Київ, 1928. Кн. 6.

– Справа про щорічну таємну субсидію львівському „Слову” (1875–1881) // ЗНТШ. Львів, 1929. Т. СІ.

Садовський В. Український тижневик „Слово” (1907–1909) // „Тризуб”. 1937. Ч. 21–22.

– С. Петлюра в РУПі УСДРП // „Тризуб”. Париж, 1935. Ч. 21/22 (праця С. Петлюри в „Слові”, „Праці”, „Української Жити”).

Свашенко П. Наші популярні журнали // „Нова Книга”. Харків, 1924. Ч. 1.

Сенгалевиц Ф. Періодична преса Канівщини на початку революції (зі споминів редактора) // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1927. Ч. 2.

Сергій. Про українську пресу // „Нова Громада”. Київ, 1906. Ч. 1.

Сірополко С. Літературно-журналістична діяльність С. Петлюри // „Тризуб”. Париж, 1936. Ч. 27/28–31.

– Відновлена „Україна” та її виступ проти акад. М. Грушевського // „Тризуб”. 1937. Ч. 8.

– Преса на советській Україні в 1932 р. // „Тризуб”. Париж, 1933. Ч. 30/31.

Смаль-Стоцький С. Як будився зі сну український народ на Буковині? // „Календар „Просвіти” на 1928 р. Львів.

Смуток П. Українська преса // „Українська Життя”. Москва, 1912. Ч. 2. („Український Вестник”, „Український Журнал” та ін.).

Сріблянський М. Українська преса й громадянство // „Українська Хата”. Київ, 1910. Ч. 6.

Стебницький П. До історії українського руху (переслідування української преси) // „Наше Минувле”. Київ, 1919. Ч. 3.

Струтинська М. Чужі і свої про „Богословію” та її видання // „Дзвони”. Львів, 1934. Ч. 4–7.

Струтинський М. Вчора і нині української преси в Галичині // Альманах „Нового Часу” на 1938 р. Львів.

Студинський К. Кореспонденція Як. Головацького в літах 1850–1862 (передмова). Львів.

– Кореспонденція Як. Головацького в літах 1835–1849. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–1847. Львів, 1909.

– Слідами Куліша // ЗНТШ. Львів. Т. СХVII („Мета”, „Вечерниці”, „Нива” та ін.).

– Критика М. Драгоманова на перше число львівської „Правди” за р. 1874 // „Україна”. 1926. Кн. IV.

– Зв’язки Ол. Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866 // ЗНТШ. Т. СІ. („Слово”, „Руслан”, „Мета” та ін.).

– Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким // „За сто літ”. Київ, 1927. Ч. 1. („Правда” 1867–1870, „Основа”, Львів, 1870).

– Переписка М. Драгоманова з М. Бучинським // Збірник бібл. секції Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. XIII.

Суходол С. Наша військова преса // „Бюлетень Відділу Українського Центрального Комітету у Кракові”. 1928. Ч. 25–26 („Військова Справа”).

Таранько М. До початків „Світа Дитини” // „Рідна Школа”. 1937. Ч. 11 (вступ зі спомину „Після листопадних днів”).

Тивонович І. Історія заснування „Ruthenische Revue”. Відень, 1906.

Федорців Ф. По освободженню Львова // „Шляхи”. Львів, 1916. Ч. 3–4. („Українське Слово”, „Нове Слово” тощо).

– Слово від себе // „Шляхи”. Львів, 1917. (Виникнення і видання „Шляхів”, „Українська Хата” у Києві тощо).

Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури. Львів, 1910.

– Стара Русь // „Літературно-Науковий Вісник”. Львів, 1906. Ч. VI–XII.

– Азбучна війна в Галичині 1859 // ЗНТШ. Львів, 1913. III, IV.

– Рецензія на: *І. Тивонович*. „Історія заснування „Ruth. Revue” // Літературно-Науковий Вісник”. 1907, кн. IV.

Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917) („Рада” та ін.).

– Спомини. Т. III („Нова Громада”, „Громадська Думка”, „Рада” та ін.).

Шклянка І. Канадійська часописна мова // „Рідна мова”. Варшава, 1936. Ч. 7.

Щурат В. Львівський тижневик 1776 р. // ЗНТШ. Т. 77.

– Початки української публіцистики (в соті роковини „Українського Вістника”) // „Діло”. Львів, 1916. Ч. 57.

Jankowski L. Uniwersytet Charkowski w pierwszych 15 latach. Krakow, 1911.

Яринович А. Українська преса в Америці // „Книгар”. Київ, 1917. Ч. 4.

Ясинський М. До питання про початок української преси // „Бібліологічні Вісті”. Київ, 1923. ч. 4.

– З історії української молоді в Галичині 1871–1884 (з передмовою І. Франка) („Друг” та ін.) // ЗНТШ. 1903. Т. I, V.

– Матеріали до національно-політичного і культурного життя Русинів. (Листи Р. Сембратовича до Бибировича. „Ruth. Revue”) // „Руслан”. Львів, 1909. Ч. 172–211.

Крім вказаної тут літератури багато цінних матеріалів до історії української преси містить листування М. Драгоманова з М. Павликом¹ та Ів. Франком; А. Вахнянина з П. Кулішем, П. Куліша з О. Партицьким, як також:

Архів Мих. Драгоманова, опублікований Українським Науковим Інститутом (Варшава, 1937). Це також праця *О. Лотоцького* „Сторінки минулого” // („Діло”, ювілейні числа: за 1928 р – 10; 1930 – 9; 1938 – 9); *О. Барвінського* „Спомини з мого життя”.

¹ Цінні відомості знайдено зокрема в книзі Михайла Павлика „Михайло Драгоманов, його життя, ювілей і смерть” і в листуванні М. Драгоманова з М. Бучинським, виданому Науковим Товариством ім. Т. Шевченка, та в листуванні М. Драгоманова з Т. Окуневським, виданому М. Павликом, а також в листуванні М. Драгоманова з О. Кониським, Барвінськими та іншими, опублікованому в збірниках „За сто літ”, виданих Всеукраїнською Академією наук за редакцією М. Грушевського.

Новіша література

Енциклопедія Українознавства, томи I і II, загальна та словникова частини.

Українська Радянська Енциклопедія.

Бойко М. Нариси до історії Української бібліографії. Видання Медичного архіву-бібліотеки УЛТПА. Блумлінгтон, Індіана, ЗДА, 1988.

Бойко М. Українська бібліографія материка й діаспори. Видання Медичного архіву-бібліотеки УЛТПА. Блумлінгтон, Індіана, ЗДА, 1989.

Боровик М. Українська канадська преса та її значення для української меншости в Канаді. УВУ, Мюнхен, 1977.

Верига В. 50 років на службі народу: 1930–1980. Календар-Альманах „Нового Шляху”. С. 37–66. Торонто, 1980.

Голят Р.С. Історія української преси в ЗДА. Збірник на пошану Юрія Панейка. С. 133–153. УВУ, Мюнхен, 1988.

Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Адміністрація УАПЦеркви в Аргентині. Буенос-Айрес, 1959.

Стебельський Б. З нагоди 40-ліття „Гомону України” // Альманах „Гомону України”. С. 170–179. Торонто 1988.

ПРИМІТКИ

Друкується за виданням: Аркадій Животко. Історія української преси. Мюнхен, 1989–1990. 328 с.

Перевидання книги Аркадія Животка „Історія української преси” вперше було здійснено незначним накладом заходами Українського технічно-господарського інституту (Мюнхен) у 1989–1990 роках — через більш ніж сорок років по смерті автора. В основу мюнхенського перевидання було покладено розмножений самим автором у 1946 році у Регенсбурзі циклостильовим способом машинописний варіант лекцій його курсу „Історія української преси” з позначкою „На правах рукопису”.

На превеликий жаль, незважаючи на високоякісний поліграфічний друк, чудовий крейдяний папір, на якому надрукована книга, сам текст мюнхенського видання хибує значною кількістю коректорських, друкарських і редакторських огріхів. Зокрема, прізвища й ініціали авторів, журналістів і видавців, як і назви самих друкованих органів, громадсько-політичних організацій, наукових інституцій у різних розділах подавалися неоднаково, не дотримано однакового підходу щодо цитування першоджерел, скорочень, бібліографічних описів. Помічено немало друкарських описок і в цифрових даних.

У цьому контексті редакторів-упорядників довелося провести значну роботу передусім з уніфікації авторського викладу матеріалу, вивіряючи його з рукописним варіантом 1946 року, що зберігається в архіві Українського вільного університету у Мюнхені, а також за загальною і словниковою частинами „Енциклопедії українознавства” (репринтне відтворення видання 1949–1984 років).

Таким чином, у нинішньому, третьому, виданні „Історії української преси”, вперше здійснюваному в Україні в популярній бібліотечній серії „Літературні пам’ятки України”, беззастережно виправлялися зазначені друкарські й редакторські помилки з мюнхенського видання. У випадках різночитання, строкатості й різнобою лексичних форм перевага надавалася літературній нормі.

Зважаючи на ту обставину, що цією книгою користуватимуться студенти, журналісти-практики, а також учителі, широкий читацький загал, весь текст книги приведено у відповідність із

сучасним правописом при одночасному збереженні лексичних, морфологічних та фонетичних особливостей мови автора.

Уникнено цілого ряду правописних анахронізмів. Зокрема, замість застарілих форм *нарид, ріжний, жадних, монастир* подаємо *народ, різних, жодних, монастир* тощо. В усіх без винятку словах, які цитуються російською мовою, а також у російськомовних назвах вжито літеру *ы*, чого не було у попередньому виданні, ймовірно, через технічні причини.

За сучасним правописом подаються й такі форми (за винятком назв часописів, статей і цитувань оригіналів): в іменниках жіночого роду родового, давального й місцевого відмінків однини закінчення *-и* замінено на *-і*: не *народности, цінности, радості*, а *народності, цінності, радості*; в іменниках називного відмінка множини закінчення *-е* змінено на *-и*: не *люде, селяне, а люди, селяни*; в іменниках називного однини — *-я* на *-а*: не *матеріал, патріарх, ініціатива*, а *матеріал, патріарх, ініціатива*; в дієсловах з префіксами *рос-* подано їх сучасне написання *роз-*: не *роспрощалися, розпочалося*, а *розпрощалися, розпочалося*. Суфікси прикметників і прислівників вищого і найвищого ступеня *-іш* замінено на *-іш*: не *визначніший, пізніше*, а *визначніший, пізніше*. Прикметники на зразок *полемічний, технічний* виправлялися як *полемічний, технічний*. Осучаснено форми таких слів як *аптика (аптека), голосовання (голосування)*.

Узгоджуючи із сучасними нормами пунктуацію книги, упорядник, однак, прагнув зберегти основний характер авторського синтаксису.

Іменний покажчик

- А**
Авдиківський О. 159
Авдієнко М. 247
Авраменко А. 243
Агієнко О. 270
Адріанов В. 214, 247
Аксаков І. 89, 113, 121
Аксаков К. 118
Алексинський 256
Алчевська Х. 195, 205, 212, 218, 221, 241, 270
Амічіс Е. 240
Андрієвський Д. 311
Андрухович К. 185
Андрущенко І. 95
Антоненко 278
Антонич Б. 288
Антонович В. 73, 78, 79, 84, 97, 98, 102-104, 108-110, 125, 154, 200, 214, 238
Антонович Д. (С. Войнилович, Муха) 175, 176, 326
Арабажин К. 205
Ардан І. 186, 187
Архипенко Е. 221
Архипенко О. 286
Атаманюк В. 250
- Б**
Бабій О. 286,
Багалій Д. 108-110, 114, 227
Бадені К. 140
Бакай М. 114
Балей С. 250
Балицький М. 280
Балицький Ю. 294
Баран М. 266
Баран С. 285
Барвінок Г. 72, 73, 75, 150, 241
Барвінський В. 135, 138, 139, 144, 156, 157, 172, 289
Барвінський О. 130, 133, 135, 139, 141, 143, 144, 154-157, 238
Баск І. 316
Батіг М. 6
Бачинський Є. 256
Бачинський Л. 317
Бачинський О. 230, 253
Бачинський Ю. 174, 186, 235, 239
Безпалко О. 179, 234, 255
Белей І. (Розмарин Р.) 138, 139, 144, 164
Беньковський І. 110
Бережницький О. 235
Березницький А. 143
Беренштам В. 97, 108, 111
Бержон Б. 229, 230
Бецький І. 49
Беля М. 187
Беляев І. 81
Бич Л. 205
Бичків В. 315
Бичков А. 112
Біднов В. 18, 210, 215
Білецький Л. 19, 22, 263, 265, 312
Білінський М. 97
Білінський С. 156
Білозерський В. 72, 73, 85, 91- 93, 122, 132, 215
Білокопитенко 74
Біляшевський М. 215, 220, 227
Бірецький М. 190
Бірчак В. 156, 240, 241, 250, 314, 317
Бісмарк О. 91
Біський З. 262, 273
Блажкевич І. 300
Блакитний В. (Елланський) 275-277
Боберський І. 234
Бобикевич К. 146
Бобинський В. 286, 288
Бобринський О. 248
Богацький П. 216, 217, 263, 289, 308, 325, 326
Богумил О. 215
Богуславський М. 210
Бодянський О. 110, 144, 148

- Бойдуник О. 282
 Бондарович О. 283
 Бордуляк Т. 150, 207
 Боренштам В. 98
 Борисів Є. 161, 164
 Борковський О. 139, 142, 144, 146, 149, 167, 172
 Боровик Д. 272
 Боровиковський Л. 46
 Боровський М. 318
 Бородаєвський С. 227
 Боршак І. 273, 280, 289
 Бочек С. 316
 Бочковський О. 281
 Бош Е. 265
 Брандес Г. 229,
 Бращайк М. 314
 Брик І. 234, 295
 Броунінг О. 229
 Брюховецький І. 156
 Будзиновський В. 139, 167, 168, 173, 174, 178, 240
 Будка, еп. 189
 Булат Ф. 280
 Бунге Н. 103
 Буняк, проф. 279
 Бурачинська-Рудик Л. 301
 Бутович М. 301, 305
 Бутовський М. 265
 Бучко М. 321
- В**
- Вагилевич І. 50, 53-55, 146
 Вайда М. 317
 Валуєв П. 95
 Василенко М. 69, 110, 215
 Василевський Ф. (Софрон Круть) 160
 Василець В. 6
 Василь Великий, св. 181
 Васильківський С. 205
 Васильченко С. 187-199
 Васильчук П. 308
 Васілевські Л. 228
 Вахнянин А. 123, 129, 130, 132-135, 138, 139, 147, 156, 235, 238
 Вашкевич Е. 109, 110
 Вдовиченко М. 205
 Венгжин М. 241
 Венза П. 256
 Вересай О. 97
 Вербицький М. (Білокопитенко) 74, 95, 97
 Вербицький, проф. 43
 Верещинський М. 50
- Вернете 42
 Весоловський Я. 139, 235, 241
 Виговський І. 36, 225
 Виков М. 202
 Винниченко В. (В. Деде) 22, 113, 150, 176, 195, 199, 207, 212, 218, 244, 247, 258, 259, 324, 325
 Висблоцький 55, 60
 Вишенський І. 110
 Вишня О. 262, 277
 Вікул С. 247
 Вільде І. 299
 Вітенко А. 309
 Вітик С. 174, 175, 238, 239
 Вовк Хв. 97, 98, 162, 164, 227
 Вовчок Марко 72, 73, 75, 89, 123, 132
 Вовчок Хв. 160
 Войнаровський Т. 249
 Войнилович С. 175
 Войтковський В. 66
 Войтюк 308
 Возняк М. 215, 253, 289, 290, 297, 314, 318
 Волошин А. 181, 313
 Волошиновський І. 211
 Волянський І. 184, 185
 Воробкевич Г. (Н. Шрам) 178
 Воробкевич С. (Д. Млака) 178
 Ворон А. 317
 Ворона Ю. 123
 Вороний М. 147, 212, 218, 240, 270
 Воронін П. 273
 Вяземський, кн. 121
- Г**
- Гавдяк М. 291
 Гаврилко А. 303
 Гавришкевич І. 116
 Гавптман 250
 Гаджега В. 181, 315
 Гаєвський С. 215
 Галаган Г. 71, 93, 103, 110
 Галан М. 325
 Галка Ієремія 73, 74
 Галузенко Ф. 75
 Галушинський М. 295, 297
 Галько М. 187
 Гамалій К. 106, 108
 Ганкевич Л. 239
 Ганкевич М. 155, 170, 174, 175, 238
 Гануляк Г. 304
 Гармашів М. 205
 Гасенко Г. 269

Гатцук 79
Гвоздик Е. 187
Ге Г. 74, 78
Гедін А. 229
Герасимович І. 144, 171
Герман Ф. 22
Геродот Д. 324
Герц Ф. 229
Герцен О. 167
Гесс де Кальве 42
Гетьманець 167
Гижйо І. 229
Гиленко А. 207
Гладилович Д. 137, 138, 154, 282
Гласко Ю. 188
Глинський Т. 59, 310
Глинчак І. 174
Глібов Л. 16, 68, 73, 74, 93-95, 263
Глібовецький І. 177
Глібовицький В. 294
Глодрінський А. 232
Глущенко М. 301
Гнатишак М. 290
Гнатюк В. 150, 172, 212
Гнилосиров В. 92
Говорський 81, 90, 126
Гоголь М. 76, 146, 214
Гогоцька А. 98, 99
Гогоцький 98, 116, 126
Голіцин, кн. 45, 94
Голіцинський С. 175
Голіян Р. 279, 283
Головатий А. 144
Головацький І. 52, 55, 57, 60, 61, 65
Головацький Я. 50-53, 56-58, 61-67, 86, 90, 116, 117, 156
Голубець М. 250, 279, 280, 283, 286, 301, 302
Голубович С. 250, 261, 262
Голубцов С. 103
Голуховський А. 59, 129, 131, 132
Гомзин Б. 286
Гомичков М. 180, 181
Гонорський Р. 40, 46
Гончаренко А. 184
Горбаль К. 127, 130, 156
Горбачевський А. 139, 233
Гординський С. 289
Гординський Я. 156, 189
Горникевич М. 238
Гошовський А. 233
Грабів Я. 18, 308
Грабович І. 145, 146
Грабовський М. 41, 69
Грабовський П. 110

Гребінка Є. 46, 47, 72, 125
Гренджі-Донський В. 314, 316
Григашій Д. 182
Григоріїв Н. (Г. Наш) 22, 221, 260, 263, 265, 267, 311, 325, 327
Гринько Г. 277, 278
Грицай І. 315
Грицай О. 237
Грищенко О. 301
Грінченко Б. 108, 110, 113, 144, 146, 150, 151, 164, 194, 195, 197, 198, 211, 212, 215, 292
Громницька М. 301
Грунський П. 262
Грушевський М. 22, 108, 109, 140, 147-151, 154, 157, 195, 198, 199, 206, 207, 212-216, 225, 227, 247, 257, 258, 266, 269, 278, 287, 324, 325
Грушевський О. 151, 215
Грушка, свящ. 185, 186
Грушкевич Є. 146
Гузар Л. 144
Гулак-Артемівський П. 40, 44, 46, 76, 156, 164
Гулак О. 97
Гуркевич, д-р 290
Гутковський К. 190
Гушалеви́ч І. 54-56, 58, 64, 65, 118, 121, 145, 156

Д

Данилів В. 110
Данилович С. 164, 169, 171
Даниш Н. 234
Дашкевич 110, 177, 294
Дельвіг С. 325
Демченко Я. 108
Дем'ян І. 182
Денисюк Г. 326
Державін 121
Детерс Шнайдер Вінфрід 10
Джяконов К. 202
Дибенко С. 309
Дилеський М. 75
Дишкант Г. 144
Діденко З. 6
Дідицький Б. 54, 56, 58, 61, 63, 65, 86, 115, 116, 118, 130
Дмитренко Г. 269
Дмитрів, свящ. 186
Дмитрієв М. 193
Дніпрова Чайка 144, 150, 204
Дністрянський С. 192, 229, 230, 232, 233
Добриловський М. 265

Доброграєва О. 136
 Добролюбов М. 87
 Добрянський А. 116, 180
 Довгаль І. 244
 Долгоруков, кн. 71
 Долинський С. 259
 Дольний Г. 184
 Дольницька М. 300, 301
 Дольницький А. 136
 Доманицький В. 110, 111, 195, 206
 Донцов Д. 203, 206, 250, 286, 287
 Домкович І. 56
 Дорошенко В. 140, 152, 204, 253, 289
 Дорошенко Д. 17, 186, 193, 198, 199, 204, 210, 221, 230, 239
 Дорошкевич О. 267, 278
 Дорундян М. 136
 Досвітній О. 273
 Достоевський Ф. 165
 Драгоманов М. 19, 97, 98, 106, 108, 109, 135, 141-143, 157-165, 167-172, 215, 237, 340, 263, 269
 Драгоміров, ген. 106, 111
 Дражевський А. 272
 Дроздов Н. 106
 Дубицький І. 327
 Дубровський 69
 Думенко Л. 6
 Дурди́ковський В. 194
 Дуткевич 129
 Духнович О. 62, 62, 116
 Дятлов 193
 Дяченко Д. 144
 Дяченко М. 22

Е

Еберт Ф. 10
 Енгельс Ф. 83
 Ерастов 263

Є

Євшан М. 151, 217, 241, 242, 280
 Єгоров Н.
 Єлизавета Петрівна, імп. 69
 Ємець Ф. 301
 Єфименко О. 108
 Єфименко П. 108, 109, 114
 Єфремов С. 110, 151, 152, 193-199, 211, 212, 221, 225, 246, 247, 255-258, 268

Ж

Жарський Б. 22
 Жаткович Ф. 314

Ждаха А. 270
 Жебуньов Л. 199, 201, 227
 Жежелевський, ценз. 224
 Желіховський М. 135, 136, 138
 Желтавий В. (Вишнявський) 181
 Жемчужников Л. 79
 Животко А. 7-34, 266, 316
 Животко-Чернова А. 11, 19
 Житецький І. 112, 269
 Житецький П. 73, 82, 97, 98, 102-104, 108, 110, 214, 215
 Жорес Ж. 229
 Жук А. (А. Вовчанський) 140, 148, 204, 232, 234
 Жуковський І. 52
 Журба Г. 217
 Журлива О. 247
 Жученко М. 108, 157

З

Загірна М. 194
 Загул Д. 286
 Заїжин В. 289
 Зай 49
 Зайцев П. 268, 269, 289
 Заклинський К. 146, 148
 Заклинський Р. 234, 241
 Залевський Б. 325
 Залеський О. 250
 Залізник 75
 Залізник А. 152
 Залізник В. 250
 Залізник М. 140, 207
 Залозецький В. 311
 Заревич Ф. 123, 131, 132, 135, 144
 Західний М. 280
 Заячківський 122
 Зборовський В. 60
 Звіздочот Т. 144, 145
 Згарський Є. 64, 123, 132
 Зібер М. 162
 Зленко П. 326
 Злоцький М. 180
 Зозуля Я. 326
 Золя Е. 161
 Зофівський А. 159
 Зубрицький Д. 52, 57, 58, 61, 64-66, 146

І

Іваненко П. 97
 Іваницький С. 266
 Іванов А. 81
 Івченко М. 247
 Ігнатієнко В. 246, 265, 276
 Ігнатюк Ю. 180
 Іловайський 116, 160, 161

Ільницький В. 128
Ільницький Л. 101
Ірчан М. 278
Ісаєв П. 288

Й

Йосип II 49

К

Калинович В. 273
Калитовський О. 146, 148
Калітинська-Бойчукова С. 300
Каманін І. 215, 216
Каменецький Д. 73
Камінський В. 261
Канівець П. 175
Канюк С. 310
Капельгородський П. 195
Капніст В. 39
Караджич 49
Карбулицький І. 311
Карманський П. 156, 240, 250
Карманюк О. 323
Карнієв З. 45
Карпенко-Карий І. (Тобілевич)
144, 150
Карпович В. 289
Карпович Л. 215
Касьяненко Є 277
Катамай Д. 235
Катенін П. 89, 93
Катерина II 144
Катков М. 81, 88, 90, 133
Кахникевич К. 139
Качала С. 122, 134, 135, 138, 157
Качковський М. 65, 66, 115, 116
Качуровський І. 10
Качуровський М. 278
Квасницький 197
Квітка К. 269
Квітка-Основ'яненко Г. 40-42,
46, 65, 85, 110, 146
Кибальчич Н. 150, 241
Кивлицький Є. 103, 105, 106, 108
Киман В. 180
Кимертович М. 120
Кириндясов Г. 6
Кирчів П. 139, 143, 177
Кисілевська О. 299
Кисілевський О. 270
Кістяковський О. 73, 78, 102, 111
Климентій, поет 76
Климкович К. 64, 123-125, 127,
128, 134, 135, 144
Клочурак С. 314
Коберський К. 303

Кобець О. 254
Кобилянська О. 147, 150, 151,
207, 217, 240, 270, 299
Кобилянський А. 130
Кобилянський Л. 22
Кобринська Н. 147, 150, 151,
166, 167, 235, 240
Ковалевський М. 122, 170, 246
Ковалевський О. 271
Ковалевський, мін. 71
Коваленко Г. (Сьогобочний) 193,
203, 216
Коваленко О. 24, 193, 216, 217,
240
Ковальов Л. 246
Ковжун П. 219, 270, 286, 301
Ковтун В. 272
Когут Л. 175, 311
Когут О. 249
Козак Е. 303, 305
Козиненко В. 175
Козловський В. 194, 323
Козловський М. 47
Козловський С. 167
Колесса О. 151, 170, 229, 325
Коломійченко Хв. 270
Колосовський 325
Колцуняк М. 144
Коляр Я. 49, 170
Кондра С. 269
Кондрацький 265
Комаринський Г. 12
Комаров М. 140, 157
Кониський О. 73, 74, 92, 95, 117,
118, 122, 128, 129, 132, 135, 140,
141, 143, 144, 146, 150, 154, 156,
164, 165
Кононенко С. 125
Конопницька М. 250
Кордасевич І. 159
Кордуба М. 230, 234
Корженко 165
Коровицький І. 22
Королева Н. 288
Королева О. 203
Королів-Старий В. 198, 207, 269,
270, 271, 299
Король В. 231
Корольчук О. 219, 220
Коршівський А. 323
Косач П. 97, 108
Косач Ю. 22, 288
Косенко І. 263
Косинин 233
Косинка Г. 278
Коссак М. 132, 138

Костельник Г. 305
 Костецький П. 64
 Костомаров М. 24, 73, 74, 77-81, 84, 86, 87, 92, 102, 103, 108-111, 117, 123, 132, 146, 164, 172
 Костюк П. 293
 Котович П. 311
 Корчинський М. 303
 Корш Ф. 228
 Коршівський А. 319
 Коряк В. 245
 Котляревський І. 45, 76, 87, 110, 156, 215
 Котляренко 263
 Котов К. 210
 Коубек 49
 Коцко А. 139
 Коцовський в. 139, 147, 164-166
 Коцюба М. 232
 Коцюбинський М. 113, 144, 147, 150, 172, 212, 240
 Кошиць О. 269
 Кравченко У. 150
 Кравців Б. 282, 288
 Кракалія К. 310
 Кралицький А. 116, 118
 Красівський Л. 247
 Краснов Н. 78
 Крат П. 320
 Крет Я. 320
 Кревецький І. 152, 280, 289
 Кремар 189
 Кренжаловський Д. 302
 Крижановський А. 327
 Кримський А. 108, 144, 147, 150, 172, 212
 Крип'якевич І. 230, 237, 242, 249, 250, 289
 Крутінь П. 144
 Крушельницький А. 150, 156, 234, 288
 Крушельницький І. 288
 Кузеля З. 189, 324
 Куземський М. 52
 Кузьма О. 279
 Кузьменко П. 72-75, 95
 Кукуруза П. 316-318
 Кулик В. 73, 74
 Куликівна С. 302
 Куліш П. 69-84, 86, 87, 90-93, 95, 110, 117, 118, 122, 123, 125, 132, 133, 135, 140, 144, 150, 164, 165, 170, 172, 187, 238
 Кульчицька О. 300
 Кульчицький І. 51, 144
 Кульчицький Е. 238

Куницький П. 327
 Купченко Г. 177
 Купчинський Р. 250, 286, 297
 Куриленко В. 316
 Куртяк 315
 Кухаренко Я. 74, 76
 Кушнір В. 140, 212, 229
 Кущ В. 325

Л

Лаврівський Ю. 122, 133, 134
 Лавров П. 150, 212
 Лазаревський Г. 327
 Лазаревський О. 76, 78, 79, 80, 102-104, 108-110, 123, 144
 Ламанський 82
 Лакуста С. 311
 Лангнер, книгар 37
 Ластівка К. 311
 Лашкевич О. 103-105, 114
 Лашанський В. 164
 Лебединцев Г. 102
 Лебединцев Т. 85, 102-105, 107, 112-114, 156
 Лебединцев П. 102, 103
 Левинський В. 218, 238, 239, 255
 Левицька-Холодна Н. 327
 Левицький В. 51, 147, 234
 Левицький Є. 139, 229
 Левицький І. 110, 140, 146
 Левицький Й. 51, 54
 Левицький К. 139, 232, 233, 307
 Левицький М. 51, 150, 175, 194, 196, 199, 207, 212, 221, 258, 269
 Левицький О. 105, 108-110, 128, 146, 157, 177, 187, 215, 237, 269
 Левицький Я. 156, 238
 Левченко М. 78
 Лелекач М. 317
 Леник В. 12
 Ленін В. 219, 263
 Леонтович В. 194, 197, 211
 Леонтович Т. 133
 Лепкий Б. 22, 147, 150, 325
 Лепкий Д. 146, 148
 Лепкий Л. 302, 304
 Леруа-Болиє А. 229
 Лесюк Г. 188
 Лермонтов М. 121
 Ливчак Й. 131
 Лизанівський І. 246
 Лиманський В. 135
 Линниченко А. 109
 Линниченко І. 114
 Липа І. 140, 221, 241
 Липа Ю. 22, 271, 286, 288

Липинський В. 199, 289, 324
 Лисенко М. 165, 220
 Лисяк Т. 60
 Литвин І. 6
 Личко І. 205
 Лінде 69
 Лобода Л. 269
 Лободовський М. 92
 Лозинський Й. 54, 56, 60, 62
 Лозинський М. 139, 175, 186, 195, 198, 230
 Лоначевський (Ломака) 96, 97
 Лопатинський Л. 156
 Лоський К. 195
 Лотоцький А. 251
 Лотоцький О. 200, 227, 324
 Лубченко І. 5
 Лукасевич С. 268
 Лукашевич Л. 132
 Лукич В. 146, 147
 Луценко І. 202
 Луцишин І. 293
 Луцький О. 156, 240
 Лучаковський В. 132
 Лучаковський К. 233
 Лучицький 154
 Людкевич С. 235, 240
 Лютер М. 35
 Льовшин 42
 Ляндау С. 230

М

Маєвський І. 273
 Магницький 45
 Мазепа І. 76, 78, 204, 225
 Мазуренко Г. 300
 Макаренко О. 140
 Макаров 79
 Макарушка О. 156
 Маківка С. 308
 Маковей О. (Ярошенко) 139, 144, 149, 150, 151, 156, 167, 178, 195, 240
 Маковський М. 205
 Макогін Я. 311
 Максимович М. 47, 70, 73, 74, 76, 77, 79, 89, 90, 123
 Маланюк Є. 22
 Малишевський І. 103
 Малицька К. 299
 Маріяно де Кавія 230
 Маркевич М. 79
 Маркевич О. 114
 Марков М. 41, 72, 145
 Марков О. 121
 Маркс К. 83

Маркуш А. 317
 Мартович Л. 137, 169, 207
 Мартос Б. 325
 Маслович В. 42, 45, 46
 Масляк В. 145, 157
 Масютин В. 300
 Матушевський Ф. 194, 195, 197-199, 258
 Матчак М. 291
 Махно Н. 264
 Мацієвич К. 324
 Мацьків В. 188
 Мачтет Г. 108
 Межов В. 79
 Меленевський М. 256
 Мережковський Д. 250
 Метерлінк 240
 Микита І. 132
 Микитей Г. 249
 Микола І. 69
 Милорадович В. 110
 Милорадович Є. 122
 Миргородський К. 218
 Мирний П. 113, 144, 193
 Михайличенко Г. 260, 269
 Михальський В. 178
 Михальчук К. 108, 215
 Мицюк О. 207, 269, 288, 311
 Мізко М. 79
 Мілюков 254
 Мінчакевич 51
 Мірбо О. 250
 Мірна Х. 300
 Міхновський М. 192, 203, 261
 Міхур Я. 203, 204
 Міцкевич В. 91
 Міщенко Хв. 104, 105
 Міяковський В. 216
 Млака Д. 128, 132, 135, 145
 Мова В. (Лиманський) 150, 154, 157
 Могила П. 320
 Могилянський М. 227, 247
 Могильницький А. 54, 56, 59, 156
 Могильницький І. 69
 Модзалевський В. 269
 Моз Г. 109
 Молбіт Б. 250
 Молчановський Н. 105
 Момзен 229
 Мономах В. 73
 Мопассан 240
 Мордовець Д. 75, 125
 Мороз В. 255
 Мороз Д. 97
 Москаленко А. 8

Мох О. 289
 Мох Р. 54
 Мохраниця Ю. 78
 Мякотин В. 108

Н

Навроцький В. 98, 138, 139, 144,
 148, 157, 162
 Навроцький О. 306
 Нагірна С. 300
 Нагірний В. 136, 231
 Назарук О. 250, 283
 Нарбут Г. 286
 Нарбут Ю. 268
 Наріжний С. 20
 Науменко В. 103, 105-108, 110,
 111
 Наумович І. 56, 116, 121, 159
 Невицька І. 300, 315
 Невицький О. 182
 Невірова К. 214
 Негребецький І. 231
 Нельдехен К. 37
 Немоловський І. 211, 270
 Неронович Е. 221
 Неруда Я. 165
 Нестор-літописець 215
 Несторовський П. 110
 Нечитайло С. 206
 Нечуй В. 78
 Нечуй-Левицький І. 108, 132,
 135, 140, 144, 147, 154, 156, 157,
 165, 193
 Невинський А. 306, 308
 Николишин Д. 299
 Никорович С. 311
 Нечай А. 231
 Ніковський А. 219, 222, 244, 257,
 258, 269, 324
 Новаківський М. 233
 Новаківський О. 300
 Новицький А. 215
 Номис М. 73, 79, 95, 110
 Нос С. 79

О

Обідний М. 270, 286, 317
 Овсянико-Куликовський Д. 227
 Огієнко І. 8, 17, 21-23, 215, 327
 Огоновський О. 130, 134, 135,
 146, 147, 157, 172, 233, 238
 Огородник М. 179
 Озаркевич Є. 235, 236
 Окуневський Т. 156, 157, 237
 Олександр II. 69, 100
 Олександрів В. 101

Олексюк С. 288
 Олелькович М. 75
 Олесіюк Т. 325
 Олесницький Є. 135, 139, 141,
 143, 233, 250
 Олесь О. 16, 20, 22, 150, 199,
 207, 212, 213, 217, 241, 270, 287,
 325
 Олеськів 164
 Ольхівський Б. 327
 Онацький є. 216, 311
 Онишкевич І. 165
 Опенгаймер Ф. 229
 Опоков І. 205
 Ольжич О. 22
 Оржевський П. 120
 Орлик П. 117
 Орловський П. 109
 Островський В. 309, 310
 Охримович В. 139, 170
 Охримович Ю. 234
 Очерет К. 254

П

Павенцький А. 52, 53, 60
 Павленко С. 150
 Павленкова О. 300
 Павлик А. 161
 Павлик М. 72, 136, 137, 141,
 159-162, 166-172. 174, 186, 234,
 240
 Павликовський Ю. 303
 Павличенко Т. 316, 318
 Павлиш Л. 159
 Павлов О. 174
 Павлович О. 180, 281
 Павловський М. 198, 199
 Павловський Ю. 210
 Павлуцький Г. 214
 Павлюк А. 286
 Павляк, свящ. 187
 Падалиця, свящ. 78
 Паладійчук Р. 297
 Палацький Ф. 78
 Панейко В. 140, 234
 Панківський К. 232
 Паночіні С. 271
 Панькевич І. 315, 317
 Партицький О. 129. 130, 132, 145,
 148, 235
 Пастернак Я. 291
 Пачовський В. 150, 151, 240, 280
 Певний П. 308
 Пеленський Є. 288, 291
 Пеленський З. 303
 Перетц В. 108, 214, 215

Перфецький Е. 215
Петлюра С. 17, 18, 198, 203, 204,
229, 245, 264, 325, 326
Петраченко П. 79
Петрицький С. 190
Петро І. 36, 39, 78
Петров О. 92
Петров М. 108, 215
Петровський П. 214
Петрушевич А. 53, 56, 65, 116,
117, 177
Петрушевич Є. 250
Петрушевич І. 232
Пильченко Е. 269
Піпін О. 81, 89, 113
Пирч Д. 185, 186
Підгуляк Е. 178
Підгірянка М. 250, 299
Підгорецький б. 270
Підмогильний В. 325
Пілсудський 285
Піснячевський В. 206, 324
Площанський В. 116, 117
Плужник Є. 23, 24
Повестюк 170
Повінухін Ф. 42
Погодін М. 43, 57, 66, 90, 146
Подільський С. 98
Подлевський П. 306
Подолінський М. 138
Подолінський С. 162, 163
Познанський Б. 108, 110, 111, 148
Поліщук К. 247, 270, 272
Полетика І. 110
Полетики 109
Полонська-Василенко Н. 10
Полянський А. 316
Полянський В. 166, 306
Полянський Л. 246
Пономаренко 271
Попель М. 116, 121, 157
Попович О. 177, 178
Порш М. 152, 175, 203-205, 215,
238
Постоловський А. 247
Потапов, жанд. 120, 121
Потебня О. 108
Потоцький, гр. 139
Пристапа М. 308
Приходько В. 265
Прокопович В. 221, 258, 264
Пуза Е. 314
Пузиревський, цензор 98
Пушкін О. 121
Пчілка О. 16, 146, 159, 161, 163,
193

Р

Раєвський, свящ. 57, 58, 121
Раковський І. 63-67, 180, 234, 290
Рафальський В. 112
Ревакович Т. 122, 144
Ревай Ю. 314, 316, 317
Рилєєв К. 44
Рильський М. 217, 270
Рильський Т. 73, 78, 108, 110, 188
Ріпецький С. 322
Розковшенко І. 46
Розмарин Р. 164
Рожданський Г. 144
Розумовський К. 78
Родолінський 57
Роман І. 316
Романчук Ю. 136-141, 230
Романюк Л. 316
Ромер П. 112
Росоха С. 315, 317
Руданський С. 73, 74, 135, 148,
150, 172
Рудницька М. 300
Рудницький М. 281, 286, 287,
297, 301
Рудченко 157
Румянцев, гр. 37. 110
Русанов А. 276
Руснак В. 310
Русов М. 175
Русов О. 97, 98, 108, 110, 227
Русова С. 20, 108, 109, 151, 221,
227, 258, 265, 267, 269, 299, 300,
311

С

Сабов К. 180
Савенко О. 6
Савченко Я. 270
Савчинський М. 63
Савчинський О. 129
Савчук Г. 178
Садовський В. 152, 203, 204, 218,
245, 264, 324
Садовський М. 220. 325
Саєвич О. 232
Саликівський О. 262, 273, 324
Салтана М. 260
Сальський В. 325
Самійленко В. (Сивенький) 144,
146, 150, 195, 207, 212, 240
Самулевич 266
Самчук У. 22, 288, 307
Сапіговський Л. 146
Сарич В. 184
Сахновська О. 300

- Свенціцький І. 289, 291
 Свидницький А. 79
 Святоцький О. 6
 Семенко М. 269, 278
 Семенюк М. 187
 Семеренко М. 286
 Семратович О. 120, 138
 Семратович Р. 229, 240
 Сербинюк Ю. 311
 Сигизмунд II. 77
 Симиренко В. 101, 108, 122, 191, 194, 198-200, 257
 Синиця П. 270
 Синицький М. 201
 Сідоров, ценз. 113, 228
 Сіменович В. 184
 Сімович В. 172, 289, 290, 296
 Сімонович, д-р 299
 Сірій Ю. 216, 218
 Січинський В. 265, 286, 289, 301
 Січинський М. 139
 Скибинський Б. 239
 Слабовський О. 40, 44
 Сковорода Г. 42, 76, 110, 233
 Скомський С. 278
 Скорина Ф. 117
 Скоропис О. 175
 Скрипник В. 24, 216
 Скрипник М. 278
 Славінський М. 227
 Сліпий Й. 305
 Сластіон А. 109
 Слісаренко О. 247
 Слюсаренко Ю. 221
 Смаль-Стоцький С. 177-179, 288, 290
 Смуток П. 205-207
 Снежно-Блоцький, ред. 100
 Созанський І. 310
 Соковенко 82
 Соколянський 272
 Соленик, актор 79
 Сологуб 121
 Сорока М. 6
 Софронов-Левицький В. 304
 Соханська Н. 87
 Срезневський Іван 46
 Срезневський Ізмаїл 46
 Сріблянський М. 237, 260, 270
 Старицька-Черняхівська Л. 144, 150, 213, 258, 269
 Старицький М. 101, 108, 111, 132, 150, 156, 157, 161
 Старосольська Д. 236, 298
 Старосольський В. 234, 250
 Стасюк М. 152, 215
 Стах П. 218
 Стахов М. 281
 Стахова Ф. 300
 Стахура Д. 233
 Стебельський В. 121
 Стебельський П. 233
 Стебницький П. 205, 206, 227
 Стемиковський 77
 Степанківський В. 140, 204, 257
 Стефан, свящ. 66, 67
 Стефанік В. 137, 169, 207
 Стефанишин П. 215
 Стечишин М. 189
 Стешенко І. 151, 156, 205, 220, 221
 Стодольський О. 167
 Стойко А. 315
 Стороженко О. 75, 76, 123, 132, 135
 Стрипський Г. (Біленцький) 182, 257
 Стронський І. 143
 Струсевиц М. 139
 Струтинська М. 300, 301
 Струтинський М. 241
 Студинський К. 144, 147, 156, 170, 279, 280, 289
 Сумцов М. 108, 110, 114
 Сушкевич К. 132, 165
 Сушицький 214
- Т
- Тагор А. 250
 Тандра Г. 190
 Танячкевич Д. 123, 125, 136, 157, 167
 Таранько М. 290, 292
 Тарнович Ю. 285
 Тарновський В. 71, 108
 Творидл М. 318
 Тележинський М. 309
 Теленицький В. 256
 Теличенко І. 144
 Тенянка П. 204
 Теплов Г. 69
 Терезовський 123
 Терещенко М. 278
 Терлецький В. 66
 Терлецький О. 135, 160, 164, 166, 172
 Терниченко А. 207, 209, 219, 220, 222, 243, 260
 Тесленко А. 207
 Тетеря, гетьман 156
 Тиктор І. 284, 293, 298, 302
 Тимінський І. 178

Тимошенко П. 105
 Тимошик М. 8, 34
 Тимченко Є. 215
 Тичина П. 217, 247, 270
 Тищенко Ю (Ю. Сірій) 23, 150, 207, 212, 213, 244, 245, 269
 Товкачевський А. 217, 271
 Толстой А. 90
 Томашевський 189
 Томашівський С. 233
 Тремт М. 18
 Трепет М. 308
 Трильовський К. 174, 239, 285
 Труш І. 235
 Туган-Барановський М. 227
 Тур Є. 83
 Тургенев І. 89, 146
 Турянський О. 230
 Тютчев Ф. 121

У

Угрин-Безгрішний М. 251
 Українка Леся 16, 146, 150, 170, 172, 205, 212, 218, 255, 269
 Уманець М. 144
 Урусов С. 90
 Усачов О. 301
 Устичнович К. 134-136, 139, 178
 Устиянович М. 54, 55, 61, 117

Ф

Фатіанов 248
 Фідак-Шепарович 300, 301
 Феденко П. 247
 Федорців Ф. 249, 250, 279, 295
 Федьків К. 232
 Федькович Ю. 117, 118, 123, 128, 132, 135, 143, 157, 167, 177, 178
 Фекете І. 230
 Фенцик Е. 181, 315
 Ферраці 301
 Ферручіо 301
 Филипович П. 268
 Філомафитський Є. 40
 Філянський М. 247
 Філяс П. 157
 Фірак М. 321
 Франко І. 57, 108, 110, 135, 137, 139, 141-143, 146-152, 158-161, 163, 172, 215, 220, 227, 233, 242, 251, 262

Х

Хандога М. 188
 Ханенко ІІІ
 Хвильовий М. 277, 278

Хмелюк В. 301
 Хмельницький Б. 36, 41, 77, 110, 118
 Холевський О. 76
 Хомяков 121
 Хоружий Г. 5
 Хоткевич Г. 140
 Хохлич 197
 Христюк П. 258, 277
 Хроневич В. 109

Ц

Цвітковський Ю. 98, 99
 Цегельський Л. 139, 234
 Цеглинський Г. 146
 Цезар Ю. 35
 Целевич Ю. 138, 139, 155
 Церківський Я. 289
 Цертелєв 45
 Цмайло-Кульчицький В. 306
 Цурковський А. 186

Ч

Чайка М. 75
 Чайковський А. 249, 265, 299
 Чайковський М. 111
 Чалий Г. (М. Хаврюк) 188
 Чалий М. 111, 254
 Чалий С. 272
 Чарнецький С. 234, 249, 250
 Чепіга Я. 267
 Чередниченко В. 265
 Черемшина М. 150, 151
 Черкавський Є 59
 Черкавський М. 308
 Черкасенко С. (П. Стах) 16, 17, 20-22, 150, 152, 199, 204, 207, 212, 218, 221, 267, 311, 312, 325
 Чернишевський М. 82, 87, 89, 119
 Чернова О. 300
 Чернявський М. 147, 195, 205
 Черняк Е. 278
 Чертков, ген. 163
 Чехівський В. 204
 Чехович К. 290
 Чечель М. 277, 324
 Чижевський П. 227
 Чикаленко Є. 175, 191, 194-201, 211, 212, 247, 257, 258
 Чопівський І. 152
 Чорний Р. 305
 Чорній Г. 190
 Чубинський П. 47, 73, 80, 110
 Чужбинський А. 77, 78, 97
 Чумак 254

Чупринка Г. 204, 207, 217, 218,
241, 247, 270
Чучка Ю. 181

Ш

Шабленко А. 205
Шадлун М. 203
Шаповал М. 21, 151, 207, 216,
217, 237, 260, 270, 280, 311, 319,
324-326
Шараневич І. 146
Шахматов 214
Шашкевич В. 123, 128, 130-132,
135, 157
Шашкевич Г. 54
Шашкевич М. 47, 49-54, 57, 123,
134, 157, 187
Шафарик 49
Шаян В. 22
Швець О. 6
Швець Ф. 21
Шевченко В. 209
Шевченко Т. 16, 17, 69-77, 79, 85,
89, 90, 110, 117, 123, 125, 131,
132, 144, 146-149, 154, 156, 164,
165, 167, 181, 184, 197, 231, 242,
250, 289, 290, 291, 329
Шелухин О. 22, 144
Шелухин С. 21, 147, 150, 221,
258, 325
Шелухина Л. 202
Шемет В. 192, 227
Шемети, брати 191
Шенрок В. 110
Шептицький А. 283
Шерегії, брати 316
Шерегій А. 317
Шерстюк Г. 220
Шерстюк Л. 220
Шестак А. 238
Шехович С. 61, 63-66, 116, 121,
146, 231
Широцький К. 215, 216, 247, 269
Шишацький О. 68
Шишківський С. 263
Шкрумеляк Ю. 250, 283, 286, 293

Шкурупій Г. 278
Шлемкович (Іванейко) 282
Шмідт А. 273
Шпигоцький О. 46
Шраг М. 260, 268, 277, 324
Шрам І. 227, 257
Шрамченко Л. 272
Шрамченко П. 325
Штефан А. 314
Шугуров М. 105, 108
Шульгін Я. 98, 108, 109
Шумицький М. 242, 278
Шумовський Ю. 309
Шухевич М. 233

Щ

Щедрін 146
Щербаківський В. 290
Щербина Ф. 108
Щоголев 72, 228
Щоголів Я. 147, 207
Щуран П. 278
Щурат В. 139, 147, 156, 230, 240,
241

Ю

Юзефович Б. 112
Юзефович М. 99, 100, 102, 120,
121
Юркевич Л. (Рибалка) 204, 218.
219, 254, 255
Юрковець С. 144
Юськов С. 315

Я

Яворницький Д. 108, 109, 203
Язиков 118
Яновський А. 238
Ярема Я. 322
Яринович А. 269
Яросевич Р. 174
Ярошевський Б. 176
Ярошинська Є. 178
Яхимович Г. 115
Яцків М. 150, 240, 249, 285
Яцко П. 316

ЗМІСТ

ВІД ВИДАВНИЦТВА	5
ПЕРЕДНЄ СЛОВО (<i>Анатолій Москаленко</i>)	7
(<i>Вінфрід Шнайдер-Детерс</i>)	9
АРКАДІЙ ЖИВОТКО ЯК ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ЖУРНАЛІСТ І УЧЕНИЙ (<i>Микола Тимошик</i>)	11
Розділ перший	
ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ	35
Початки періодичної преси	35
Зародки української преси	36
Народження преси на українських землях	36
Народження української преси. Історичне тло	38
Початки української преси на східноукраїнських землях. Її характеристична риса.	
Мовний характер української преси	39
Програма перших українських часописів	40
Перші українські часописи на східноукраїнських землях. Піонери української журналістики. „Украинский Вестник”	40
Суспільство і „Украинский Вестник”. Передплата. Припинення	43
Нова спроба. „Украинский Журнал”. Акція, її наслідки	44
„Харьковский Демокрит”	45
Заступники часописів – альманахи	46
Преса на західноукраїнських землях. Історичне тло. Перші спроби	48
„Руська трійця”. Спроба видання часописів. Альманах „Зоря”	49
„Русалка Дністровая” та нові спроби видання періодичного органу	50
Напередодні нової доби. Ставропігія і видання „Пчола Галицька”	52
Конституція 1848 р. Перший український політичний часопис „Зоря Галицька”	53
„Руський Собор” і часопис „Dnewnyk Ruskyj”	54
Дальший розвиток української преси на українських землях	55
Мовна боротьба, її характер. Причини. Відхід і роль Якова Головацького	56

Реакція 1851 р.	
Розвиток так званого москвофільства	58
Польські змагання. Намісник Голуховський та його роль	59
Представники народного українського напрямку проти так званого москвофільства в пресі	59
„Зоря Галицька”. Її редактори. Її характер і доля	60
Журнал „Лада” С. Шеховича.	
Відгук на нього українського суспільства	61
„Зоря Галицька” за редакцією С. Шеховича	63
Зміна в напрямку „Зорі Галицької” й москвофіли	63
Занепад „Зорі Галицької” та її остаточне припинення	64
С. Шехович і „Семейная Библиотека”	64
Іван Раковський та його органи	66
Розділ другий	
РОКИ 1860–1880	68
Преса на східноукраїнських землях. Роки 1850–1860-ті.	
По ліквідації Кирило-Мефодіївського братства.	
„Самостайне Слово”	68
Пробудження другої половини 1850-х років.	
„Записки о Южной Руси”	69
Перша спроба. Альманах „Хата”	71
Журнал „Основа”. Підготовча праця „Основ’ян”	72
Співробітники. Зміст „Основи”	73
Суспільно-національні мотиви в „Основі”	79
Полеміка „Основи”	
з іншими часописами і виданнями	80
Як українське суспільство зустріло „Основу”?	85
Чужинці й „Основа”. Журналістика. Суспільство	86
Припинення „Основи”	91
„Черниговский листок”: програма, характер, зміст, співробітники. Відгук „Основи”	93
Заборона українського друкованого слова на східноукраїнських землях. „Українська Громада”.	
Сатирично-гумористичний часопис „Помийниця”	95
1870–1880 рр. на східноукраїнських землях.	
Південно-західний відділ Географічного Товариства в Києві. Його „Записки”. „Киевский Телеграф”	97
Емський указ 1876 р.	
М. Юзефович і його „Докладна записка”	99
Розділ третій	
РОКИ 1880–1905	101
Шукання виходу. Альманахи 1880-х років	101
„Киевская Старина”: організація видання, програма. Перший видавець і перша редакція	101
Три доби „Киевской Старини”. Видавці, редактори	103
Матеріальне становище	
„Киевской Старини”. Передплата	107
Зміст і співробітники „Киевской Старини”	108
Цензура і „Киевская Старина”	111
Відгуки й оцінка	113
Розділ четвертий	
РОКИ 1860–1905 У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ	115
Преса на західноукраїнських землях від 1860 року	115

Літературно-політичний часопис „Слово”: виникнення, суспільно-національне обличчя, передплата, додатки	115
Редакція, співробітники, зміст „Слова”	116
Відгуки й оцінка	118
„Слово” на послугах російських державно-політичних чинників. Розвиток москвофільства в пресі	120
Народження української народовецької преси. „Молода Русь”. Нова „Руська Трійця”	122
„Вечерниці”. Їх характер, зміст. Акція проти часопису. Припинення	123
Наступник „Вечерниць” – часопис „Мета”. Програма, співробітники і зміст. Упадок і відновлення видання.	124
„Нива”	127
Спадкоємець „Мети” і „Ниви” літературний часопис „Русалка”	128
Сатирично-гумористичні часописи	129
Москвофіли і гр. Голуховський. Часопис „Русь”	131
Поширення зв’язків зі східноукраїнськими землями. Журнал „Правда”	132
Спроба польсько-української угоди. Її орган „Основа” (1870–1872)	133
Продовження „Правди”. Допомога східноукраїнських земель	134
Перед українським громадсько-політичним органом. Український селянський часопис „Батьківщина”	136
„Діло”	137
„Нова Ера” та її органи.	140
Відновлення „Правди”. Як було її зустрінuto. Характер часопису. Зміст і співробітники. Значення „Правди”	141
„Зоря”. Організація. Редакція. Зміст і співробітники. Зв’язок із східноукраїнськими землями. Припинення. Причини	145
„Літературно-Науковий Вісник”. Початки, програма і характер часопису	148
Редакція. Співробітники і зміст „Літературно-Наукового Вісника”	149
Як був зустрінутий „Літературно-Науковий Вісник”. Передплата	152
Російська цензура і заборона передплати „Літературно- Наукового Вісника” на українських землях під Росією	153
„Записки Наукового Товариства ім. Шевченка” у Львові.	154
Політична диференціація в 1890-х роках. Партії і їх органи. „Руслан” та інші	155
Українська радикальна і соціалістична преса перед її народженням. Роль Драгоманова. „Друг”	157
„Громадський Друг” та його спадкоємці. Збірник „Дзвін” і „Молот”. Нездійснений часопис „Основа”	159
„Громада”, її завдання. Перехід „Громади” на періодичне видання. Відгуки та їх наслідки	162
„Світ”. Його характер, співробітники і зміст. Упадок і його причини. Нові спроби	163

„Товариш”. Програма. Відгуки, становище молодшої групи радикалів. Упадок часопису	166
Ще одна спроба співробітництва радикалів із народовецькою пресою	169
Відновлення радикальної преси. „Народ” – офіційний орган радикалів. Програма. Співробітники. Передплата. Відгуки. Смерть Драгоманова. Припинення „Народу”. Часопис „Хлібороб”	169
„Житте і Слово”. Зміст. Співробітники. Молодь і „Житте і Слово”. Припинення журналу	172
„Радикал”. Програма. Злиття з „Життем і Словом”	173
„Громадський Голос”. Редактори й видавці. „Громада”	173
Народження української соціалістично-демократичної преси	174
Преса РУП (Революційної української партії)	174
Преса соціал-демократичної Спілки	176
Буковина. Москвофільство та його органи. Народження української преси. Часопис „Буковина”	177
Розвиток української преси Буковини	178
Преса Карпатської України (Угорської Руси). Мовний характер. Розвиток. Діячі	179
Розділ п'ятий	
УКРАЇНСЬКА ПРЕСА ЗА ОКЕАНОМ	183
Початки й розвиток преси в З'єднаних Державах Америки. Характер. Діячі	183
Українська преса в Канаді. Її початки. Характер. Діячі.	188
Українська преса в Бразилії	190
Розділ шостий	
РОКИ 1905–1914	191
Революція 1905 р. в Росії і народження національної української преси на східноукраїнських землях	191
Маніфест 17 жовтня. „Хлібороб” – перший національний часопис українською мовою	191
Нові правила про друк. Перші спроби дістати дозвіл на видання українських часописів. Тижневик „Рідний Край”	193
Перший український щоденний орган під Росією „Громадська Думка”	194
Перші організаційні кроки. Ширші кола українського суспільства і „Громадська Думка”. Відгуки. Передплата	196
Репресії і закриття „Громадської Думки”	197
„Рада”	197
Є. Чикаленко та його співробітники. В. Самиренко, Л. Жебуньов та інші	199
Ширше громадянство і „Рада”. Відгуки. Передплата	201
Початки територіального розгалуження преси під Росією в 1906 р.	202
Партійна преса. „Слово”: виникнення, співробітники, зміст, завдання	203
Українська преса поза українськими землями в Росії	204

Популярно-народні органи на українських землях під Росією: „Село”, „Засів”, „Маяк”	206
Популярно-народні та інші часописи на провінції: „Дніпрові Хвилі”, „Світова Зірниця” та інші	210
Літературно-наукові органи. „Нова Громада”. Перехід до Києва „Літературно-Наукового Вісника”	211
Спадкоємці „Киевской Старини”: „Україна”, „Записки Наукового Товариства” у Києві та його ж журнал „Україна”	213
Ідеологічна диференціація та її органи. „Українська Хата”	216
„Дзвін”	218
Розгалуження української преси під Росією	219
Загальний образ розвитку української преси під Росією в 1905–1914 рр. Порівняння з пресою інших народів	223
Адміністративна практика. Цензура. Законопроект про друк і українська преса	223
Українські органи в чужих мовах: „Украинский Вестник” і „Украинская Жизнь”	227
„Ruthenische Revue”	229
„Ukrainische Rundschau”	229
Українська преса західноукраїнських земель перед першою світовою війною. Загальний стан	230
Господарсько-кооперативна преса	231
Правничі органи.	232
Часописи педагогічні та дитячі. Станові органи українського вчителства	233
Преса української молоді. Січові та пластові органи	234
Просвітянська преса	235
Органи українського мистецтва	235
Народження преси українського жіноцтва	235
Церковно-релігійна українська преса	236
Народження лікарсько-санітарного органу	236
Сатирично-гумористичні часописи	236
Розвиток преси суспільно-політичного характеру. 25-ліття „Діла”. Преса УСДП. Преса УРП	237
Літературно-наукові органи перед першою світовою війною на західноукраїнських землях	239
Розділ сьомий	
РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917–1920)	243
Перша світова війна і українська преса. Доля української преси на східних українських землях під Росією	243
Українські пресові органи за межами України	247
Преса на західних українських землях під час першої світової війни	248
Преса Українських січових стрільців (УСС)	251
Союз Визволення України (СВУ) та його „Вістник”	252
Преса полонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини	253
Інші органи, що виходили поза українськими землями під час першої світової війни	254
Українська преса в чужих мовах під час першої світової війни	256

Революція 1917 р. і відродження української преси під Росією	257
„Нова Рада”	257
„Робітнича Газета”	258
„Боротьба” і „Народня Воля”	259
Територіальне розгалуження суспільно-політичної преси	261
Дальший розвиток за змістом і місцем видання	263
Преса, що виходила поза межами України	271
Українська преса на Кубані	272
Українська преса в чужих мовах	273
Розділ восьмий	
РОКИ 1920–1939	275
Початки комуністичної та офіційної советської преси на українських землях. Три доби розвитку	275
Українська преса на західноукраїнських землях по першій світовій війні	279
Літературно-наукові та наукові органи	286
Органи краєзнавчі	290
Книгознавчі органи	291
Педагогічні часописи	292
Часописи для дітей і молоді	292
Загальноосвітні органи	294
Часописи українського жіноцтва	298
Часописи українського мистецтва	301
Гумористично-сатиричні часописи	302
Українська кооперативна преса	302
Господарські та торговельно-економічні часописи	304
Часописи, присвячені історії збройної боротьби українського народу	304
Релігійно-наукові та релігійно-церковні органи	305
Станові часописи	306
Спеціальні часописи: музеєзнавчі, правничі та інші	307
Українська преса на Волині та Холмщині	307
Українська преса на Буковині	310
Підкарпатська Русь – Карпатська Україна	312
Розділ дев'ятий	
ЄВРОПЕЙСЬКА І ЗАОКЕАНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ	319
Українська преса на чужині. Заокеанська преса	319
Преса бачванських українців	321
Таборова преса	321
Преса української еміграції та інші органи на чужині	323
Загальний стан української преси поза ССРСР напередодні другої світової війни.	328
ЛІТЕРАТУРА	330
ПРИМІТКИ (Микола Тимошик)	341
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	343

Літературні пам'ятки України

Аркадій Животко

Історія української преси

Художнє оформлення *Євгена Муштенка*

Комп'ютерна верстка *Валерія Гулейкова*

Коректор *Парасковія Кошма*

На обкладинці використана листівка „Українська преса в 1912–1913 роках” з домашньої колекції українських поштівки киянина Сергія Миколайовича Курганського

Підп. до друку 11. 07. 99. Формат 84×108 1/32.
Папір офсетний № 1. Гарн. Таймс. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 23,2. Зам № 92598Л

Науково-видавничий центр „Наша культура і наука”
254107, Київ-107, а/с 327/4.

Свідоцтво про державну реєстрацію № 04315 від 12.10.98.

Віддруковано з оригінал-макету
на поліграфічному підприємстві АТ “ВІПОЛ”
252151, Київ-151, вул. Волинська, 60

Животко А. П.

Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с., ім. пок. („Літературні пам’ятки України”).

ISBN 966-95575-3-4

Ця книга повертається в Україну через більш ніж півстоліття після першого її видання у Мюнхені.

Об’єктивно і всебічно автор показує, в яких умовах і як розвивалася наша періодика на українських теренах і в діаспорі від зародків її у козацькі часи до другої світової війни.

За масштабами охоплення фактологічного матеріалу, залученням до наукового обігу колосального масиву архівних джерел української еміграції, кількістю повернених імен засновників, творців і меценатів українських часописів, які безпідставно були вилучені свого часу з вітчизняної історіографії, це видання є на сьогодні найповнішим.

Для студентів вищих навчальних закладів, працівників засобів масової інформації. Може бути корисною учителям загальноосвітніх шкіл, старшокласникам, усім, хто цікавиться вітчизняною історією.

Ж 0503020902 – 004
„Наша культура і наука” – 99

ББК 76.11(УКР)

Скільки маю ще сил,
стараюся вкласти
своїх пару каміньчиків
до будови нашої ідеї...
Одного боюся:
якби часом знову
не розгубити все...

Арка Ниткович